BÉKÉSI IMRE

SZÖVEGSZERKEZETI ALAPVIZSGÁLATOK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

BÉKÉSI IMRE

SZÖVEGSZERKEZETI ALAPVIZSGÁLATOK

Magyar újsághíranyag alapján

(Nyelvészeti tanulmányok 20.)

Békési Imre olyan hazai fogantatású szövegnyelvészeti irányt követ és fejleszt tovább, amely a szöveg egyik fontos összetevőjére irányítja a figyelmet. A szöveg szerkezetét tartalmi-logikai kapcsolások fogják össze. E kapcsolásról a klasszikus nyelvészet is tudott, de arra, hogy illetékes és érdemes kutatás tárgya lehet, Deme László mondatszerkezeti kutatásai hívták fel a figyelmet. Ezek hatására, de mindenekelőtt valóságos szerepe alapján került e munka középpontjába a tartalmi-logikai kapcsolási mód. A szerző magyar újsághíranyagra alapozza vizsgálatát, s bőséges példatárral nyújt segítséget szövegnyelvészeti koncepciójának megértéséhez.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

SZÖVEGSZERKEZETI ALAPVIZSGÁLATOK

(MAGYAR ÚJSÁGHÍRANYAG ALAPJÁN)

NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK

20.

Eddig megjelent:

Bárczi Géza: A Tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék

Kniezsa István: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig

B. Lőrinczy Éva: A Königsbergi Töredék és Szalagjai mint nyelvi emlék

Imre Samu: A „Szabács viadala"

Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között

Kovács Ferenc: A magyar jogi terminológia kialakulása

E. Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XVI. században

J. Soltész Katalin: Babits Mihály költői nyelve

Fábián Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei

G. Varga Györgyi: Alakváltozatok a budapesti köznyelvben

Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk

Kelemen József: A mondatszók a magyar nyelvben

Kázmér Miklós: A „falu" a magyar helynevekben

Inczefi Géza: Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata

Deme László: Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata

Bánhidy Zoltán: A magyar sportnyelv története és jelene sportnyelvtörténeti szótárral

Szemere Gyula: Az akadémiai helyesírás története (1832—1954)

Hajdú Mihály: Magyar becézőnevek (1770—1970)

B. Lőrinczy Éva: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei

SZÖVEGSZERKEZETI ALAPVIZSGÁLATOK

(MAGYAR ÚJSÁGHÍRANYAG ALAPJÁN)

ÍRTA

BÉKÉSI IMRE

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1982

LEKTOR
MOLNÁR ILONA

ISBN 963 05 2626 3

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1982 · Békési Imre*

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó 7

Szövegtani alapkérdések 9

Bevezetés 9

A beépítettség mondaton belüli vizsgálata (A mondat belső megszerkesztettsége) 17

A beépítettség mondatok közti vizsgálata (A mondategészek tartalmi-logikai kapcsolódása) 44

A vizsgálat anyaga, tárgya, hipotézise, módszerei 50

A szövegmű értékű bekezdés tipológiai-gyakorisági vizsgálata 70

Szövegkonstrukciós formák kísérleti vizsgálata 70

A négymondatos bekezdés kísérleti vizsgálata 71

1. Felderítő vizsgálat 74

2. A szövegegységek kölcsönös sorrendi felcserélhetősége 85

3. A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolódásának összefüggése 91

4. A kísérleti variánsok műfaji értéke 103

Az ötmondatos bekezdés kísérleti vizsgálata 106

Bekezdésnyi újsághírek konstrukciós formái 131

A kétmondatos újsághírek elemzésének tanulságai 133

A hárommondatos újsághírek konstrukciós formái 143

A négymondatos újsághírek konstrukciós formái 157

Az ötmondatos újsághírek konstrukciós formái 176

A konstrukciós formák realizációi 182

A vizsgálat tanulságai 205

Rövidítések 223

Irodalom 227

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ

A dolgok lényege soha nem esik egybe megjelenési formáikkal, ezért az egyes tudományok, tudományágak egzaktsága az adott korban főként kutatási tárgyuk jelenséglétének foldolgozhatóságán, vagyis alkotóelemeinek elkülöníthetőségén, mennyiségén és kombinációin múlik.

Nem lehet tehát véletlen, hogy a nyelvészet a fonológia kiművelése során fejlődött egzakt igényű tudománnyá; s nyilván éppen ennyire szükségszerű az is, hogy a nyelvhasználat kutatásának a Saussure-i jóslat óta mintegy ötven évre volt szüksége ahhoz, hogy egyre összetettebb konstrukciós formákon át eljusson a szövegig. Míg ugyanis a nyelv hangtartományában aránylag nincs messze a jelenség mögött a lényeg (a fonetikai mögött a fonematikai), a nyelvhasználat mondat fölötti szintjén viszont már olyan nagy számúak a konstrukcióépítő elemek és viszonyok, annyira változatosak és esetlegesek a megjelenési formák, hogy a szövegszerkezet első nyelvész kutatói nemcsak az elért eredményt, hanem magát a hipotézist, a vizsgálat értelmét is különös gonddal kénytelenek igazolni.

Ez a helyzet értelmezi tanulmányom címét: valóban *alapvizsgálatok*ról van szó; s ugyancsak ez a helyzet világítja meg, miért tartottam szükségesnek két fő irányból, kísérleti-elméleti és tapasztalati úton is végigjárni a megismerés útját; miért választottam a legegyszerűbb vizsgálati anyagot, a bekezdésnyi újsághírt; s miért fordítottam nagy figyelmet a rokon szemléletű kutatásokra, így elsősorban DEME LÁSZLÓ funkcionális mondattanának tanulságaira.

Dolgozatom 1976-ban kandidátusi értekezésnek készült, így opponenseimtől, DEME LÁSZLÓTÓL és FABRICIUS-KOVÁCS FERENCTŐL, valamint bírálóimtól: BALÁZS JÁNOSTÓL, BERRÁR JOLÁNTÓL, HADROVICS LÁSZLÓTÓL, KIEFER FERENCTŐL és RÁCZ ENDRÉTŐL megerősítő szavakat, tisztázó kérdéseket és ösztönző ellenvetéseket kaptam. Ez utóbbiak közül néhányat közvetlenül megfogadhattam, másokra a későbbiekben térek vissza; a kérdések sorában azonban vannak olyanok is, amelyekre csak a kibontakozó magyar szövegtani kuta-

tások egésze adhatja meg a választ. Közéjük tartozik a szöveg logikai szerkezetének és nyelvi szerkezetének a viszonya is, amelynek kutatását MOLNÁR ILONA, e könyv lektora a legizgalmasabb feladatként emelte ki.

Mivel a logikainak és a nyelvinek az összefüggését dolgozatom néhány műszava feltűnőbben hirdeti, mint amennyire ténylegesen vállalhatná, ajánlatos már itt felhívnom a figyelmet, hogy a szövegszerkezeti elemzésekben alkalmazott *logikai* viszonyfajták nem azonosak a logika tudományában definiált logikai konnektívumokkal. A logikainak nevezett viszonyfajtáim a hagyományos mondattanból származnak, s értelmezésüket legtömörebben MOLNÁR ILONA lektori véleményéből emelhetem ki: Ezek „reálisan léteznek a nyelvben, s valamiféle komplex képződményei a logikusnak, a valóságviszonyokból ismertnek, illetve a mindennapi gondolkodásmódnak; azonkívül a közlemény aktuális körülményeinek, a közlő szándékolt hangsúlyainak, oktató, nevelő céljainak".

Ha az idézett értelmezéshez — DEME LÁSZLÓ nyomán — még azt is hozzátesszük, hogy a tartalmi-logikai viszonyon mindenekelőtt a grammatikai ellentétét, vagyis a nem grammatikai viszonyt értjük, akkor ebben a részkérdésben egy egészre vonatkozó fontos állásfoglalást bocsátottunk előre. Nevezetesen azt, hogy a szöveg szerkezetét alkotó viszonyokat nem grammatikai, hanem tartalmi-logikai természetűeknek tekintjük.

BEVEZETÉS

A szövegtan kialakulásához annak a mondattani koncepciónak a megerősödése vezetett, amely a mondatot a beszéd (szöveg) részeként, azaz viszonylagosan önálló egységként kezdte vizsgálni. E tudománytörténeti folyamatból BERRÁR JOLÁN tanulmánya A. GARDINER és L. BLOOMFIELD jelentőségét emeli ki,[1] T. SZILMAN O. JESPERSENnek, illetőleg KARL BOOSTnak adja az elsőséget,[2] W. DRESSLER összefoglaló munkája Z. HARRIS Discourse Analysis című könyvét helyezi az élre.[3]

A cseheknél V. MATHESIUS, a Szovjetunióban A. M. PESKOVSZKIJ és N. Sz. POSZPELOV munkái nyomán fejlődtek ki gazdag szövegtani vizsgálatok; nálunk DEME LÁSZLÓ mondatszerkezeti kutatásai és RÁCZ ENDRE összetettmondat-formái adtak példát egy eredeti szövegszintaktikai irány kifejlődéséhez, amely természetesen nem nélkülözheti BERRÁR JOLÁN, DEZSŐ LÁSZLÓ, ELEKFI LÁSZLÓ, HADROVICS LÁSZLÓ, KÁROLY SÁNDOR és más kutatók mondattani eredményeit sem.

A nyelvhasználat mondat fölötti szintjén leghamarabb a szintaktikai stilisztika vert gyökeret (T. SZILMAN, J. BEČKA, G. J. SZOLGANYIK), s törekvései szerencsésen találkoztak az irodalomelmélet kompozíciókutatásával (R. JAKOBSON, J. LOTMAN, J. MISTRÍK, T. A. VAN DIJK, J. IHWE). Ebből a helyzetből J. BEČKA azt a következtetést vonta le, hogy az itt folyó vizsgálatok legáltalánosabban a stilisztikába sorohatók be,[4] mások a szintaktikai összefüggéseket látják meghatározóbbnak (V. SKALIČKA, V. G. ADMONYI, G. A. ZOLOTOVA). Ez természetesen nem valamiféle hatalmi törekvések

[1] BERRÁR J. 1963, 65—73.
[2] T. I. SZILMAN 1967, 17—20.
[3] W. DRESSLER 1973.
[4] J. V. BEČKA 1970, 125.: „Különbséget tehetünk a nyelvi megnyilatkozás megfogalmazása és kompozíciója között; de aligha vitatható, hogy a fogalmazás és a kompozíció elemzése ugyanabba a tudományszakba tartozik. Semmi akadálya tehát, hogy ezt a tudományszakot stilisztikának nevezzük (annak ellenére hogy ez a megnevezés megtévesztő lehet)."

megnyilvánulása. Kutatásmódszertani gondot okoz, hogy az élő, folyamatos beszéd (szöveg) vizsgálatában nem lehet olyan tisztán elkülöníteni egymástól a normát és a norma „megsértését" (LOTMAN), mint a hang — szó — mondat szintjein; a szintaxis és a stilisztika ezért ma még puszta tájékozatlanságból is „belekaszál egymás táblájába".

Ez a munka a szintaxis felől indul, a szövegszintaxis kidolgozásához szeretne hozzájárulni. Mivel nem stíluselemként szereplő konstrukciós formákat, hanem domináns megoldásokat keres, a formák tartalmi oldalát nem annyira stilisztikai, mint inkább szemantikai kategóriákkal jellemzi, s ebben a vonatkozásban I. P. SZEVBO megfogalmazásával ért egyet: „A folyamatos szöveg tanulmányozásában a kérdés lényegét röviden a »szintaxis szemantikájának« fogalmával lehet kifejezni, mivel itt a szintaxis kérdései elkerülhetetlenül összefonódnak a szemantikaiakkal. Így ki kell bővíteni a grammatika kereteit, bevezetve egy új részt — a folyamatos szöveg szintaxisát. Ez az a »magasabb szintaxis« lesz, amely az egyszerű és az összetett mondat tanulmányozása után következik."[5]

A szövegszintaxis legalkalmasabb vizsgálati egységének a bekezdés ígérkezik. A b e k e z d é s (n. *Absatz*, or. абзац, ang. *paragraph*, fr. *alinéa*, cseh *odsek)* „az írott beszédnek az egyik beljebb kezdett sortól a másikig tartó olyan szegmentuma, amely mondat fölötti egységként vagy komplex szintaktikai egészként funkcionál" — foglalja össze a kategória 1966. évi értelmezését O. AHMANOVA nyelvészeti terminológiai szótára.

A „beljebb kezdett sor",[6] vagyis az írott szövegben való grafikai jelöltség nem elhanyagolható sajátság. A bekezdés „sajátos írásjel, amely elmélyíti az előtte levő pontot" — emelte ki L. V. SCSERBA is ezt a vonást.[7] JAN FINDRA a vesszővel állította párhuzamba: „mindkettő a szöveg áttekintésének az eszköze; központozási jel, amely segíti az olvasót a tájékozódásban".[8] Mindezt nem cáfolják meg R. E. LONGACRE beszéltszöveg-elemzései,[9] csupán fölhívják a figyelmet, hogy a beszélt szöveg is lényegében ugyanazon szabályok szerint tagolódik, mint az írott; vagyis a beljebb kezdett sor nem

[5] I. P. SZEVBO 1969, 9.

[6] Orosz nyelvű munkában az *abzac* terminust A. M. PESKOVSZKIJ használta először: „ . . . A fenti részletben három intonációs-szintaktikai egységet találunk . . . Sajnos, ennek az egységnek nincs szintaktikai terminusa, így kénytelen vagyok tipográfiai (s ráadásul idegen) terminust, az »abzac«-ot használni." 1956, 459.

[7] L. V. SCSERBA 1935, 389.

[8] J. FINDRA 1973, 12.

[9] R. E. LONGACRE 1970.

okozza, hanem — pontosan vagy pontatlanul — csak jelzi a szövegegység határát. A grafikai jelzés pontatlan használata azonban nem csupán kompozíciós hiba, hanem stilisztikai hatás megtervezett eszköze is lehet.[10]

A „komplex szintaktikai egész" [сложное синтаксическое целое] és a „mondat fölötti egység" [сверхфразовое единство] kifejezést több tanulmány a bekezdés szinonímájaként használja. Ez érthető, mert sok bennük a közös elem: (1) Egyaránt mondat fölötti egységek. Gyakran megszerkesztettségük szerint is, amennyiben két, illetőleg néhány mondatból épülnek fel; funkcionálisan pedig mindig: egymondatos létükben is önállóbb komponensei a szövegnek, mint az abszolút beépült mondategészek. (2) Ha két, illetőleg néhány mondatra tagolódnak, akkor ezeket szoros szemantikai, tematikai, gondolati, szintaktikai (grammatikai), modalitásbeli és beszéddinamikai összefüggések kapcsolják egymáshoz.[11]

A két kifejezés jelentésének különbségét két alapvető munka szerzője, I. R. Galperin és G. J. Szolganyik más-más oldalról világítja meg. „A *komplex szintaktikai egész* nem tárja fel a jelenség meghatározó lényegét: csak a szintaktikai oldalt emeli ki, s félre-

[10] Szlovák stiliszták (F. Miko 1973; J. Findra 1973) elemzési módszert építettek erre.

[11] Árnyaltabbá teheti a fogalmat néhány egyéb helyről vett definíció.

T. I. Szilman 1965, 173.: „A bekezdés mindenfajta közlés strukturális egysége, összekötő kapocs az elkülönült mondat és a szöveg jelentősebb egysége között. Szerkezetével a bekezdés általános vonásaiban tükrözi a világ szemlélésének módját és annak szervezését minden író stílusrendszerében."

T. I. Szilman 1967, 112.: „A bekezdés a maga klasszikus, »normális« formájában bizonyos szintaktikai-intonációs egység; egyetlen vagy néhány olyan mondatból áll, amelyet szintaktikai (kötőszós, határozószós) kapcsolatok; szókincs- és névmásbeli ismétlések füzérei, továbbá egy azonos általános téma (a fejtegetés tárgya) kapcsol össze egymással."

R. Simeon 1969: „*Odjeljak.* Olyan új gondolatsorok jelölésére szolgál, amelyek tartalmilag összefüggenek még akkor is, ha grammatikailag egymástól függetlenek, mert a témának azonos részletére vonatkoznak. Beszédben a szomszédos bekezdésektől való elválasztást szünettel valamint hanglejtéssel, hanghordozással érzékeltetjük. A mondatoknak új bekezdésbe való elhelyezése nagyobb nyomatékot ad, ezért stilisztikai eszközként is szolgál."

I. P. Szevbo 1969, 9.: „A bekezdés rendszerint olyan mondatok csoportjából áll, amelyek a gondolat eléggé önálló részletét továbbítják, és amelyeket meghatározott strukturális törvényszerűségek jellemeznek."

I. N. Szerkova 1967, 93.: „A jelen munkában a mondat fölötti egységet úgy kell értelmezni, mint olyan szintaktikai egységet, amely (1) rendszerint mondatok együttese, (2) belső szerkezeti és szemantikai szervezettséggel rendelkezik, (3) összefüggő beszédben úgy lép fel, mint befejezett kommunikatív egység. A formai jegy, amely alapján az egyik mondat fölötti egység a másiktól elhatárolódik az írott beszédben, a beljebb kezdett sor."

teszi a gondolatit. Pedig a néhány mondat egysége mindig szoros szemantikai-szintaktikai egység." — írja G. J. Szolganyik,[12] s a mondat fölötti egység konkretizálására a prózai strófa kifejezést használja: „прозаическая строфа — gondolatilag és szintaktikailag kölcsönösen egymáshoz kapcsolódó mondatok olyan csoportja, amely — az egyes mondatokkal szemben — a gondolat teljesebb kifejtését tartalmazza. A logikában a prózai strófának a logikai egység felel meg."[13]

A bekezdés *[paragraph]* nyelvészeti-logikai oldalait I. R. Galperin is fontosnak találja: „A bekezdés félig nyelvészeti, félig logikai kategória. Logikai kategóriaként a koherencia, valamint a kifejezett gondolatok relatív egysége jellemzi; nyelvészeti kategóriaként kijelentésegység *[a unit of utterance]*, amely tisztán nyelvi eszközökkel határolódik el (. . .) A bekezdés a gondolat logikai elrendezésének a nyelvi kifejezése" *[the paragraph is a linguistic expression of a logical arrangement of thought].*[14]

A „szintaktikai egész" tartalmában és terjedelmében általában kisebb egység, mint a bekezdés. Legjellemzőbb sajátsága, hogy hiányzik belőle a „logikai elrendezés" szempontja: „A szintaktikai egészt *[syntactical whole]* mondatok kombinációjaként lehet meghatározni, amely strukturális és szemantikai egységet képez, s amelyet ritmikai és zenei egység támogat."[15] A két kategória különbsége Galperin gondolatmenetében végül hierarchikus különbséggé élesedik: „A szintaktikai egész elfoglalhatja az egész bekezdést, bár általában annak csak összetevő része."[16]

A bekezdés — miként komponense, a szintaktikai egész — elsősorban r e l a t í v szövegegység, érthető tehát, hogy az eddigi kutatások a teljes szöveg részeként, az epikai struktúra elemeként választották vizsgálati tárgyul. Az itteni munka az abszolút helyzetben levő, azaz a szövegmű értékű bekezdés szerkezetének feltárására vállalkozik.[17] Az eltérő megközelítési irány természetesen nem különcködési hajlamból fakad. Lehetőségét mindenekelőtt a valóság nyújtja, tudniillik a publicisztikában határtalan mennyiségben létezik ez a szövegkonstrukciós forma; elemzésének értelmét pedig azok a féleredmények valószínűsítik, amelyeket talán éppen a közlésrész-

[12] G. J. Szolganyik 1973, 94.
[13] Uo. 95.
[14] I. R. Galperin 1971, 197.
[15] Uo. 193.
[16] Uo. 195.
[17] „A beszédmű (megnyilatkozás, *Äusserung, utterance)* a beszédnek önálló és reális legmagasabb egysége. Ez funkcióját tekintve kommunikátum." (Deme László 1971, 41.)

ként szereplő bekezdés végtelennek látszó változatossága miatt nem sikerült eddig általánosíthatóbb szintre emelni. Tárgyválasztásunk oka tehát kézenfekvő: egyszerűbb s homogénebb vizsgálati közegben nagyobb esélyt látunk ugyanannak a vizsgálati célnak az elérésére.

A cél annál is inkább azonos lehet, mert a szövegtani kutatások végső soron nem a bekezdés szerkezetére irányulnak. Ez csak a mondat után következő első lépés a nyelvhasználat mondat fölötti szintjén. A nyelvészek, irodalmárok, pszichológusok, számítógépes kutatók által indított alapvizsgálatok eredményeitől nemcsak a tudomány vár sokat, hanem a gyakorlat is: a pedagógia,[18] a lakossággal írásban érintkező hivatal,[19] a hírközlés[20] — s mindezen át az egyre értelmesebb közérintkezést feltételező társadalom.

A mondat fölötti szint nyelvtudományi vizsgálata vagy éppen e feladat nyelvtudományi elhárítása végső soron a beszéd és a nyelv viszonyának mindmáig vitatott kérdéskomplexumáig nyúlik viszsza.[21] Ennek tisztázásához remélhetőleg számottevően hozzájárul majd a megerősödő szövegtan is, a szövegkutató azonban helyesen teszi, ha még munkája megkezdése előtt egy alapvető kérdésben dönt. Határoznia kell, hogy témájának kidolgozása közben vállalkozik-e a beszéd—nyelv-viszony s a belőle folyó elméleti kérdéssor szövegnyelvészeti kontrolljára is, vagy pedig csak ott gondolkozik el a problematika valamely vonatkozásán, ahol saját kutatási feladata, a szövegszerkezet aktuális kérdése igényli vagy nyújtja azt.

Ez a munka az alternatíva utóbbi felét választotta. Nem mintha a szerzőtől idegen volna az elméleti megközelítési mód,[22] csak tisztában van azzal, hogy az első esetben a langue-parole kérdéskör olyan „bővített újratermelésére" kényszerül, amelynek eredménye igencsak kétséges, viszont biztosan elveszi az időt a voltaképpeni feladattól. Ezért az elméleti kérdések gondos mérlegelése után mindössze két, egymásból következő olyan vonatkozás maradt, amelyre már itt, a munka alapjainak kijelölésekor is szükségünk van. Az első a mondatfogalom egy jegyének, mégpedig autonómiájának megítélése, a másik pedig az alsóbb nyelvi egységeknek a magasabbakba való beszerkesztési módja, azaz a kapcsolás természetének kérdése. Kezdjük az előbbivel!

[18] Lásd A. M. Szohor 1974, L. P. Doblajev 1974, Békési I. 1975a.

[19] A magyarországi hivatalok írásbeli nyelvhasználatát szövegkonstrukcionális szempontból is kutatja a JATE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke.

[20] Lásd a Вопросы информационной теории и практики című tanulmánysorozatot! Винити. Москва

[21] Deme L. 1971, 395, 400—402; 1969, 3—74; G. A. Zolotova 1973, 124—349.

[22] Békési I. 1970.

Berrár Jolán mondattani[23] és Tamara Szilman szövegtani szempontú[24] áttekintésére építve röviden összefoglalhatjuk a kérdés lényegét s a belőle fakadó következtetést. Ha megszerkesztettségét, más egységektől való függetlenségét, azaz autonómiáját tekintjük alapvetőnek, akkor a mondat szintje fölötti sávban nem illetékes a nyelvtudomány. Ha viszont az önállósító sajátságokkal együtt, illetőleg azok ellenére is meghatározó jegynek tekintjük a mondatnak szövegben való funkcionálását, szövegbe való beépítettségét s önállóságának ebből eredő viszonylagosságát, akkor általános tanulságként fogadhatjuk el Deme László egyik példaelemzésének konkrét megállapításait:

„Természetesen minden mondategész érthető önmagában. De mindegyik hordoz olyan sajátságokat is, amelyek a szöveg függvényében érthetők meg, vagy érthetők meg jobban. Hogy a második mondatban (ti. az elemzett példa 2. mondatában — B. I.) miért épp a határozó áll az élen, azt magában a mondatban nem magyarázza semmi. A mondaton kívülről, a szövegbeli előzményekből azonban megkapjuk a megfejtést. Ami ugyanis az első mondatban »réma« volt, elért eredmény, az ismétlődik itt, most már persze »témaként«: kiindulópontként. Ugyanígy viszonyul a harmadik mondat a másodikhoz, sőt a negyedik is a harmadikhoz. Ám ez utóbbiban még van valami, amit az előző mondat tesz érthetővé. Az, hogy miért használjuk — használhatjuk — itt a két egymás mellé rendelt elemet jelzőként. Azért, mert az előzőben állítottuk őket, s így megteremtődött a lehetősége annak, hogy most már említésszerűen, csak mintegy emlékeztetőként álljanak.

Hogy kommunikációs oldalon rémából téma, s — másrészt — grammatikai oldalon az állítmányból jelző válhat, az arra mutat, hogy a mondat valóban része a szövegnek, a textusnak; sőt: hogy a szövegösszefüggés, a kontextus függvényében áll. De nem kevésbé bizonyítja mindezt az is, hogy a textus, a beszédmű maga is egyfajta egész.

Ám ha a beszédmű egész, s a mondat csak része, akkor ennek más jegyei is kell, hogy legyenek. Akkor a szövegbe ágyazottságnak nemcsak a mondat felépítettségén kell tükröződnie, hanem a mondatok — az önálló, de mégis csak elemként álló részegységek — egymáshoz kapcsolódásán is."[25]

Deme László gondolatmenetét nemcsak azért idéztük hosszabban, hogy minél több érvet szolgáltassunk a mondatönállóság ab-

[23] Berrár J. 1963.
[24] T. I. Szilman 1967.
[25] Deme L. 1971, 381.

szolút—relatív kérdésének megítéléséhez. Témánk szempontjából különösen fontos az idézett fejtegetés végeredménye: a részegységek egymáshoz kapcsolódásának kiemelése. Ettől válik egyértelművé, hogy míg a szórend, a hiányosság, a névelőhasználat, a melléknév állítmányi vagy jelzői szerepe stb., azaz a mondat megformáltságának több fontos jegye a beépítettségnek mondaton belüli tükröződése, a DEME LÁSZLÓ értelmezte kapcsolás viszont mondatok közti érvényesülése ugyanennek a helyzetnek. DEME LÁSZLÓ megállapításainak figyelembevétele nélkül nem különíthetnénk el a mondat szövegbe való beépítettségének e kétféle vetületét, márpedig vállalt feladatunkban, a szövegmű értékű bekezdés konstrukciós formáinak feltárásában e megkülönböztetésnek elvi-módszertani jelentősége van. Általa tudjuk tisztázni, hogy a vizsgált konstrukciók elemeiként a mondategészeket, az elemek közti viszonyok közvetlen jegyeként a mondategészek közti tartalmi-logikai kapcsolásokat, másodvonalbeli sajátságként pedig az egyes mondategészeknek mint kontrukcióépítő elemeknek belső felépítettségét, nyelvi megformáltságát kell tekintenünk.

Miután a mondategész autonómiájának viszonylagossága, a konstrukcióban elfoglalt státusa lényegileg tisztázódott, a mondategészek közti kapcsolás értelmezésére kell hasonló figyelmet fordítanunk.

Nem véletlen, hogy a szöveg szerkezete hosszú időn át kívül maradt a nyelvtudomány érdeklődési körén. Ha ugyanis illetékes, azaz nyelvészeti akar lenni a szövegvizsgálat, akkor a szövegegység nyelvi szerkezetére kell irányulnia. A szövegegységnek mint kommunikációs egységnek a szerkezete azonban lényegileg nem grammatikai-szintaktikai természetű, mert ez a kapcsolási mód kötelező érvénnyel legmagasabb nyelvhasználati szinten az egyszerű mondatban fordul elő. A szövegegység szerkezetét „saját erőből", azaz szövegszinten tartalmi-logikai kapcsolatok fogják össze. Ez az elkülönítés szintén DEME LÁSZLÓ mondatszerkezeti vizsgálatainak köszönhető, ugyanis a szöveget figyelmen kívül hagyó mondattani elemzések nem érzékelhetik a beszerkesztés grammatikai-szintaktikai, illetőleg tartalmi-logikai elkülönülésének sávját.

Azért a *sáv* kifejezést használjuk itt, mert a kétféle kapcsolás elkülönülése több szempontból sem éles. Egyrészt azért, mert az összetett mondaton belül is van mellérendelő (azaz tartalmi-logikai kapcsolás), miként a szöveg egymás utáni mondategészei között is találunk grammatikai-szintaktikai természetűeket; másrészt azért, mert a mondaton belül levő különféle nagyságrendű tagok gramma-

tikai beszerkesztettsége sem azonos erejű. A szintagmatagé abszolút, a mellékmondaté még erős, a mellérendelő tagmondatoké viszont már csupán a mondategész teljes ívű, összefogó szerepű hanglejtése által szorosabb, mint a mondategészek közötti kapcsolat.

Mindezek ellenére — különösen a szövegkonstrukciós formák feltárására törekvő munkákban — határozottan meg kell különböztetni a kapcsolás grammatikai-szintaktikai, illetőleg tartalmi-logikai módját. Miként majd a külföldi vizsgálatok áttekintésében láthatjuk, e megkülönböztetés hiánya nemcsak rendszerezési gondokat okoz, hanem a konstrukciós formák megragadását is problematikussá teszi.

Ilyen megfontolások következtében, de mindenekelőtt valóságos státusa alapján került elemzésünk középpontjába a tartalmi-logikai kapcsolás, tudniillik a vizsgált szövegegységnek, a bekezdésnek is a középpontjában áll. Egyszerre jellemzi a bekezdés megszerkesztettségét s a bekezdést építő kisebb egységnek, a mondatnak ebbe való beszerkesztettségét. Ez magyarázza azt is, hogy első megközelítésként miért választottunk olyan bekezdésformát vizsgálati tárgyul, amely nincs beszerkesztve magasabb egységbe, amely egyszerre bekezdés és szövegegész; s ez ad világos szempontot az eddigi, elsősorban külföldi vizsgálatok elveinek, módjainak s tanulságainak mérlegeléséhez is.

A különféle szövegnyelvészeti munkákban — sajátunkat is közéjük értve — alapvetően két irányzatot különböztethetünk meg. Az egyik konstrukcionális szemléletű: a kész szövegek megszerkesztettségét, tagoltságát, azaz felépítő elemeik beépítettségét (beszerkesztettségét, beágyazottságát) vizsgálja; a másik a szövegfelépülés elvi modellálására, a felszíni struktúra generálási szabályainak leírására törekszik. Mivel ez utóbbinak a problematikája más természetű, mint az elsőként említett irányzathoz tartozó jelenlegi munka, a következő áttekintésben kiemelten nem foglalkozunk a generatív megközelítési móddal, csupán néhány érintkezési ponton használjuk fel eredményeit.[26]

A kész szövegek tagoltságát, a felépítő elemek beépültségét vizsgáló konstrukcionális irányzat maga is két ágra különül el aszerint, hogy a beépítettségnek mondaton belüli vagy pedig mondatok közti kifejeződése áll-e érdeklődésének középpontjában: azaz elemszintű vagy pedig mondatszintű a kutatás. Ennek az elhatárolásnak a tartalma azonban nem mindenki számára egyértelmű. Az O. Ahmanova—M. Glusko szerkesztette áttekintés

[26] Szabó Z. 1972, 1974a, 1974b, 1975; Petőfi S. J. 1971a, 1971b, 1972; Posner, R. 1972; Isenberg, H. 1974.

például a mondatok aktuális tagolódását érti mondatszintű kapcsolódáson, s ezt különíti el az ismétlődő tematikai elemek leírásától mint másik fő vizsgálati módtól.[27]

Eddigi vizsgálataink szerint azonban az aktuális tagolódás, vagyis a mondatok szórendjében s az ezzel járó logikai hangsúlyban kifejeződő beépítettség is[28] elemszinten tükröződő beépítettség. Az ismétlődő tematikai elemeket leíró módszer[29] ugyanis csak addig bizonyul önállónak, míg figyelmen kívül hagyja az ismétlődő tematikai elemek mondatbeli helyét. Amint felfigyel ezek mondat eleji koncentrálódására, máris átmegy az aktuális tagolódás vizsgálatába.

A következőkben bemutatjuk a konstrukcionális megközelítésmód két fő ágát: a beépítettséget mondaton belül (elemszinten), illetőleg mondatok között (mondatszinten) vizsgáló eljárásokat.

A BEÉPÍTETTSÉG MONDATON BELÜLI VIZSGÁLATA (A MONDAT BELSŐ MEGSZERKESZTETTSÉGE)

1. A szövegkonstrukciós formák elemszintű vizsgálata abból a felfogásból indul ki, hogy a szövegegység mondatainak beépültsége (kapcsoltsága, folyamatossága) bizonyos szemantikai (tematikai, gondolati) elemek ismétlődésének következménye. E. V. Paducseva ezt így fogalmazta meg alapvető tanulmányában: „A szövegegységek közti kapcsolás törvényszerűségeit igen gyakran visszavezethetjük valamely komponensük ismétlődésének szükségességéhez. Így a vers formális szerkezete részben azonosan hangzó szótagok ismétlődésén alapul; a melléknévnek főnévvel való egyeztetése — a nem, szám és eset jeleinek megfelelésén (...). A bekezdés szövegének folyamatosságát jelentős mértékben a szomszédos mondatokban ismétlődő azonos szemantikai elemek adják meg."[30]

1.1. Az idézett megközelítésmóddal — különösen a Szovjetunióban — többféle elemszintű kutatás is indult a mondatbeépítettség szabályainak feltárására. Közülük az egyik legkövetkezetesebb E. F. Szkorohogyko munkája, amely a hálóelméletre épített számítógépes feldolgozás céljára emelte ki az ismétlődő szemantikai elemek alkotta kapcsolatokat.[31] Elméleti alapállása (a számítógépre való tekintettel) rendkívül egyszerű: „Két szó szemantikailag akkor áll

[27] O. Ahmanova— M. Glusko 1974, 141.
[28] Erről részletesen N. I. Szerkova 1967, 335.
[29] O. Ahmanova—M. Glusko 1974, 141.
[30] E. V. Paducseva 1965, 285.
[31] E. F. Szkorohogyko 1974, 6—116.

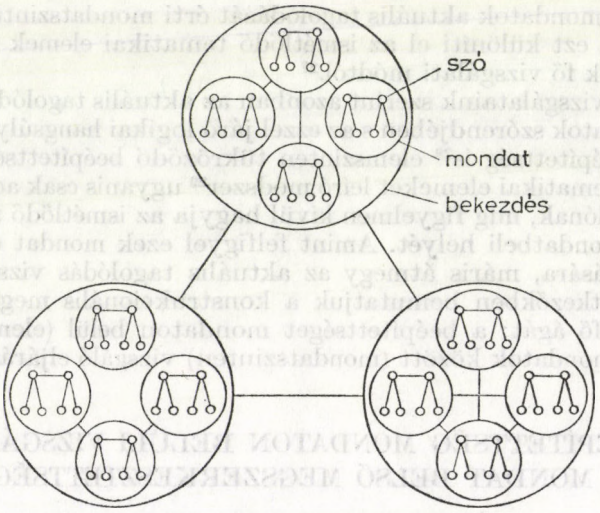

A szöveg több szintű szemantikai struktúrája

kapcsolatban egymással, ha jelentésük azonos komponenseket tartalmaz. Ennek analógiájára két mondatot akkor kell szemantikailag összekapcsoltnak tekinteni, ha jelentésük azonos összetevőket foglal magába."

Mit tekintsünk a mondatok jelentéskomponenseinek? — kérdezi Szkorohogyko. „A mondat jelentése a beletartozó szavak jelentésétől függ, ahogyan a szó jelentése is függ saját elemeinek jelentésétől. A mondatjelentés komponenseiként ezért a mondatot alkotó szavak jelentését kell vizsgálni. Ha két mondatba azonos szavak vagy szinonímák (nyelviek, kontextuálisak) tartoznak, akkor az ilyen mondatokat szemantikailag összekapcsoltnak tekintjük."[32]

A szemantikailag kapcsolt mondatok a bekezdés, a szemantikailag kapcsolt bekezdések pedig a szöveg szerkezeti típusát határozzák meg. Ezt a több szintű rétegződést Szkorohogyko a fenti leegyszerűsített sémán ábrázolja. Nem bonyolultabb az a rendszer sem, ahogy a szöveg szemantikai struktúrájának helyes és helytelen alaptípusait vázolja fel a szerző. Itt a szövegszerkezet két sajátságát tekinti alapvetőnek: lineáris és nem lineáris, illetőleg zárt és nem zárt (vagyis a szemantikai kapcsolat megléte vagy hiánya a szöveg-egység első és utolsó mondata közt). A fentieken belül meghatározó még a szerkezet fragmentáltsága vagy nem fragmentáltsága, ame-

[32] E. F. Szkorohogyko 1974, 99.

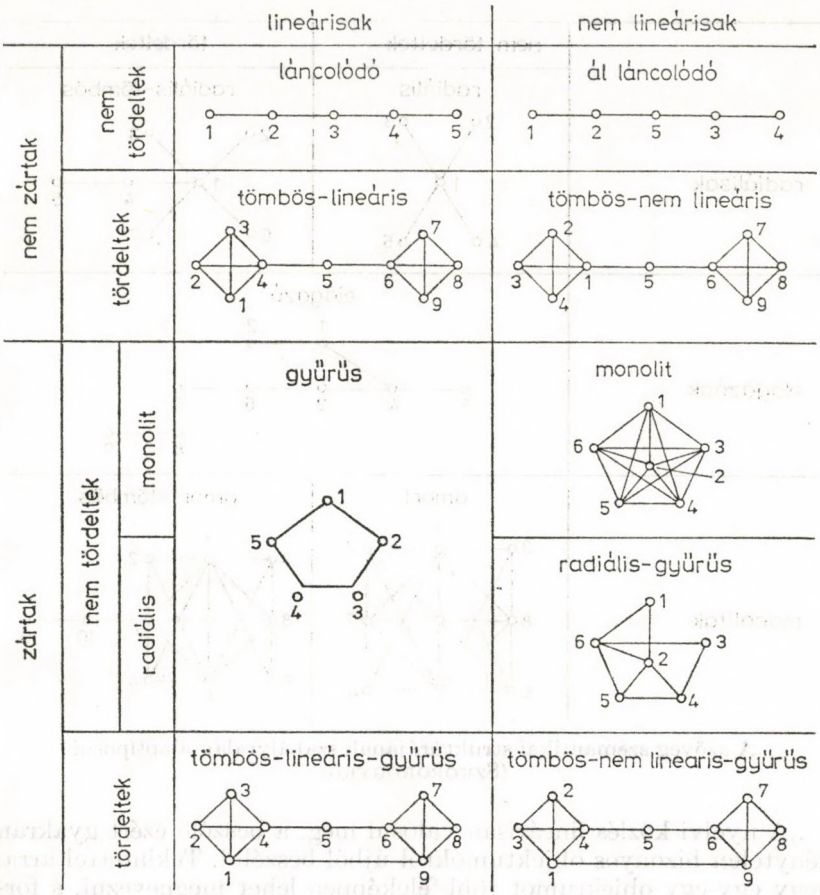

A szöveg szemantikai struktúrájának szabályos alaptípusai (Szkorohogyko)

lyen a szemantikai jegyek sűrűsödő-csomósodó jelenlétét, illetőleg hiányát érti a szerző.

1.2. Az elemszintű vizsgálat értékes eredménye B. Palek Cross-reference című könyve, amely az előző munkánál mélyebben és összetettebben látja a témát, de a problémahelyzetet hasonló egyszerűséggel fogalmazza meg:[33]

[33] B. Palek 1968.

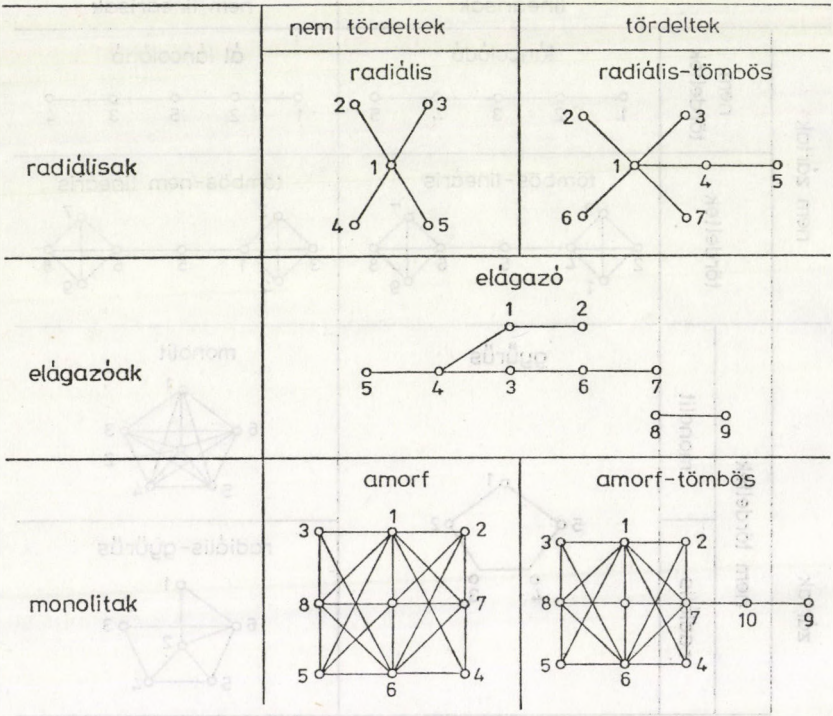

A szöveg szemantikai struktúrájának szabálytalan alaptípusai (SZKOROHOGYKO)

„A nyelvi közlés lineárisan valósul meg, a beszélő ezért gyakran kénytelen bizonyos objektumokról újból beszélni. Tekintettel arra, hogy egy-egy objektumot többféleképpen lehet megnevezni, s fordítva: egy-egy megnevezés többféle objektumot is jelezhet, a megértés érdekében feltétlenül szükséges, hogy az ugyanannál az objektumnál való kitartás, valamint a más objektumra való áttérés mindig világos kifejezést nyerjen."[34]

A beszélő tehát időnként jelzi, hogy „ugyanarról folyik a szó", vagyis két alany, két tárgy (helyszín, idő stb.) esetén azonosítja a téma félreérthető részletét. Első gondolatra úgy tűnhet, hogy ennek legkézenfekvőbb módja saját alakjában ismételni, azaz explikálni a témát. A téma azonosításának ilyen pontosságát azonban még a

[34] Uo. 155.

teljes egyértelműségre törekvő tudományos nyelvhasználat sem igényli. Bármely tematikai elem ugyanis nemcsak saját neve, hanem rá való u t a l á s által is jelen lehet (ilyen értelemben: megismétlődhet) a következő mondat(ok)ban. Ezt a kapcsolási módot, amelyet a szövegtanban *anaforá*nak, illetőleg *cross-reference*-nek neveznek,[35] B. PALEK a hyperszintaxis egyik alapvető kérdésének tekinti, s önálló témaként kutatja.

Az utalás nem elszigetelten kerül PALEK vizsgálatának középpontjába, hiszen MATHESIUS szellemi örököseként ő is jól tudja, hogy a beszéd tárgyát nemcsak azonosítani, hanem megkülönböztetni is kell: „Mindkét referenciális viszony, tehát a denotációk azonosítása és megkülönböztetése kölcsönösen kiegészíti egymást ugyanúgy, mint szövegbeli reprezentációjuk — az utalás és az alteráció. Az utalás fogalma tehát egy komplexum részeként jelentkezik, s úgy lehetne jellemezni, mint viszonyok komplexumát, amely a nyelvben a denotációk közti halmazszerű viszonyokat képviseli, és amelynek leírását u t a l á s i m e c h a n i z m u s n a k nevezhetnénk."[36]

Magának a leírásnak központi fogalma az a n a f o r i k u s s o r r e n d: „Ez olyan sorrend, amelybe beletartozik az ugyanazon denotációhoz tartozó és előforduló összes elnevezés. Első tagja, a *modifikátor* azzal válik ki, hogy elnevezésének megválasztása csupán a beszélő intenciójától függ; az anaforikus sorrend összes többi helyének elnevezésekor viszont már figyelembe kell venni a megelőző elnevezést. Továbbá csakis a modifikátor közvetítésével lehetséges az anaforikus sorrendet beiktatni az a l t e r á c i ó s s o r r e n d b e" [azaz a denotációkat megkülönböztető eszközök sorrendjébe — B. I.].[37]

Nézzük meg B. PALEK egyik példáján[38], miként azonosul (= anaforikus szekvencia), illetőleg miként különböződik meg (= alterációs szekvencia) egy szövegrészlet lineáris folyamatának alábbi négy denotációja:

a háborúból visszatért katonák	(1), (D)
két ilyen katona	(2), (D)
az egyik katona	(4), (d)
a másik katona	(5), (d)

[35] Uo.
[36] Uo.
[37] Uo. 52—53.
[38] Uo.

„*A háborúból visszatért katonák* (1) a falvakban vándoroltak. *Két ilyen katona* (2) egy faluba ért, s *ők* (3) állást kerestek. *Egyik katona* (4) erős volt, *a másik* (5) gyenge, így *ő* (6) nem kapott munkát, csak emberségből tartotta *őt* (7) a gazda. *Az első katonát* (8) viszont azonnal alkalmazták. Télen *mindketten* (9) eljártak a fonóba, s a lányok örültek *nekik* (10). *A második katona* (11) vicceket mesélt, *az első* (12) trükköket tudott. Az egyik lány megszerette *ezt a vidám katonát* (13)."

Az (1), (2), (4), (5) denotációk között B. Palek az alábbi viszonyokat tárja fel:

D	katona	(2)	$\subset$	D	katona	(1)
D	,,	(3)	=	D	,,	(2)
d	,,	(4)	$\in$	D	,,	(2)
d	,,	(5)	$\in$	D	,,	(2)
d	,,	(5)	$\neq$	d	,,	(4)
d	,,	(6)	=	d	,,	(5)
d	,,	(7)	=	d	,,	(5)
d	,,	(8)	=	d	,,	(4)
D	,,	(9)	=	D	,,	(2)
D	,,	(10)	=	D	,,	(2)
d	,,	(11)	=	d	,,	(5)
d	,,	(12)	=	d	,,	(4)
d	,,	(13)	=	d	,,	(4)

(A jelek értelmezése:
D : csoport
d : egyén
$\subset$: tagja valaminek
$\in$: beleértendő valamibe
=: azonos
$\neq$: nem azonos
1—13.: a denotációk sorrendi előfordulása)

A feltárt összefüggések az alábbi módon rendezhetők azonosító (anaforikus, cross-referenciális, utaló), valamint megkülönböztető (alterátor) szekvenciákba:

Azonosító (anaforikus) szekvenciák	Megkülönböztető (alterátor) szekvencia			
	modifikátor	Indikátorok		
	1. tag	2. tag	3. tag	4. tag
(1)	*a háborúból visszatért katonák*			
(2)	*két ilyen katona*	*ők* (3)	*mindketten* (9)	*nekik* (10)
(4)	*egyik katona*	*az első katonát* (8)	*az elsőt* (12)	*ezt a vidám katonát* (13)
(5)	*másik katona*	*ő* (6)	*őt* (7)	*a második katona* (13)

Egy tovább egyszerűsített példán azt is megfigyelhetjük, hogy B. Palek miként ábrázolja az anaforikus, (C—R)-sor belső szerkezetét:

modifikátor:	indikátorok:		
$[A+\ldots+N]_1$,	$[I+\ldots+(N)]_2$,...	$[I+\ldots+(N)]_n$	
pl. *egy katona*	*ez a katona*	*ő*	stb.

A jelek értelmezése: A (alterátor): megkülönböztető elem;
I (indikátor): azonosító elem;
N: megnevező egység:
( ): potenciális előfordulás

A modifikátort mint az anaforikus szekvenciának első, megkülönböztető szerepű tagját szükségszerűen tartalmas szó („megnevező egység") fejezi ki; az *indikátorok* (vagyis az azonosító utalások) viszont ebből a szempontból két csoportra oszlanak: lehetnek tartalmas szavak is (pl. szinonímák, metaforák stb.), de többnyire névmások, illetőleg névmási szerepű határozószók.

1.3. T. Szilman, a szintaktikai stilisztika egyik megteremtője az utalásoknak ezt a kettős lehetőségét állította vizsgálatának középpontjába: „a kondenzációt [a szövegegész tömörségét, egységességét, szilárdságát — B. I.] abban a viszonylatban vizsgáljuk, ahogyan az a névmások által valósul meg."[39]

[39] T. I. Szilman 1967, 26.

Szilman módszerét is egyik példaelemzésén érthetjük meg legkönnyebben:

Egy ember ment az utcán. Odament [Он подошёл] egy négyemeletes házhoz . . . Álldogált ott néhány percig. Azután bement.

„A főnévvel kifejezett alany helyett a 2. mondatban névmási alany [он] jelenik meg, a harmadik mondatban az alany eltűnik, és megjelenhet az *azután* típusú utalószó. A német nyelvben a *dann* utalószó után még a szórend is megváltozik, az egyenes szórend fordítottá válik: *Der Mensch betrat das Haus — Dann trat er hinein.* Ha csupán ezt a két változatot hasonlítjuk össze, akkor látjuk, hogy szemantikailag egybeesnek, és grammatikailag is mindkét mondat önálló. Mégis szerfölött különböznek. Mindenekelőtt lexikai összetételük alapján. Lexikailag itt valójában csak az igék egyeznek, a *treten* ige a 2. mondatban a *hinein* prepozícióval jár. Az alanyt egyik esetben a *der Mensch* főnévvel fejeztük ki, a másik esetben pedig személyes névmással; a *das Haus* Akk. Objekt. elmaradt, rá csupán a *hinein* határozószói prefixum utal.

Gondolati önállóságát tekintve e két önálló mondat csaknem pólusa egymásnak. Amíg a *Der Mensch betrat das Haus* (szövegmű eleján: *Ein Mensch* és *ein Haus)* mondat majdnem maximálisan önálló, addig a *Dann trat er hinein* mondat gondolatilag csupán minimális mértékben az."

Szilman az idézett gondolatmenettel érkezik el alapvető kategóriapárjához: a mondatok szinszemantiájának—autoszemantiájának, azaz szemantikai önállótlanságának—önállóságának kérdéséhez: „Minél egyszerűbb és tömörebb a kontextus, a mondatok kölcsönös átszövődöttsége, annál viszonylagosabb és feltételesebb minden egyes mondat szemantikai önállósága, annál szinszemantikusabb az . . . Az egyes mondatok szinszemantiája: a fogalmaknak, képeknek, főneveknek névmásokkal való helyettesítése, az utalószók gazdag rendszere — a szöveg elszakíthatatlan egységének mutatója."[40]

„A következő mondat szemmel láthatólag szinszemantikus: *Másnap mégis megjelent náluk, és ugyanaz a jelenet ismétlődött meg.* Tágabb kontextushoz, egy bekezdéshez tartozik, amely közbülső láncszemként fogadja be. Ha önállóbbá, autoszemantikussá akarjuk tenni, akkor élőbb lexikai színezetet kell adnunk neki: *Tekintet nélkül a vasárnap lefolyt vitára, hétfőn a nagybácsi újból megjelent unokahúgainál, és követelte, hogy az anyjuktól maradt örökség egyharmadát adják neki.* Ezzel a megoldással a mondat kiemelkedik a kon-

[40] T. I. Szilman 1967, 23.

textusból, s lexikalizált jellegénél fogva az önálló bekezdéshez közeledik."

A bekezdés mondatainak önállóságát-önállótlanságát, azaz a bekezdés koherenciáját a tartalmas és a névmási természetű elemek kiemelésével fejezi ki a szerző. Egy hárommondatos, autoszemantikus Winkelmann-bekezdést pl. így ábrázol:

$L_1+Pr_1+Pr_1+Pr_1 \ldots$
$L_2+Pr_1+Pr_1+Pr_1 \ldots$
$L_3+Pr_1+Pr_1+Pr_1 \ldots$

Ezen belül a Pr_1 a névmási ismétlés jele. Az L_1, L_2, L_3 vagy a mondat új tematikus magját jelöli (amely teljes jelentésű szóval van kifejezve, s amelyhez a rá utaló névmási ismétlődések tapadnak); vagy a megelőző tematikai mag reprodukálását végzi — szintén teljes jelentésű szóval. (Az L helyén szerepelhetne még L_{syn}: szinoním ismétlés, S: főnévi ismétlés, Pr_1+S: névmási+ főnévi, Pr_1+L: névmási + névszói ismétlés stb.)[41]

A szinszemantikus bekezdés ábrázolása ezek után egyértelmű; csak az első mondat kezdődik tartalmas szóval, a második és a harmadik mondat elején névmási utalószó áll:

$L+Pr_1+Pr_1+Pr_1 \ldots$
$Pr_1+Pr_1+Pr_1 \ldots$
$Pr_1+Pr_1 \ldots$

Német klasszikus prózaírók szövegeinek elemzéséből Szilman arra a következtetésre jut, hogy a mondatok szemantikai önállósága-önállótlansága a szerzők eszközrendszerének, stílusának többé-kevésbé állandó sajátsága. „A Pr_1-gyel kezdődő ismétlés, amit Lessingnél gyakran találhatunk, Winkelmannál ritka kivételnek számít. Winkelmann autoszemantikus stílusformulájában minden következő mondat alanyát teljes jelentésű szó fejezi ki, és az egész mondat arra törekszik, hogy a legnagyobb teljességgel merítse ki a témát."[42] A szemantikailag viszonylag önálló mondatok így eléggé elkülönült egységek maradnak a bekezdésen belül, következésképp a szöveg szerkezeti karaktere szétszórtabb, lazább.

2. B. Palek és T. Szilman munkájában is megkülönböztetett figyelmet kap az ismétlődő-utaló elemek mondat eleji helye, de ebben ők elsősorban nem az aktuális tagolódást vizsgálják. Több kutató viszont a mondatok aktuális tagolódását tekinti a mondatkapcsolódás, a szövegszerveződés legáltalánosabb

[41] T. I. Szilman 1967, 115.
[42] T. I. Szilman 1967, 83.

módjának. A számtalan interpretáció helyett érdemes a forrást, magát W. MATHESIUST idézni, annál is inkább, mert jobbára csak ő hivatkozik a saját vizsgálatait is megelőző francia és német kutatásokra.

„A mondat formális tagolásával szemben áll a mondat aktuális tagolása. Míg a formális tagolás a mondat nyelvtani elemeinek tagolására vonatkozik, addig a mondat aktuális tagolása azokra a módokra, amelyek révén azokba a tárgyi összefüggésekbe van beleágyazva, amelyekből keletkezett. A mondat formális tagolásának eleme a nyelvtani alany és a nyelvtani állítmány; az aktuális mondattagolás egyik eleme pedig a közlés kiindulása: tehát az, ami az adott helyzetben ismert vagy legalábbis kézenfekvő, s amiből így a beszélő kiindul; továbbá a közlés magja, tehát az, amit a beszélő a közlés kiindulásáról, illetőleg azzal összefüggésben mond."[43]

2.1. E. V. PADUCSEVA az elsők közt kísérelte meg, hogy W. MATHESIUS elméletére építse az ismétlődés szabályainak (ezáltal a bekezdés szerkezetének) formális leírását.[44] A leírás kategóriáit a szerző példáin célszerű értelmeznünk.

Vánja és Tánja kijött az iskolából. A gyerekek siettek a moziba. A kisfiú futott elől, a kislány alig győzte követni.

A második mondat *gyerekek* s a 3. mondat *kisfiú* szava *dominált*, mert nem először fordul elő, hanem már ismétlődik, azaz olyan objektumot jelöl, amelyről már szó volt a szöveg előző mondata(i)ban. Ami előbb szerepelt, az a dominál ó, s ami a későbbi mondatban megismétli, az a dominált. Így a második mondat *gyerekek* szavát dominálttá teszi az első mondatban szerepelt *Vánja* és *Tánja*; a 3. mondat *kisfiú* szavát a 2. mondatból a *gyerekek* és az elsőből a *Vánja* szó.

A dominált név azonban nemcsak attól nyeri szövegszervező szerepét, hogy valamit megismétel, hanem attól is, hogy a mondat első helyén áll: „Az összes névszó közül, amely a mondatban van, kiemeljük azt, amelyik a mondat első helyén áll. Az adott mondat kezdő névszójának nevezzük. Az a törvényszerűség, amelyet mi alapvetőnek vélünk a leíró szövegben, a kezdő névre vonatkozik: a bekezdés valamennyi mondatában (az első mondat kivételével) nem lehet önkényesen megválasztani a kezdő nevet; az adott mondatban a név csak akkor lehet kezdő, ha dominált."[45]

[43] W. MATHESIUS 1947, 234.
[44] E. V. PADUCSEVA 1965, 284–291.
[45] E. V. PADUCSEVA 1965, 288.

A dominált névnek a mondat első helyére való kiemelése jelzi, hogy PADUCSEVA munkája az aktuális tagolódás feltárására irányul. A mondat első szavának kiemelése „a mondatfelépítés azon természetes követelményén alapul, amely szerint a tartalom ismert elemeit előre hozzuk, az ismeretleneket pedig, azokat, amelyekben a logikai hangsúly összpontosul, a vége felé csoportosítjuk".[46]

A szerző, mivel a bekezdés struktúrájának feltárására törekszik, természetesen nem elégszik meg az eddig vázolt alaphelyzet leírásával, hanem vizsgálja a változatokat is. Ennek során megállapítja, hogy a mondat kezdő névszója nemcsak egyetlen szó lehet, hanem kifejezés is, pl. *Az iskola, amelyben ők tanulnak* . . . Ennek figyelembevételével már két fő megjelenési formára tudja tagolni a dominanciát. Az eddigi eset a közvetlen dominancia, amelyben a mondatkezdő név vagy kifejezés maga ismétel meg valamit az előzményekből. De létezik közvetett dominancia is, amelyben a mondatkezdő kifejezés egészében valami olyan tárgyat jelöl, „amelyről ugyan még nem volt szó; de állományában [az alábbi példában: mellékmondatában — B. I.] van olyan szegmentum, amely olyan tárgyat jelöl, amelyről már volt szó":

Ványa és Tánja nagyon korán ment el hazulról. Az iskola, amelyben ők tanultak, távol volt a házuktól.

A második mondat első szava *Az iskola* nem ismétel semmit az előzményből, viszont a mellékmondatban kifejezett jelzőjének névmási alanya *(ők)* dominálódik az 1. mondat *Ványa* és *Tánja* szavaitól, így *Az iskola* mondatkezdés közvetve mégis dominálttnak tekinthető.

PADUCSEVA tovább részletezi a dominanciáról eddig alkotott képet. Figyelembe veszi a domináló elem szófaját, a dominált formális jelenlétét, illetőleg implikáltságát stb.; témánk szempontjából azonban fontosabb az a vonatkozás, hogy a kezdő név dominálttságának követelménye milyen kapcsolatban van a bekezdés helyes felépítésével. „Nincs elég alapunk azt állítani — írja PADUCSEVA —, hogy ez a követelmény a bekezdésszerkezet helyességének okvetlen feltétele. De amelyik szövegben figyelembe veszik a kezdő név dominálttságának törvényét, azt a szöveget eleve mint összefüggő szöveget kell tekintenünk."[47]

Tehát ha a bekezdésnek mint viszonylagos egésznek a szerkezetét (a címben ígértek ellenére) nem kaptuk is meg PADUCSEVA tanulmányából, a szöveg összefüggésének (kapcsoltságának, folyamatosságának) egy követelményével megismerkedhettünk általa. S a kezdő

[46] E. V. PADUCSEVA 1965, 289.
[47] E. V. PADUCSEVA 1965, 290.

névszó dominváltságának értelmezésében benne van egy ki nem fejtett következtetés is: ahol az egyébként összefüggő szöveg valamely mondatának kezdő neve semmi módon nincs dominálva, ott bekezdéshatárnak kell lennie, akár jelölve van, akár nincs. Az ismertetett munka tehát elsősorban azoknak a kutatóknak ad hasznos indítást, akik terjedelmesebb szöveg bekezdésekre való tagolását vizsgálják.

2.2. Az epikai mű szegmentálásának lehetőségeiről egy szlovák kutatócsoport tette közzé az utóbbi évek egyik legfigyelemreméltóbb tanulmánykötetét.[48] A négy szerző: F. Miko, N. Krausova, J. Findra és V. Marčok elsősorban a teljes mű tagolódását elemzi, a bekezdés ezért csak mint alkotóelem kerül vizsgálati apparátusukba. Ennek ellenére több olyan megállapításuk van, amely a bekezdés megszerkesztettségére is rávilágít.

2.2.1. N. Krausova gazdag áttekintést nyújt a csehszlovák szövegszerkezeti vizsgálatokról,[49] többek közt F. Daneššnak A szövegbeli tematikai folytonosságok című tanulmányáról is,[50] amelyet párhuzamba állít Paducseva elméletével.

Daneš tovább differenciálja a Paducsevánál még felbontatlanul láncolódó téma—réma-viszonyokat. A szöveg folyamatosságát nemcsak rémából témába, hanem rémából rémába, illetőleg témából témába is feltételezi. „A rémákban a folyamatosság (az egymásba való kapcsolódás) egészen más jellegű, mint a rémának a témához, illetőleg a témának a témához való viszonyulása . . . és lehetséges, hogy egyáltalán nem is osztályozható."[51] Daneš el is hárítja a tagolódás réma oldalát, s mint tanulmánya címében jelezte, csak a témák teremtette folytonosságot vizsgálja: „Honnan származnak az egyes közlések témái, milyen kölcsönös összefüggés áll fenn az egyazon bekezdéshez tartozó témák között, és ezek hogyan viszonyulnak ugyanazon bekezdés föléjük rendelt »hipertémáihoz«, illetőleg a nagyobb tematikai egységek fölérendelt témáihoz?"[52]

A Daneš által feltárt mondatkapcsolódási típusokat Krausova a következőképpen formalizálja:

1. típus:

$$(T_i = R_{i-1},\ T_{i+1} = R_i,\ T_{i+2} = R_{i+1} \ldots)$$

„Itt tehát téma kapcsolódik a rémához: az első közlésben szereplő R a második közlés T-jévé válik, ennek a közlésnek az R-je a har-

[48] V. Kochol 1973.
[49] N. Krausova 1973, 31—65.
[50] F. Daneš 1968.
[51] F. Daneš 1968, 147.
[52] F. Daneš 1968, 126.

madik közlés T-jévé, és így tovább; vagyis a közlések (mondatok) témái fedik egymást a közvetlenül megelőző közlések rémáival."

2. típus:

$(T_i = T_{i+1} = T_{i+2})$

„Itt a téma folyamatos; olyan közlések következnek egymás után, amelyeknek közös a témájuk, és amelyekhez mindig újabb rémák kapcsolódnak."

3. típus:

$(T_i = R'_{i-1} \ldots T_{i+n} = R''_{i-1} \ldots)$

„Ezt a típust DANEŠ a kettészakított téma továbbfejlesztésének nevezi. Tulajdonképpen az 1. típus változata. Abban különbözik tőle s a többitől, hogy itt keretszerű folyamatosságról van szó, egy jelentésbelileg zárt egész bekezdés keretében megvalósuló magasabb fokú folyamatosságról, amelyet egyetlen mondat is alkothat."

4. típus:

$(T_i = T'_{i-1}, T_{i+1} = T''_{i-1}, T_{i+2} = T'''_{i-1} \ldots)$

„Egy bizonyos mértékig megegyezik a 2. típussal; az egyes közlések témái kikövetkeztethetők a fölérendelt szöveg egészének témájából."

Az 5. típus sajátsága, hogy a folyamatosság láncából kimarad valamilyen tag.[53]

DANEŠ mondatkapcsolási típusainak realitását újabb szövegelemzések igazolhatják; FINDRA alábbi tanulmányának néhány gondolata azonban közvetlen továbbgondolásra készteti az olvasót.

2.2.2. JAN FINDRA A bekezdés mint az epikai struktúra eleme című dolgozatában a bekezdés b i l a t e r á l i s, azaz tartalom-forma oldalakkal rendelkező sajátságát emeli ki. Az addigi (véleménye szerint csak formális-morfológiai szempontú) megközelítés helyett a bekezdés tartalma és formája közti viszonyt helyezi központba, vagyis azt a kapcsolatot, „amely a belső szegmentáció és annak külső megvalósulása között van".[54] A vállalt feladat megvalósítását azonban meglehetősen problematikussá teszi a tartalmi-belső oldal megfoghatatlansága.

A tartalmi oldal megragadásának nehézsége először — paradox módon — terjedelmi szempontból jelentkezik. Első lépésként

[53] N. KRAUSOVA 1973, 51.
[54] J. FINDRA 1973, 68.

ugyanis meg kellene határozni, hogy az epikai mű egészéből mekkora szegmentumot jelöljünk ki, amelyet tartalmi szakaszként vizsgálhatunk. A válasz kézenfekvőnek látszik: akkora szakaszt jelölünk ki, amekkorát maga az író, vagyis egy-egy bekezdésnyit. De tartalmi szakasz-e a bekezdés? S a probléma ezzel a kérdéssel kezdődik.

Kétségtelen, hogy a tartalmi tagolódás kikényszerít bizonyos külső szegmentációt, de ez — állapítja meg helyesen FINDRA — csupán lehetséges és nem az egyetlen lehetséges külső forma. „A viszonylag önálló és belsőleg finoman differenciált tartalmi egységeket különböző módon lehet szegmentálni",[55] tehát egy bekezdést gyakran két vagy több bekezdésre lehet tagolni, illetőleg „egy viszonylag önálló tartalmi egységet, amely külsőleg már szegmentálva van, összevonhatunk egy bekezdésbe".

A többféleképpen is lehetséges külső szegmentáció számunkra egy olyan elméleti kérdés tisztázását igényli, amelyre FINDRA nem tér ki. A lehetséges és a szükségszerű viszonya mögött a konstrukció—struktúra viszonyát fedezhetjük fel, amelyet — DEME LÁSZLÓ egyetemi előadásaira építve — a következőképpen lehet értelmezni.

A szegmentálás nehézségét az okozza, hogy a konstrukciós formáknak általában, a mondat fölötti konstrukciós formáknak pedig kiváltképpen nincsenek olyan állandó és szükségszerű sajátságai, mint a struktúráknak.[56] A fonológiai és a morfológiai struktúrák elemei s elemeinek viszonyai még kivételeikben is egyértelműek, a konstrukciós formákéi még kialakultabb, domináns megoldásaikban is csak lehetségesek és sohasem szükségszerűek. Például a magyar igealakban mint morfológiai struktúrában a jelezett tő után csak ragmorféma következhet,[57] illetőleg ragmorfémának kell következnie, de nincs olyan bekezdéskonstrukciós forma, amelynek bármely tagolódási pontja szükségszerűen írná elő folytatásának konstrukcionális megoldását (legfeljebb erősen valószínűsíti). A magyar igealakban explikált jelmorféma kizárja egy további jelmorféma explikálását, de egyetlen szövegkonstrukciós elem sem zárja ki egyéb szövegkonstrukciós elem explikálását stb.

A vázolt különbségből természetesen nem az következik, hogy a konstrukciós formákat valami egészen más nézőpontból kell szemlélnünk, mint a struktúrákat, hiszen közös sajátságuk is alapvető: mindkettő elemekre s elemek közti viszonyokra bontható. Azt a következtetést kell levonnunk, hogy a nyelvhasználat mondat fölötti szintjének természetes esetlegességeit csak komplexebb,

[55] J. FINDRA 1973, 73.
[56] DEME L. 1973.
[57] TELEGDI ZS. 1972.

több irányú megközelítéssel s a vizsgálati anyagnak a lehetségesig való leszűkítésével tudjuk ellensúlyozni.

FINDRA a „lehetséges — szükségszerű" dilemmából nem elméleti kérdést csinál, hanem mint jó műelemző gyakorlati hasznot húz. A bekezdést jel nélküli és jellel ellátott osztályokra bontja, s a két oldalt bináris oppozícióba állítja: a jel nélküli bekezdés adekvát a benne kifejeződő tartalommal, a jellel ellátott viszont nem egészen fedi, illetőleg ellentétes vele. Ehhez az elemzési apparátushoz természetesen valami egységet kell adni a tartalomnak is, FINDRA ezt a *motívum*ban találja meg.[58]

„A motívum terminust a jelen esetben annak a viszonylag önálló, belső tartalmi (tematikai) tagolódású egységnek a megnevezésére foglaljuk le, amely ugyan alá van rendelve a magasabb tartalmi (tematikai) egységnek, esetleg az egész közlésnek; de ugyanakkor olyan mértékben önálló is (tartalmilag zárt), hogy külön bekezdésben formálisan kiemelhető. Általában a motívum fogalma alá vonhatjuk az egyes cselekményt, esetleg több cselekményt, cselekmények sávját; bizonyos jelet, tulajdonságot, vagy egy tárgy több, egymáshoz közel álló jelét és tulajdonságát; a magyarázat egy-egy részproblémáját és hasonlókat.

A motívum fogalmában benne van a bekezdés tartalmi oldala. Ennek közvetítésével válik lehetségessé, hogy ezt a tartalmi oldalt közvetlenül belefoglaljuk a bekezdés definíciójába. Így azután már belekerül a bekezdés alapvető jellemzésébe az a közlés, hogy a bekezdés bilaterális jellegű.

A bekezdést úgy is definiálhatjuk, mint formálisan elhatárolt mondat feletti szövegegységet, amelyben egy motívum nyer kifejezést."[59] [Kiem. B. I.]

2.2.3. A fenti kérdések kapnak teret F. MIKO tanulmányában is,[60] amely (több helyt J. MISTRÍK kutatásaira utalva) szemiológiai oldalról értelmezi a bekezdés tematikai-funkcionális oldalát: „Mint szemiológiai kategória, a bekezdés bilaterális fenomén, megvan a maga *szignifiánsa* és *szignifiéje:* »formája«, indikációja és funkciója. Maga a *bekezdés* elnevezés inkább szignifiáns jellegű, noha a bekezdésre nemcsak grafikai értelemben gondolunk (mint szignifiánsra), hanem mint a téma bekezdésére, (tehát tekintettel vagyunk funkciójára: azaz hogy mint szignifié szerepel). Tulajdonképpen a homo-

[58] J. FINDRA 1973, 72.

[59] Meg kell jegyeznünk, hogy a *motívum* fogalmát N. KRAUSOVA is tárgyalja idézett tanulmányában, s főként tudománytörténeti szempontból ad gazdagabb képet, mint FINDRA.

[60] F. MIKO 1973.

lógia esete áll fenn; nem más ez, mint »ikonikus« összefüggés a szignifié és a szignifiáns között, mégpedig olyan értelemben, hogy a szöveg grafikai tagoltsága izomorf ábrázolása a téma tagoltságának, (a tagoltságot nem a teljes, hanem csak a mikrokompozíció területére értve)."[61]

F. Miko tehát világosan látja, hogy a mű bekezdésekre való tagolódása nem valami „külső" nyelvi ügy, hanem funkcionális jelenség: a téma tagolódásának függvénye. Ennek igazolására — kissé vázlatosan — kitér a bekezdés megszerkesztettségére mint a mondatok szemantikai egymáshoz kapcsolódására is, ennél azonban jelentősebb a bekezdés funkciójáról alkotott gondolatmenete. „Miért szükséges bekezdésekre tagolni a szöveget?" Miko három síkról hozza a válaszokat:

„A szöveg tagolása s ezen keresztül a téma tagolása nem más, mint magának a valóság tagoltságának az ábrázolása."

„A tagoltság második szintje az appercepcióé. Az ember csak a szükségnek megfelelő részletességgel appercipiálja a valóság tagoltságát, . . . vagyis az eredeti objektív tagoltságra ráépül egy szubjektív tagoltság." Ezt a viszonyt Miko később filozófiai kategóriákkal is megfogalmazza: „A tematikai tagoltságot nem csupán ontologikusan kell értelmezni, hanem gnoszeológiailag is: tehát nemcsak azt kell tudomásul venni, hogy miként állnak a dolgok, hanem azt is, hogy esetenként miként ismerjük és értjük meg."[62]

A harmadik szempont, ahol a tagoltság érvényesül, az olvasóé: a szöveg tagolása megkönnyíti számára a befogadást, a megértést. Ez szorosan összefügg a befogadó figyelmének „kifárasztásával". Ez a figyelem nem állandó, nem folyamatos, hanem többé-kevésbé szabályos „kvantumokban" váltakozik. A bekezdés az a hely, amelynél a figyelem egy pillanatra kikapcsolódik, hogy megpihenjen és felkészüljön az appercepció újabb aktusára.

2.3. Az eddig tanulmányozott szovjet és csehszlovák munkák lényegében azonos fogalomkörben dolgoznak, s ebből esetleg olyan következtetést is le lehetne vonni, hogy elsődlegesen nem a nyelvhasználat általános sajátságaiból, hanem inkább a földrajzi és eszmei közelségből keletkezik a hasonló látásmód.

R. E. Longacre-nak A diskurzus és a bekezdés szerkezete című tanulmányában[63] ezért elsősorban az érdekel bennünket, hogy a földgolyó másik felén (a Fülöp-szigeteken), s egy jellegzetesen elkülönülő grammatikai elmélet, a tagmémika alapján miként fedezi fel s írja le ugyanazt, ti. a mondatok aktuális tagolódását.

[61] F. Miko 1973, 8.
[62] F. Miko 1973, 16.
[63] R. E. Longacre 1970.

Longacre az új közlést a mondat *Figure*-jének, az ismert részt pedig a Figure alapjának, *Ground*jának nevezi: „A megismételt anyag minden következő mondatban új anyagnak, azaz a mondat Figure-jének alapjául [Ground] szolgál. Áthaladva a beépített tagmémák során, amelyek kétségtelenül ezen a módon vannak összekapcsolva, minden mondat Figure-je a következő mondat Groundjává lesz."[64]

Például:[65]

Ground	*Figure*
	He went.
When he arrived in the forest	he chopped the trees.
When he had chopped them	he shaped them.
When he had shaped them	he went home again.

A továbbiak megértéséhez szükségünk van a központi kategóriának, a tagmémának a jellemzésére is: „A tagméma olyan összetett grammatikai egység, amely a hierarchia valamennyi szintjén előfordul; két részből áll: egy f u n k c i ó b ó l (vagy *rés*ből) meg egy k i t ö l t ő o s z t á l y b ó l (vagy szerkezeti osztályból), amely megjelenhet ebben a résben."[66] A bekezdésszerkezet vonatkozásában a *rés* a mindenkor következő mondatnak az a része, amelybe beleágyazódik a megelőző mondat anyagára való utalás.

Az elbeszélő bekezdések rései közül Longacre az időrést *[Time Margin]* tartja a legfontosabbnak: „[a kapcsolás] általános eszköze a Fülöp-szigeti nyelvekben az, hogy a második mondat időrésébe [Time Margin] beágyazunk egy, a megelőző mondatra való utalást."[67] A következőkben ezért az időrés kitöltésének sajátos eszközeit tekinti át a szerző. Legelőször megkülönböztet két alapformát, amelyikben kifejeződik az időrés jelenléte, s amelyikben nem:

„Elment a városba élelmet vásárolni. *Miután megvásárolta az élelmet* (vagy: *Az élelem megvásárlása után*) hazament."

[64] R. E. Longacre 1970, Part 2/56.
[65] R. E. Longacre 1970, Part 2/57.
[66] R. M. Brend 1973, 137.
[67] R. E. Longacre 1970, Foreword XXV.

„Az ilyen mondatokban a grammatikai formának egy bizonyos specializációja az időrés jelenlétét jelzi a második mondatban. De olyan nyelvek is vannak, amelyekben az utalás a forma ilyesféle kifejeződése nélkül történik:

Elment a városba élelmet vásárolni. Megvette azt, és hazament."[68]

LONGACRE az időrés kitöltésének, azaz a kapcsolásnak két fő formáját különbözteti meg: a grammatikait és a lexikait. A g r a m m a t i k a i n belül bizonyos gerundiális konstrukciókat, elbeszélőtengely mondatokat és egy sajátos igeidőformát; a l e x i k a i kapcsoláson belül a Figure igéjének lexikai ismétlődését, ellentétességét és folytonosságát emeli ki.

A k a p c s o l á s g r a m m a t i k a i f o r m á i

Az elbeszélő kapcsolás gyakori formája egy g e r u n d i á l i s konstrukció *pag-/pagka-/pog-* stb. prefixumokkal. Az alábbi példa egy ilyet szemléltet az ata manobo nyelvből:[69]

Ground	*Figure*
Later on the same day	*there was a false god because the god said. "Adam, lie down at the foot of the mansana tree."*
Having laid down (poghibat) *at the foot of the mansana tree.*	*there was a python who climbed the trunk of the tree.*
The python, having eaten, (pogko-on) *some of the mansana fruit.*	*the juice dripped down.*
Ø	*The juice of the mansanas dripped into Adam's mouth.*

Nincs kizárva, hogy az ata manobo szöveg angol fordítását nem lehet helyesen kommentálni magyar szemlélettel, de a fenti példában a következőről lehet szó. A második és a harmadik mondat

[68] R. E. LONGACRE 1970, Foreword XXVI.
[69] R. E. LONGACRE 1970, Part 2/57.

*Ground*jában nem akármi ismétlődik meg, hanem a történet folytonosságát fenntartó i d ő:

1. m.: *feküdj le* — 2. m.: *miután lefeküdt (Having laid down)*
2. m.: *egy kígyó*— 3. m.: *miután a kígyó megevett néhány mansana gyümölcsöt (having eaten).*

Az elbeszélő kapcsolás másik gyakori formája az ún. e l b e s z é l ő-t e n g e l y m e l l é k m o n d a t (Relator-Axis Clause), amelyet 'when', 'after', 'while' jelentésű *igo, ngang* stb. vezet be:[70]

Ground	*Figure*
When it almost the middle of the morning then	*I returned and stopped by to eat some young coconut on the path.*
While (igo) I was still eating the young coconut	*from downstream carrying a small bag over his shoulder.*

A k a p c s o l á s l e x i k a i f o r m á i

Az időrés kitöltésének grammatikai formái után Longacre az időrés lexikai viszonyait veszi vizsgálat alá. Egyik munkatársának, Doris Porternek a fejtegetését idézi: „Abban az esetben, amikor az időrés tengelymondatokkal vagy gerundiális konstrukciókkal fejeződik ki, az első mondat Figure-je és a második mondat Groundja közti kapcsolat háromféleképpen alakulhat. Az első mondat Figure-jének az igéje megismétlődhet, ellentétes lehet, vagy folytatást képviselhet a második mondat Groundjában. Az ismétlődés a leggyakoribb kapcsolási forma."[71]

A lexikai ismétlésnek ez a hármas lehetősége önmagában nem sok újat mond, sokkal érdekesebb egy innen induló hipotézis. Longacre ugyanis az első mondat Figure-je s a következő mondat Groundja által alkotott lexikai egységet olyan *lexikai mondat*nak képzeli el, amely közrefogja a grammatikai mondat határát.[72] Figyelmet érdemlő feltevés, egyelőre azonban Longacre sem szánja többnek.

2.4. A mondatok aktuális tagolódásáról eddig alkotott képünket G. J. Szolganyik munkája két fontos vonással gazdagítja:

[70] R. E. Longacre 1970, Part 2/59.
[71] R. E. Longacre 1970, Part 2/65.
[72] R. E. Longacre 1970, Part 2/66—7.

(1) logikai alapokon értelmezi mint a mondatkapcsolás láncszerű módját; (2) mellé állítja a mondatkapcsolás másik fő módját: a párhuzamosságot.

A láncolódást és a párhuzamosságot SZOLGANYIK az ítéletek kapcsolódásából vezette le, s ehhez mindenekelőtt szembe kellett fordulnia a formális logika izolált ítéletfelfogásával: „A logikai kézikönyvek az ítélet meghatározásában fő sajátságként a megismeréssel kapcsolatos oldalát emelik ki. De egy meghatározásban sem jellemzik az ítélet teljessége, befejezettsége szempontjából, s ez érthető, mert a logika az izolált ítéleteket vizsgálja. A gondolkodás-beszélés folyamatában azonban felmerül az ítéletek szoros kölcsönhatásának, az egyes izolált ítéletek tartalmi befejezetlenségének, hiányosságának a kérdése.

Az ítélet értelme teljesen csak a beszédben világosodik meg. Még az ítélet struktúráját is csak a kontextusban, a többi ítélettel kapcsolatban lehet teljes hitelességgel megállapítani."[73] A szerző itt P. Sz. POPOV érvelését s alábbi példaelemzését idézi: *Брат вошёл в комнату.* „Ha már tudjuk, hogy valaki bement a szobába, csak azt nem láttuk, hogy ki ment be, akkor a predikátum: брат. Ha viszont azt tudjuk, hogy a брат valamit cselekedett, csak azt nem, hogy mit, akkor a вошёл в комнату lesz a predikátum."[74]

POPOV idézett példaelemzéséből, valamint V. ASZMUSZ és O. AHMANOVA hasonló értelmű fejtegetéseiből SZOLGANYIK azt a módszertani alapelvet vonja el, hogy a beszédfolyamatban kapcsolódó ítéletek két komponensének: a szubjektumnak és a predikátumnak az ítéletekben való elhelyezkedése a beszédfolyamat függvénye; így az ítéletkapcsolatok két fő módja a szubjektum-predikátum egymásba való átmenetének két módjával: a láncolódással és a párhuzamossággal azonos. „A predikátum az ítélet mozgó erejeként szerepel. A gondolatnak ez a mozgása kapcsolja egységes egészbe az ítéleteket. Ennek a kapcsolatnak formai, strukturális kifejeződése az ismétlés: a megelőző ítélet predikátumának átmenete a következő ítélet szubjektumába."[75] Erre a kapcsolásmódra SZOLGANYIK — többek közt — az alábbi példát hozza:

Физика есть наука. Наука должна опираться на диалектический метод. Itt az állítmányon keresztül (azaz szubjektum-predikátum irányban) kapcsolódik a két ítélet: „. . . наука. Наука . . . " Az ilyen kapcsolást lehet láncszerűnek [цепная связь] nevezni.

[73] G. J. SZOLGANYIK 1973, 38.
[74] G. J. SZOLGANYIK 1973, 39.
[75] G. J. SZOLGANYIK 1973, 40.

A másik fő kapcsolási mód az állítmányon keresztül vezet: *Moszkva Szmolenszktől keletre fekszik. Moszkva a Szovjetunió európai részének középpontjában található.* Ebben az esetben mindkét ítélet szubjektuma ugyanaz, állítmánya viszont különböző. „A gondolat mintegy párhuzamosan [параллельно] mozog: ugyanazt a szubjektumot különböző oldalakról (különböző predikátumok) jellemzik. A gondolat fejlődése mindegyik ítéletben ugyanattól a kiindulóponttól kezdődik. A kapcsolás formálisan az ítéletek szubjektumainak ismétlésével fejeződik ki (szubjektum—szubjektum). Az ítéletek közti ilyen kapcsolásokat nevezzük p á r h u z a m o s a k n a k [параллелная связь].”[76] Az ítéletek közti kapcsolás akkor is párhuzamos, ha különböző szubjektumokat jellemez ugyanaz a predikátum: *Gyönyörűek télen az erdők. Gyönyörűek télen a mezők, a rétek, a folyók . . .* (predikátum—predikátum).

A két kapcsolásmód különbségét Szolganyik végül is összegezi: „a l á n c k a p c s o l á s b a n minden következő ítélet mintegy folyik, fejlődik az előzőből, az előző ítélet tagja a következőben új minőséget kap (predikátum—szubjektum, szubjektum—predikátum). A p á r h u z a m o s kapcsolásban az ítéletek ismétlődő tagja azonos funkciót tölt be (szubjektum—szubjektum, predikátum—predikátum). A gondolat fejlődése itt összehasonlító jelleget képvisel. Az ítéletek nem egymásból fejlődnek, hanem struktúrájuk egyik közös eleme által kapcsolódnak össze.”[77]

2.5. A láncolódó, illetőleg a párhuzamos kapcsolásmód különbségét E. A. Rejman a tudományos, illetőleg a szépirodalmi szövegalkotás különbségeként ismerte fel.[78]

E. A. Rejman feldolgozta öt tudományos és négy szépirodalmi angol nyelvű könyv első 40—70 oldalát, hogy feltárja e két stílusnem szövegfelépítési sajátságait. Vizsgálatának végeredményeként a tudományos szöveget l i n e á r i s nak, azaz láncszerűen kapcsoltnak találta, a szépirodalmi szöveget pedig r a d i á l i s n a k, azaz sugaras felépítésűnek. Az eltérés forrását Rejman a mondatkezdő szók mondatrészi funkciójának különbségében találta meg: a sugaras irányban szövődő szépprózа mondatai általában alannyal kezdődnek az angol nyelvben; a lineárisan kapcsolt tudományos szövegek mondatai pedig többnyire valamilyen határozóval, azaz általában nem alannyal.

Az angol szépprózában uralkodó kapcsolásmódot (amely nem más, mint a Szolganyik által leírt paralelizmus) az alábbi idézettel szemlélteti:

[76] G. J. Szolganyik 1973, 42.
[77] G. J. Szolganyik 1973, 43.
[78] E. A. Rejman 1965.

„*The stranger came early in February . . . He was wrapped up from head to feet . . . He staggered into the »Coach and Horses« more dead than alive . . . He stamped an shook the snow from off himself in the bar . . .*" (Wells)[79]

Itt az összes mondat alannyal kezdődik — mondja SZOLGANYIK — amellett az alanyként szereplő szavakkal ugyanaz a személy van megnevezve. Minden mondat tartalma ennek a személynek a cselekvéseiről szóló különféle közlés. „A szöveg strukturális típusa ebben az esetben a következő: a középponttól sugarasan szétoszló információ arról, ami az elbeszélés középpontjában van."[80] Mivel a kapcsolás fő módjait R. E. LONGACRE is azonos felfogásban különbözteti meg,[81] végső tanulságként azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szemantikai elemek ismétlődése nem lényege a kapcsolásnak, hanem kifejező eszköze a szöveg láncszerű, illetőleg párhuzamos építkezésének.

3. A kapcsolás kifejező eszközeinek számbavételére és rendszerezésére a legtöbb szövegnyelvészeti kutató kitér. Közülük G. J. SZOLGANYIK a legkövetkezetesebb, mert az eszközök kérdését a kapcsolásmódok felől közelíti meg.

3.1. Az aktuális tagolódásban SZOLGANYIK nem csupán azt nézi, hogy miféle szemantikai (lexikai) elemek ismétlődnek, hanem elsősorban azt, hogy az ismétlődő szemantikai elem milyen mondatrészből milyen mondatrésszé ment át a megelőzőből a következő mondatba. Így például a bővítmény átmehet alannyá vagy ismét bővítménnyé, az alany bővítménnyé, az állítmány alannyá stb. A mondatfunkciós részek kapcsoló szerepű moz-

[79] „Az idegen február elején érkezett . . . A fejétől a lábáig be volt bugyolálva . . . Betántorgott a »Kocsi és lovak« nevű vendéglőbe, amely inkább csendes volt, mint élénk . . . Megállt, és lerázta magáról a havat a bárban . . ."

[80] Тип структуры текста в данном случае такой: радиально расходящаяся от центра информацие о чем-то находящемся в центре повествования.

[81] „A mondatok . . . a bekezdés magján belül sajátos és megállapítható módon *(fashion)* kapcsolódnak egymáshoz. Általában háromféle kapcsolás *(linkage)* létezik: (1) lánc *(chaining)* — amelyben egy mondat részlete megismétlődik, vagy kifejezett utalás van rá az adott mondat elején; (2) párhuzamosság *(parallelism)* — amelyben egy egész mondat vagy a mondat egy része magyarázóan körül van írva mint egész a következő mondatban vagy annak valamely sajátos részében; (3) válasz *(repartée)* — amelyben egy beszélő által mondott dolog valamilyen gondolatot vált ki egy másik beszélőből." Part 2/55 (A harmadik kapcsolásmódra — az általam ismert kutatók közül csak LONGACRE fordít az előző kettővel azonos értékű figyelmet, a *repartée* ugyanis az élő beszéd dialógusaiban kap jelentős szerepet.)

gásában a bővítménynek alannyá való átmenetére hoz legtöbb példát a szerző:

Я взял ложку. Ложка была деревянной. (tárgy—alany)

Он посмотрел на стул. Стул был колченогим. (határozó—alany)

„A kapcsolat annak következtében jött létre, hogy a megelőző mondat bővítménye vált a következő mondat alanyává. Ez a kapcsolat külsőleg lexikai ismétlődésben fejeződött ki. A lexikai ismétlődés azonban ebben az esetben másodlagos, konkrét »építőanyag«; az elsődleges ugyanis a mondatszerkezetek kölcsönös összefüggése, a megelőző mondat bővítményének átmenete a következő mondat alanyába."[82]

Szolganyik gondolatmenetének értéke leginkább ezen a ponton ítélhető meg. A kapcsolás mechanizmusából nem azt emeli ki, ami a legfeltűnőbb: vagyis a szemantikai (lexikai) ismétlést. Erre csak akkor fordít figyelmet, amikor — az ítéletkapcsolás analógiájára felfogott — mondatkapcsolás láncszerű, mondatrészek által megvalósuló, azaz szintaktikai módját tisztázta. Így a más tanulmányokban mellérendelt tagokként tárgyalt szintaktikai, illetőleg lexikai oldal viszonya hierarchikusnak mutatkozik, mégpedig a szintaktikai előnyére: „Az ismétlésben a mondatok strukturális kölcsönfüggése, szoros szintaktikai kapcsolata fejeződik ki."[83] „A lexikai ismétlésnek kétségtelenül szintaktikai jellege van."[84] „A lexikai ismétlés csak láthatóvá teszi, kifejezi a szintaktikai kapcsolatot."[85]

Mindebből természetesen nem arra akarunk következtetni, mintha az ismétlés valami figyelmen kívül hagyható jelenség volna a szövegszerkezet vizsgálatában. Az elemszintű kutatás nyilván nem tekinthet el a jelenségtől. Hiba csak abból lehet, ha a kutató az ismétlésből mint a kapcsolás lényegéből törekszik felismerni a konstrukciós formákat, s nem vizsgálja az ismétlés szintaktikai funkcióját.

3.2. Hasonló okból érdemel figyelmet A. V. Iszacsenko egyik tanulmánya is, amelyben a szerző — az általában csak lexikai eszköznek tekintett — névmások szintaktikai kapcsoló szerepét világítja meg.[86]

Iszacsenko aszerint tekinti át az egyes névmásfajtákat, hogy szabályaik (azaz: jelentésük — B. I.) mondat belsőből vagy pedig mondat fölötti kapcsolatokból származnak-e.

[82] G. J. Szolganyik 1973, 55.
[83] G. J. Szolganyik 1973, 52.
[84] G. J. Szolganyik 1973, 55.
[85] G. J. Szolganyik 1973, 56.
[86] A. V. Iszacsenko 1965.

„A visszaható és a kölcsönös névmás használatát az adott mondat belsejében ható szintaktikai szabályok irányítják. Így az orosz nyelvben a tárgyat helyettesíthetjük a себя, себе, собой alakokkal, ha az adott mondatban a tárgy és az alany ugyanarra a referensre vonatkozik. A Ваня[1] помнит Ваню[2] ребенком mondatot helyettesítheti a Ваня помнит себя ребенком mondat, ha Ваня[1] = = Ваня[2]. E névmások szintaktikai karaktere nyilvánvaló. Ha a себя, себе, собой alak mindig tárgyat helyettesít, akkor világos, hogy ezeknek az alakoknak miért nincs alanyesetük.

Nem nehéz bemutatni a kölcsönös névmás szintaktikai eredetét sem: Ваня и Сережа уважают друг друга. A kölcsönös névmást a mondat alanyainak és tárgyainak azonossága szabályozza: Ваня уважает Сережу и Сережа уважает Ваню."[87]

A fenti névmásfajták szintaktikai természete közismert tény,[88] s csupán azért idéztük Iszacsenko róluk szóló fejtegetését, hogy velük szemben érzékelhetőbb legyen az alábbi névmásfajtáknak kontextusból eredő szintaktikai természete.

Az egyes névmásoknak kontextusból eredő szintaktikai természete a legtöbb munkában elsikkad a használat lexikai, illetőleg stilisztikai vonatkozása mögött; az azonos mondatrészi szerep forrása inkább csak a szövegelemzőt érdekli. Például: *A gondnok nem jön velünk a városba. A gondnok a telepen marad.* megnyilatkozás két mondatát az alábbi módon is össze lehet kapcsolni: *A gondnok nem jön velünk a városba. Ő a telepen marad.*

„A *gondnok* főnév behelyettesítése az *ő* névmással — írja Iszacsenko — nyilván fakultatív. Úgy lehet tekinteni, hogy az első és a második megoldás közötti különbség stilisztikai. De ha a beszélő választott, azaz ha elvetette az első variánst, akkor a névmás fellépése a második mondatban már grammatikai tény *(ő, ez az ember* stb.), azaz a pronominalizáció szabályai irányítják.[89] Innen nézve világos, hogy az anaforikus névmások használata: он, она, оно, они (de a такой, так, тогда, туда, там szintén) azon meghatározó szabályok alá tartozik, amelyek a megelőző kontextus szintaktikai természetéből folynak."[90]

A kérdő névmás a mondatát követő kontextussal van kapcsolatban. Dialógusban a kérdés előre meghatározhatja a szöveg

[87] A. V. Iszacsenko 1965, 160—161.
[88] Pais D.: MMNYR. I : 241—243.
[89] *Pronominalizáció:* tartalmas szavak névmásba való átmenete.
[90] A. V. Iszacsenko 1965, 160—161.

következő részletének grammatikai struktúráját. Az 1. és a 2. személyű névmás (valamint a мой, твой, здесь, сюда stb. névmás, illetőleg névmási határozószó) viszont nincs kapcsolatban a nyelvi kontextussal. Ezek használata a konkrét megnyilatkozás szituációja által világos.

Iszacsenko és Szolganyik differenciált szemlélete után problematikusnak tűnik a kapcsoló eszközöknek egyszerű szintaktikai (grammatikai) és lexikai (szemantikai, tematikai) csoportokra való elkülönítése, amint például Rejman tanulmányában látható.

3.3. E. A. Rejman szintaktikai és lexikai kapcsoló eszközöket különböztet meg. A szintaktikai eszközök közül legfontosabb (1) a mondatrészek sorrendje: „A tudományos szöveg mondatainak többsége nem alannyal, hanem valami egyéb mondatrésszel kezdődik." (2) Meghatározott típusú személytelen mondatok alkalmazása: „Amellett, hogy a tudományos próza mondatainak többsége nem alannyal kezdődik, igen gyakran kezdődik olyan alannyal, amelyet az *it* névmással fejeznek ki. Ezek alárendelő összetett mondatok, amelyekben a főmondat személytelen."

Az angol tudományos szöveg folyamatosságának leggyakoribb lexikai eszköze a *this* és *that* mutató névmás: „A tudományos próza mondatainak jelentős része a *this* névmással kezdődik. Ez általánosítja a megelőző mondatok tartalmának valamely részét, s így az adott és a megelőző mondat között igen szoros, folyamatos szerkezeti kapcsolat keletkezik. A *this* mutató névmás leginkább alanyként szerepel, de néha egyéb mondatrészi funkcióban is előfordul."[91]

3.4. Az előzőnél több szempontú áttekintést ad a kapcsoló eszközökről I. P. Szevbo tanulmánya. „A bekezdés részei közti viszonyokat különféle nyelvi eszközökkel fejezzük ki — nem csupán grammatikaiakkal, hanem lexikaiakkal is."[92] A szerző idézi A. B. Sapirot, aki a kapcsolás „általános érvényű formáin" kívül (kötőszók: союзы и союзные слова) itt említi meg a mondatok egymás után következő rendjét, az állítmányt kifejező formák kölcsönös összefüggését, továbbá a kapcsolódó mondatok lexikai paralelizmusát és szembeállításait.[93]

Tanulságos, hogy Szevbo a kapcsolás bizonyos eszközeit az egyes lingvisztikai diszciplínákhoz is besorolja, így a lexikához a

[91] E. A. Rejman 1965.
[92] I. P. Szevbo 1969, 24.
[93] A. V. Sapiro 1953, 19.

szinonímiát, a morfológiához a névmásokat és a határozószókat, a szintaxishoz pedig a hiányos mondatokat.[94]

Mielőtt a kapcsolás lexikai eszközeit részletezné, a szerző előre bocsátja, hogy a „szöveg alapvető sajátja, amely megkülönbözteti a mondatok összefüggéstelen halmazától: azonos vagy szemantikailag közeli fogalmak ismétlődése a bekezdésben". Ezután ismerteti a szinonímia szótári és kontextuális fajtáit; később az utalás lexikai eszközeit veszi számba, amelyekre a helyettesítők [субституты], reprezentálók általános terminust javasolja. Ide sorolja a személyes névmás 3. személyű alakjait, a mutató névmásokat, a határozószókat, a который, какой, куда stb. féle kötőszókat; majd a grammatikai és a logikai ellipszis [0 helyettesítők = нулевые субституты] különféle eseteit.

Szevbo végül osztályozza a bekezdés részei közti kapcsolásokat A) a kifejezésmódjuk szerint, és B) formális-grammatikai szempontból. Ez utóbbin belül kiemeli (1) a csupán szintaktikai viszonyokat kifejező kapcsolatokat. Ezeknek a viszonyoknak a jelentése egyúttal a kapcsolások szemantikája. Például a так как kötőszó oksági jelentése. (2) Lexikai kapcsolások: azonos vagy szemantikailag közeli fogalmak ismétlése; továbbá ugyanide tartoznak a helyettesítők, az utalóeszközök különféle formái. (3) Союзные слова. Ezek természete kettős: egyik oldalról mint kötőszók szintaktikai viszonyokat közvetítenek, másrészt jelentésük kölcsönös összefüggésben van a főmondat valamely teljes jelentésű szavának a jelentésével.[95]

3.5. Már I. Szevbo utolsóként említett eszközcsoportja, az alárendelő kötőszók egy része is jelzi, hogy a kapcsolás*mód* és a kapcsoló*eszközök* értelmezése mögött elvi különbségek húzódnak meg. Ezek tanulságait T. Szilman alábbi gondolatmenete nyomán vonhatjuk le végérvényesen.

T. Szilman a két fő kapcsolás*módot* a kapcsoló*eszközök* megléte vagy hiánya szerint különítette el, s felfogását az alábbi példával illusztrálta:

„Az ember kiment az útra. *Ebben az időben* a nap már lenyugodott."

„Az ember kiment az útra. A nap már lenyugodott."

„A kapcsolás első módja — írja Szilman — a könnyen kivehető grammatikai és lexikai eszközökkel való kapcsolás. A második mód

[94] I. P. Szevbo 1969, 24—35. (Az itteni rendszerezéshez figyelembe kell vennünk, hogy az orosz grammatika a szófajtani vonatkozásokat általában a morfológián belül tárgyalja.)

[95] I. P. Szevbo 1969, 31. Ez utóbbi kategória ide sorolása jelzi, hogy elvi különbség van a felsorolt kapcsolóeszközök csoportjai között.

a mondatok egyszerű kapcsolása azok tapadása [примыкание] útján történik: itt a gondolati és az intonációs kapcsolat az egyetlen."[96]

Nem kis mértékben éppen SZILMAN munkásságának köszönhető, hogy ma már tisztább kategóriákkal dolgozik a szövegtan, de a fenti elkülönítést nem lehet elfogadni. A második példában ugyanaz a tényező: a történés azonos ideje kapcsolja egymáshoz a két mondatot, mint az első változatban; vagyis ezt a kapcsolatot az *Ebben az időben* határozó n e m o k o z z a, h a n e m k i f e j e z i.

Lényegileg helyeselhető viszont a kapcsolóeszközök SZILMAN-féle csoportosítása: „A kapcsolóeszközök — jellegüktől függetlenül — két nagy csoportra oszlanak: (1) azokra, amelyek a szöveg mondatai vagy nagyobb szegmentumai között kapcsolnak (kötőszók, névmási határozószók, módosítószók, mutató névmások — amelyek kondenzációul szolgálnak); s azokra, (2) amelyek a mondatok közti kapcsolatot az egyes mondatrészek által valósítják meg. (Ezek főképpen a személyes és a mutató névmások, a melléknév fokai stb.)"[97]

A *mutató névmások* mindkét csoportban való szerepeltetése jelzi, hogy a helyes felismerés elvi alapja még tisztázatlan. SZILMAN ugyanis itt eszközöknél mélyebb összefüggést ragadott meg: a mondat szövegbe való beépítettségének kétféle vetületét. Mivel azonban a szöveg mondatai vagy nagyobb szegmentumai közti kapcsolatnak, a „kondenzációnak" a lényege nem a kifejezőeszközökben, hanem a szegmentumok logikus elrendezésében van, az eszközök oldaláról való megközelítés elfedi a kapcsolás lényegét, azaz a szövegbe való beépülés kétféle vetületét. Feltehetőleg ez indokolja, hogy az elemszintű, c s u p á n a mondat nyelvi megformáltságát elemző vizsgálatok kénytelenek beérni a szövegszerkezet főbb karaktereinek leírásával, valódi konstrukciós formákig nem jutnak el.[98] Erre az irányzatra még ma is érvényes N. KRAUSOVÁnak 1972-ben alkotott véleménye:

„Bár az elméleti szakemberek jelentős része úgy véli, hogy a bekezdésnek »külön, saját struktúrája« van, és a mondathoz hasonlóan létezik »kerek gondolatot kifejező«, »grammatikai«, »kötetlen« bekezdés; a b e k e z d é s t ö r v é n y s z e r ű s é g e i n e k v i z s g á l a t a l é n y e g i l e g m é g i s a m o n d a t f e l é p í t é s v i z s g á l a t á r a r e d u k á l ó d i k."[99] [Kiem. B. I.] „Mégis", jóllehet nem mondatformát, hanem bekezdésformát sze-

[96] T. I. SZILMAN 1967, 21.

[97] Uo.

[98] Ebben legtovább G. J. SZOLGANYIK jutott. A kezdősorok, azaz a tételmondatok különféle módjait a prózai strófa különféle típusaiként fogja fel. Vö. 1973, 109–131.

[99] N. KRAUSOVA 1973, 48.

retnének feltárni. Érdemes hát megfontolnunk az idézett kutatások tapasztalatait, hiszen a jelen munka is arra a feltevésre épül, hogy van saját formája a bekezdésnek.

Tervezett alapvizsgálatainkban nyilván nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szöveg mondatainak felépítését, s a felépítésnek főként azokat a jegyeit, amelyek a szövegbe való beépítettségnek a következményei. Értékelni fogjuk az összetett mondat tagmondatainak sorrendjét, a mondategységek szórendjét, a grammatikai és a lexikai hiányosságot, az utalás különféle módjait és eszközeit stb., de nem ezek fognak középpontban állni. Mivel nem szövegszerkezeti karaktert, hanem szövegkonstrukciós alapformákat akarunk feltárni, elsősorban azokat a viszonyokat követjük, amelyek mentén k ö z v e t l e n e g y s é g e k r e tagolódik a bekezdés. Ezek a viszonyok tartalmi-logikai viszonyok.

A BEÉPÍTETTSÉG MONDATOK KÖZTI VIZSGÁLATA (A MONDATEGÉSZEK TARTALMI-LOGIKAI KAPCSOLÓDÁSA)

A szövegnyelvészet „ideológiája" a mondatönállóság viszonylagosságának tételén alapszik. A kontextusból kiemelt mondat tartalmilag többé-kevésbé mindig s szerkezetileg is gyakran hiányos.[100] Érthető tehát, hogy a szövegszerkezeti kutatás előzőekben bemutatott irányzata nem egész voltát nézi az adott mondatnak, hanem a környezetével való részleges egybeeséseit, amelyek viszonylagosságát, önállótlanságát, lezáratlanságát mutatják.

Pedig a mondat a szöveg részeként sem csupán rész. Mint a k o m m u n i k á c i ó l á n c s z e m n y i e g y s é g e egész voltában tölti be funkcióját: viszi előbbre egy kommunikatív mozzanattal a beszédfolyamatot, illetőleg a beszédkapcsolatot.[101] „A kommunikációnak funkcionális alapegysége, a beszédműnek láncszemnyi egysége a mondat — írja Deme László. Ez funkcióját tekintve k o m m u n é m a, kerek és önálló közlésrész. Mégpedig szükségszerűen az, különben nem alkalmas a szerepére."[102]

Ha tehát a mondatokat mint kommunémákat, azaz mint a beszéd minimális egységeit nézzük, akkor egymáshoz való viszonyuk lényegét nem megszerkesztettségükben találjuk, hanem a kommunikátumból (beszédműből) rájuk eső funkcióban. Erre a felfogásra épül a beépítettség mondatok közti vizsgálata.

[100] Dienes D. 1974.
[101] Deme L. 1969, 21.
[102] Deme L. 1971, 41.

1. A mondategészek tartalmi-logikai kapcsolódására először DEME LÁSZLÓ fordított komoly figyelmet.[103] Ő tekintette át a kérdés kutatásának hazai előzményeit, így — többek közt — idézi az akadémiai leíró nyelvtant: „Megjegyzendő, hogy közvetlen tartalmi kapcsolat önálló, lezárt befejezett hanglejtésű mondatok között is létrejöhet."[104]; s elismerően emeli ki H. MOLNÁR ILONA felismerését: „Az önálló mondatokból álló mondatsor tartalmi és nyelvi összefüggéseinek a jelenleginél alaposabb és rendszeresebb vizsgálata jó eredménnyel járhat."[105]

DEME LÁSZLÓ tanulmánya meggyőzően körvonalazta ennek a lehetőségnek várható eredményeit, s a kutatást a kifejezőeszköz (a kötőszó) problémájánál mélyebb összefüggések felé irányította: „A probléma tehát nem a kötőszós k e z d é s, hanem a kötőszós k a p c s o l á s; sőt nem is a kötőszós kapcsolás egyedül, hanem a kapcsolás egyáltalában. — Minden beszédműről, minden egészet alkotó szövegegységről ugyanis illik feltennünk, hogy egyes mondatai, de még nagyobb egységei (pl. bekezdései) között is valamiféle logikai viszony van, amelyet nyelvtani nevén mellérendelő kapcsolatnak nevezünk; s amelynek léte nem önállósult tagmondatokként, hanem egy nagyobb egységnek viszonylag önálló részeiként mutatja be a mondatokat, akár kötőszóval kapcsolódnak egymáshoz, akár kötőszó nélkül; s akár mondatkezdő helyzetű a kapcsoló elem a kötőszós megoldásban, akár mondat belseji."[106]

A mondategészek tartalmi-logikai kapcsolódását későbbi művében a következő példán szemléltette DEME LÁSZLÓ:[107]

„A kiegyezést követő években — mint ahogy erről már volt szó — a »szélsőbal« továbbra is függetlenségi és demokratikus programmal lépett fel. *[És]* Ekkor még magáénak vallotta az 1848-as forradalom szinte valamennyi törekvését. Az Általános Munkásegylet *azonban* — ezt kiáltványa bizonyítja — a »szélsőbal« követelései közül csupán az általános választójog törvénybe iktatását vette programba. [És] A polgári demokratikus követelések leszűkítését ellensúlyozhatták volna a munkásság bérköveteléseinek hangoztatásával (béremelés, a munkaidő csökkentése, egyéb szociális köve-

[103] DEME L. 1965.

[104] FARKAS V. 1962, 409.

[105] H. MOLNÁR I. 1956, 234. A témát — az egyeztetés vonatkozásában — alighanem VARGA KÁROLY vizsgálta először figyelemre méltó alapossággal. Tanulmányára RÁCZ ENDRE hívta fel figyelmem.

[106] DEME L. 1965, 294.

[107] A szerző *aláhúzva* jelöli azokat az elemeket, amelyek a szomszédos önálló mondategészek kapcsolódására utalnak; és [zárójelben] pótolja azokat, amelyek nyelvi eszközzel ugyan nem fejeződnek ki, de reálisan észlelhetők.

telések stb.). A kiáltvány *azonban* a lassalleánus tanítások hatására megelégedett a termelő társulatok létrehozásának hirdetésével és egy betegpénztár felállítására vonatkozó ígérettel. *[Tehát]* Az Általános Munkásegylet programja nem volt olyan vonzó a munkások számára, hogy tömegesen csatlakozzanak."

„Az egyes mondategészek közötti viszony — elemzi Deme László a szöveget — jó néhány helyen vitatható: az első és második közöttit például vehetnénk éppúgy kifejtő magyarázónak is. De bárhogy magyarázzák is bármelyiküket: az egymáshoz kapcsolódás t é n y e mindegyiknél kétségtelen. A szomszédos mondategészek közötti viszony általában logikai egymás mellé rendeltséget tükröz. Ez az eredeti szövegben néha kötőszóval fejeződik ki *(azonban, szintén);* de akkor is megvan, ha kötőszó nem jelzi."

2. A szöveg szomszédos mondatainak kapcsolódását, a költeménynek (mint nyelvi műalkotásnak) a logikáját Török Gábor is hasonlóképpen értelmezi. Horger Antalnak a Tiszta szívvel című József Attila-versről alkotott negatív véleményét e nyelvtudományi szempont figyelmen kívül hagyása miatt marasztalja el: „Mi tehát Horger tudományos bűne? Az, hogy elmulasztotta feltárni a versmondatok egymás közti viszonyát, jelöletlen logikai kapcsolatait (. . .) A mondatok önállósága, lezártsága mindig csak viszonylagos. Hiszen bekezdéseket is azért használunk a köznapi írásgyakorlatban, mert egyes mondatok logikai, időbeli vagy térbeli tartalmukkal szorosabban összefűződnek. József Attila versének első szakasza formailag lezárt mondat, valójában mégis csak akkor érthető, ha megállapítjuk, hogy a második strófa első két sora magyarázza, okolja meg: mondattani terminológiával: a két versszak közt magyarázó mellérendelést vagy okhatározói alárendelést állapítunk meg. Így:

Nincsen apám, se anyám / se istenem, se hazám stb.,

ugyanis, tudniillik, hiszen, mert

harmadnapja nem eszek / se sokat, se keveset . . .

Látszólag itt le is zárul a mondat. Pedig a költő egy szillogizmus fontosabbik premisszáját adta meg, folytatni kell a következtetést:

tehát, ezért, ennélfogva

értékes húsz esztendőm eladom a bűnnek.

De itt sem pihenhet még meg a versolvasó, a sor végi pont csalóka. A nagy ellentétnek még csak egyik oldalát láttuk:

eladom magam az ördögnek — ennyit —

mégis, ennek ellenére

tiszta szívvel török be, és szükség esetén tiszta szívvel ölök akár embert is."

Horger históriájának termékeny tanulsága az — foglalja össze Török Gábor —, hogy a szomszédos versmondatok kapcsolatának — tartalmi és formai kapcsolatának — vizsgálatát nem mellőzhetjük verselemzéskor. Akkor sem, ha ez a kapcsolat *jelöletlen*! Még akkor sem, ha formailag önálló mondatok közt kell ezeket a kapcsolatokat föltárnunk."[108]

3. A Deme László és Török Gábor példáin szemléltetett tartalmi-logikai kapcsolást a csehszlovák stilisztikai szintaxis művelői is hasonlóképpen értelmezik. Közülük legalaposabb, ezért közeli figyelmet érdemel J. V. Bečka összefoglaló munkája,[109] amelyben az általunk elemszintű, illetőleg mondatszintű irányzatra elkülönített konstrukcionális vizsgálatok tárgyául a stilizálást és a kompozíciót jelöli meg. Számunkra azért is fontosak alább idézendő gondolatai, mert megvilágítják, hogy a mondatszintű kapcsolás, azaz a konstrukció- (Bečkánál kompozíció-) alkotás folyamatában milyen szerepet tölt be a mondatok nyelvi megformálása (Bečkánál: stilizálása).[110]

„A kompozíció tanulmányozásával kapcsolatban — írja J. V. Bečka — a stilisztika tudományában még mindig elég jelentős mértékű bizalmatlanság uralkodik. Azt mondják, hogy a kompozíció nem más, mint az anyag elrendezése, s mint ilyen, a nyelvi megnyilatkozással függ össze közvetlenül, nem pedig a nyelvi megformálással. Rámutatnak arra is, hogy a nyelvi kifejezőeszközök között nem találhatók olyanok, amelyek kifejezetten a kompozíciót szolgálják. Ebben az állításban azonban logikai tévedés van. A kompozícióban nem csupán az anyag elrendezéséről van szó, hanem az anyag nyelvi úton való elrendezéséről, mégpedig a nyelvi úton való közlés törvényszerűségei, feltételei és alapelvei szerint. (Kiem. B. I.) Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben megfelelő viszony van itt a nyelvi közlés formája és aközött a tartalom között, de ez fennáll a stilizálásban is; tulajdonképpen annak tanulmányozását tűztük ki célul, hogy ez a viszony hogyan nyilatkozik meg a nyelvi úton való közlésben. A különbség abban van, hogy a stilizálás esetében a meg-

[108] Török G. 1968, 54—57. Lásd még uő. 1965.

[109] J. V. Bečka 1970.

[110] A *kompozíció* a művészi alkotások szerkezeti vizsgálatához kialakított kategória, az általam használt *konstrukció* szó stílusnemre való tekintet nélkül jelöli ugyanazt, vagyis a mondat fölötti szövegegység megszerkesztettségét, belső felépítettségét.

felelő nyelvi kifejezéseket és eszközöket tanulmányozzuk (szavak és szókapcsolatok megválasztása, a mondatok megformálása). Ugyanakkor a kompozícióban nem közvetlenül magukkal a nyelvi elemekkel dolgozunk, hanem a már magasabb egységekbe, kompozíciós elemekbe foglalt nyelvi elemekkel." [Kiem. B. I.][111]

A legegyszerűbb kompozíciós elem BEČKA szerint is a mondategész: „A mondatok egymáshoz kapcsolódva mondat fölötti összefüggéseket alkotnak. A mondategészek formális szempontból függetlenek egymástól, és nyelvtani szempontból sincs meghatározva, hogy milyen sorrendbe kapcsoljuk össze őket. (Elméletileg tehát kötetlenül helyezhetők el.) A mondatok fölötti összefüggés azonban gondolati összefüggést fejez ki, azaz egy lineáris folyamatot, amely magába foglalja a közlendő tartalmat, hogy az mint nyelvi kommunikáció egyáltalán közérthető legyen. A mondat fölötti összefüggés tehát időbeli lineáris folyamattá rendeződik, vagyis komponálódik."[112]

A kompozíciós elem — DEME LÁSZLÓ terminológiájával fogalmazva — nemcsak elemi, azaz egy mondategésznyi lehet, hanem szerkesztett, azaz több mondategésznyi is. A kompozíciós elem alapvető kritériuma nem a (mondaton felüli) terjedelem, hanem a kompozíción belüli áthelyezhetőség:

„A nyelvi megnyilatkozás lineáris folyamata nem teljesen folyamatos, hanem tagolt. A tagoltság az alapvető lényege a kompozíciónak. A kompozíció elemzésében figyelembe vesszük a diszkrét elemeket, vagyis azokat, amelyek egymástól elkülönülők, illetőleg elválaszthatók, amelyeket a megnyilatkozásban elméletileg szabadon áthelyezhetünk. A kompozíciós elemek tehát azok, amelyek elméletileg szabadok, és grammatikailag korlátlanul áthelyezhetők."[113]

Igen tanulságos, hogy az áthelyezhetőséget mint kompozíciós elvet a mellérendelő viszonyú tagmondatokra is érvényesíti BEČKA, így közös sávba vonja a mellérendelő összetett mondatot és a mondat fölötti szövegegységet: „. . . a mondatközi és a mondat fölötti koordináció elvileg ugyanaz a jelenség. Éppen ezért nincs szükség külön kifejezőeszközökre a mondategészek, valamint a mondat fölötti összefüggések kifejezésére (. . .) A különbség csak abban van, hogy a mondatközi koordinációban a mondatok közti elválasztó

[111] J. V. BEČKA 1970, 124—25.
[112] Uo. 126.
[113] Uo. 121.

vonal gyöngébb, míg a mondat fölötti koordinációban erősebb. Éppen ezért az ilyen kötőszópárok *(vagy vagy, nemcsak, hanem)*, amelyek szorosabb kapcsolatot fejeznek ki, mondat fölötti koordinálásra nem alkalmasak."[114]

Bármennyire azonos természetű is a mellérendelt tagmondatok és a mondategészek kapcsolásmódja, a konstrukció feltárásában határozottan különválasztjuk a mondatot a tagmondattól (vagyis a mondategészt a mondategységtől). A mondategész a legkisebb eleme a konstrukciónak, s nyelvi megformáltságát (stilizáltságát) csak másodlagos jelenségként vesszük figyelembe. A másodlagosság azonban nem elhanyagolhatóságot jelent, hiszen a stilizálás is beépítést végez; hanem azt, hogy a stilizálás (a mondatok nyelvi megformálása) a konstrukcióban elfoglalt hely függvénye. A kompozíció és a stilizálás viszonyáról érdemes hosszabban is meghallgatni Bečka fejtegetését:

„A kompozíciós elv nem más, mint a kompozíciós elemeknek nyelvi megnyilatkozásban való elhelyezése. Elméletileg tehát itt a kompozíció az egyetlen elv, és a stilizálás ezt nem érinti (a gyakorlatban azonban néha mégis csak érinti).

A kompozíciós elemek tartalmi-szemantikai töltése azonban stilizáció dolga. A stilizáció itt alá van rendelve a kompozíciónak: a kompozíció megvalósításának feladatát veszi át. A kompozíciós terv a bekezdésekből áll össze, tehát nem közvetlenül a nyelvi kifejezési eszközökből. A bekezdések a stilizálás által kapják meg tartalmi töltésüket, mégpedig olyan mértékben és irányultságban, ahogyan az a kompozíciós tervben van. Magyarázatuk éppen abból következik, amit a kompozíciós terv tartalmaz. A kompozíciós elv a bekezdéseken belül is érvényesül, mégpedig a bekezdések különböző kompozíciós eljárásokkal való elrendezésében. A kompozíciós eljárások szintén stilizálás révén valósulnak meg, a stilizálás tehát kétféle módon is alá van rendelve a kompozíciónak, mégpedig egyrészt a bekezdésen belüli kompozíciónak, másrészt a teljes megnyilatkozás (a beszédmű) kompozíciójának.

Az olyan esetben, amikor a szerző a kifejezőeszközöket a fogalmazás hangulatának fokozására használja fel (pl. ünnepi beszédben vagy humoros megnyilatkozásban stb.), akkor a stilizálás közvetlenül a nyelvi megnyilatkozás eszmei értelmezésétől függ, illetőleg annak tematikus tervétől. De tekintettel arra, hogy a kompozíciós terv is függ mindkettőtől, a fogalmazás hangulatának kialakításában egyformán osztozik a stilizálás és a kompozíció, mindkettő a

[114] Uo. 130.

maga módján, bizonyos mértékig egymástól függetlenül. Ekkor kölcsönösen egymás mellé vannak rendelve.

A stilizálás mindemellett a szerző valóságérzékét, a dolgokról való felfogását is tükrözi (tulajdonképpen ez az egyéni stílus alapja). Mindez persze jelentkezik a nyelvi megnyilatkozás előkészítésében és a kompozíció tervében is. A stilizáció és a kompozíció ebben a vonatkozásban közös forrásból származik, de összefüggésüknek nem kell közvetlenül kitűnnie. (Természetesen ekkor sincs kizárva.)

A kompozíció és a stilizálás közti kölcsönös összefüggés tehát bonyolult. Az elmondottakból következik, hogy a stilizálást a kompozícióra való tekintet nélkül is tanulmányozhatjuk, a kompozíciót pedig a stilizálásra való tekintet nélkül. De ez esetben mindig csak a probléma egyik részét világítjuk meg, és felderítetlen marad az, amiben összefüggnek."[115]

J. V. Bečka idézett fejtegetésénél meggyőzőbben nem tudnánk megindokolni, hogy a mondatok közti kapcsolásra építő konstrukcionális vizsgálatunkhoz miért tartottuk szükségesnek áttekinteni a mondat nyelvi megformáltságának (stilizáltságának) kérdéseit is; illetőleg saját vizsgálatunkban miért alapoztunk a beépítettség mondatok közti, s milyen mértékben figyeltünk mondaton belüli vetületére.

A VIZSGÁLAT ANYAGA, TÁRGYA, HIPOTÉZISE, MÓDSZEREI

A mondat fölötti szövegegység mint szövegkonstrukciós forma a magyar nyelvtudományban nem ismeretlen, de lényegében feltáratlan terület. „Riesnek nem jut eszébe — fejtegette mintegy másfél évtizeddel ezelőtt Berrár Jolán —, hogy minden beszédegység számára (amelyek tehát közös tartalmi jeggyel rendelkeznek) is lehetne közös formai ismertetőjegyeket keresni, amelyek ennek a közös tartalmi jegynek adekvát kifejezői lennének. A beszédegységek túlságosan eltérő külső formái ennek a gondolatnak a felmerülését megakadályozzák . . ."[116] Ha viszont mégis felmerült a gondolat, akkor a megoldás iránya sem lehet kétséges: olyan vizsgálati apparátusra van szükség, amelyben „a beszédegységek túlságosan eltérő külső formái" a lehető legjobban leegyszerűsödve mutatkoznak meg. S mivel a forma a tartalom függvényében áll, mindenekelőtt a legegyszerűbb tartalmú vizsgálati anyagot kell megtalálni.

[115] Uo. 124.
[116] Berrár J. 1963, 55.

A vizsgálat anyaga

A nyelv szabályainak kutatásában is fontos viszonyítási alap a nyelven kívüli valóság,[117] a nyelvhasználat mondat fölötti szintjének a feltárásában viszont már az egyik legfontosabb.

Még a szépírói teremtő képzelet legmerészebb kapcsolásait is csak a valóság hitelesítheti végső soron: „Szó sincs arról, mintha le akarnánk kicsinyellni a meghökkentés fontosságát a képben; azaz a sokkot, a gyönyörűséget, amelyet egy addig észre nem vett, és hirtelen nyilvánvalóvá vált helyes kapcsolat megfogalmazása ébreszt. De ehhez az kell, hogy az egybevetés szerencsés legyen, meg az is, hogy jóváhagyható legyen" — írja R. Caillois.[118] S erről nemcsak az esztéta vélekedik így, hanem a költő Illyés Gyula is: „A nyers paradicsomban vágtató paripa mögött [André Breton képe — B. I.] meghökkentés, képtelenség, sőt szürrealitás dolgában semmivel sem marad el a pokolban zokogó malom. Sőt megelőzi azt, mert hisz ez kiszikráztat bennem valamit. Valóságfölötti ez is. De kapcsolatban marad azzal, de világítva és emelve azt. És ez a nehezebb. Emberként járni az úttalant."[119] [Kiem. B. I.]

A nyelvész a maga oldaláról mindezt úgy látja, hogy a nyelvhasználat egymás fölé rétegződő szintjein (szószerkezet, mondategység, mondategész, mondat fölötti szövegegység stb.) egyre feltételesebbek a komponensek, egyre gyengül a beszerkesztettségük, egyre esetlegesebbek s variabilisebbek a formák; a feltételezett konstrukciók megközelítési módjának, illetőleg igazolásának ezért semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynia a valósággal való egybevetés lehetőségét.

Hogyan, miért és mennyire adekvát a beszédműben objektiválódott visszatükröződés logikája a visszatükrözött valóság „logikájával": viszonylag közvetlenül, illetőleg bizonyos közvetettséggel megfelel-e, vagy pedig — a tükröző egyén szubjektivitásának túlzott előtérbe kerülése miatt — nem adekvát vele.

Mindenekelőtt ilyen megfontolásból választottuk vizsgálati anyagul az újsághírt.[120] Az újságíró szubjektivitása, logikájának sajátossága itt csak korlátozott lehetőséget kap; a beszédműben objektiválódott gondolat nemcsak végső soron s egészében tükrözi a valóságot, hanem közvetlenebbül s részleteiben is. „A hírek mondat-

[117] Békési I. 1970.
[118] R. Caillois 1966, 173.
[119] Illyés Gy. 1964, 2. k. 290.
[120] Itt Deme László példáját követtem, aki hasonló okokból brosúraszöveget is elemzett. (E. V. Paducseva Csehov-elbeszélések első bekezdésére szűkítette le vizsgálati tárgyát. Vö. 1965.)

vonala teljesen egyszerű — jellemzi az újsághírt J. V. Bečka —, nem más, mint a tárgyi összefüggések vonala (helyben és időben); az anyag itt nincs úgy szétbontva, hogy belőle differenciált mondatsor keletkezhessék; a szavakat is a mindennapi szókészletből merítik, minden expresszivitás nélkül."[121]

Az újsághírbe kívánkozó esemény természetesen nem mindig egyszerű, gyakran két vagy három mozzanatra tagolódik, amelyet képzett újságíró bekezdésekkel is érzékeltet. Az ilyen hírek konstrukciós formái azonban már olyan bonyolultak lehetnek, amelyekre vizsgálatunk jelenlegi első szakaszában nem akarunk kitérni; megmaradunk a legegyszerűbb konstrukciónál, a bekezdés nagyságú újsághírnél.

A vizsgálat tárgya

A bekezdésnyi szövegmű, vagyis a szövegmű értékű bekezdés a szövegtan „egyszerű mondat"-a: rövid terjedelme ellenére is befejezett, egész közlés — miként teljes értékű mondat az egyszerű mondat is; továbbá egyaránt vizsgálható benne az egész és a rész. F ő bb k o n s t r u k c i o n á l i s s a j á t s á g a i a következők.

Átlagos h o s s z ú s á g a (az egymondatosaktól itt eltekintve)[122] három mondategésznyi,[123] így két-, három-, négy- és ötmondatos bekezdéshosszúságú csoportokat vizsgálunk. A konstrukció mondategészeit arab számokkal jelöljük. Például:

[1—2]: kétmondatos bekezdés,

[1—2—3]: hárommondatos bekezdés.

A felépítő mondategészek s o r r e n d i h e l y e, felcserélhetősége, áthelyezhetősége. Például:

[1—2—3], [3—1—2], [2—1—3] stb.

A kapcsolás s z o r o s s á g a: a konstrukció mondatainak tömbösödése—altömbösödése,[124] (ami gyakran a mondatok belső megszerkesztettségén fejeződik ki). Például:

[1—2],

[1—(2—3)],

⟨[1—(2—3)]—4⟩ stb.

A mondategészek (s szövegegységek) közti kapcsolás t a r t a l m i - l o g i k a i fajtái. Ezekről már az Előszóban megemlítettük, hogy a hagyományos mondattanból származnak, és semmiképpen

[121] J. V. Bečka 1970, 133.

[122] Az egymondatos napihír szerkezete — témám vonatkozásában — nem konstrukcionális, hanem stilizálási kérdés.

[123] Pontosabban: 13 376 mondategész (4800 újsághír = 2,786).

[124] A *tömbösödés* értelmezését l. Deme L. 1971.

sem azonosak a logikai konnektívumokkal. Ez az elhatárolás eddig megfelelt, most azonban okvetlenül ki kell térnünk néhány közelebbi vonatkozásra.

Miért nem a tudományos értelemben vett logikai szerkezetet vizsgáljuk a következőkben, miért csupán azt, amit a kollektív tapasztalat egy nyelvhez kötve mond logikusnak?

Mindenekelőtt azért, mert a nyelvészeti felfogás egyszerűbb: kevesebb kutatói beavatkozást igényel a szövegbe, mint a logikai elemzés. Például tudjuk, hogy a szöveg mondatainak belső megszerkesztettsége rendkívül különböző lehet; mégis megtehetjük, hogy a mondatfunkció szempontjából másodlagosnak ítéljük a formát. A szöveg mondatai így számunkra vizsgálati alapegységek, mégpedig olyanok, amelyek határát a szerző jelölte ki, azaz objektívek. A szöveg logikai struktúrájának a feltárásához viszont fel kellene bontanunk a megírt mondatformákat, el kellene tekintenünk a szerzői központozástól; továbbá olyan logikai komponenseket is jelenlevőnek kellene tekintenünk, amelyek nyelvileg nincsenek explikálva.

Hogy mindez ne maradjon üres fejtegetés, próbálkozzunk meg egy szövegrészlet elemzésével!

„... (3) Azon a napon az egyik öntvénytisztító már sokadszor ejtette útba a szekrénysort [amelyben a közös italt tartották]. (4) Oda sem nézett, amikor benyúlt a borosüvegért, szájához vette és megbuktatta. (5) Rövidesen mentők vitték a baleseti kórházba, ahol délután meghalt. (6) Az üvegben *ugyanis* nem kövidinka, hanem a beton megkötését siettető vegyszer volt." (Dm, 1976. jún. 15.)

Az idézett esemény logikai magva az az implikáció, miszerint „Ha valaki beton megkötését siettető vegyszert iszik, az meghal". A kifejezés nyelvi szerkezete viszont a következő: [(3+4)—(5→6)].

A szövegrészlet nyelvi képletéből azt olvashatjuk ki, hogy a konstrukció két egyenlő tömbre tagolódik. Az 5. mondat nemcsak a cselekvés időtartamában különül el a 3—4. mondatok tömbjétől, hanem a benne foglalt mozzanat váratlanságában és indokolatlanságában is. Néhány korty bortól — a kollektív tapasztalat szerint — nem szoktak az emberek baleseti kórházba kerülni; az 5. mondatban leírt okozatnak tehát más előzménye-oka van, mint amiről az olvasó addig értesült. Az 5. mondat így szorul rá a 6-ra. Abban kell jönnie a valódi oknak: Az üvegben *ugyanis* . . .

A logikai implikációt az újságíró természetesen más nyelvi szerkezettel is megoldhatta volna. Például úgy, hogy a baleset okát — a valóságos esemény időrendjének megfelelően — az okozat elé írja: „... (4) Oda sem nézett, amikor benyúlt a borosüvegért, szá-

jához vette és megbuktatta. (6) Az üvegben *azonban* nem kövidinka, hanem a beton megkötését siettető vegyszer volt. (5) Az öntvénytisztítót rövidesen mentők vitték a baleseti kórházba, ahol délután meghalt." Ábrázolva:

$[(3+4) \neq (6 \leftarrow 5)]$.

Az 5. és a 6. mondat ebben a változatban nemcsak azt a köztudott összefüggést szemlélteti, hogy az egymással oki-okozati viszonyban álló, mellérendelt két tag sorrendi felcserélése megváltoztatja a kapcsolás fajtáját (itt a magyarázót következtetővé); hanem a két tömb közti kapcsolásfajtára is felhívja a figyelmet. Két tanulságot is kínál. Az egyik a két tömb közti viszony megváltozása: az addigi jellegtelen mellérendelés itt ellentétesre változott. A másik tanulság már messzebbre vezet.

Mivel áll szemben az ellentét utótagja, azaz a nyelvileg kifejezett ellentét miféle logikai viszonyt fejez ki? Az „A borosüvegben *azonban* nem kövidinka, hanem a beton megkötését siettető vegyszer volt" olyan kijelentés, amely a szerencsétlen öntvénytisztító addigi helyes tapasztalatát s aktuális vélekedését tagadja: „A borosüvegben kövidinka volt" — „A borosüvegben nem kövidinka volt".

A nyelvi ellentétnek és a logikai tagadásnak itt szemlélt viszonya általános tanulságot rejt. Folyamatos szövegben a logikai tagadás utótagja gyakran a ki nem mondott, csak odaértett előtaggal szemben fogalmazódik meg; vagyis nem azzal áll közvetlen viszonyban, ami explicit formában előtte van.

Összegezve az eddigieket: a mondategészek (és szövegegységek) közt kapcsoló tartalmi-logikai viszonyfajtákon a hagyományos mondattan kategóriáit értjük. A k a p c s o l a t o s viszonyfajta tehát (jele: $+$) n e m a logikai konjunkciót jelöli; az e l l e n t é t e s (jele: $\neq$) sem azonos a logikai negációval (s természetesen a filozófia *ellentmondás, ellentét* fogalmához sincs köze).

A nyelvészetinek és a logikainak az értelmezése még a v á l a s z t ó viszonyfajtában, illetőleg a diszjunkcióban állna legközelebb egymáshoz, így ez az érintkezési pont lehetővé tette volna az anyag nyelvészeti-logikai vizsgálatát. Hogy erre mégsem került sor, annak az az oka, hogy a választó viszonyfajta a nyelvhasználatnak itt vizsgált tartományában (a mondat fölött) csak stilisztikumként fordul elő, vizsgálatra nem ad lehetőséget.

Az egymással sorrendileg felcserélhető m a g y a r á z ó – k ö v e t k e z t e t ő viszonypár (jelük: $\rightarrow$, illetőleg $\leftarrow$) logikai vizsgálatában az implikáció nyilván rokon konnektívumnak bizonyulna. Érdemes lenne önálló témaként kutatni.

Vizsgálatunk tárgyát — kérdés formájában — végülis így fogalmazhatjuk meg:

Az események „logikáját", azaz idő- és oki-okozati rendjét tükröző gondolat miféle szövegkonstrukciós formákban realizálódhat; ezek közül melyek tekinthetők domináns, kialakultabb megoldásoknak s melyek az alkalmibb, stílusértékű változatok? A válasz már a vizsgálat hipotézisével egyenlő.

A vizsgálat hipotézise

A beszédmű értékű bekezdés konstrukciós formáit a felépítő mondategészek egymás közti viszonyainak elemzése útján lehet feltárni. Így figyelembe kell vennünk a konstrukció mondategészeinek mennyiségét, a beszédmű lineáris kifejtése során elfoglalt sorrendi helyüket, ez utóbbival kölcsönös összefüggésben mutatkozó logikai viszonyaikat, valamint nyelvi megformáltságuk (önállóságuk) fokát.

A vizsgálat módszerei

A konstrukciós formák domináns és alkalmi megoldásait végső soron gyakorisági vizsgálattal tudjuk különválasztani, illetőleg rendszerbe foglalni; ez a feldolgozás kívánta leginkább újszerű problémák megoldását.

Az elemzésben csupán a bekezdéshosszúsági csoportok összeállítása jelentett mechanikus feladatot; a kapcsolás természetének, a kapcsolt mondatok nyelvi megformáltságának, valamint a kettő összhangjának vagy eltérésének a megállapítása mind a 4800 db újsághírben, illetőleg a kísérleti anyag 4×675 db variánsában a legaprólékosabb elemzést igényelte. Mivel a teljes anyag teljes elemzésének közlésére nincs hely, több példán szemléltetjük, hogy ebben a munkában mit jelent az elemzés módszere.

A konstrukciós forma feltárásának legáltalánosabb eljárása a konstrukció logikai felépítésének egybevetése a valóságos esemény „logikájával", amelyet — szükségszerű időrendje miatt — főbb mozzanataiban egyértelműbben lehet megragadni, mint a verbális leképezés rendjét. A konstrukció helyes felépítése ugyanis több tényezőtől függ:[125] (1) a legfontosabb mozzanatokra tagolta-e az író,

[125] Angol nyelvű gyakorlati stilisztikák általában tárgyalják a jól formált bekezdés szabályait. Például:

„Ahhoz, hogy helyes bekezdéseket írjunk, a következő négy feltételnek kell eleget tennünk: (1) Az egy csoportot alkotó mondatoknak egy központi gondolattal vagy témával kell foglalkozniok. (2) Minden mondatnak, amely szükséges a téma teljes és világos kifejtéséhez, benne kell lennie az adott bekezdésben. (3) Minden mondat bekezdéshez való viszonyát azonnal világossá kell tenni tartalmuk természetével. (4) A mondatok közötti kapcsolatot olyan módon kell jelezni, amelyben a mondatok felépülnek. Így egy bekezdés nem más, mint egy rövid fogalmazás, amely helyes viszonyban álló mondatok csoportjából épül fel; amely egy egyszerű témát tesz világossá, teljessé és hatásossá. Bizonyos körülmények között egy egyszerű mondat is eleget tehet ezeknek a követelményeknek, vagyis úgy épül fel mint egy bekezdés." Vö. Tanner W. M.—Cheewer, W. E. 1947, 241—255.

vagyis azokra, amelyek meghatározóak voltak a valóságos eseményben; (2) közlésük sorrendjét helyesen állapította-e meg; (3) az egyes mondatok nyelvi megformáltsága szolgálja-e az elfoglalt konstrukcionális hely logikai feladatát? Az alábbi példák elemzésével ezekre a kérdésekre keresünk választ.

1. A konstrukciós formának és a verbalizált esemény „logikájának" párhuzamai:

A) példa

A valóságos esemény idő- (és logikai) rendje:	*A konstrukciós forma logikai felépítése:*
1. A hollandiai Groningen börtönéből egy másik börtönbe akartak átszállítani két rabot.	1. *„Tegnap délután fegyenclázadás robbant ki a hollandiai Groningen börtönében.*
2. Társaik e z é r t lázadást robbantottak ki: összecsaptak a börtönőrökkel, és felgyújtották az egyik emelet celláit.	2. *A biztonsági erőknek csak a késő esti órákban sikerült rábírniuk a lázadókat, hogy visszatérjenek celláikba.*
3. A biztonsági erőknek csak a késő esti órákban sikerült rábírniuk a lázadókat, hogy visszatérjenek celláikba.	3. *A rabok azért lázadtak fel, mert két társukat egy másik börtönbe akarták szállítani. Összecsaptak a börtönőrökkel, és felgyújtották az egyik emelet celláit."* (EH, 1974. aug. 5.)
Ábrázolva:	Ábrázolva:
[(1←2)+3]	[(1+2)→(3←4)]

A két logikai séma különbségének lényege nem abban van, hogy az újsághír 4 mondatra tagolódik: az újsághír ugyanis általában kiemel és előre hoz egy fontos (és többnyire általánosított) mozzanatot.[126] A különbséget itt az okozza, hogy a konstrukció elemeinek (mondategészeinek) logikai kapcsolódása nem fedi a valóságos esemény „logikáját".

Az exponált első mondatba kiemelt *fegyenclázadás* ténye valamely olyan ok k ö v e t k e z m é n y e, amelyet az olvasó még nem ismer. Lehetséges, hogy ennek a következménynek az oka nem is fontos, mert eltörpül azon következmények mögött, amelyeknek maga a *fegyenclázadás* szolgál majd okul. A hír második mondata azonban egyik logikai folytatást sem vállalja: sem okát, sem pedig következményét nem adja az első mondatban közölt ténynek. Az

[126] Az újságírók ezt nevezik *lead*nek. Vö. Bánkuti G. 1970, I. k. 112.

esemény végéről tudósít, s szinte siet megnyugtatni az olvasót, hogy bármilyen komoran hangzott is az indítás, nem kell nyugtalankodni, hiszen az esemény már le is zárult. (Igaz, a mondat időhatározóját nyomósító *csak* éppen növelni, fokozni törekszik az esemény jelentőségét, vagyis elhitetni azt, hogy ez hírbe kívánkozó eset.)[127] Az olvasó most már nyugodtan haladhat tovább a sorokon, hogy miért is jöttek ki celláikból a fegyencek, s cellán kívül miként töltötték el a napot.

A 3. mondat végre kielégíti az olvasó kíváncsiságát: ismerteti az első mondatban kiemelt következmény okát (A rabok *azért lázadtak fel* . . .). Ez az ok különösebben nem borzongató, a benne levő töltés valóban legfeljebb egynapos lázadásra elég. A hírszerkesztő legalább szavakban igyekszik tartani a feszültséget, immár harmadszor írja le a *lázad* szót *(fegyenclázadás, lázadókat, lázadtak fel)*, bár a harmadik itt már szerkezeti kényszer, s számunkra ez nyújt további tanulságokat.

Az előre vetett következménytől elszigetelődött ok a harmadik mondatban csak úgy jöhet, ha megismételjük az ismert tényt. Ezzel viszont már másodszor kezdjük el a hírt, vagyis két fő részre tagoljuk a konstrukciót. Ez ugyanis nem bírja el, hogy a 3. mondat ilyen nagy terjedelmű témát (topic) kanyarítson magának, hiszen csak a már ismert esemény okára mint új közleményre (comment) volna szükség. A meglehetősen szimpla eseményt így tehát két részre tagolódva kapjuk. Az 1—2. alkotta első rész egy még nem ismert ok következményét és megnyugtató befejeződését, a 3—4. mondat alkotta második rész pedig a megismételt következményt, okát s a következmény némi részletezését adja. Ebben a négymondatos tagolásban a 4. mondatban közölt részletezés ugyan meglehetősen elszakad attól, amit részletez (1—2. mondat), viszont nagyon jól kapcsolódik közvetlen előzményéhez. Nemcsak közös grammatikai alanyuk révén *(rabok)*, hanem logikai szálon is: konkrét következményét adja a 3. mondatban közölt oknak.

Fenti példánk azt szemlélteti, hogy az eseménynek mondategészekre tagolt fő mozzanatait többféle rendben is elhelyezhetjük, de ez a lehetőség nem korláttalan. Ebben az esetben a negyedik és a harmadik mondat (mint következmény, illetőleg ok) egyaránt indokoltabban követhetné az első helyre kiemelt általánosítást, mint a jelenlegi második mondat. A sorrendi-logikai átalakítás lehetősé-

[127] Ennek paródiáját írta meg Örkény István: „Hír — Ágyában dohányzott borsodbányai lakásán Haris Márton vájár. Miután végigszívta cigarettáját, lámpát oltott, falnak fordult és elaludt." Egyperces novellák. Magvető, 1974, 216.

geit a valóságos esemény mozzanatainak átrendezhetősége mutatja: [(1←2)+3],

[(2→1)+3], a harmadik mondat nem kerülhet be az első és a második közé.

B) példa

A valóságos esemény idő- (és logikai) rendje:

1. Inke János . . . megfojtotta feleségét . . .
2. A helyszínről elmenekült.
3. A hidasnémeti vasútállomáson [a z o n b a n] *elfogták.*
4. A rendőrség *eljárást indított* Inke János ellen.

A hír mondatainak egymásutánja:

1. *„Inke János 22 éves tsz-tag abaújvári lakásukon szóváltás közben megfojtotta feleségét, Inke Jánosné 19 éves tsz-tagot, majd a helyszínről elmenekült.*
2. *A hidasnémeti vasútállomáson fogták el.*
3. *A Borsod megyei rendőr-főkapitányság őrizetbe vétel mellett indított eljárást Inke János ellen."* (Dm, 1974. nov. 30.)

A hír mondatainak időrendje itt megegyezik a valóságos eseményével, a két oldal elsősorban a kapcsolásfajtákban tér el egymástól.

A valóságos bűnténynek szükségszerű következménye a bűnhődés, a róla szóló rövid híradás is természetesen tagolódik két fő részre, akár időrendben közli ezeket (mint a jelen példákban), akár előre vetett következménnyel *(lead*del) indít. A belső mozzanatok számától függetlenül tehát (I←II) vagy (II→I) formában tagolódik a legtöbb bűnügyi hír, idézett példánkban azonban (I+II), vagyis kapcsolatos viszony van a két fő rész között. Ezt az utolsó mondat nyomatékos szórendje okozza.

Magától értetődő, hogy a szórend az informatíve rendkívül fontos határozó *(őrizetbe vétel mellett)* hatására fordult meg *(indított eljárást);* az eredmény azonban mégiscsak az, hogy következtető helyett kapcsolatos viszonnyal zár a konstrukció utolsó mondata: [(1+2)+3]. A megoldás kézenfekvő: az informatíve fontos határozót tagmondattá kell emelni, s akkor egyenes maradhat a záró tagmondat szórendje: *őrizetbe vette, s eljárást indított* . . .

Hasonló esetet találunk a 2. mondat állítmányának szórendi megoldásában is, amely azonban ellentét helyett alkalmazza a kapcsolatos viszonyt. A hír hármondatos tagolásában természetesen ez a helyes eljárás, hiszen ha az *elmenekült* tényt nem tekintettük fontos, tehát mondategésszé elkülönítendő mozzanatnak, akkor a folytatásban is így kell kezelni. A második mondatban ezért nem az *elfogás* t é n y e, hanem az elfogás h e l y e határozza meg a mon-

dat logikai beépültségét, ez pedig így csak kapcsolatos viszonnyal jöhet.

Az alábbi két séma szemlélteti a valóságos eseménynek, illetőleg hírbeli megfogalmazásának konstrukcionális azonosságát (mindkettő azonos helyen tagolódik két fő részre), valamint kapcsolásainak logikai különbségét:

a valóságos esemény $\langle[1+(2\neq3)]\leftarrow4\rangle$,
a hír $[(1+2)+3]$.

2. Az egyes mondategészek kapcsolódásának logikai különösségét felerősítheti, de el is fedheti a mondategészek nyelvi megformáltsága. A megformálás számos lehetősége közül itt csak az egyik legfontosabbra, a m o n d a t s z ó r e n d j é r e hozunk három példát.

2.1. Vannak esetek, amelyekben a szórendi változtatás nemcsak elfedi a valóságos logikai viszonyt, hanem meg is változtatja, s ennek következtében a konstrukció is átszegmentálódik:

„(1) *A BOEING Légitársaság alkalmazottai után a NASA technikusainak egy 80 fős csoportja is sztrájkba lépett a houstoni földi irányítóközpontban, amely az Apollo-repüléseket követi.* (2) *William Schick, az Űrhajózási Hivatal igazgatóságának tagja közölte, hogy a munkabeszüntetés nem érinti az utolsó Apollo-expedíció előkészületeit; ezek a terv szerint haladnak előre.* (3) *Az Apollo—17 felbocsátására szerdán este 21 óra 53 perckor, közép-európai idő szerint csütörtökön hajnalban 2 óra 53 perckor kerül sor.*" (Dm, 1972. dec. 6.)

A hárommondatos hír konstrukciós formája általában $[(1-2)-3]$ vagy $[1-(2-3)]$ tagolódású lehet,[128] s hogy aktuálisan melyik a kettő közül, azt épp a két kapcsolási hely logikai különössége segít meghatározni.

Idézett hírünk első kapcsolása egyértelműen e l l e n t é t e s viszonyú: (1) „. . . egy 80 fős csoport is sztrájkba lépett . . . (2) W. Schick *[ennek ellenére]* közölte, hogy . . ."; a második kapcsolás azonban a harmadik mondat szórendjének függvénye, ez így ugyanis teljesen önálló közlésként áll elénk. „Az Apollo—17 felbocsátására szerdán este . . . *kerül sor*"-féle megfogalmazás akár az első két mondattól függetlenül is szerepelhetne, itteni kapcsolása és kontextuális beépültsége tehát így ábrázolható: $[(1\neq2)+3]$.

Ha azonban a hírszerkesztő fontosnak találná, hogy a 3. mondatban adott információ a 2. mondatban közöltek k ö v e t k e z m é n y e: (2) „W. Schick *[ennek ellenére]* közölte, hogy . . . (3) Az

[128] A háromtömbös megoldást: $[1-2-3]$ a tömbösödés természete gyengíti. „A tömbösödés mindig valamivel *szemben* jelentkezik." Vö. Deme L. 1971, 81.

Apolló—17 felbocsátására *[ezért]* szerdán este . . . *sor kerül.*" — a 2—3. mondat közt keletkeznék szorosabb kapcsolat, tehát a konstrukció átszegmentálódna: [1≠(2←3)].

2.2. A nyomatékos szórend nem okvetlenül fűzi szorosabbra a mondatot, többször csupán a kapcsolás logikai természetét változtatja meg. Az alábbi hírben az ellentétes viszonyt semlegesíti a 3. mondat nyomatékos szórendje:

„(1) *A hetvenéves Szent István téri víztoronyra ráférne már egy alapos felújítás.* (2) *A vízművek vállalat el is készítette a renoválás beruházási tervét, amely szerint másfél millióból ifjodhatna meg az öreg torony.* (3) *A fontos munka egyelőre kivitelező hiányában szenved halasztást.*" (Dm, 1972. nov. 17.)

A . . . *szenved halasztást*-féle nyomatékos szórend letéríti a 3. mondatot szabályos logikai útjáról, amelyet legpontosabban 4 mondatra tagolva (tehát három kapcsolással) lehetne kifejteni: (1) . . . a víztoronyra ráférne egy alapos felújítás. (2) A vízművek *[ezért]* el is készítette a renoválás tervét. (3) A fontos munka *[azonban] halasztást szenved.* (4) Egyelőre *[ugyanis]* nincs kivitelező. Ábrázolva: [(1←2)≠(3→4)].

A 3. mondatban tehát valóban benne van az *ok*, de ha ezt mondatrészként fogalmazzuk meg *(kivitelező hiányában)*, akkor a vele járó nyomatékos szórend elrontja a mondat logikusan következő ellentétes kapcsolódását, s a valóság „logikáját" adekvátan tükröző [(1←2)≠3]-féle logikai szekvencia helyett a hírben tapasztalt [(1←2)+3] változat keletkezik.

2.3. Hasonló esettel találkozunk az alábbi példában is, amelyben azonban nem valamely konkrét határozó fordítja meg a logikumot jobban szolgáló egyenes szórendet, hanem egy sokkal általánosabb tényező.

„(1) *Garázdaság miatt tartóztatta le a városi és járási rendőrkapitányság Kovács András 22 éves, büntetett előéletű, Szeged, Vizes utca 6. szám alatti lakost, s ellene büntetőeljárást indított.* (2) *A vizsgálat szerint Kovács egy este ittas állapotban Petőfi telepen kerékpárján követett az utcán két nőt, akiket minden ok nélkül megtámadott.* (3) *A sértettek egy autóbuszt állítottak meg, és kérték a bent ülők segítségét a támadó ellen, aki elmenekült.* (4) *Kovács ellen az eljárás folyamatban van.*" (Dm, 1973. febr. 6.)

E hír megfogalmazása egy felszínesebb és egy meggondoltabb interpretálást tesz lehetővé. A felszínesebb megközelítés szerint a 3. mondat nyomatékos szórendje legalább annyira sérti a hírben szereplő hölgyeket, mint a mondat kapcsolódásának logikai természetét. Ez a szórend ugyanis (A sértettek egy autóbuszt *állítottak meg...*) azt a benyomást kelti, mintha a kerékpáron való követés háború-

totta volna fel őket (ti. négy keréken alább nem adják a molesztálást). Pedig nyilván nem erről van szó! Nem egyszerű időbeli rákövetkezés van a 2. és a 3. mondat között (miként ezt a megfogalmazás érzékelteti), hanem ok-okozati viszony: (2) Kovács követett az utcán két nőt, akiket . . . megtámadott. (3) A sértettek *[ezért] megállítottak* egy autóbuszt, és *segítséget kértek* a támadó ellen, aki *[erre]* elmenekült. Az egész hírt ábrázolva:

⟨1→[(2←3)←4]⟩.

Egy körültekintőbb elemzés — a fentiekkel ellentétben — indokoltnak találhatja a 3. mondat nyomatékos szórendjét s az itt vele járó kapcsolatos viszonyt: ⟨1→[(2+3)←4]⟩. A hírszerkesztő ugyanis figyelembe vehette (illetőleg tudat alatt beszámíthatta) a társadalom kollektív tapasztalatát, vagyis azt, hogy ilyen esetekben segítséget szokás kérni, mégpedig attól, aki éppen arra jön. Itt egy *autóbusz* jött, tehát „A sértettek egy autóbuszt *állítottak meg*". A nyomatékos szórendet így kiválthatta a meg nem fogalmazott, de beleérthető társadalmi tapasztalat, s ebből a helyzetből az a tanulság vonható le, hogy a beépítettségnek nemcsak kontextuális összefüggései vannak, hanem szituációs vonatkozásai is.

3. A fenti példákban szemléltetett részkérdések után kövessük végig egy baleseti hír részletes, összefoglaló szerepű elemzését.[129]

„(1) *Életveszélyes sérüléssel végződött egy közlekedési baleset Szegeden, az Odessza körút és a Rózsa Ferenc sugárút kereszteződésében.* (2) *Kovács József Szeged, Béres utca 19. szám alatti lakos gépkocsiját vezetve felhaladt az útpadkára, majd nekiütközött az egyirányú közlekedést jelző táblának, azt követően villanyoszlopnak hajtott.* (3) *Kovács József kiesett a gépkocsiból, amely tovább haladt, és egy ház kerítésénél állt meg.* (4) *Életveszélyes sérüléssel szállították a mentők kórházba Kovács Józsefet.* (5) *A gépkocsijában keletkezett kár mintegy 15 ezer forint.*" (Dm, 1974. jan. 22.)

A hírben rejlő konstrukciós forma feltárásához — hipotézisünk szerint — az öt mondategész között húzódó logikai kapcsolatokat és az egyes mondatok nyelvi megformáltságát kell megállapítani; majd — ellenőrző műveletként — a mondatok kölcsönös sorrendi felcserélhetőségét célszerű mérlegre tenni.

A) A hír mondatainak tartalmi-logikai kapcsolódása.

Az öt mondat közti kapcsolatok egyikét sem fejti ki kötőszó, így mind a négynek a feltárása az elemzőre hárul. Ebben a munkában nem szükséges ragaszkodnunk a mondatok lineáris rendjéhez, hiszen a beszédmű mint egész nem közvetlenül tagolódik mon-

[129] Vö. Békési I. 1970b.

datokra. Esetünkben is célszerű valamelyik könnyebben megragadható ponton kezdeni az elemzést.

Ha például a jelenlegi harmadik mondattal kezdődnék a hír *(Kovács József kiesett a gépkocsiból . . .)*, vagyis ha nem volna előzménye ennek a hírrészletnek, akkor az olvasó elsősorban az esemény okát igényelné: minek következtében esett ki K. J. a gépkocsiból?

Magának az oknak a felfogása természetesen bonyolultabb kérdés is lehet, hiszen K. J.-vel egy oksági láncolat elemeként történt a mondatban leírt eseményrészlet. A műfaj friss, gyors jellege azonban nem követeli (sőt nem is engedi) meg, hogy az újságíró kivárja a baleset okának rendőrségi, netán bírósági földerítését. A baleseti hír ezért rendszerint megelégszik a műszaki hibának, gondatlanságnak, ittasságnak stb. mint típusnak okként való megjelölésével, illetőleg — miként a jelenlegi példában is — csupán a következményekről számol be, s a mondatokra tagolt egész következménynek egyik mondatszegmentumára osztja az ok szerepét. Valójában nem is kell osztani ezt a szerepet, mert következik annak a konstrukcióban elfoglalt helyéből.

Hírünk legelső mondata ugyanis általánosítva előre bocsátja a teljes esemény lényegét. Ebben az élre helyezett állítmányi rész első három szava *(Életveszélyes sérüléssel végződött)* már teljesíti a voltaképpeni feladatot: Vigyázzatok az életetekre!; az alanyi rész csupán az intelem érvényességi körét nevezi meg *(közlekedési baleset)*. Ezzel le is zárulhatna az első mondat, hiszen a még itt szereplő további információrészlet (a baleset helye) mint konkrétum, a hír kifejtő részébe is kerülhetne; itteni helye lehetséges, de nem szükségszerű.

A második mondat azonban — bármi legyen is a benne foglalt hírrészlet — szükségszerűen lesz magyarázó viszonyú folytatása az első mondatnak. Az előre vetett végkövetkezmény ugyanis igényli a maga előzményét: a már ismertté vált okozat megköveteli az ok feltárását. Indokolt, hogy az minél előbb történjék vagy legalábbis kezdődjék meg, ezért került példánkban a második mondatba az az információrészlet, amely a kiemelt következmény okát tartalmazza *(villanyoszlopnak hajtott)*.

A harmadik mondatnak okozatról tudósító, következmény jellege az őt követő, negyedik mondathoz képest átértékelődik. A *kiesés* itt közvetlen előzménye, azaz oka lesz a 4. mondatban leírt okozatnak, az *életveszélyes sérülés*nek. A negyedik mondat tehát következménye a harmadik mondatban leírt eseményrészletnek.

Az ötödik mondat logikai kapcsolódása az eddigiektől eltérő. Felfogható ugyan következménynek is, miként a megelőző két mondat, hiszen ez is okozatról számol be. A *gépkocsiban keletkezett kár*ról

mint a baleset másik tényezőjéről szóló tájékoztatás azonban nem közvetlenül követi saját okát. Nem is követheti, hiszen a *15 ezer forint kár* feltehetőleg a 2—3. mondatban részletezett folyamat során keletkezett, s nem lehetne egyértelműen a 3. mondatból következtetni. (Igaz, hogy a gépkocsivezető sérülése is megkezdődhetett már az első hibás vezetési mozzanatnál *(felhaladt az útpadkára)*, s nem biztos, hogy csupán a kieséskor szenvedte el az életveszélyes sérülést.)

Az ötödik mondatnak más jellegű kapcsolódása elsősorban abból a helyzetből adódik, hogy következmény jellege nem a közvetlenül megelőző, negyedik mondatból folyik, hanem a 2—3.-ból; így a negyedik mondattal analóg, párhuzamos szerepet tölt be,[130] hozzá való logikai viszonya tehát kapcsolatos.

Az eddigiek összefoglalásául példahírünk mondatainak logikai kapcsolatait a következőképpen lehet ábrázolni:
1→2←3←4+5.

B) A mondatok logikai mellérendeltségéből arra lehetne következtetni, hogy azonos értékben építik fel a hírt mint teljes információt; illetőleg, hogy a hír közvetlenül és azonos értékekre tagolódva osztódik öt mondattá. Közelebbi vizsgálatban azonban megmutatkozik, hogy az egyes mondatok m e g f o r m á l t s á g a, vagyis a logikai kapcsolások szorossága (közelsége—távolsága) nem azonos fokú.

a) Legfeltűnőbb, hogy ennek a hírnek mindössze egy olyan mondata van, amely láthatóan részlete valaminek, be van építve valahova, nem tart igényt az önálló megnyilatkozás rangjára, mert nyelvi megformáltsága h i á n y o s. Ez a hírnek ötödik, utolsó mondata: *A gépkocsijában keletkezett kár mintegy 15 ezer forint.* Nem grammatikailag hiányos e mondat, hiszen önálló alanya és állítmánya van; állítmánya névszói, s ez a névszó nem tart igényt kiegészítőre.[131] Az az információrészlet hiányzik belőle, amelyre az alanyi rész határozójának birtokos személyragja utal: valakinek a gépkocsi*já*ban. Vagyis hiányzik a birtokos, az a szereplő, akit itt logikai alanynak is nevezhetünk.

Hiányos és önállótlan tehát az ötödik mondat, mert csupán a logikai alanyt tartalmazó mondattal együtt, azt követve létezhet. Így legtermészetesebb módon a közvetlenül megelőző negyedikkel; de ha kivennénk a hír 3. és 4. mondatát, hézagtalanul illeszkednék a 2. mondathoz is, amelyben a hiányolt logikai alany egyszersmind

[130] G. J. Szolganyik 1973, 132.
[131] H. Molnár I. 1966, Dienes D. 1974.

grammatikai alanyként is szerepel. A második mondathoz való kapcsolódás lehetőségének a kérdésére később még visszatérünk, itt csupán azért említettük meg ezt a vonatkozást, hogy a grammatikai és a logikai kapcsolódás különbségére utalhassunk általa.

Az ötödik mondat beépültségét, azaz valami megelőzőhöz való elválaszthatatlan tartozását ugyanis grammatikai eszköz, a birtokos személyrag fejezi ki (rajta kívül az — itt felesleges — határozott névelő is, amiről szintén később lesz szó). De hogy a hír egyes mondatai között lényegileg logikai kapcsolat van, az a 2—5., illetőleg 4—5. mondatok viszonyában mutatkozik meg. A 2.-hoz és a 4.-hez ugyanazon grammatikai eszközzel egyaránt hézagtalanul illeszkedő 5. mondat ugyanis az előbbi esetben k ö v e t k e z t e t ő viszonyú: „. . . *villanyoszlopnak hajtott.* [Ennek következtében] *A gépkocsijában keletkezett kár* . . .”; az utóbbi esetben viszont — miként az előbbiekben már megállapítottuk — k a p c s o l a t o s.

Mindaz, amit e hír 5. mondatának kapcsolódásáról eddig megfigyeltünk, felveti az alábbi ábrázolás lehetőségét: (4+5); vagyis annak a helyzetnek a kifejezését, hogy az 5. mondat egy mondat fölötti szövegegységnek közvetlen alkotórésze, s csak ezen keresztül épül be az egészbe. Voltaképpen el is maradhatna, hiszen az ötödik mondat nem a k o n s t r u k c i ó h o z szükséges, hanem az i n f o r m á c i ó teljességéhez. A konstrukciót végkövetkezményként a most már a maga helyén megismételt negyedik mondat egymagában is teljes értékűen zárná le, vagyis az alábbi két ábrázolás konstrukcionális szempontból egyenértékű:
[1→2←3←(4+5)]=[1→2←3←4].

A fentiekből természetesen folyó kérdés, hogy vajon nincs-e további konstrukcionális értékkülönbség az egyes mondatok között.

A 2. és a 3. mondatban annyira feltűnő a mondatkezdő alany *(Kovács József)* azonossága, hogy az e két mondattól való elkülönülés nyilvánvalóbb az elsőben és a negyedikben is. Erre azért tanulságos rámutatnunk, mert egyébként mind az első, mind pedig a negyedik mondat hiánytalan megformáltságú.

b) A negyedik mondat — mint már szó volt róla — teljesen önálló módon zárhatná le a konstrukciót. Logikai következményként való kapcsolódása tartalmilag nyilvánvaló, szerepének megfelelő helyen van; s a benne foglalt információnak az első mondathoz visszautaló megismétlődése folytán *(Életveszélyes sérüléssel)* explikált befejezése a hírnek. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csupán ezt a helyet foglalhatja el a konstrukcióban. Igényli az okot, hiszen következményről tudósít, de az ok nem csupán előtte foglal-

hat helyet. Jöhetne utána is, például abban az esetben, ha a sérült *Kovács József* közismert személy volna, s nem a közlekedési balesetre, hanem a balesetet szenvedett személyre kellene irányítani a figyelmet.[132] Ekkor a hír élére kerülne a jelenlegi negyedik mondat.

A negyedik mondat a harmadiktól azonban nem csupán az ok következményeként különül el. Alanyváltás történik benne, ami egyúttal lényeges szórendi különbséget is okoz. A 2—3. mondat alany—állítmány viszonya után itt állítmány—alany a sorrend.

Mindebből azt a lényeges, a konstrukcióra vonatkozó következtetést vonhatjuk le, hogy a 4. mondat önállóbb, a közvetlen előzménytől elkülönülőbb, mint az 5. mondat; tehát semmiképpen sem indokolt a (4+5) mintájára (3←4)-szerű mondat fölötti szövegegységet feltételezni.

c) Tematikai és logikai jellege kapcsán a 4. mondatból mint következményből hiányoltuk az okot, vagyis a hibátlan grammatikai megformáltság ellenére sem tekinthettük kontextus nélkülinek. Az első mondatot viszont — bizonyos engedménnyel — önmagában is föl lehetne fogni szövegműnek, azaz önálló, egész közlésnek. Szövegmű értékű lehetne, mert nemcsak grammatikailag teljes, hanem informatíve is benne van minden, ami lényeges. Ez természetesen nem véletlenül van így, a hír műfaja követeli meg a figyelemkeltő, lényeget előre vető bevezető mondatot. Folytatásának: a hír tárgyaló részének nem is lehet más szerepe, mint az első mondatban közölt lényegi általános kifejtése, részletezése, konkretizálása.[133] Az első mondat tehát — legalábbis ebben a példában — abszolúte uralja a konstrukciót. A többi mondat e g y e n k é n t nem lehet egyenrangú vele, hanem csak együttesen „érnek" annyit, a bennük foglalt információrészletek e g é s z e szerepel azonos értékű partnerként a konstrukcióban. Így az a magyarázó viszonyú kapcsolódás, amelyet fentebb már megállapítottunk a 2. és az 1. mondat között; nem csupán ennek a két mondatnak, hanem elsősorban a konstrukció két fő részének a viszonyára érvényes. Vagyis hírünk konstrukciós formáját az eddigiek szerint a következőképpen lehet ábrázolni: ⟨1→[2←3←(4+5)]⟩, ahol a csúcsos zárójelpár a konstrukció egészét, a szögletes zárójelpár pedig az első mondattal mint bevezető résszel azonos kifejtő részt határolja.

d) A fenti képlet hűen fejezi ki a hír második mondatának minden lényeges konstrukcionális jegyét. Magyarázó viszonnyal kapcsolódik az előzményéhez, de ez a logikai irányultság sokkal inkább a konstrukcióban elfoglalt helyéből következik, mint tényleges tar-

[132] Bánkuti G. 1970, 1. k. 136.
[133] Deme L. 1974.

talmából. Az első mondathoz képest valóban megokolást vezet be, a 3. mondatnak is valóban előzménye, sőt előidézője — mégsem igazi ok. Csupán vele kezdődik egy eseménysornak az a mozzanata, amelynek hírbe kívánkozó következménye lett. Teljes és szabályos megformáltsága folytán akár kezdő mondata is lehetne egy elbeszélésnek vagy egy modern balladának (*Farkas Julcsa föllépett az asztagra | Véletlenül beleesett a dobba . . .*). Egyébként gyakran kezdenek bírósági híreket ezzel az induktív irányú, konkrét mozzanatot élre állító mondattal (*„A Pest megyei Dabas község határában szabálytalanul, a forgalommal azonos irányban haladt gyalogosan az úttesten Balázs István, 69 éves nyugdíjas. Szabó János 38 éves jugoszláv állampolgár személygépkocsijával*(. . .) *elütötte*(. . .)" [EH, 1974. ápr. 16.]).

Az eddigiekből — remélhetőleg — következik, hogy a 2. mondat semmiképpen sem tartozik szoros egységbe az elsővel, tehát nem ábrázolhatnánk így: (1→2). Kérdés azonban, hogy nem követheti-e őt a harmadik mondat ezzel a közelséggel: (2←3).

e) A 3. mondatban van egy határozott névelő (*a* gépkocsiból), amely kétségtelenné teszi, hogy ennek a mondatnak előzménnyel kell bírnia, mégpedig olyannal, amelyben már szó esett a gépkocsiról. Hiába van itt tehát személynévvel kifejezett alany, ez a mondat ebben a megformáltságban előzményre szorul, így nem lehetne hírkezdő szerepű mondat. Beépítettségét következménytartalma is megerősíti, ez a következmény azonban — jellegét tekintve — nem a 4—5.-ben levő folytatásához, hanem a 2.-ban szerepelt előzményéhez húz. (Tudniillik azzal együtt nemcsak következmény, hanem egyúttal ok is, míg a 4—5. mondatban foglalt információrészletek csupán következmény jellegűek.)

Jogosan merül fel tehát az a kérdés, hogy a 2—3. mondat nem alkot-e mondat feletti szövegegységet. Ennek a lehetőségnek itt csupán a 3. mondat kifejtett alanya mond ellent — egyébként feleslegesen, mondhatni, hibásan. Hiszen abban az eseménysorban, amelynek leírása a 2. mondatban indul, mindvégig *Kovács József* a főszereplő, méghozzá a 2—3. mondatban grammatikai, a 4—5. mondatban logikai alanyként. A 3. mondatban ezért felesleges a grammatikai alany explikálása, s tökéletesen reprezentálná az első ige zéró személyragja: 2. m.: *Kovács József . . . villanyoszlopnak hajtott.* 3. m.: *Kiesett a gépkocsiból* . . . Ezzel a helyesbítéssel, vagyis a reprezentált alannyal az alábbi — a logikai lényeget hívebben tükröző — képletet kapjuk: ⟨1→[(2←3)←(4+5)]⟩.

Miután egyszer már beavatkoztunk az újsághír megfogalmazásába, természetesen kívánkozik a további hasonló esetek kutatása. Nem lehetne-e például a 4. mondatot is szoros egységbe hozni a 2—3.-kal, vagyis ekképpen: (2←3←4)? Ez a kérdés nem is annyira

a kérdezett formára irányul, sokkal inkább arra való, hogy a (2←3) egységét tovább igazoljuk általa.

A 3. mondatban ugyanis nem egy, hanem két grammatikai alany van *(Kovács József, . . . a gépkocsi)*, s az utóbbi közbeékelődve megszakítja a grammatikai, illetőleg logikai alany jelenlétének folytonosságát *(a gépkocsi . . . egy ház kerítésénél állt meg)*. Így a 4. mondat nemcsak saját grammatikai alanyát *(mentők)* kénytelen explikálni, hanem a logikai alanyt is *(Kovács József)*.

Korántsem lett volna kénytelen fordított szórendet használni a 4. mondatban a hírszerkesztő *(Életveszélyes sérüléssel szállították a mentők . . .)*, mert ezzel egyrészt éppen saját szerkesztési hibáját emelte ki (ti. ilyen rövid terjedelmű hírben nem lehet haszna a puszta szóismétlésnek); másrészt szükségtelen volt harmadszor is személynévi formában explikálni a logikai alanyt (amit szintén nem bír el egy ötmondatos napihír). A hírszerkesztő írhatta volna mondat elejére a logikai alanyt: *A gépkocsivezetőt (A sérültet* stb.) . . ., s ez esetben az 5. mondat grammatikai kapcsolatát nem birtokos személyrag, hanem határozott névelő teremtette volna meg *(gépkocsijában* helyett *A gépkocsiban)*.

Ezek azonban már olyan megjegyzések, amelyek a konstrukció stiláris jellegét érintik, s ilyen irányba nem szándékozik messzire menni ez az elemzés. Hasznosabb lesz, ha további érveket keresünk a konstrukció fenti ábrázolásához.

C) A következőkben tehát azt szeretnénk indokolni, hogy miért ábrázolja helyesen a ⟨1→[2←3←(4+5)]⟩-féle képlet az eredeti, a ⟨1→[(2←3)←(4+5)]⟩-féle képlet pedig az általunk némileg módosított baleseti hírt. Könnyebben ellenőrizhetjük a bizonyítást, ha ez utóbbi változatot meg is fogalmazzuk:

Életveszélyes sérüléssel végződött egy közlekedési baleset Szegeden, az Odessza körút és a Rózsa Ferenc sugárút kereszteződésében. Kovács József Szeged, Béres utca 19. szám alatti lakos gépkocsiját vezetve felhaladt az útpadkára, majd nekiütközött az egyirányú közlekedést jelző táblának, azt követően villanyoszlopnak hajtott. Kiesett a gépkocsiból, amely tovább haladt, és egy ház kerítésénél állt meg. A mentők életveszélyes sérüléssel szállították kórházba Kovács Józsefet. A gépkocsijában keletkezett kár mintegy 15 ezer forint.

A bizonyítás bevált módja a mondatok sorrendi cserelehetőségeinek számbavétele, vagyis azoknak a mondat közti kapcsolatoknak a földerítése, amelyek lehetővé teszik, illetőleg kizárják az egyes mondatok kölcsönös sorrendi cseréjét.

a) Vizsgáljuk meg ebből a szempontból az általunk módosított hír konstrukciós formáját: Miért alkot mondat fölötti szövegegységet a 2. és a 3. mondat? *(Kovács József . . . villanyoszlopnak hajtott.*

[Ennek következtében] *Kiesett a gépkocsiból . . .*). Ha felcseréljük e két mondat sorrendjét, akkor a köztük fennálló következtető viszony magyarázóvá változik: *(Kovács József kiesett a gépkocsiból.* [Ugyanis] *Felhaladt az útpadkára . . ., a villanyoszlopnak hajtott.)*

A 2. és a 3. mondat sorrendi felcserélése természetesen nemcsak kettejük belügye. Csak abban az esetben lehet végrehajtani, ha ez a belső átalakítás nem érinti a konstrukció egészét, vagyis ha a (2←3) és a (3→2) mint relatív egység azonos módon épül be a konstrukcióba. Ennek a követelménynek megfelel a vizsgált szövegegység, hiszen mind az 1. mondatnak, mind a (4+5) egységnek változatlanul okként szolgál:

⟨1→[(2←3)←(4+5)]⟩,
⟨1→[(3→2)←(4+5)]⟩.

Nem tűnik szükségesnek, hogy a 4. és az 5. mondat szoros összetartozását az előzőhöz hasonló módon bizonyítsuk. A köztük levő kapcsolatos viszonyú mellérendelés eleve engedélyezi, illetőleg indokolja mind a sorrendi cserét: (4+5)=(5+4), mind pedig azt, hogy kettejük cseréje nem érinti az általuk alkotott relatív szövegegység következtető viszonyú kapcsolódását az előzményekhez, vagyis az egészben elfoglalt helyüket:

⟨1→[(2←3)←(4+5)]⟩,
⟨1→[(2←3)←(5+4)]⟩.

Ha bizonyítási eljárásunk eddig helyes, akkor következni kell belőle a két egység kölcsönös sorrendi felcserélhetőségének is. A szögletes zárójelpáron belül tehát előre kerülhet a (4+5), s az addig fennálló következtető viszony magyarázóvá alakulásával a hír végére kerülhet a (2←3). Ebben az esetben a baleseti hír 3—5. mondatába foglalt kifejtő rész így rendeződik: [(4+5)→(2←3)]. *(Kovács József Szeged, Béres utca 19. szám alatti lakost a mentők szállították kórházba. A gépkocsijában keletkezett kár mintegy 15 ezer forint. Kovács József ugyanis felhaladt az útpadkára . . . Kiesett a gépkocsijából . . .*)

b) Az általunk módosított hír eddigi elemzésének helyességét ellenőrizhetjük az eredeti megfogalmazásban levő konstrukció hasonló vizsgálatával. A hír kifejtő részének képlete itt [2←3←(4+5)]. Ha ez helyesen ábrázolja a konstrukciót, akkor a kölcsönös sorrendi felcserélés eljárását nem két, hanem három egység között kell tudnunk megvalósítani, hiszen ebben az esetben a 2. és a 3. mondat is külön-külön egység.

Az itt kínálkozó formáknak már az elvi számbavételekor megítélhetjük, hogy a hat lehetőség közül négyet eleve elfogadhatunk. Helyes mindenekelőtt az eredeti sorrend, amelyben az időrend érvényesül: [2←3←(4+5)]. A puszta időrenden egy mozzanatot változ-

tathatunk a 2. és a 3. mondat sorrendi cseréjével: [3→2←(4+5)]: *Kiesett a gépkocsiból* . . . [Ugyanis] *Felhaladt az útpadkára* . . . Továbbá ebben az eredeti megfogalmazásban is előre hozhatjuk a végkövetkezményt, amelynek az oki részét vagy eredeti: [(4+5)→2←3] vagy felcserélt időrendben közöljük: [(4+5)→3→2].

A további két elvi forma helyességével kapcsolatban már támadhat némi kételyünk, de csupán a hírközlés célszerűsége szempontjából. Ugyanis semmi nem indokolja, hogy a következményt két ok közé foglaljuk: [2←(4+5)→3], illetőleg: [3←(4+5)→2]. Itt teljesen elegendő az egyik oki mozzanat, akár megelőzi, akár követi a következményt. Konstrukcionális különbség csupán abból adódik, hogy a hírszerkesztő a valóságos esemény időrendjét követi-e, vagy inkább egy logikai szerkesztő elvet talál alkalmasabbnak.[134]

D) A fenti elemzést, azaz a mondategészek közt húzódó logikai kapcsolatoknak, az egyes mondatok nyelvi megformáltságának, valamint a mondatok kölcsönös sorrendi felcserélhetőségének a vizsgálatát részletezőbben is végig lehetett volna vezetni. Ettől azonban aligha lenne meggyőzőbb a téma vizsgálata. A mondat fölötti szint kutatásában csupán gyakorisági vizsgálatnak lehet meggyőző ereje, hiszen a domináns formákat nem is lehet másként kiemelni a stílusértékű változatok sorából.

A gyakorisági vizsgálatot két különböző közegben s különböző jelleggel valósítottuk meg. Megfelelő tájékozódás és előkészítés után először kísérleti úton hoztunk létre bekezdés nagyságú szövegkonstrukciós formákat, majd az itt szerzett tanulságok alapján dolgoztunk fel 4800 db spontán szerkesztésű, azaz napilapok megfelelő rovataiban megjelent bekezdésnyi újsághírt.

[134] Itt tehát pszichológiai szempontokat nem vesznek figyelembe.

A SZÖVEGMŰ ÉRTÉKŰ BEKEZDÉS TIPOLÓGIAI-GYAKORISÁGI VIZSGÁLATA

SZÖVEGKONSTRUKCIÓS FORMÁK KÍSÉRLETI VIZSGÁLATA

A munka első, tájékozódó szakaszának[135] legáltalánosabb tanulsága az volt, hogy a három-, de méginkább a négy- és az ötmondatos bekezdések közvetlenül nem mondategészekre, hanem előbb szintaktikai egészekre — DEME LÁSZLÓ kifejezőbb kategóriáját használva[136] — *tömbökre* tagolódnak, így például a négymondatos napihírek ilyesféle konstrukciókat rejtenek: [(1—2)—(3—4)], ⟨[(1—2)—3]—4⟩, ⟨1—[2—(3—4)]⟩ stb. De hogy valójában, bizonyítható módon miként épülnek fel ezek a konstrukciós formák, vagyis miféle szabályoknak engedelmeskedve tagolódnak tömbökre a bekezdések, csupán empirikus vizsgálattal nem lehetett meggyőző válaszhoz jutni. Ehhez már kísérleti vizsgálatra volt szükség.

A kísérlet általános hipotézise szerint a tömböket alkotó mondatok belső közelsége, illetőleg az egyes tömbök egymástól való elkülönültsége összefügg a bekezdés lineáris kifejtésében elfoglalt sorrendi helyükkel. Vagyis ha megváltoztatjuk a bekezdés mondatainak sorrendjét, ezzel megváltoztatjuk a konstrukciót is: más mondatsorrenddel másként kell tömbösödniök a bekezdéseknek.

A konstrukciót azonban nem egyetlen tényezőként határozza meg a mondatsorrend. Vele szoros kapcsolatban mutatkoznak a köztük érvényesülő logikai viszonyfajták, továbbá az egyes mondatok közeli vagy távolabbi kapcsolódását kifejező grammatikai-szemantikai eszközök, azaz a nyelvi megformálás eszközei. E tényezők együttes figyelembevételével meggyőzően sikerült formalizálnunk a bekezdésnyi szövegmű közvetlen tagolódását, majd a két fő tömb továbbtagolódásában (belső tömbösödésében = altömbösödésében) egyre inkább előtérbe került a mennyiségi tényező is: hány mondategészből áll a vizsgált bekezdés, illetőleg hány kapcsolásfajtát (logikai viszonyfajtát) szerepeltetünk az adott kísérletben.

[135] Vö. BÉKÉSI I. 1974a.
[136] A *tömb, tömbösödés* értelmezését lásd DEME L. 1966b, 1966c, 1971.

A hárommondatos bekezdés belső tagolódásában még nincs számottevő variálódási lehetőség, a hatmondatosban viszont már túlságosan sok is van. Kísérleti vizsgálatunkat ezért a négy- és az ötmondatos bekezdéshosszúsági csoportokon végeztük. A négymondatos bekezdés permutálása 24 lehetőséget nyújt, az ötmondatosé már 120-at. Négymondatos kísérleteinkben a három kapcsolási helyen két logikai viszonyfajtát (következtető és magyarázó) variáltattunk, így a lehetséges logikai alapviszonyok száma (2^3) nyolc volt; ugyanez a két kapcsolásfajta az 5 mondat 4 kapcsolási helyén (2^4) tizenhat logikai alapviszonyt kínált megvalósításra. A négymondatos bekezdés három tagolódási szinten 10 konstrukciótípusban jelent meg, az ötödik mondat azonban már négy tagolódási szintre mélyítette, s harmincra növelte a konstrukciótípusok elvi lehetőségét. A négy- és az ötmondatos szövegmű értékű bekezdés alábbi kísérleti elemzése tehát nem csupán saját mennyiségi kategóriáján belül szolgáltat tipológiai és gyakorisági adatokat, hanem az egymással való összehasonlítás tanulságaival is előbbre viszi a kutatást.

A kísérlethez kilencven személyből álló hírszerkesztő munkatársi gárdát hoztunk létre főiskolai hallgatókból. Személyre szóló feladatuk azonos volt: megadott mondatsorrendű (négy- és ötmondatos) híranyagból más-más mondatsorrendű hírváltozatokat kellett írniok. A feladat megszorító feltételei a következők voltak: a) a híranyag megadott négy (illetőleg öt) mondata közül bármelyik lehet hírkezdő mondat; b) az egyes hírváltozatokban mindegyik mondat csak egyszer szerepelhet, vagyis minden mondatnak egyszer szerepelnie kell; c) a hír elejére választott mondaton semmit sem szabad változtatni, a további három mondaton azonban lehet, de csak a mondatkapcsolás-utalás természetessége által kívánt mértékben; d) minden munkatárs legalább öt, illetőleg legfeljebb tíz hírváltozatot írjon a megadott anyagból.[137]

A NÉGYMONDATOS BEKEZDÉS KÍSÉRLETI VIZSGÁLATA

A megadott négy mondat itt egy tipikus, a valóságos esemény időrendjét követő, bekezdésnyi napihír négy mondata; csupán szövegművet alkotó kapcsolataikat lazítottuk fel oly módon, hogy bármelyikük kezdő mondat lehessen. Ennek megfelelően önálló mondatokként s egymás alá gépelve kapták meg ezeket a hírszerkesztők:

[137] A feladatot I. évfolyamos magyar szakos hallgatók szerkesztéstani gyakorlaton kapták.

(1) *Kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott kedden este Nagy Antal Zsombó, Fő utca 13. szám alatti lakos.*

(2) *Motorkerékpárral lovaskocsinak szaladt Ince Sándor Zsombó, Ménes utca 9. szám alatti lakos.*

(3) *Súlyos sérülést szenvedett egy motorkerékpáros kedden este Zsombó és Forráskút között.*

(4) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.*

A fentiekből már kitetszik, hogy e kísérletben variációs feladatról van szó, amelyet a kombinatorika kérdés formájában így fogalmaz meg: Hányféleképpen lehet a 4 mondatot minden lehetséges módon sorba rakni azzal a megszorítással, hogy minden mondatot csak egyszer írhatunk le?[138] Számszerű választ a 4 szám szorzata adja ($4 \cdot 3 \cdot 2 \cdot 1 = 24$).

Az előírt feltételek alapján a kísérletben közreműködő 90 tanárjelölt 675 db hírvariánst szerkesztett. Ha nem mondatokkal, hanem semleges 4 elemmel végezték volna a permutációt, akkor elvileg egyforma valószínűséggel oszlana meg a 675 variáns a 24 lehetőség között. A mondatok azonban befolyásolták a permutálási műveletet. A bennük foglalt információ (mint a valóságos esemény adott szakaszának tükröződése) ugyanis l o g i k a i l a g segítette—kívánta, vagy gátolta—kizárta a 24 lehetőség bizonyos variánsait. Így egyrészt nem is jelent meg a kísérletben mind a 24 elvi—sorrendi lehetőség, másrészt a megvalósultak relatív gyakorisága is erősen különböző. Ez a különbözőség lényeges jegy lesz a későbbi feldolgozásban.

A kísérleti hírvariánsok megszerkesztéséhez szándékosan olyan mondatokat adtunk alapul, amelyek között — bármilyen sorrendben helyezzék is el őket — csupán ok-okozati viszony lehet.[139] A négy mondat így e l v i l e g az alábbi nyolc l o g i k a i v á l t o z a t létrehozásának lehetőségét rejti (egyelőre arra való tekintet nélkül, hogy melyik mondatot írták a vizsgált variáns 1., 2., 3., illetőleg 4. helyére):

[1←2←3←4], [1→2→3←4], [1←2→3←4], [1→2←3←4],
[1←2←3→4], [1→2→3→4], [1←2→3→4], [1→2←3→4].

[138] Mivel ebben a variációs feladványban a 4 mondatot (n) 4 helyre (k) kell beírni: n = k, ezért — kombinatorikai szempontból — a 4 mondat permutációjáról van szó. Vö. HAJTMAN B. 1968, 424.

[139] Itt tehát 2 elem (magyarázó, következtető) 3 tagú (ti. a négy mondat között 3 kapcsolási hely van) ismétléses variációjáról van szó. Mennyisége: $2^3 = 8$. (További logikai viszonyfajták lehetőségeit a kísérlet egyszerűsítése végett zártam ki.)

Az itt egymással csupán ok-okozati viszonyba léphető mondatok sorrendi elhelyezése eleve meghatározza, hogy a mindenkori később következő mondat magyarázó vagy pedig következtető viszonnyal kapcsolódik-e az előzményéhez. Ezzel már lényeges jegyet ragadtunk meg, de még valami hiányzik a konstrukciós forma felismeréséhez. Végső soron ugyanis azt akarjuk megtudni, hogy a négymondatos bekezdés mely tényezők e g y ü t t e s hatására tagolódik egyik esetben két egyenlő tömbre, például: [(1—2)—(3—4)], másik esetben két egyenlőtlen tömbre: ⟨1—[(2—3)—4]⟩, vagy — ha egyáltalán van ilyen — három tömbre: [1—(2—3)—4]. Ehhez a kérdéshez ismét e l v i l e g kell számításba vennünk, hogy miféle r e n d e z e t t o s z t á l y o z á s t kaphatunk a négymondatos bekezdés t ö m b ö s ö d é s é b ő l. Ebben az esetben már nemcsak a konkrét mondatsorrendet, hanem a logikai kapcsolódást is figyelmen kívül hagyjuk:[140]

[1—2—(3—4)],
[(1—2)—3—4],
[(1—2—3)—4],
[1—(2—3—4)],
[1—(2—3)—4],
[(1—2)—(3—4)].

Az egyenlőtlen kéttömbösek további (belső) tagolódásával:

⟨1—[2—(3—4)]⟩,
⟨1—[(2—3)—4]⟩,
⟨[1—(2—3)]—4⟩,
⟨[(1—2)—3]—4⟩.

A fentiekből következik, hogy az azonos sorrenddel és azonos logikai viszonyfajtákkal kapcsolódó mondatok nem okvetlenül tömbösödnek azonos határokon. Például a 4—1—2—3 felállású hír az alábbi két formában nagyobb gyakorisággal realizálódott kísérletünkben: ⟨4—[1—(2—3)]⟩, illetőleg ⟨4—[(1—2)—3]⟩. A mondategészek beépültségének, illetőleg viszonylagos elkülönültségének,

[140] E rendezett osztályozásban logikailag lehetséges formák még az alábbiak is, amelyeket azonban ebben a szerkesztéstani feladatban nem lehetett megalkotni, ti. a kapcsolás oksági természete kizárja a négytömbös formát: [1—2—3—4]; az alábbi három logikailag lehetséges formából viszont kiesik egy-egy mondat vagy tömb, ezért nyelvileg hibásak: [1—(2—3)—4], [1—2—3—4], [1—2—3—4].

azaz a bekezdés tagolódásának (tömbösödésének) felismeréséhez ezért figyelembe kell vennünk a mondatok nyelvi megformáltságát, vagyis a mindenkori előzménynek (a rémához rendelt témának) a közvetlen folytatásban való kifejtettségét is. Enélkül az esetek jelentős részében nem tudnánk felismerni a logikai alapviszonyon felépülő konstrukciós formákat.

Mivel a stilizáló beavatkozásra is csak korlátozott lehetőségeket kaptak a hírszerkesztők, az alábbi példán szemléltetjük, hogy miféle változatai lehettek a kísérletben a nyelvi megformálásnak:

Az első és a második mondat azonos: (1) *Kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott* . . . (2) *Ince Sándor zsombói lakos beleszaladt a lovaskocsiba.*

A harmadik mondat nyelvi megformáltsága s így beépültsége különbözik:

(3) *Súlyos sérülést szenvedett.* Ábrázolva: [1←(2←3)].

(3) *A motorkerékpár vezetője olyan szerencsétlenül esett, hogy súlyosan megsérült.* Ábrázolva: [(1←2)←3]. A harmadik mondat itteni elkülönültsége (relatív önállósága) nem az információ részletezettségéből, hanem kifejtett grammatikai alanyából következik. (Az előbbi változat csak igei személyragjával utalt, s így rászorult az előző mondattal közös alanyára.)

Az előzőekben felvázolt logikai alapviszonyokat és az ugyancsak elvileg osztályozott bekezdéstömbösödést olyan téglalap alakú rendszerben, mátrixban helyezhetjük el, ahol a nyolcféle logikai helyzet sorvektorokat, a tízféle tömbösödési lehetőség oszlopvektorokat alkot, a mátrix 8×10 eleme pedig a kísérlet elvi bekezdéskonstrukcióit képviseli. A kísérletben megadott négy mondatunkból tehát elvileg 80 konstrukciós formát lehet létrehozni. De hogy a 80 lehetőségből melyeket valósították meg a hírszerkesztők, s ezek közül is melyek a gyakoribb, valóságosabb,[141] a közlést eredményesebben szolgáló formák, csak az egyes változatok részletes elemzése után lehet választ adni.

1. FELDERÍTŐ VIZSGÁLAT

Az anyag teljes feldolgozása előtt célszerűnek látszott felderítő elemzést készíteni.[142] Erre a célra a hírvariánsok legállandóbb elemét kerestük meg. A „rendőrségi eljárás"-ról informáló mondat

[141] A *valóságos* értelmezéséről l. Békési I. 1970.

[142] Vö. Néprajz és Nyelvtudomány XVII–XVIII (1974), 9–18.

bizonyult ennek, mégpedig akkor, amikor a hírt lezáró, összefoglaló, végkövetkeztetést megfogalmazó negyedik mondat helyét foglalja el. Ugyanis a négymondatos variánsok 675 negyedik mondatának 64%-a (432 db) zárul ezzel a mondattal. Felderítő vizsgálatunk kérdése ezért konkrétan így alakult:

Ha a „rendőrségi eljárás"-ról informáló mondat negyedik mondatként kap helyet a hírben, akkor milyen előzményekhez és hogyan kapcsolódik, miként épül be a konstrukcióba; vagyis hányszor szerepel a) önálló tömbként, előzményétől leginkább elkülönülve: ⟨[(1—2)—3]—4⟩, illetőleg ⟨[1—(2—3)]—4⟩; és hányszor b) beépült mondatként, tömb részeként s ezen belül is milyen tagoltságú részként: ⟨1—[(2—3)—4]⟩ vagy ⟨1—[2—(3—4)]⟩.

Mivel a „rendőrségi eljárás" a hír negyedik mondataként csakis következtető viszonnyal kapcsolódhat, a fentiekben számításba vett nyolc logikai alapváltozatból itt csak négy jöhet létre; vagyis megadott mondataink ebben a felderítő vizsgálatban 4×8-féle konstrukciós formát hozhatnak létre.

Napilapok híreinek elemzéséből már tudjuk, hogy egy mondat beépülése, szövegbe ágyazódása nagy mértékben attól függ, hogy a közvetlenül megelőző mondat helyén az információegésznek milyen logikai feladatot teljesítő tagja áll. Elemzésünk két szakaszát ezért szintén az határozza meg, hogy hírünk 3. mondata valamelyik következményt tartalmazza-e: az „ütközés"-t, illetőleg a „sérülés"-t (1.1.), vagy pedig az eredeti okot: a „kivilágítatlan lovaskocsi"-t (1.2.).

1.1. Egyértelmű a 4. mondat konstrukcionális helye az olyan bekezdésben, amelyben a 3. mondat következményt tartalmaz. Például: (1) Kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott . . . (2) Motorkerékpárjával beleszaladt . . . (3) *Súlyos sérülést szenvedett.* (4) A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított.

Ebben a konstrukciós formában azért egyértelmű a 4. mondat beépültsége, mert előzménye akár [1←(2←3)], akár [(1←2)←3], a záró szerepű végkövetkeztetés egyik esetben sem léphet tömbkapcsolatba a 3. mondattal.

Nem léphet tömbkapcsolatba a 4. mondat a harmadikkal, mert t e m a t i k a i l a g k ü l ö n b ö z ő e k. Az ⟨1←[(2←3)←4]⟩ vagy az ⟨1←[2←(3←4)]⟩-féle kapcsolás úgy módosítaná az információt, hogy a rendőrség csupán „súlyos sérülés" miatt indított eljárást. (Az ilyesféle interpretációnak ugyan lehet valóságalapja, tudniillik, ha nem szorul orvosra, mentőkre a sebesült, akkor a balesetet okozó fél igyekezhet a rendőrség közreműködése nélkül kártalanítani és hallgatásra bírni a szenvedő felet. Az újsághír azonban éppen nem intimizálni akarja a történteket, hanem a tájékoztatáson túlmenően

figyelmeztetni is akar: „rendőrségi eljárás indult egy gondatlan, balesetet okozó ember ellen".)

De nem léphet tömbkapcsolatba a 4. mondat a 3.-kal azért sem, mert már maga a 3. mondat alkotott tömböt a saját előzményével, akár így: [1←(2←3)] *(Súlyos sérülést szenvedett)*, akár így: [(1←2)←←3] *(Ince Sándor az összeütközés következtében súlyos sérülést szenvedett)*.

A negyedik mondat tömb létét: ⟨[1←2←3]←4⟩, bekezdésen belüli viszonylagos önállóságát (vagyis azt, hogy alulról nézve közvetlenül a bekezdést építi) legjobban a benne foglalt új információhoz (rémához) rendelt előzmény (téma) kifejtettsége jelzi. Ennek a megállapításnak a mérlegeléséhez alkossunk két variánst a 4. mondatra!:

A rendőrség megindította az eljárást-féle záró mondat túlságosan tág terjedelmű volna, hiszen meglehetősen sokféle előzménye lehet egy ilyen konklúziónak. Így ez a változat csupán 3. mondatbeli előzményével együtt képvisel viszonylag önálló információt: azzal kell tömbkapcsolatban állnia.

A rendőrség eljárást indított ellene-féle mondattal viszont nem is lehetne lezárni az 1—2—3—4 mondatsorrendű hírt, hiszen az *ellene* utalószó és az utalt személy megnevezése között a sérült személyről szóló két mondategész helyezkedik el, s a puszta utalószós kapcsolás kétértelművé tenné a hírt: (Ki *ellen* „indított eljárást a rendőrség?" Az adott megfogalmazás szerint a sérült ellen.).

Ha ezek után értékeljük a példahírünkben szereplő 4. mondatot *(„A balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen eljárást indított a szegedi Rendőrkapitányság")*, láthatjuk, hogy önálló tömb léte a következtető viszonyú összefoglaló funkcióból ered, s ehhez a téma abszolút szintű explikálása szükséges:

A 4. mondat

témája:	rémája:
1. m.-ból: a lovaskocsi hajtója	ellene eljárást indított a szegedi
2—3. m.-ból: balesetet okozott	Rendőrkapitányság

A fenti variánsban tehát a 4. mondat egymagában alkot tömböt, bár mondat-önállósága természetesen csak viszonylagos. Önállóságának viszonylagosságát, szövegbe való beágyazottságát — a már említett eszközökön kívül — jelzi „*a* lovaskocsi hajtója ellen" szeg-

mentum határozott névelője is. Ez ugyanis itt csak előzménytől lehet határozott.[143]

Önálló tömbbé különül el a 4. mondat abban az esetben is, ha sem az 1—2., sem pedig a 2—3. mondat nem lép szorosabb kapcsolatba egymással, mert mindhárom képvisel bizonyos szintű önállóságot. Az alábbi formáról van szó: [(1←2←3)←4].

„(1) *Motorkerékpárral lovaskocsinak szaladt Zsombó és Forráskút között Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos.* (2) *A lovaskocsi ugyanis, amellyel Nagy Antal Zsombó, Fő u 13. sz. alatti lakos fuvarozott, nem volt kivilágítva.* (3) *A baleset következtében a motorkerékpáros súlyos sérülést szenvedett.* (4) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított . . .*"

A fenti típus felveti azt a kérdést, hogy egyáltalán elképzelhető-e az ilyesféle: (1—2—3—4), vagyis a belső tömbök nélküli konstrukciós forma. Kísérletünk baleseti hírében, amely ok-okozati összefüggésre épül, nem találtunk ilyen megoldást. Amikor azonban puszta kapcsolatos viszony van a hír mondategészei között (pl. a diplomáciai hírekben), természetesebb módon hordozhat mind a négy mondategész viszonylag önálló információrészletet. Bár az újsághírek mondatai ilyenkor is inkább tömbösödnek, mint nem; s a 2. mondattal kezdődő kifejtő rész inkább kifejtő magyarázatként, mint egyszerű kapcsolatként értelmezhető. Például:

„(1) *Dr. Bíró József külkereskedelmi miniszter szerdán Chilébe utazott.* (2) *Chilében a kormány tagjaival a két ország közötti árucsere-forgalom továbbfejlesztésének módozatait tárgyalja meg a múlt év novemberében Budapesten folytatott előkészítő tárgyalások alapján.* (3) *A tárgyalások alapján alá kívánják írni az 1973. évi árucsere-forgalmi jegyzőkönyvet.* (4) *Ezután dr. Bíró József Peruba látogat.*" (Dm, 1973. febr. 1.)

Felületesen nézve egyszerű . . . *És* . . . *És* . . . *És* konstrukciónak is fel lehet fogni a fenti hírt: (1+2+3+4). Pedig a 4. mondatban szereplő *Peru* mint nem-Chile különül el az előzményétől, a 2—3. mondat pedig együtt fejti ki az 1. mondatban közölt utazás célját („tudniillik szerződést kötni és tárgyalni utazik"). Tehát még az ilyenféle folyamatos diplomáciai hírek is tömbökre oszlanak előbb, s csak utána mondatokra. Példahírünkben így ⟨[1→(2+ +3)]+4⟩.

1.2. Logikailag vitathatóbb a 4. mondat konstrukcionális helye azokban a hírvariánsokban, amelyekben a 3. mondat nem következményt tartalmaz, hanem a baleset okát adja meg („kivilágítat-

[143] Deme L. 1971, 383.

lan lovaskocsi"). Például: (1) Motorkerékpárral lovaskocsinak szaladt . . . (2) Súlyosan megsérült. (3) *A baleset okozója Nagy Antal zsombói lakos, aki kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.* (4) A szegedi Rendőrkapitányság . . .

Itt ugyanis a „rendőrségi eljárás"-t közlő 4. mondat úgy is felfogható, mint az okot közvetlenül követő eljárás, ezért a két utolsó mondatot egyetlen egységnek tekinthetjük: (3←4). Ez a tömb azonban magyarázó viszonnyal kapcsolódik az 1—2. mondat tömbjéhez, s ennek következtében a 4. mondat olyan helyzetbe kerül, mintha nemcsak következménye, hanem valamiképpen oka is volna az 1—2. mondat tömbjében közölt balesetnek: [(1←2)→(3←4)]. Ezen a logikai vázon azonban (ha egyáltalán elfogadható a 3—4. mondat tömb léte) pontosabban is lehet fogalmazni:

(1) Motorkerékpárral lovaskocsinak szaladt . . . (2) Ennek következtében . . . (3) A balesetet az okozta, hogy Nagy Antal nem világította ki kocsiját. (4) *Ezért* a szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított *ellene.*

Itt is a magyarázó szerepű II. tömb tagja a „rendőrségi eljárás": [(1←2)→(3←4)], csak pontosabban van kifejezve logikai kapcsolódása. Tudniillik „Nagy Antal nem világította ki kocsiját", ezzel okozta a balesetet, elsősorban tehát *ezért* vonják felelősségre (s mulasztásáért akkor is büntetés jár, ha nem okoz vele balesetet).

Megvizsgálva a 3—4. mondat kapcsolatát itt kifejező eszközöket, a kötőszó funkciót is ellátó *ezért* határozószóról nemcsak annyit állapíthatunk meg, hogy a 3—4. mondat közötti logikai viszonyt fejezi ki. Fontos szerepe az is, hogy a 4. mondatban közölt új információrészlethez egy előzményszegmentumot hozzon a 3. mondatból: *ezért* — a baleset okozásáért. Az *ellene* utalószónak mint nem logikai eszköznek viszont csak témakapcsoló szerepe van, tudniillik ez reprezentálja Nagy Antal zsombói lakost a 4. mondatban. Így az *ezért* és *ellene* szók által a teljes 3. mondat van jelen témaként a 4. mondatban, a többi szó viszont új információ, azaz réma („a szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított").

A harmadik mondatban szereplő ok esetében felmerül az alábbi tömbösödés lehetősége is: ⟨1←[(2←3)←4]⟩, vagyis az, hogy a 4. mondatot sem önálló tömbnek, sem abszolút beépült tömbtagnak, hanem relatív: a 2—3. mondat tömbjével egyenrangú tömbnek tekintjük. A mondatokat akkor érezzük így tömbösödni, amikor a „súlyos sérülés" tényét olyan hangsúllyal emelik ki az 1. mondat helyén, hogy a „rendőrségi eljárás" (a 3. mondattal való kapcsolata miatt) kénytelen a 2—3. mondat tömbjéhez önállóan csatlakozni. Tematikai elkülönülése s rémájának újdonsága miatt azonban csak kívülről teheti ezt. Például:

(1) *Súlyos sérülést szenvedett egy motorkerékpáros kedden este Zsombó és Forráskút között.* (2) *Incze Sándor Zsombó, Ménes utca 9. szám alatti lakos egy lovaskocsinak szaladt.* (3) *A lovaskocsi, amellyel Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos fuvarozott, nem volt kivilágítva.* (4) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított Nagy Antal ellen.*

1.3. Ezek után tekintsük át a kísérleti hírvariánsoknak témánkat képviselő részletét! Szembesítsük a kísérleti gyakorlatot az elvi konstrukciókkal: közülük melyeket és milyen gyakorisággal alkottak meg a fogalmazók, amikor a „rendőrségi eljárás"-ról szóló részinformáció 432 esetben (itt: 100%) a hír negyedik mondatát foglalta le. Először a bekezdések logikai alapváltozatainak mutatóit tekintjük át (1.3.1.), majd a tömbösödést vizsgáljuk meg két vonatkozásban is (1.3.2.). Számba vesszük a tömbösödés formáinak elvi, gyakorisági és kihasználtsági mutatóit; s végül a 4. mondat tömbösödését, illetőleg beépülését emeljük ki. Mindez áttekinthetőbb lesz, ha a feladat 1., 2. és 3. mondatát a sorrendi cserékben is eredeti számozásával jelöljük.

1.3.1. A hírvariánsok logikai alapváltozatai.

A feladatban lehetséges 4 logikai alapváltozatra 432 db hírvariáns készült, így ha közömbös volna a hír mondatai közti logikai viszony, akkor elvileg 108—108 variáns jutna mind a négy alapváltozatra. Az alapviszonyonkénti 108 hírt ezért 100%-nak tekintjük, s szembesítjük a ténylegesen megírt mennyiséggel. Így kapjuk meg a vizsgált logikai alapváltozat kihasználtsági mutatóját.

1.3.1.1. · → · ← · ← ·

Ez az alapváltozat bizonyult a legtermékenyebbnek. A baleset eredeti oka („a kivilágítatlan kocsi") a konstrukció 2. mondataként kapott szerepet, ezáltal az 1. és a 3. mondat mindenképpen következményt tartalmaz („ütközés", „sérülés"). A konstrukció a következmény előrebocsátásával változtat a valóságos esemény időrendjén, s ezzel hangsúlyossá teszi az okozati viszonyt.

A logikai alapviszony variánsai: A variánsokra írt mennyiség:

⟨[(2→1)←3]←4⟩	54 db
⟨[3→(1←2)]←4⟩	47 db
[3→(1←2)←4]	16 db
[(2→1←3)←4]	12 db
⟨3→[(1←2)←4]⟩	8 db
[(2→1)←(3←4)]	6 db
	143 db (33,10%)

Az alapviszonyra várt elvi mennyiség 108 db, így az alapviszony kihasználtsága 132,40%.

1.3.1.2. · ← · → · ← ·

Ez a konstrukció mindenképpen okból indul ki. Ez lehet az eredeti ok („kivilágítatlan lovaskocsi") és az ebből következő „ütközés" is. Ez utóbbi tudniillik a „sérülés" közvetlen oka, így az 1. mondat helyére állítva, miként a „sérülés", szintén kiemeli az események oksági természetét.

⟨[(2←3)→1]←4⟩	86 db
[1←(3→2)←4]	14 db
[(2←3)→(1←4)]	7 db
[(1←3→2)←4]	5 db
	112 db (25,92%)

Az alapviszony kihasználtsága: 103,70%.

1.3.1.3. · ← · ← · ← ·

Ez az a logikai alapviszony, amely egyszerűen lemásolja a valóságos esemény időrendjét: Megy az úton a kivilágítatlan lovaskocsi; a motorkerékpáros beleszalad, súlyosan megsérül; a rendőrség megindítja az eljárást.

⟨[1←(2←3)]←4⟩	42 db
⟨[(1←2)←3]←4⟩	34 db
[(1←2←3)←4]	19 db
[1←(2←3)←4]	7 db
	102 db (23,61%)

Az alapviszony kihasználtsága: 94,44%.

1.3.1.4. · → · → · ← ·

Nem véletlen, hogy ezt az alapviszonyt választották legkevesebbszer. A „súlyos sérülés" első mondatba való kiemelése után nem az implicite úgyis jelen levő „ütközés"-t, hanem az eredeti okot várná az olvasó az első mondat folytatásaként.

⟨[(3→2)→1]←4⟩	49 db
⟨[3→(2→1)]←4⟩	12 db
[(3→2)→(1←4)]	9 db
[(3→2→1)←4]	5 db
	75 db (17,36%)

Az alapviszony kihasználtsága: 69,44%.

1.3.2. A konstrukció belső tömbösödését, miként már jeleztük, két vonatkozásban vizsgáljuk meg.

1.3.2.1. Először a négymondatos bekezdés tömbösödési formáit tekintjük át abból a helyzetből, amelyben a rendőrségi eljárásról informáló mondat az összefoglaló szerepű 4. mondat helyén áll.

Kéttömbös konstrukciós formák

I. ⟨[(· — ·) — ·]←4⟩.

Az első tömbben az 1—2. mondat alkot belső tömböt.

⟨[(2←3)→1]←4⟩	86 db	
⟨[(2→1)←3]←4⟩	54 db	
⟨[(3→2)→1]←4⟩	49 db	
⟨[(1←2)←3]←4⟩	34 db	
	223 db	(51,62%)

Ha azt a vonatkozást is figyelembe vesszük, hogy a 432 db hír nyolc formában tömbösödhet, akkor egy-egy konstrukciós formára elvileg 432 : 8 = 54 db variánsnak kellene jutnia. A valóságban ráeső 223 db tehát a forma 412,96%-os kihasználtságát mutatja.

II. ⟨[· —(· — ·)]←4⟩.

Az első tömbben a 2—3. mondat alkot belső tömböt.

⟨[3→(1←2)]←4⟩	47 db	
⟨[1←(2←3)]←4⟩	42 db	
⟨[3→(2→1)]←4⟩	12 db	
	101 db	(23,37%)

A tömbösödési forma kihasználtsága: 187,03%.

III. [(· — · — ·)←4].

Az első tömbön belül nincs altömbösödés.

[(1←2←3)←4]	19 db	
[(2→1←3)←4]	12 db	
[(1←3→2)←4]	5 db	
[(3→2→1)←4]	5 db	
	41 db	(9,49%)

A tömbösödési forma kihasználtsága: 75,92%.

IV. [(· — ·) — (· ←4)].

A konstrukció két, belsőleg azonos nagyságú tömbre tagolódik:

[(3→2)→(1←4)]	9 db
[(2←3)→(1←4)]	7 db
[(2→1)←(3←4)]	6 db
	22 db (5,09%)

A tömbösödési forma kihasználtsága: 40,74%.

V. ⟨ · —[(· — ·)←4]⟩.

Itt a második tömbben találunk további osztódást: a 2—3. mondat alkot belső tömböt.

⟨3→[(1←2)←4]⟩. 8 db (1,85%)

A tömbösödési forma kihasználtsága: 14,81%.

VI. ⟨ · —[· —(· ←4)]⟩.

Ez az elvi konstrukciós forma, amelyben a 3—4. mondat alkotna belső tömböt, kísérletünkben nem valósult meg, miként az alábbi elvi forma sem.

VII. [· —(· — · ←4)].

Háromtömbös konstrukciós formák.

VIII. Négymondatos bekezdésben csupán az alábbi tagolódás eredményezhet három tömböt: [· —(· — ·)←4]. Kísérletünkben a következő variánsokkal szerepel:

[3→(1←2)←4]	16 db
[1←(3→2)←4]	14 db
[1←(2←3)←4]	7 db
	37 db (8,56%)

A tömbösödési forma kihasználtsága: 68,51%.

1.3.2.2. A tömbösödési (konstrukciós) formák fenti, részletező áttekintése után tanulságos lehet a belső tömbösödés arányainak összefoglaló kimutatása is.

Kéttömbös típusok:	91,43%
belső tömbös	76,85%
nem lehet belső tömbös	5,09%
lehetne, de nincs belső tömb	9,49%
Háromtömbös típus:	8,56%

1.3.2.3. A négy logikai alapváltozat és a nyolc tömbösödési forma rétegeiben vizsgált kihasználtsági mutatók után összegezett kihasználtsági mutatót is kaphatunk. Az elvileg lehetséges 4×8 konstrukciós kísérletünkben — különböző gyakorisággal —

mindössze 18 típust használtak fel. Az egyes konstrukciós formák összegezett kihasználtsága tehát 56,25%-os.

1.3.2.4. Felderítő vizsgálatunk anyagot leszűkítő szempontja a négymondatos bekezdés 4. mondatának következtető viszonyú kapcsolódása volt. Ezért tanulságosak lehetnek azok a mutatók is, amelyeken a kísérletbeli 4. mondat bekezdésen belüli önállóságát (tömb létét), illetőleg beépültségét figyelhetjük meg.

A konstrukciós formák negyedik mondata a 432 db variáns 93,05%-ában (402 db) önálló tömb, mégpedig:

a) abszolút önálló tömb

I. tömbösödési formában	223 esetben	(51,62%)
II. tömbösödési formában	101 esetben	(23,37%)
III. tömbösödési formában	41 esetben	(9,49%)
	365 esetben	(84,48%)

b) relatíve önálló tömb

VIII. tömbösödési formában	37 esetben	(8,56%)

A kísérletünkben szerepelt következtető viszonyú 4. mondatoknak csupán 6,95%-a (30 db) beépült mondat, mégpedig:

a) relatíve beépült mondat:

V. tömbösödési formában	8 esetben	(1,85%)

b) abszolút beépült mondat 22 esetben (5,09%)
a IV. tömbösödési formában.

1.4. A fenti adatok legfontosabb tanulsága, hogy egyes konstrukciós formák relatív gyakorisága határozottan kiemelkedik, tehát az egyes variánsok elemzésének esetleges bizonytalanságai ellenére is helyesen határoztuk meg az alapvető konstrukcionális összefüggéseket. A képet árnyaltabbá teszi a kísérleti feladat 675 db variánsának teljes feldolgozásáról készített felosztás, de a kísérlet néhány vonatkozását közelebbről is értékelnünk kell. Ezek a következők: (1) a kölcsönös sorrendi felcserélhetőség vizsgálata, (2) a mondatok sorrendjének és logikai kapcsolódásának kölcsönös összefüggése; (3) a kísérleti variánsok életszerűségének ellenőrzése; (4) a bekezdéshosszúság és a konstrukciós forma összefüggése.

A mondatsorrend, a kapcsolásfajták és a konstrukciós formák összefüggése a négymondatos kísérleti hírekben. 1. rész

Mondatsorrend	Konstrukciós formák (a mondatsorrend lexikografikus elrendezésében)	db		db		db	Összesen db	%
1234	⟨[1←(2←3)(←4⟩	43	⟨[(1←2)←3]←4⟩	34	⟨1←[(2←3)←4]⟩	18	95	14,1
1243	[(1←2)←(4→2)]	5					5	0,7
1324	⟨[(1←3)→2]←3⟩	20	⟨1←[(3→2)←4]⟩	13			33	4,9
1342							—	
1423	⟨1←[4→(2←3)]⟩	35					35	5,2
1432							—	
							168	24,9
2134	⟨[(2→1)←3]←4⟩	54	⟨[2→(1←3)]←4⟩	19	[(2→1)←(3←4)]	4	77	11,4
2143							—	
2314	⟨[(2←3)→1]←4⟩	76					76	11,2
2341	⟨[(2←3)←4]→1⟩	21					21	3,2
2413							—	
2431							—	
							174	25,8
3124	⟨[3→(1←2)]←4⟩	64	⟨3→[(1←2)←4]⟩	13			77	11,4
3142							—	
3214	⟨[(3→2)→1]←4⟩	54	⟨[3→(2→1)]←4⟩	17			71	10,5
3241	⟨[(3→2)←4]←1⟩	11					11	1,6
3412	[(3←4)→(1←2)]	10					10	1,5
3421							—	
							169	25,0
4123	⟨4→[1←(2←3)]⟩	48	⟨4→[(1←2)←3]⟩	43			91	13,3
4132							—	
4213	⟨4→[(2→1)←3]⟩	28					28	4,1
4231	⟨4→[(2←3)→(]⟩	21	⟨[4→(2←3)]→(⟩	6			27	4,0
4312	⟨4→[3→(1←2)]⟩	5					5	0,7
4321	⟨4→[(3→2)→1]⟩	9	⟨[4→(3→2)]→1⟩	4			13	1,9
							164	24,5
							675	100

2. A SZÖVEGEGYSÉGEK KÖLCSÖNÖS SORRENDI FELCSERÉLHETŐSÉGE

A logikai kapcsolódása és nyelvi megformáltsága alapján szövegegységnek vélt szegmentum általános érvényű próbájául a szövegegységek kölcsönös sorrendi felcserélhetőségét alkalmaztuk. Az alábbiakban erre mutatunk be két példát.[144]

2.1. a) példa

Vizsgáljuk meg az alábbi, 2—3—4—1 mondatsorrendű, 2←3←4→1 logikai alapviszonyú hírvariánst: (1) *Motorkerékpárral lovaskocsinak ütközött Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos.* (2) *Súlyos sérülést szenvedett.* (3) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított a lovaskocsi hajtója ellen.* (4) *Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos ugyanis kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.*

A logikai és tematikai kapcsolatok áttekintése után úgy vélhetnénk, hogy a szövegmű közvetlenül két egyenlő részre, két olyan tömbre tagolódik, amelyeket következtető viszony kapcsol egymáshoz. Ábrázolva:

	Konstrukciós forma:
a) A fő tömbök szintjén:	I. tömb ← II. tömb.
Az altömbök szintjén:	[(2←3)←(4→1)].

A két tömb mondategészeinek szorosabb összetartozását, illetőleg a tömbök elkülönültségét ilyesféle témaösszevonással szemléltethetnénk: I.: „Összeütközött, *így* megsérült." II.: „Eljárás indult, *ugyanis* nem volt kivilágítva."

A fenti elképzelés reálisnak tűnik, bizonyítás nélkül azonban csak elképzelés marad. Nézzünk ezért egy másik példát is!

b) példa. Bár más mondatsorrenddel: 1—4—2—3 és más logikai alapviszonnyal: 1←4→2←3, de hasonló konstrukciót sejtet az alábbi hírvariáns is: (1) *Kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott kedden este Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos.* (2) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított ellene.* (3) *Ugyanis motorkerékpárral a lovaskocsinak ütközött Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos.* (4) *A baleset következtében súlyos sérülést szenvedett.*

A közvetlenül két egyenlő tömbre való tagolódást itt ilyesféle témaösszevonással indokolhatnánk: I.: „Kivilágítatlan kocsival fuvarozott, *ezért* eljárást indítottak ellene." II.: „*Ugyanis* beleszaladt egy motoros, aki *ennek következtében* súlyosan megsérült." Ábrázolva:

[144] Vö. ÁNyT XI, 15—25

	Konstrukciós forma:
b) A fő tömbök szintjén:	I. tömb → II. tömb.
Az altömbök szintjén:	[(1←4)→(2←3)].

2.2. Ha a két példa kifejtett (fő- és altömbösödésében ábrázolt) képleteit összehasonlítjuk, nem nehéz észrevenni, hogy egymás sorrendi átalakításai; s átalakításuk az alábbi két képlettel (művelettel) írható le:

a) példa: [(2←3)←(4→1)].

1. művelet: a két fő tömb sorrendi (s ezzel járó ok-okozati) cseréje: I←II átalakul II→I.

2. művelet: a II. fő tömbön belüli két mondategész sorrendi (s ezzel járó ok-okozati) cseréje: (4→1) átalakul (1←4). A két művelet elvégzése után az a) példa kifejtett képletéből megkapjuk a b) példa kifejtett képletét: [(1←4)→(2←3)], illetőleg fordított irányú műveletekkel ez utóbbiból az előbbit.

2.3. A két képlet egymásba való átalakíthatósága azt a konstrukciós formát látszik igazolni, amelyet feltételeztünk: [(1←2)←(3←4)]. Nem árt azonban az óvatosság, s pontosabb, ha az egymásba való átalakíthatóságot így értékeljük: vagy mindkét képlet helyes, vagy mindkettő hibás.

Az előzményekben már tisztáztuk, hogy a feltételezett alapkonstrukciónak (az ok-okozati viszonyra szűkítve) elvileg 8 variánsa van, ezért szabályos sorrendi-logikai átalakítások után a fenti kettő mellé még további hat érvényes változatot kell kapnunk. Illetőleg csak kellene, mert feltételezett konstrukcióink ezen a ponton már hibásnak bizonyulnak.

2.3.1. Ha az a) példa [(2←3)←(4→1)]-féle értelmezése helyes volna, akkor helyesnek kellene lennie a II. tömbben végrehajtott alábbi átalakítás után is: [(2←3)←(1←4)]. Ennek a konstrukciónak azonban szembetűnő logikai hibája van: A II. tömb 1-gyel jelölt mondata *(Kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott . . .)* nem kapcsolódhat következményként. Nincs olyan stilizáló manőver, amellyel elfogadtathatnánk ezt: I. „Nekiütközött, ezért megsérült." — II. *Ennek következtében* „kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott". Vagyis a II. tömbön belül végrehajtott kölcsönös sorrendi csere hatása nem maradt meg tömbön belül, hanem kihatott a két tömb közti logikai kapcsolatra is, s az addigi következtető viszonyt magyarázóvá változtatta:

[(2←3)←(4→1)] átalakult: [(2←3)→(1←4)].

(I. „Nekiütközött, ezért megsérült. II. *Ugyanis* kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott . . .")

A b) példa értelmezése ugyanezen a ponton hibás. Ugyanis ha a [(1←4)→(2←3)]-féle értelmezés helyes, akkor helyes marad az I. tömbön belül végrehajtott alábbi sorrendi csere után is: [(4→1)→(2←3)]. A hiba azonban itt is szembetűnő. Az I. tömb 2. helyére került 1-gyel jelölt mondat következtetővé változtatta a két tömb k ö z t i eddigi magyarázó viszonyt:

[(1←4)→(2←3)] átalakult: [(4→1)←(2←3)].

(I. „Eljárás indult N. Antal ellen, mert kivilágítatlan kocsival fuvarozott." II. „*Hanyagsága miatt* ütközött bele . . .")

2.3.2. Megállapíthatjuk tehát, hogy az a) és a b) jelzésű példánk nem az arányosan két tömbre tagolódó konstrukciót rejti, hanem azt, amelyikben a négymondatos bekezdés egy—három arányban osztódik kétfelé: ⟨1←[4→(3→2)]⟩. Ebben a formában az 1-gyel jelölt mondat egymagában alkot tömböt, míg a másik tömb belső]eg tovább tagolódik. Igazolását az alábbi rendszer adja.

Az a) példa konstrukciós formája:	⟨[(2←3)←4]→1⟩.
Két fő tömb közti átalakítása:	⟨1←[(2←3)←4]⟩.
Fő tömbön belüli altömbösödése:	⟨[4→(2←3)]→1⟩.
Az altömb továbbtömbösödése:	⟨[(3→2)←4]→1⟩.
Két fő tömb közti + fő tömbön belüli (al)tömbösödés:	⟨1←[4→(2←3)]⟩.
Két fő tömb közti + altömbön belüli továbbtömbösödés:	⟨1←[(3→2)←4]⟩.
Fő tömbön belüli + altömbön belüli továbbtömbösödés:	⟨[4→(3→2)]→1⟩.
Fő tömbök közti + fő tömbön belüli + altömbön belüli továbbtömbösödés:	⟨1←[4→(3→2)]⟩.

Az a) példában rejlő konstrukciós forma itteni értelmezése tehát azért helyes, mert a z á t a l a k í t á s i m ű v e l e t e k s o r á n m i n d a 8 e l v i f o r m a s z a b á l y o s a n l e v e z e t h e t ő b e l ő l e. A b) példa hasonló igazolására nincs szükség, mert az 1←4→2←3 mondat- és logikai rendű hírvariáns az a) példának két fő tömb közti + fő tömbön belüli átalakítása:

⟨[(2←3)←4]→1⟩ átalakult: ⟨1←[4→(2←3)]⟩.

2.3.3. S ezek után levonhatunk néhány általánosabb érvényű tanulságot is. Mindenekelőtt azt, hogy hipotézisünk helyesnek bizonyult: a bekezdés tagolódásának kutatásában jól alkalmazható a konstrukció tömbjeinek, altömbjeinek (illetőleg mondategészeinek) kölcsönös sorrendi felcserélése. A hipotézis érvényét remélhetőleg nem csökkenti, hanem inkább erősíti az a tény, hogy ezt a módszert Zsilka János már előbb alkalmazta a szavak alkotta tömbök

transzformációs viszonyainak feltárására: „A mondatokon belül a szavak nem egyforma szorossággal kapcsolódnak egymáshoz. Pl. az alábbi mondatban:

(1) (2) (3) (4) (5)

(Az asszony) ken zsírt a kenyérre a csészéből a fiának

a kohézió az (1)—(3) között szorosabb, mint az (1—3)—(4), illetőleg (5) között. Ugyanis az (1)—(3) transzformációs viszonyban áll egy megfelelő másik sorral:

(1) (2) (3) (4) (5)

(Az asszony) ken zsírt a kenyérre a csészéből a fiának

(Az asszony) keni zsírral a kenyeret."[145] Zsilka után itt is megállapíthatjuk, hogy a bekezdéskonstrukciós formát alkotó egyes mondategészek kohéziója szorosabb vagy lazább aszerint, hogy a 2—3 mondat alkotta tömb transzformációs viszonyban áll egy másik megfelelő tömbbel.

A 2—3 szó, illetőleg a 2—3 mondategész alkotta konstrukciós formák itteni azonossága viszont megkérdőjelezi azt az általános felfogást, amely szerint a nyelv és a nyelvhasználat közti határ a mondat és a mondat fölötti szint között húzódik. Ha ugyanis a mondatalkotás szabályait, azaz a mondatformákat a nyelv egységeinek tekintjük, akkor — a fenti azonosság alapján — nem sok akadálya van, hogy ugyancsak oda ne soroljuk a mondat fölötti szövegegység kapcsolási szabályait, azaz a szövegkonstrukciós formákat is, — illetőleg, hogy egyik szint egységeit se minősítsük nyelvinek, hanem egyaránt nyelvhasználatinak. Feltehetőleg ez utóbbi javaslatra lehetne több érvet találni, ezt erősíti meg Deme László felfogása is, amely szerint az eszközök és a használat határa a glosszéma szerkezet—funkció oldalai között húzódik.[146]

További (már részlegesebb) elméleti tanulság, hogy a bekezdés mondatainak sorrendi cseréje nem azonos értékű átalakítási művelet a bekezdés tömbjeinek kölcsönös sorrendi cseréjével; s ez az értékkülönbség felfelé, a bekezdéshez mint egészhez közelítve növekszik. Illetőleg ha a szövegműből vagy az egésznek tekintett bekezdésből indulunk ki, akkor a kölcsönös sorrendi cserék értékcsökkenésével kell számolnunk. A konstrukciós forma először olyan tömbökre tagolódik, amelyek belső szerkesztettségüktől függetlenül egymással azonos, első tagolódási szinten állnak; majd egyikük vagy mindegyikük továbbtagolódásával (belső tömbösödésével) alsóbb

[145] Zsilka J. 1971, 48.

[146] Deme L. 1975, továbbá: Berrár J. 1963, 62—65; Deme L. 1971, 384—5.

tagolódási szinteket hoz létre. A kölcsönös sorrendi felcserélés módszerét ezért csupán az így értelmezett tagolódási szintek figyelembevételével alkalmazhatjuk.

Fenti két példánkra tekintve világos, hogy a tagolódás harmadik szintjén végrehajtott kölcsönös sorrendi cserének (azaz egy belső tömb komponensei felcserélésének) konstrukcionális kihatása alig van, szerepe elsősorban informatív. Az alábbi esetben például mindössze annyi, hogy az oksági viszony szorosan egybetartozó két tagja közül az okra vagy az okozatra irányítja-e előbb az olvasó figyelmét: ⟨[(2←3)←4]→1⟩, illetőleg ⟨[(3→2)←3]→1⟩. De már az egy szinttel magasabban, a bekezdéshez mint egészhez közelebbi tagolódásban végrehajtott kölcsönös sorrendi csere konstrukcionális következményekkel jár. Ezzel együtt a két változatnak az informáló és felhívó hatása is erősebben különbözik. Más hatása van az epikus indításnak:

⟨[(2←3)←4]→1⟩, és megint más az előre vetett végkövetkezménynek: ⟨[4→(2←3)]→1⟩.

A két fő tömb (vagyis az első tagolódási szinten álló tömbök) kölcsönös sorrendi cseréjétől alapjában változik meg a bekezdés konstrukcionális jellege. A hírszerkesztést eleve meghatározza, hogy a rövid terjedelmű napihírben az első mondat egymagában tölti-e be a bevezetés szerepét, vagy csupán tömb részeként képes erre a feladatra. Az ⟨1←[4→(2←3)]⟩, illetőleg ⟨1←[(2←3)←4]⟩ felépítésű formákban az első mondat uralja a konstrukciót.

Ha a fenti gondolatmenet oldalágaként arra a vonatkozásra is kitekintünk, hogy az egyes tagolódási szinteken elhelyezkedő tömbök mekkora terjedelműek (belső tagolódásúak) lehetnek, akkor fontos ismereteket szerezhetünk a konstrukciós forma egyes m o n d a t a i n a k ö n á l l ó s á g i f o k á r ó l.

Az alábbi képletek 1-gyel jelölt mondata teljesen önállótlan, ha az általa épített szövegegység a 3. tagolódási szinten helyezkedik el: ⟨[(1←2)←3]←4⟩. Ebben a konstrukciós formában az 1-es (és a 2-es) mondat a b s z o l ú t m é r t é k b e n b e é p ü l t.

A tagolódás második szintjén már van bizonyos önállósága az 1-gyel jelölt mondatnak, mert b e é p ü l t s é g e r e l a t í v: ⟨[1←(2←3)]←4⟩.

Ö n á l l ó az 1-gyel jelölt mondat az alábbi formában, de csak r e l a t í v e, mert nem csupán ő, hanem a 4-gyel jelölt mondat is egymagában alkot tömböt az első tagolódási szinten: [1←(2←3)←4]; ö n á l l ó s á g a az egy—három tagolódású bekezdésben a b s z o l ú t értékű, mert a 2—4. mondatok tömbje mellett egyedül alkot azok együttesével azonos értékű tömböt a tagolódás első szintjén: ⟨[(2←3)←4]→1⟩.

Transzformációs párjai a tagolódás szorossági fokozatain	A konstrukció első mondatának helyén							
	1-gyel jelölt mondat		2-vel jelölt mondat		3-mal jelölt mondat		4-gyel jelölt mondat	
Az 1. szorossági fokozaton (sorrendi csere a főkapcsolásnál)	⟨[1←(2←3)]←4⟩	43					⟨4→[1←(2←3)]⟩	39
	⟨[(1←2)←3]←4⟩	34					⟨4→[(1←2)←3]⟩	43
							[4→(1←2←3)]	9
			⟨[(2→1)←3]←4⟩	54			⟨4→[(2→1)←3]⟩	28
			⟨[(2←3)→1]←4⟩	76			⟨4→[(2←3)→1]⟩	21
	⟨1←[4→(2←3)]⟩	35					⟨[4→(2←3)]→1⟩	6
					⟨[(3→2)→1]←4⟩	63	⟨4→[(3→2)→1]⟩	9
					⟨[3→(1←2)]←4⟩	76	⟨4→[3→(1←2)]⟩	5
	⟨1←[(2←3)←4]⟩	18	⟨[(2←3)←4]→1⟩	21				
	⟨1←[(3→2)←4]⟩	13					⟨[4→(3→2)]→1⟩	4
		143		151		139		164
A 2. szorossági fokozaton (A fentiekben már szerepelt formák mennyisége itt zárójelben van)	⟨[(1←3)→2]←4⟩	20	⟨[2→(1←3)]←4⟩	19				
	[(1←2)←(4→3)]	5	[(2→1)←(3←4)]	4				
			⟨[(2→1)←3]←4⟩	(54)	⟨[(2→1)←3]←4⟩	(54)		
		25		23		9		
Az 1. és a 2. fokozaton	[(1 2) (4 3)]	(5)			[(3←4)→(1←2)]	10		
A 2. és a 3. fokozaton					⟨[(3→2)←4]→1χ	11		
		168		174		169		164

A felosztás vízszintes soraiban a konstrukciós formák mint egymás mondat- (illetőleg tömb-) sorrendi átalakításai helyezkednek el; az oszlopokban a hírkezdő mondatok konstrukciót meghatározó szerepe vizsgálható

A fentiek elvi-módszertani tanulságait úgy foglalhatnánk össze legáltalánosabban, hogy a konstrukciós forma tagolódásaként keletkező szövegszerkezeti egységek saját belső tagolódásuktól függetlenül viselkednek egységként. Vagyis a tömbre (és minden szövegszerkezeti egységre) formai oldalról elsősorban az jellemző, hogy belső megszerkesztettségére való tekintet nélkül egységként szerkesztődik be a magasabb szintű szövegszerkezeti egységbe. Ezért ha egy szövegegységen belül végrehajtott szabályos átalakítás (kölcsönös sorrendi csere) szegmentumon kívülre hat, akkor az a szegmentum nem szövegszerkezeti egység.

Előbbi felosztásunk a 675 db variáns típusait egymás kölcsönös átalakításaiként mutatja be. Ezen belül a vizsgált konstrukció első helyén álló mondat szerepére érdemes nagyobb figyelmet fordítanunk. Miként határozza meg saját folytatását, és mennyiben teszi lehetővé a vele kezdődő konstrukciós formák első, második és harmadik tagolódási szintű átalakítását?[147]

3. A MONDATOK SORRENDJÉNEK ÉS LOGIKAI KAPCSOLÓDÁSÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSE[148]

Eddigi elemzéseinkben is fő szerepet kapott az az összefüggés, amely a szövegművet felépítő mondategészek sorrendje, valamint logikai kapcsolódása között létezik. Ennek árnyaltabb feltárását végezzük az alábbi kísérleti vizsgálatban.

Kettős alapkérdésünk a következő: megadott mondatok híranyagainak variálása során (1) milyen mondatsorrendű hírek s (ezzel összefüggésben) (2) miféle logikai alapváltozatok jönnek létre.

A) feladat:

(1) *Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos társasházuk padlásán galambtartásra rendezkedett be.*

(2) *Táska Aladárné Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos éles hangon kifogásolta lakótársa galambászkodását a közösen használt padláson.*

(3) *Szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos.*

(4) *A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélt egy magáról megfeledkezett galambtenyésztőt.*

B) feladat:

(1) *Március 17-én éjszaka leégett a laposi Búzakalász TSZ újonnan épített baromfikeltetője.*

[147] Az első mondat konstrukcionális szerepéről lásd G. J. Szolganyik 1973, 132.

[148] Vö. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1976. 91—100.

(2) *Sánta B. János éjjeliőr saját felelősségének súlya alatt öngyilkosságot követett el.*

(3) *A szakértői vizsgálat szerint a Búzakalász TSZ tűzkárát a villamosvezeték zárlata okozta.*

(4) *A Búzakalász TSZ vezetősége nyugdíjkiegészítést szavazott meg a túl lelkiismeretes éjjeliőr özvegyének.*

C) feladat (azonos az előző pontban feldolgozott közlekedési baleseti hírrel).

3.1. Az elkészült variánsok elemzése előtt hasonlítsuk össze a három feladat híranyagát!

Mindháromban k ö z ö s:

a terjedelem: négy mondategész, három kapcsolódási hely: a mondatsorrendi változatok elvi (absztrakt) lehetősége egyaránt 24,

a téma: bűnügy (rendőrségi-bírósági hír),

a műfaj: bekezdésnyi napihír.

R é s z b e n k ö z ö s jegyek: ezek az egyes híranyagok tartalmilogikai oldalából következnek.

	A) feladat	B) feladat	C) feladat
A mondatok megszámozott sorrendjével k i f e j t v e a d o t t logikai viszonyok	ellentétes következtető	következtető ellentétes	következtető —
A mondatok sorrendi változtatásában r e j l ő logikai viszonyok	magyarázó kapcsolatos	magyarázó kapcsolatos	magyarázó —
A variánsok mennyiségének e l v i (absztrakt) lehetősége	64	64	8
A variánsok mennyiségének r e á l i s (konkrét) lehetősége	16	18	8

3.2. A következőkben arra keresünk választ, hogy a fenti lehetőségekből mi valósult meg az egyes feladatokban. Alapkérdésünket itt már ajánlatos részekre bontani:

A feladatok eredeti, számozott mondatsorrendjével adott következtető és ellentétes viszony a konstrukció melyik helyére került át, illetőleg melyik helyére nem kerülhetett?

Az ellentétes és a következtető viszony a sorrendi cserék ellenére mely esetekben őrizte meg, illetőleg a sorrendi cserék hatására mely konstrukcionális helyzetekben veszítette el kapcsolódásának eredeti jellegét, s ez utóbbi esetben mivé alakult át?

További sorrendi cserék hatására mi lett a sorsa az előző cserék következtében létrejött magyarázó és kapcsolatos viszonynak?

Kérdéseinkre a 3 feladat alapján megírt 3×675 db variáns tipológiai és gyakorisági feldolgozása ad választ. E munka részletező, szöveges elemzésének teljes anyagát itt nincs lehetőségünk közölni, de legalább egy részletet be kell mutatnunk.

Az elemzést illusztráló szerepre az A) feladat ellentétes kapcsolódását választottuk. Itt az első és a második mondat között, vagyis az első kapcsolódási helyen találjuk az ellentétes viszonyt: „(1) *Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos a társasházuk padlásán galambtartásra rendezkedett be.* (2) *Szomszédasszonya, Táska Aladárné* azonban *éles hangon kifogásolta a galambászkodást a közösen használt padláson.*" A hír egészében elhelyezve: $1 \neq 2 \leftarrow 3 \leftarrow 4$.

A B) feladatban a 3. mondat áll tematikai ellentétben az előzményével, vagyis ott a második kapcsolásra helyeztük el az ellentétet; a C) feladatban viszont nincs ellentétes kapcsolás.)

3.3. Az A) feladatban adott ellentétes viszony reagálása a mondatsorrendi változtatásokra

3.3.1. A kilencven hírszerkesztő közül 88 írt egy-egy változatot az eredeti mondatsorrendre is, az ellentétes kapcsolás így a konstrukció 1—2. mondata közt fordul elő leggyakrabban (a lehetőség kihasználtsága 97,77%-os). Az 1—2—3—4 mondatsorrendű alapváltozaton azonban nemcsak egyformán tömbösödnek a mondatok. Attól függően, hogy közülük melyeknek adtak viszonylagosan nagyobb önállóságot, illetőleg melyek közt jelölték az egybetartozás szorosságát a hírszerkesztők, egyenlő vagy egyenlőtlen kéttömbös konstrukciós forma keletkezett.

Az egyenlően kéttömbös típus: $[(1 \neq 2) \leftarrow (3 \leftarrow 4)]$.

Itt a második mondatnak az elsőhöz, illetőleg a negyediknek a harmadikhoz való szorosabb tartozása okozza a konstrukció két egyenlő tömbre való tagolódását:

„(1) Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. (2) *Ezt azonban* szomszédasszonya, Táska Aladárné éles hangon kifogásolta. (3) Szelíd galambjai védelmében Varga Mihály durván összeverte *a* szomszédasszonyt. (4) A szegedi Járásbíróság *ezért* három hónapra ítélte *a* magáról megfeledkezett galambtenyésztőt."

Az egyenlőtlen kéttömbös típus: $\langle [1 \neq (2 \leftarrow 3)] \leftarrow 4 \rangle$.

Itt a 2. és a 3. mondat van szorosabb kapcsolatban egymással: (a) a 3. mondatban határozott névelő helyett birtokos személyrag van: (V. M. . . . összeverte szomszédasszonyát.); (b) a 2. mondatból elmarad az utalás *(Ezt)*, s birtokos személyrag helyett határozott névelő szerepel (. . ., *a* szomszédasszony . . .); (c) a negyedik mondat távolabb kerül a 3.-tól, mert elmarad belőle az *ezért* határozószói utalás:

„(1) Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. (2) Táska Aladárné, *a* szomszédasszony *azonban* éles hangon kifogásolta *a* lakótárs galambászkodását a közösen használt padláson. (3) Szelíd galambjai védelmében Varga Mihály durván összeverte szomszédasszonyát. (4) A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélte *a* magáról megfeledkezett galambtenyésztőt."

3.3.2. Nem változtatja meg a 2-es mondat kapcsolódásának ellentétes jellegét a 3. és a 4. mondat sorrendi felcserélése (40 db variáns, a lehetőség 44,4%-os kihasználtságú).

A 3. és a 4. mondat közt szerepelt következtető viszony szükségszerűen fordul magyarázóvá, hiszen a verekedésért ítélték el Vargát. Kevésbé volt előre látható az a logikai viszonyváltozás, amely a 2. kapcsolódási helyen ment végbe. Itt ugyanis egyik hírszerkesztő sem jelölte kötőszóval az előzményből folyó következmény jellegét, ezért inkább időbeli rákövetkezés, mint ok-okozati viszony van a konstrukció két egyenlő tömbje között: [(1≠2)+(4→3)]:

„(1) Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. (2) *Ezt azonban* szomszédasszony*a*, Táska Aladárné éles hangon kifogásolta. (4) A szegedi Járásbíróság három hónapra elítélte Varga Mihályt. (3) *A* magáról megfeledkezett galambtenyésztő *ugyanis* durván összeverte szomszédasszonyát."

3.4. A sorrendi csere következtében nagy számban került át az ellentétes viszony a konstrukció második kapcsolódási helyére (84 db, 93,33%-os kihasználtság). Elsősorban akkor kerül ide az ellentétes kapcsolás, ha a 4-es mondat előre vetett végkövetkezményként, azaz tételmondatként kap szerepet a konstrukció első helyén. A 4—1—2—3 sorrendben egyedül a 4-es mondat szerepe egyértelmű, ez ugyanis mindenképpen egyenlőtlen kéttömbös formára tagolja a konstrukciót: ⟨4→[1≠2←3]⟩. A II. tömb belső tagolódása inkább a hírszerkesztő elképzelésétől függ, bár a 3. mondatnak több lehetősége van, hogy határozószói utalással *(Ezért)*, illetőleg személynévmási kapcsolással *(őt)* magához vonzza a 2-es mondatot: „(3) *Ezért* durván összeverte *őt* Varga Mihály. Ábrázolva: ⟨4→[1≠(2←3)]⟩.

3.4.1. Az előzővel azonos logikai alapváltozatot kapunk a 3-as mondat sorrendi kiemelésével is: 3—1—2—4: „(3) Szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos. (1) *Varga ugyanis* galambtartásra rendezkedett be társasház*uk* közös padlásán. (2) Szomszédasszony*a*, Táska Aladárné *azonban* éles hangon kifogásolta *lakótársa* galambászkodását a közösen használt padláson. (4) A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélte *a* magáról megfeledkezett galambtenyésztőt."

Ebben a változatban a 3-as mondat mint részkövetkezmény még a konstrukció élén sem képes önálló tömböt alkotni, ezt a szerepet ismét a 4-es mondat kapja, csak ezúttal záró szerepben, összefoglaló tételmondatként: ⟨[3→(1≠2)]←4⟩.

3.4.2. A figyelmünk előterében álló ellentétes kapcsolás a 4—3—1—2 mondatsorrendű hírben is megőrződött: „(4) A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélt egy magáról meg feledkezett galambtenyésztőt. (3) Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos *ugyanis* galambjai védelmében durván összeverte a szomszédasszonyát. (1) *Varga* a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. (2) Szomszédasszony*a*, Táska Aladárné *azonban* éles hangon kifogásolta lakótárs*a* galambászkodását a közösen használt padláson." Ábrázolva: ⟨4→[3→(1≠2)]⟩.

Mint látjuk, itt a 3. kapcsolási helyen kapott szerepet az ellentétes viszony. Ugyanígy van a 3—4—1—2 mondatsorrendű változatban is, amelyet már nem is kell példán szemléltetnünk. Az ellentétes viszony itteni egyetlen konstrukcionális tulajdonságát ugyanis enélkül is felismerhetjük. Az ellentét nem a teljes konstrukció függvényében áll, hanem csak két mondat, az 1-es és a 2-es között létezik; azaz nem a konstrukció ügye, hanem csak a tömbé. Az ellentétes viszony mindig az 1≠2 szegmentumon belül jelent meg, a 3-as és a 4-es mondat pedig csak követte, megelőzte vagy közrefogta azt.

Ezek után egyetlen kérdés maradt válaszolatlanul. Mi történik az ellentétes viszonnyal az 1-es és a 2-es mondat sorrendi cseréjekor? Erre a kérdésre már egy más minőségű példasor fog feleletet adni.

3.5. Az 1-es és a 2-es mondat sorrendi megfordításakor az eddigi ellentét magyarázóvá alakul át. Ha ugyanis „Táska Aladárné éles hangú tiltakozásá"-t a hír első helyére emeljük ki, akkor e mondatnak az a következmény jellege erősödik fel, amely kezdettől benne lappangott, csupán az eddig vizsgált konstrukcionális helyzetekben halványult el az erősebb ellentét mögött. A 2—1

mondatsorrendű hírkezdésben viszont az ellentét tompul el, mert második helyre szorult „galambászkodás"-nak magyaráznia kell a „tiltakozás"-t: „(2) Táska Aladárné Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos éles hangon kifogásolta lakótársa galambászkodását a közösen használt padláson. (1) Szomszédja, Varga Mihály *ugyanis* galambtartásra rendezkedett be a társasház padlásán."

A mondatok sorrendjének megváltoztatása ebben a konstrukciós formában további tanulságokkal is szolgál. A 3-as számú mondat például (Varga Mihály összeverte szomszédasszonyát) az eddigi variánsokban következtető viszonnyal kapcsolódott előzményeihez. A következtető viszony a 2—1—3—4 sorrendű hírben viszont kapcsolatossá egyszerűsödik, mert a szomszédasszony tiltakozásáról majd megveréséről informáló mondatok közé beékelődik az esemény legelső mozzanata. („Varga Mihály galambtartásra rendezkedett be.") A variáns mondatainak kapcsolódása így a következő: 2→1+3←4; a tömbösödést is figyelembe véve pedig: [(2→1)+(3←4)].

A fenti példában szerepelt 1-es és 2-es mondat kölcsönös sorrendi cseréje önmagában nem mutat különösebb tanulságot. Az ellentétes viszony magyarázóvá alakult át, ennyi az egész. Ha azonban az 1-es és 2-es mondat sorrendi cseréjét egy olyan hírben hajtjuk végre, amelyben csupán ok-okozati összefüggéseket találunk, a tanulság szembetűnőbb lesz. Itt ugyanis csak az első tömbön belül történik logikai változás (mint például a C) feladatban):

[(1←2)←(3←4)],
[(2→1)←(3←4)],

elemzett példánkban viszont a két fő tömb között is:

[(1≠2)←(3←4)],
[(2→1)+(3←4)].

3.5.1. Nincs ennyire lényeges változás a 2—1—4—3 sorrendű variánsban, mert a „bírósági ítélet" következmény jellege már itt, a konstrukció 3. helyén is érvényesül, noha a Járásbíróság nem az eddig leírt előzményekért hozta meg ítéletét. Ezért a konstrukció két fő tömbje közti viszonyt következtetőnek is tekinthetjük, bár kapcsolatos tartalma erősebb:

[(2→1)←(4→3)], illetőleg [(2→1)+(4→3)].

3.5.2. A viszonynak (időbeli rákövetkezéséből eredő) kapcsolatos jellege uralkodik a nagy gyakoriságú 1—3—2—4 mondatsorrendű típus első két mondata között is (73 db, a lehetőség kihasználtsága

81,8%-os). A hírt indító 1-es mondat után (mivel itt még nem értesültünk a szomszédasszony tiltakozásáról) nem érvényesül eléggé a 3-as mondat okozati jellege. Ezért ez csak egyszerű folytatásként következhet:

„(1) Varga Mihály . . . galambtartásra rendezkedett be. (3) *(Majd, Később* stb.) szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát."

Az 1—3 mondatsorrendű előzmény után a 2-es mondat itt újabb szerepben jelenik meg: magyarázatul szolgál az előzményekhez. (2) „Táska Aladárné *ugyanis* éles hangon kifogásolta lakótársa galambászkodását a közösen használt padláson." A 2-es mondat itteni, magyarázó viszonyú kapcsolódása megerősíti a **3.5.** pontban kialakított értelmezésünket. Ha az ottani konstrukcionális helyén (a hír élére állítva) következmény tartalma került előtérbe, akkor saját következményét (a verekedést) követve okadó magyarázatként kell szerepelnie, vagyis így: [(1+3)→(2←4)].

De magyarázó viszonnyal kapcsolódik a 2-es mondat a többi olyan konstrukcióban is, ahol a lehetséges két következményről informáló mondat valamelyike (verekedés, bírósági ítélet) megelőzi őt a hír kifejtésének lineáris rendjében. Így — a gyakoribb típusok közül — a 3—2—1—4, a 4—1—3—2, a 4—3—2—1 stb. mondatsorrendű változatokban. Ezeknek a változatoknak az elemzésétől azonban már eltekinthetünk, mert az eddigiekhez képest semmi újat nem mondanak.

3.6. Miként reagált a mondatsorrendi változtatásokra az ellentétes kapcsolás az A) feladatban?

a) Az eredeti első kapcsolási helyen kívül a négymondatos konstrukció 2. és 3. kapcsolásaként is megjelent az ellentétes viszony, tehát a konstrukcionális hely önmaga nem korlátozta az ellentétes viszony érvényesülését.

b) A 2-es mondat kapcsolódásának ellentétes jellegét csupán a közvetlenül előtte álló 1-es mondat váltotta ki, egyéb helyzetekben elhalványult ez a viszonyfajta. A 3-as és a 4-es mondat után okot adó magyarázatként kapcsolódott a 2-es mondat. Ez a magyarázó szerep jelent meg következmény értékben azokon a helyeken, ahol a 2-es mondat közvetlenül az 1-es elé került.

c) A 2-es mondat figyelemre méltó logikai tulajdonsága, hogy semmilyen konstrukcionális helyzetben nem szerepelt egyszerű kapcsolat oldalán, ehhez — úgy tűnik — túlságosan markáns karakterű.

3.7. Az előzőekkel csupán szemléltetni kívántuk azt az elemző eljárást, amellyel a mondatok sorrendjének és logikai kapcsolódásának összefüggéseit vizsgáltuk. A továbbiakban a kísérleti céllal létrehozott 3×675 db hírvariáns gyakorisági feldolgozásának végered-

ményét mutatjuk be az összefüggés mindkét oldaláról, vagyis a mondatsorrend és a logikai kapcsolódás oldaláról egyaránt.

3.7.1. A mondatsorrend szempontjából természetesen maga a mondatsorrend a meghatározó. Itt elsősorban az jellemző, hogy az elvileg lehetséges 24 mondatsorrendi változatból melyeket és milyen gyakorisággal írtak meg a hírszerkesztők, s ez a gyakoriság a lehetséges 90 darabnak hány százaléka (= kihasználtsági mutató).

A gyakorisági sorrendből kitűnik, hogy az eredetileg megadott, számozott mondatsorrend (1—2—3—4) elfogadása után valamelyik nem első mondat élre történő kiemelése a legtermészetesebb variálási megoldás: 2—1—3—4, 4—1—2—3, 3—1—2—4. Hasonlóan gyakori megoldás még a két középső mondat sorrendi cseréje: 1—3—2—4, a további 13 féle mondatsorrendi változat azonban már kisebb mennyiségű, esetlegesebb értékű.

Mindhárom feladatban maradtak meg nem írt lehetőségek: (*A:* 25%, *B:* 25%, *C:* 33%), s ez a tény a kísérleti vizsgálat értelmét igazolja. A hírszerkesztők nem tartalmatlan kombinatorikai feladványnak tekintették a munkát, hanem nyelvérzékük ellenőrzése alatt dolgoztak. Mivel azonban mégsem újságírók szerkesztették a variánsokat, ezek gyakorisági sorrendjét nem tekinthetjük az információátadás optimális, illetőleg kevésbé optimális formáinak — ezt csak az újságírás szakmai (itt mindenekelőtt pszichológiai) szempontjai dönthetik el.

3.7.2. A 3×675 db hírvariáns a logikai változatok szempontjából további tanulságokat rejt. Mindenekelőtt azt, hogy egyes logikai változatokat nem csupán egyetlen mondatsorrenddel lehet megalkotni, hanem különbözőekkel is. A C) feladatban például a következtető — magyarázó — következtető logikai alapváltozatot négy különböző mondatsorrenddel is létrehozták: 2←3→1←4, 1←4→2←3, 3←4→1←2.

A logikai változatok leggyakoribb komponense az a következtető viszony, amellyel az utolsó mondat lezárja a hírt (67,29%). A második leggyakoribb elem is hasonló szerepből ered, csakhogy a konstrukció kezdetén. A variánsok 50,68%-ában előre vetett következménnyel indították a hírt.

A táblázatok részösszefüggéseinek áttekintése után választ adhatunk az elemzés kezdetén föltett kérdésekre.

a) A feladatok eredeti, számozott mondatsorrendjével adott ellentétes, illetőleg következtető viszonyfajta a sorrendi változtatások hatására mindhárom kapcsolási helyen megjelent, ez a jelenlét azonban eltérő gyakoriságú. Az ellentétes viszonyt tekintve a következőképpen:

Feladat	A kapcsolás helye		
	1.	2.	3.
A	maradt 34,40%	átment 40,59%	átment 25,11%
B	átment 1,47%	maradt 61,71%	átment 56,82%

(Folytatása a 102. oldalon.)

A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolódásának összefüggése a mondatsorrend szempontjából

Mondat-sorrend	A mondatok sorrendjéből adódó logikai változatok						Az egyes mondatsorrendek		
	A) feladat		B) feladat		C) feladat		mennyisége		kihasználtsági mutatója
	Az elvi (permutációs) lehetőségek száma								
	1536		1536		8				
	A reális (tartalmi) lehetőségek száma								
	16		18		8				
	A kísérletben megvalósult mennyiség						db	%	%
	15		13		7				
1234	≠ ← ←	88	← ≠ ←	68	← ← ←	90	246	12,15	91,11
2134	→ + ←	75	→ ≠ ←	82	→ ← ←	79	236	11,65	87,40
4123	→ ≠ ←	84	→ ← ≠	58	→ ← ←	90	232	11.46	85,92
3124	→ ≠ ←	67	← ≠ ←	54	→ ← ←	79	200	9,88	74,07
1324	+ → ←	73	+ ≠ ←	86	← → ←	33	192	9,48	71,11
1243	≠ + →	40	← + →	78	← ← ←	6	124	6,12	45,92
3214	→ → ←	28	—	—	→ → ←	71	99	4,89	36,66
2314	← → ←	15	≠ → +	7	← → ←	76	98	4,84	36,29
1423	← → ←	15	+ → ≠	31	← → ←	35	81	4,00	30,00
4213	→ → ←	9	→ → ≠	42	→ → ←	29	80	3,95	29,62
2143	→ ← →	27	→ + →	39	—	—	66	3,26	24,44
3412	← → ≠	46	← → ←	5	← → ←	10	61	3,01	22,59
1342	+ ← +	5	+ + →	55	—	—	60	2,96	22,22
4312	→ → ≠	47	—	—	→ → ←	5	52	2,57	19,25
4132	→ + →	26	→ + ≠	12	—	—	38	1,88	14,07
4231	→ ← →	5	→ ≠ ←	5	→ ← →	27	37	1,83	13,70
4321	→ → →	17	—	—	→ → ←	13	30	1,48	11,11
2413	—	—	← → ≠	28	—	—	28	1,38	10,37
2341	—	—	—	—	← ← →	21	21	1,04	7,77
3142	—	—	← + →	16	—	—	16	0,79	5,92
3241	—	—	—	—	→ ← →	11	11	0,54	4,07
3421	← → →	8	—	—	—	—	8	0,40	2,96
1432	—	—	+ → ≠	5	—	—	5	0,24	1,85
2431	—	—	← → ←	4	—	—	4	0,20	1,48
		675		675		675	2025	100,00	

Logikai változatok	A mondatok sorrendje						Az egyes logikai változatok		
	A) feladat		B) feladat		C) feladat				
	Az elvi (permutációs) lehetőségek száma								
1536	24		24		24		mennyisége		kihasználtsági mutatója:
	A reális (tartalmi) lehetőségek száma								
28	24		241		24				
	A kísérletben megvalósult:						db	%	%
25	18		18		16				
→ ← ←					4123 2134 3124	90 79 79	248	12,25	91,85
→ ≠ ←	4123 3124	84 67	2134 4231	82 5			228	11,75	88,14
← → ←	1423 2314	15 15	3412 2431	5 4	2314 1423 1324 3412	76 35 33 10	193	9,53	71,48
→ → ←	3214 4213	28 9	1234		3214 4213 4312	71 29 5	142	7,01	52,59
← ≠ ←			1234 3124	68 54			122	6,02	45,18
← + →			1243 3142	78 16			94	4,64	34,81
← ← ←					1234	90	90	4,44	33,33
→ → ≠	4312	47	4213	42			89	4,39	32,96
≠ ← ←	1234	88					88	4,34	32,59
+ ≠ ←			1324	86			86	4,24	31,48
→ + ←	2134	75					75	3,70	27,77
← → ≠	3412	46	2413	28			74	3,65	27,43
+ → ←	1324	73					73	3,63	27,03

összefüggése a logikai változatok szempontjából

Logikai változatok	A mondatok sorrendje						Az egyes logikai változatok		
	A) feladat		B) feladat		C) feladat				
Az elvi (permutációs) lehetőségek száma									
1536	24		24		24		mennyisége		kihasználtsági mutatója
A reális (tartalmi) lehetőségek száma									
28	24		24		24				
A kísérletben megvalósult							db	%	%
25	18		18		16				
→ ← →	2143 4231	27 5			4231 3241	27 11	70	3,46	25,92
→ + →	4132	26	2143	39			65	3,21	24,07
→ ← ≠			4123	58			58	2,86	21,48
+ + →			1342	55			55	2,72	20,36
≠ + →	1243	40					40	1,97	14,81
+ → ≠			1423 1432	31 5			36	1,77	13,33
→ → →	4321	17			4321	13	30	1,48	11,11
← ← →					2341 1243	21 6	27	1,38	10,00
→ + ≠			4132	12			12	0,59	4,44
← → ←	3421	8					8	0,39	2,96
≠ → +			2314	7			7	0,34	2,59
+ ← +	1342	5					5	0,24	1,48
≠ ← →			2341	—			—		
≠ ← +			3241	—			—		
→ ≠ →			4321	—			—		
		675		675		675	2025	100,00	

b) A fenti áttekintés nem tartalmazza a megmaradt és a más viszonnyá alakult ellentétes kapcsolásfajta valóságos mennyiségét.

Az A) feladatban adott ellentét csak akkor maradt meg, ha a 2-es mondat közvetlenül követte az 1-est (372 db, 55,11%). Már kettejük sorrendi cseréje vagy egy harmadik mondat közbeékelődése megváltoztatta a kapcsolás ellentétes jellegét, s 44,15%-ban magyarázó (298 db), 0,74%-ban kapcsolatos viszonnyá alakította át (5 db).

A B) feladatban adott ellentét erősebbnek bizonyult, mint az *A*-ban. Az ellentétet hordozó 2-es és 3-as mondat kölcsönös sorrendi cseréjekor sem változott meg a viszony, amely így a variánsok 70,81%-ában (478 db) ellentétes maradt, s csupán egy harmadik mondat közbeékelődése alakította át magyarázóvá (192 db, 28,45%), illetőleg következtetővé (5 db, 0,74%).

Feladatban	Maradt ellentétes	A mondatsorrendi cserékben átalakult		
		magyarázóvá	kapcsolatossá	következtetővé
A	372 db 55,11%	298 db 44,15%	5 db 0,74%	— —
B	478 db 70,81%	192 db 28,45%	— —	5 db 0,74%

Mivel a 0,74%-ban létrejött kapcsolatos és következtető viszony helytelen szerkesztés, illetőleg hibás elemzői értelmezés következménye is lehet; biztosabban mondhatjuk ki, hogy az ellentétes viszony sorrendi csere hatására főként magyarázóvá alakul át.

c) A sorrendi cserék folyamán magyarázó szerepet kapott minden olyan mondat, amely közvetlenül előzött meg következményről informáló részt, így például az A) feladat alábbi mondatsorrendű változataiban:

2→134,	32→14,	413→2,
3→124,	13→24,	214→3,
4→123,	14→32,	423→1,
stb.	stb.	stb.

Az A) feladat variánsaiban keletkezett magyarázó viszony a további sorrendi cserék hatására főként következtetővé, kisebb mennyiségben kapcsolatossá változott, illetőleg visszaalakult ellentétessé:

a magyarázó viszony	következtetővé változott	
4→123	1←412	15 db
3→214	2←312	28 db
4→312	3←412	46 db
4→321	3←421	8 db
		97 db
a magyarázó viszony	kapcsolatossá változott	
3→124	1+324	9 db
	visszaalakult ellentétessé	
2→143	1≠243	40 db

3.8. A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolódásának kölcsönös összefüggése önmagában is érdekes téma, de itt nem önmagáért vetettük fel ezt a kérdést. A spontán szerkesztésű (azaz nem-kísérleti) újsághírek vizsgálatához kellett előzetesen tájékozódnunk, hogy a sorrendi csere módszerének alkalmazásakor milyen irányú logikai változásokkal számoljunk: mely viszonyfajták transzformációs összefüggését tekintsük eleve természetesnek, dominánsnak, illetőleg melyekre kell különös figyelmet fordítanunk.

4. A KÍSÉRLETI VARIÁNSOK MŰFAJI ÉRTÉKE

A kísérleti variánsokat magyar szakos tanárjelöltekkel készíttettük. Nyelvérzékük szavatolta, hogy nem írják meg az elméletileg lehetséges értelmetlen mondatsorrendű változatokat; de annak megítélésében, hogy az értelmesek közül melyek a legcélszerűbb konstrukciók, már két tényező is gátolta őket. Legáltalánosabban a kombinatorikai feladat természete nyomta rá bélyegét az eredményre: rendszeresen gondolkodva egyszerűbb volt áthelyezni egy-egy mondatot, mint mérlegelni az információrészletek különféle helyzetekben való hatását. A másik gátló tényező magától értetődik: a tanárjelöltek nem újságírói szempontokkal dolgoztak. Ha tehát legalább hozzávetőleges képet akarunk kapni az egyes konstrukciós formák műfaji értékéről, akkor újságírók véleményét kell kikérni. A szakmai kontrollt a Magyar Újságírók Országos Szövetségének újságíró-iskolája tette lehetővé számunkra.[149] 54 újságíró-gyakornok (vagyis a 90 fős kísérleti csoport 60%-a) töltötte ki a túloldali feladatlapot:

[149] A munka megszervezéséért sok köszönettel tartozom Gerelyes Endrének.

név

Hírszerkesztési gyakorlat

Az alábbiakban ugyanannak a négymondatos napihírnek másmás mondatsorrendű változatait olvashatja. Véleménye szerint melyik variáns felel meg leginkább a hír műfaji követelményeinek? Írjon elé 1-est! Rangsorolja a továbbiakat is 2-sel, 3-sal, 4-sel stb.! (Két legjobb vagy két második stb. nem lehet.)

A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélt egy magáról megfeledkezett galambtenyésztőt. Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos ugyanis szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát. Varga a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. Szomszédasszonya, Táska Aladárné azonban éles hangon kifogásolta lakótársa galambászkodását a közösen használt padláson.

Szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos. Varga ugyanis galambtartásra rendezkedett be a társasház közös padlásán. Szomszédasszonya, Táska Aladárné azonban éles hangon kifogásolta lakótársa galambászkodását a közösen használt padláson. A szegedi Járásbíróaáf három hónapra ítélte a magáról megfeledkezett galambtenyésztőt.

Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. Szomszédasszonya, Táska Aladárné azonban éles hangon kifogásolta a lakótárs galambászkodását a közösen használt padláson. Szelíd galambjai védelmében Varga durván összeverte szomszédasszonyát. A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélte a magáról megfeledkezett galambtenyésztőt.

Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. Ezt azonban szomszédasszonya, Táska Aladárné éles hangon kifogásolta. A szegedi Járásbíróság három hónapra elítélte Vargát. A magáról megfeledkezett galambtenyésztő ugyanis durván összeverte szomszédasszonyát.

A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélt egy magáról megfeledkezett galambtenyésztőt. Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos ugyanis galambtartásra rendezkedett be társasházuk padlásán. Szomszédasszonya, Táska Aladárné azonban éles hangon kifogásolta a lakótárs galambászkodását a közösen használt padláson. Szelíd galambjai védelmében Varga durván összeverte szomszédasszonyát.

Táska Aladárné Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos éles hangon kifogásolta szomszédja, Varga Mihály galambászkodását, a közösen használt padláson. Varga ugyanis a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. Szelíd galambjai védelmében Varga durván összeverte szomszédasszonyát. A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélte a magáról megfeledkezett galambtenyésztőt.

Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. Később szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát. Táska Aladárné ugyanis éles hangon kifogásolta a lakótárs galambászkodását a közösen használt padláson. A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélte a magáról megfeledkezett galambtenyésztőt.

Szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos. A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélte. Varga ugyanis galambtartásra rendezkedett be a társasház padlásán. Szomszédasszonya, Táska Aladárné azonban éles hangon kifogásolta lakótársa galambászkodását a közösen használt padláson.

Szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos. Táska Aladárné ugyanis éles hangon kifogásolta a szomszéd galambászkodását a közösen használt padláson. Varga tudniillik galambtartásra rendezkedett be a társasház padlásán. A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélte a magáról megfeledkezett galambtenyésztőt.

A szegedi Járásbíróság három hónapra ítélt egy magáról megfeledkezett galambtenyésztőt. Varga Mihály Szeged, Kis u. 6. szám alatti lakos ugyanis a társasház padlásán galambtartásra rendezkedett be. Később szelíd galambjai védelmében durván összeverte szomszédasszonyát. Táska Aladárné ugyanis éles hangon kifogásolta lakótársa galambászkodását a közösen használt padláson.

A megadott 10 mondatsorrendi variánst kísérleti vizsgálatunk *A* jelű feladatának megoldásaként hozták létre hírszerkesztőink. A létrehozott variánsok gyakorisági sorrendjét, valamint az 54 újságíró-gyakornok rangsorolásából átlagolt sorrendet[150] a következő oldalon lévő táblázatban hasonlítjuk össze.

A 10 variáns közül négynek az értékelésében egyezik meg (1., 4., 5., 10.), hat esetben viszont különbözik a hírszerkesztő tanárjelöltek, illetőleg az újságíró-gyakornokok véleménye. Nézzük meg ez utóbbiak kikövetkeztethető szempontjait!

Az újságíró-rangsor első öt helyezett variánsa (2., 8., 5., 9., 1.) *lead*del (tételmondattal, vagyis előre vetett következménnyel) indul, az időrendi-induktív utat következetesen elutasítják. Ez kétségtelenül k o n s t r u k c i o n á l i s s z e m p o n t.

Nem lehet véletlen, hogy a legjobbnak tartott első négy hír körül három a 3. mondattal kezdődik: 3—1—2—4, 3—4—1—2, 3—2—1—4: „*Szelíd* galambjai védelmében *durván* összeverte szom-

[150] Mindegyik variáns 54-szer 1—10 pontot kapott. Az összes pontszám átlaga adja helyezési sorrendet.

A variánsok közlési sorrendje	A variánsok mondatsorrendi felépítése	A variánsok gyakorisági sorrendje		
		az alapkísérletben	az újságíróknál	a variánsok helyezési átlaga
1.	4—3—1—2	6.	5.	13,35
2.	3—1—2—4	5.	1.	3,33
3.	1—2—3—4	1.	6.	18,71
4.	1—2—4—3	8.	8.	24,00
5.	4—1—2—3	2.	3.	10,62
6.	2—1—3—4	3.	7.	25,35
7.	1—3—2—4	4.	10.	26,16
8.	3—4—1—2	7.	2.	10,56
9.	3—2—1—4	9.	4.	10,89
10.	4—1—3—2	10.	9.	21,71

szédasszonyát . . .” Az ellentétes jelentésű szavakra épített nyelvi hatáskeltés két szempontból is első helyre kívánkozik: itt ugyanis kifejezetten szükség van rá; hír belsejében viszont — ahol csak pontos tényeknek van helyük — teljesen indokolatlan a formai játék. Itt tehát *műfaji-stilisztikai* szempont alapján választottak az újságírók.

Általános tanulságként tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár újsághíranyagon készültek kísérleti variánsaink, gyakorisági mutatóik elsősorban általános nyelvhasználati érzéket és kombinatorikai hatást tükröznek, az újsághír műfaji sajátságait csak másodlagosan képviselik.

Mindez természetesen nem vonja kétségbe a szövegkonstrukció feltárt komponenseinek általános szerepét: a szövegegységek kölcsönös sorrendi felcserélhetőségét, az ezzel összefüggésben funkcionáló logikai viszonyfajtákat, a nyelvi megformálás konstrukcionális hatását, valamint a bekezdés terjedelmét, azaz a felépítő mondategészek számát. E legutóbbira a következőkben fordítunk különös figyelmet.

AZ ÖTMONDATOS BEKEZDÉS KÍSÉRLETI VIZSGÁLATA

Az újsághírek gyakorisági feldolgozása meggyőzően mutatja, hogy téma, műfaj és feladat milyen határozottan uralkodik a bekezdés

terjedelmén.[151] A napihírt, illetőleg politikai hírt[152] egy—két—három mondatban lehet legjobban megírni, a négy- és még inkább az ötmondatos konstrukció szokatlan témát sejtet, hat mondattól felfelé pedig már feltételezhető a konstrukcionális vagy a műfaji hiba.

1. Az előzőekben négymondatos híranyagok konstrukcionális sajátságait vizsgáltuk, az alábbi feladatban egy kapcsolatos viszonyú mondategész beépítésével ötmondatosra bővítettük a hírt:[153]

(1) *Kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott kedden este Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos.*

(2) *Új Zsigulijával lovaskocsinak ütközött Zsombó és Forráskút között Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos.*

(3) *Súlyos sérülést szenvedett egy személygépkocsi-vezető Zsombó és Forráskút között.*

(4) *Az új Zsiguli teljesen összetört.*

(5) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.*

A fenti mondatok sorrendi-logikai variálásával (permutálásával) ugyancsak 675 db hírvariáns készült. A bennük rejlő tipológia részletező kibontása igen nagy terjedelmet igényel, ezért itt csak az egyik fő csoport elemzését mutatjuk be, s az itteni feldolgozás eredményeként létrejövő részrendszert a teljes rendszer igazolásának szánjuk. E részkorpusz 150 db variánsból áll, s csoportalkotó jegye az az egyetlen tény, hogy az eredetileg ötödik (záró) helyen megadott mondat *(A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.)* itt a konstrukció első helyére került.

2. Az elemzés előtt tekintsük át a részkorpusz tipológiáját meghatározó tényezők elvi lehetőségeit.

2.1. A csoport 5 mondatának permutálása az alábbi 24 lehetőséget nyújtja:

51234	52134	53124	54123
51243	52143	53142	54132
51324	52314	53214	54213
51342	52341	53241	54231
51423	52413	53412	54312
51432	52431	53421	54321

2.2. A logikai viszonyfajták elvi számbavétele néhány szónyi magyarázatot igényel. Tudniillik a mondategészek szá-

[151] Az egymondatos bekezdést ebben a munkában nem vizsgálom.
[152] Az elkülönítést lásd R. Barthes 1971.
[153] Békési I. 1974b.

mának ötre való emelése mellett a logikai kapcsolásfajtáknak szintén egy lehetőséggel történt növelése a második tényező, amellyel a téma általános kísérleti vizsgálatát ebben a részletben gazdagítani kívánjuk. Az eddigi következtető (←) és magyarázó (→) viszonyfajta mellé a kapcsolatost (+) is fölvettük, mégpedig azáltal, hogy az „ütközés" következményét két mondategészre tagoltuk: „Súlyos sérülést szenvedett" „Az új Zsiguli is teljesen összetört." Így az 5 mondat közti 4 kapcsolási helyen háromféle logikai viszony variálódik, elvi teljes mennyisége (3^4=) 81.

Ezt az elvi mennyiséget azonban két tényező is csökkenti. Az egész ötmondatos kísérletre érvényes hatállyal egyrészt az a tény, hogy a kapcsolatos viszony minden variánsban csak egy helyet foglalhat el, a további három helyen a következtető és a magyarázó viszony (nem okvetlenül egyenlő arányban) osztozik.

A részkorpuszon belül viszont az a sajátos helyzet teszi áttekinthetőbbé a képet, hogy itt a variáns első helyére állított 5-tel jelölt mondathoz (mint előre vetett végkövetkezményhez) bármilyen folytatás csupán magyarázó viszonnyal kapcsolódhat. Tehát az 51, 52, 53, 54 mindig: 5→1, 5→2, 5→3, 5→4, arra való tekintet nélkül, hogy melyik további mondat jön majd a variáns 3. helyére. Csoportunk elvi logikai viszonyainak alábbi áttekintésében ezért nem is tüntetjük fel a konstrukciós formák 2—5. helyén álló mondatok számát, hanem e mondatok helyére egységesen pontot teszünk:

5→ · ← · ← · + · 5→ · ← · + · ← · 5→ · + · ← · ← ·
5→ · ← · → · + · 5→ · → · + · → · 5→ · + · → · → ·
5→ · → · ← · + · 5→ · → · + · ← · 5→ · + · → · ← ·
5→ · → · → · + · 5→ · ← · + · → · 5→ · + · ← · → ·

2.3. Az ötmondatos bekezdés tagolódásának (tömbösödésének és altömbösödésének) elvi formáit a részkorpuszra vonatkoztatva az alábbiakban tekinthetjük át.[154] Itt már nemcsak a 2—4. helyen álló mondategészek egyedi szerepe, hanem a köztük lehetséges logikai viszony is irreleváns:

⟨5→[· — · —(· — ·)]⟩, {5→⟨ · —[· —(· — ·)]⟩},
⟨5→[(· — ·)— · — ·]⟩, {5→⟨ · —[(· — ·)— ·]⟩},
⟨5→[· —(· — ·)— ·]⟩, {5→⟨[· —(· — ·)]— · ⟩},
⟨5→[(· — · — ·)— ·]⟩, {5→⟨[(· — ·)— ·]— · ⟩}.
⟨5→[· —(· — · — ·)]⟩,
⟨5→[(· — ·)—(· — ·)]⟩,

[154] E rendezett osztályozásban az alábbi — egyébként logikailag helyes — formákból kiesik egy-egy mondat vagy tömb, ezért nyelvileg hibásak: [1—(2—3)—4—5], [1—2—3—4—5] stb.

2.4. Az előbbiekben vázolt 10 elvi konstrukciós forma a lehetséges eredmény, s hogy a hozzá vezető elemzés követhetőbb legyen, előre hozzuk a v a l ó s á g o s végeredményt is:

konstrukciós formák	*gyakoriságuk*	
1/a ⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩	81 db	54,00%
1/b {5→⟨1←[2←(3+4)]⟩}	21 db	14,00%
2. ⟨5→[(2→1)←(3+4)]⟩	21 db	14,00%
3. {5→⟨[2←(3+4)]→1⟩}	13 db	8,68%
4. {5→⟨[1←(3→2)]+4⟩}	4 db	2,66%
5. ⟨5→[(3→2)→1]⟩+4	4 db	2,66%
6. {5→⟨3→[1←(2←4)]⟩}	3 db	2,00%
7. {5→⟨[(3→2)+4]→1⟩}	3 db	2,00%
	150 db	100 %

3. A formák áttekintésekor három közös jegy azonnal szembetűnik: az összes konstrukció k é t t ö m b ö s (közvetlenül két fő tömbre tagolódik); az első tömböt mindenütt az első mondat önmagában alkotja, továbbá a két fő tömb között mindenütt magyarázó viszony van. Mindebből az következik, hogy az egyes konstrukciós formákat a II. tömb továbbtagolódása, belső tömbösödése (altömbösödése) határozza meg, figyelmünket tehát erre kell fordítanunk.

3.1. Az 5. mondattal kezdődő hír leggyakoribb logikai alapváltozata a variánsokban kétféleképpen tömbösödik.

1/a forma: ⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩. Tipikus megfogalmazása: „(5) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.* (1) *17-én, kedden este kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott Nagy Antal Zsombó Fő u. 13. szám alatti lakos.* (2) *Gondatlansága oda vezetett, hogy a Forráskút és Zsombó közötti úton Ince Sándor ugyancsak zsombói lakos gépkocsijával nekiütközött.* (3) *A baleset következtében a személygépkocsi vezetője súlyos sérülést szenvedett.* (4) *Új Zsigulija is teljesen összetört.*"

1/b forma: {5→⟨1←[2←(3+4)]⟩}. Tipikus megfogalmazása: „(5) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.* (1) *Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos 17-én, kedden este kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.* (2) *A forráskúti elágazásnál új Zsigulijával a lovaskocsinak ütközött Ince Sándor zsombói lakos.* (3) *Súlyos sérülést szenvedett.* (4) *Kocsija is teljesen összetört.*"

A fenti két konstrukciós forma különbségét legáltalánosabban úgy fogalmazhatjuk meg, hogy míg az 1/a forma II. tömbje belsőleg két, egyenlő tömbre válik szét, addig az 1/b forma II. tömbjének második tömbje is továbbtagolódik. Ezt a véleményünket egyelőre csak

annak a vizsgálatára építjük, hogy a hírszerkesztők mely mondategészek között fejeztek ki szorosabb összetartozást, illetőleg elkülönülést. Ahol ugyanis a hír 2—3. mondatát egységbe fogták, ott a folytatás tipikusan a 4—5. mondat belső tömbjeként valósult meg; ahol viszont bizonyos önállóságot adtak a 2. mondatnak, ott a folytatás is továbbtagolódott. De ezeknek a megállapításoknak a bizonyításához most már részletes elemzésére van szükség.

Az 1/a forma II. tömbjében az 1—2. és a 3—4. mondat összetartozását, illetőleg e két altömb egymástól való elkülönülését több e s z k ö z is kifejezi. Szemléletesebben mutatkoznak meg, ha a hír végéről előrefelé haladva vesszük őket számba.

3.1.1. Legfeltűnőbb a hír végén álló, 4-essel jelölt mondat önállótlansága. Előzmény nélkül indokolatlan volna az „új Zsigulija" birtokos személyragja s a mondat kapcsoló-toldó kötőszója; de az igével közölt következmény („összetört") is feltételezi az előzményekben szerepelt okot. Valóban, a 3-as mondat határozója („A baleset következtében") éppen úgy kiegészítője a 4-es mondat igéjének is, miként a sajátjának („sérülést szenvedett"). A két ige s z i n o n í m kapcsolata mellett feltűnő a két mondategész s z ó r e n d i hasonlósága: határozó ... alany ... állítmány; s erre a hasonlóságra az *is* kötőszó külön is rávilágít.

A 3—4-gyel jelölt mondat tehát együttesen tájékoztat a következményekről, kommunikatív funkciójuk — az előzményekhez való logikai viszonyukból eredően — azonos. A köztük levő kapcsolatos viszony is jelzi, hogy (informatíve ugyan szegényebben) konstrukcionálisan egyikük is lezárhatná a hírt. Így viszont nem külön-külön mondatként, hanem szintaktikai egészként, tömbként lépnek a konstrukcióba.

A 3—4-gyel jelölt mondatok tömb létének igazolásához még meg kell vizsgálnunk a távolabbi előzményekhez való viszonyukat is, erre azonban célszerűbb akkor visszatérnünk, amikor a 2—3. mondat alkotta tömböt már megismertük.

3.1.2. Az (1—2) mondat tömb léte az első pillantásra nem olyan kézenfekvő, mint a (3—4) mondaté. Az 1—2-vel jelölt mondatok között is létezik ugyan kapcsolatos viszony (az időbeli rákövetkezés), de erősebb közöttük az okság. Tudniillik az 1-es mondatban közölt esemény nemcsak megelőzte, hanem okozta is a 2-es mondat eseményét. E két mondat kölcsönös sorrendi cseréje tehát nem volna annyira közömbös, mint a 3—4. mondat esetében (bár informatíve ott sem mindegy), de a konstrukció egészén itt sem változtatna, hogy e belső tömbön belül következtető vagy magyarázó viszony van-e. Vagyis konstrukcionális szempontból közömbös, hogy (1←2) vagy (2→1) a belső tömb m e g s z e r k e s z t e t t s é g e.

A szövegmű szintjén csak a konstrukcióba való beszerkesztettsége a fontos, vagyis az, hogy az első belső tömb a második belső tömb okát közli, s vele alkotott egységben fejti ki a hír első mondatában mint abszolút önálló tömbben előre vetett végkövetkezmény okát.

Az 1—2. mondat szoros összetartozását tartalmi—logikai kapcsolatuk mellett egyéb eszközök is kifejezik. A 2-es mondat főmondatának grammatikai alanya („gondatlansága") birtokszóként hozza tovább az 1-es mondat grammatikai alanyát (Nagy Antal) mint birtokos jelzőt, s ugyancsak hozzá utal vissza a mellékmondat állítmányának névmási igekötője („nekiütközött"). Személytelenebbül, de a 3-as mondat *ugyancsak* határozója szintén jelzi, hogy az előzményben megneveztek egy másik zsombói lakost is.

Ezek után visszatérhetünk a 3—4. mondat alkotta szövegegységhez. Valóban az 1—2. mondat alkotta tömbhöz kapcsolódik-e: [(1←2)←(3←4)], s nem képzelhető-e el, hogy a 2-es mondattal közelibb s az 1-essel távolabbi egységet alkot: ⟨1←[2←(3+4)]⟩. Igenis elképzelhető, méghozzá olyannyira, hogy ezzel az 1/b forma létezésének kérdését vetettük fel.

3.2. A 3—4-es mondatok tömbje ugyanis variánsaink 14%-ában (21 db) közvetlenül a 2-es mondathoz kapcsolódik, s csupán a vele alkotott magasabb szövegegység tagjaként lép viszonyba az 1-es mondattal: ⟨1←[2←(3+4)]⟩. A hírnek ebben a tagolódásában a hármas (s ezáltal a négyes) mondatból elmarad a kifejtett alany („a személygépkocsi vezetője"). A 3—4. mondat informatíve üres személyragjai („sérülést szenvedett", „ütközött") így az 1/a variánsénál szorosabban kénytelenek tapadni a 2-es mondatban megnevezett alanyhoz (Ince Sándor): „(2) *A forráskúti elágazásnál új Zsigulijával a lovaskocsinak ütközött Ince Sándor zsombói lakos.* (3) *Súlyos sérülést szenvedett.* (4) *Kocsija is teljesen összetört.*"

A 2—3—4-es mondatok szoros összetartozását látva fölmerül az a kérdés is, hogy a hír II. tömbjének belső tagolódása nem inkább a következő-e: [1—(2—3—4)]? A tömbtagok kölcsönös sorrendi felcserélésének próbája azt mutatja, hogy nem: a 3—4. mondat az 1/b variánsban is egységként lép viszonyba a 2. mondattal: „(3) *Ince Sándor zsombói lakos súlyos sérülést szenvedett.* (4) *Kocsija is teljesen összetört.* (2) *Új Zsigulijával ugyanis a forráskúti elágazásnál beleszaladt a lovaskocsiba.*" Ábrázolva: [(3+4)→2].

Az előbbi tömb akár itteni, elképzelt, akár az eredeti megszerkesztettségben: [2←(3+4)] funkcionál, mindenképpen következtető viszonnyal kapcsolódik az első belső tömböt önmagában képező 1-es mondathoz. A hír 1-es mondata relatíve önálló tömb, tudniillik relatíve egész információs egységgel toldja meg a közle-

ményt: „*Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos 17-én, kedden este kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.*" Ez a mondat kontextustól függetlenül is életképes: nemcsak grammatikailag egész, hanem még informatíve sem hiányzik belőle más, mint az olvasó „Na és?" kérdése: „Miért értesítenek engem arról, hogy *N. A. kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott?* Nyilván valami figyelemre méltó következménye lesz."

A hír II. tömbjének konstrukcionális próbáját, a sorrendi felcserélést elvégezve igazolódik a belső tömbösödésről előzőleg alkotott véleményünk: „(2) *A forráskúti elágazásnál új Zsigulijával egy lovaskocsinak ütközött Ince Sándor zsombói lakos.* (3) *Súlyos sérülést szenvedett.* (4) *Kocsija is teljesen összetört.* (1) *Mindezt az okozta, hogy Nagy Antal . . . kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.*" Ábrázolva: ⟨[2←(3+4)]→1⟩. S ezután már könnyen igazolhatjuk a teljes formát a két fő tömb sorrendi megfordításával:

{⟨1←[2←(3+4)]⟩←5}.

3.2.1. Mivel az á t a l a k í t h a t ó s á g vizsgálata az eddigiekben s a továbbiakban is fontos szerepet játszik, érdemes egy pillanatra megállnunk a kategória értelmezésére. A szövegalkotás időbeli folyamatában a tagolódás (tömbösödés és altömbösödés) bizonyos h i e r a r c h i á t hoz létre, így a tömbök és a mondategészek kölcsönös sorrendi felcserélése mindig csak szövegegységen belül, vagyis azonos tagolódási szinten valósítható meg. Így az 1/a példánk konstrukciós formája először a k é t f ő t ö m b j e k ö z ö t t i h a t á r o n fordítható meg:

⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩ átalakítható ⟨[(1←2)←(3+4)]←5⟩,

majd a II. fő tömb két belső tömbje cserélhető fel:

⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩ átalakítható ⟨5→[(3+4)→(1←2)]⟩,

a sorrendi csere valamelyik vagy mindkét belső tömbön belül is végrehajtható:

⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩ átalakítható ⟨5→](2→1)←(3+4)]⟩.

Az 1/b jelű példa formájának részletezőbb belső tagolódása miatt az átalakítás elvi lehetősége eggyel több:

első tagolódás:

{5→⟨1←[2←(3+4)]⟩} átírható {⟨1←[2←(3+4)]⟩←5},

második tagolódás:

{5→⟨1←[2←(3+4)]⟩} átírható {5→⟨[2←(3+4)]→1⟩},

harmadik tagolódás:

{5→⟨1←[2←(3+4)]⟩} átírható {5→⟨1←[(3+4)→2]⟩},

negyedik tagolódás:

{5→⟨1←[2←(3+4)]⟩} átírható {5→⟨1←[2←(4+3)]⟩}.

Fenti, szemléltető képleteinkkel mindig csak egy átalakítási műveletet ábrázoltunk. Kísérleti vizsgálatunk tipológiai részének viszont éppen az lesz a feladata, hogy az egyes konstrukciós formák átalakíthatóságának valamennyi szabályát feltárja.

3.3. A 150 variánsból álló részkorpusz elemzését a 2., majd a 3. konstrukciós formával folytatva, most már könnyen felismerjük, hogy az 1/a formának a 2-es, az 1/b formának pedig a 3-as az átalakítási párja.

3.3.1. A 2-es konstrukciós forma: ⟨5→[(2→1)←(3+4)]⟩. „(5) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.* (2) *17-én, kedden este Zsombó és Forráskút között lovaskocsinak ütközött Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos.* (1) *A Nagy Antal ugyancsak zsombói lakos által hajtott lovaskocsi* u g y a n i s *nem volt kivilágítva.* (3) *A baleset következtében Ince Sándor súlyos sérülést szenvedett.* (4) *A gépkocsiban is súlyos kár keletkezett.*"

Ennek a formának az 1/a formához való viszonya első pillantásra szembetűnő: a lehető legközelebbi változatai egymásnak. Első és második szintjükön azonos módon tagolódnak, s csupán a harmadik szint első tömbjében ment végbe logikai változás annak következtében, hogy az okot és az okozatot tartalmazó két mondategész helyet cserélt: (2→1) átalakult (1←2)-vé, vagyis az 1/a forma:

⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩

átalakult 2-es formává:

⟨5→[(2→1)←(3+4)]⟩.

3.3.2. A 3-as konstrukciós forma: {5→⟨[2←(3+4)]→1⟩}. „(5) *szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy lovaskocsi hajtója ellen.* (2) *17-én, kedden este Zsombó és Forráskút között lovaskocsinak ütközött Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos.* (3) *A személygépkocsi-vezető súlyos sérülést szenvedett.* (4) *Az új Zsiguli teljesen összetört.* (1) *A balesetet az okozta, hogy Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.*"

Ez a forma távolabbi változata az 1/b jelűnek, mint a 2-es volt az 1/a-nak: itt ugyanis a második tagolódási szinten ment végbe a sorrendi csere:

1/b forma: {5→⟨1←[2←(3+4)]⟩},
3-as forma: {5→⟨[2←(3+4)]→1⟩}.

Az 1/b-vel és a 3-mal jelölt formák átalakítási összefüggése eléggé meggyőző, az azonban kevésbé egyértelmű, hogy a 3-mal jelölt forma első belső tömbjét csupán így lehet felfogni: [2←(3+4)]. Két

hírvariánsban ugyanis nem explikálták a 3-as mondat alanyát („a személygépkocsi-vezető"), hanem csupán az igealakkal (vagyis implikáltan) utaltak rá. Az így önállóságát vesztett 3. mondattal szemben (a kapcsoló szerepű párhuzamosságok ellenére) a 4. mondat bizonyos mértékig elkülönül előzményétől: [(2←3)←4]. Ez az ábrázolás azonban már finomabb stilisztikai mérlegelést igényel: indokolt lehet-e a 4. mondat relatív önállósítása, vagy sem.

3.3.3. A részkorpusz 4-es és 5-ös konstrukciós formáját szintén párhuzamosan elemezzük, mert logikai alapviszonyuk azonossága és egy belső tömbjük egymás közeli változatának jelzi őket:

4-es forma ⟨5→[(1←3)→(2+4)]⟩,
5-ös forma ⟨5→[(3→2)→1]⟩+4.

A harmadik tagolódási szinten álló tömb: (1←3) valóban analóg a (3→2)-vel, de a két forma II. tömbjének többi eleme az azonos logikai viszony mellett sem felel meg egymásnak. Elsősorban azért nem, mert míg a 4-es forma egységes, érvényes forma, addig az 5-ös típus utolsó (4-es) mondata kívül rekedt a konstrukción.

3.3.3.1. 4-es forma: „(5) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.* (1) *Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos 17-én, kedden este kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.* (3) E n n e k k ö v e t k e z t é b e n *szenvedett súlyos sérülést egy személygépkocsivezető.* (2) *Ince Sándor zsombói lakos* u g y a n i s *a lovaskocsinak ütközött.* (4) *Autója* i s *teljesen összetört.*"

Nem tekinthetjük rossznak ezt a formát, de kifogástalannak sem, mert az „ütközés"-ről informáló 2-es mondat elszakította egymástól a leginkább egybe tartozó két mondategészt („sérülés", „a kocsi összetört"). A hír II. tömbjének belső tagolódása ezért nem teljesen egyértelmű.

Az 1—3-as mondat hézagtalan kapcsolódását kötőszói használatú kifejezés jelzi („Ennek következtében"), de ugyanilyen szorossággal biztosítja a közlés folyamatosságát a 2-es mondat *ugyanis* kötőszava is. Ez a három mondat hiánytalanul és egységet alkotva fejti ki azt, amit a hír első, tétel szerepű mondata előrebocsátott. A forma így a következő volna: [5→(1←3→2)]. De van még egy ötödik mondat is, amelyik i n f o r m a t í v e esetleges, nyugodtan elhagyható volna, k o n s t r u k c i o n á l i s a n viszont a helyén van. Kapcsolódása is jó. Bár van saját grammatikai alanya („Autója"), ennek birtokos személyragja mégis implikálja a logikai alanyt, amely viszont a 2-es mondat grammatikai alanya *(Ince Sándor)*. A 4-es mondat ily módon való „ragaszkodása" okozza, hogy a 2-es mondat, amely — mint láttuk — belső tömbkapcsolatba lépett

volna az 1—3-assal, a 4. mondat súlyával megnövekedve némileg elkülönül azoktól: ⟨5→[(1←3)→(2+4)]⟩. Ez a tagolódás azonban nem tökéletes, s nem véletlen, hogy a 675 db variánsból mindössze 4 db alkotja ezt a csoportot.

3.3.3.2. 5-ös forma: „(5) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.* (3) *Ince Sándor zsombói lakos súlyos sérülést szenvedett kedden este a forráskúti elágazásnál.* (2) *Új Zsigulijával* u g y a n i s *lovaskocsinak ütközött.* (1) *A balesetet Nagy Antal Zsombói, Fő u. 13. szám alatti lakos okozta, mert nem világította ki a kocsiját.* (4) *Az új Zsiguli teljesen összetört.*"

Az 4-es és az 5-ös forma logikai alapviszonyának lényegi azonossága mellett még az utolsó mondatok is megegyeznek egymással: „*Az új Zsiguli* (ill. *Autója) teljesen összetört.*" A lexikai különbség itt, ahol azonos denotátumot azonos mondatrészi funkcióban levő szinonimák neveznek meg, teljesen lényegtelen; annál fontosabb a két forma utolsó mondatának kapcsolódási, beszerkesztődési módja.

A 4-es forma utolsó mondata ugyanis birtokos személyraggal kapcsolódik („autója"), míg az 5-ös formában a határozott névelőre jut ugyanez a feladat „*Az* új Zsiguli". Az eredmény látnivalóan nem azonos. A határozott névelő nem képes tömbön belülre hozni az utolsó mondatot, mert az utolsó előtti (1-es) mondat tematikailag elszigetelte természetesen közegétől, a (3→2) tömbtől. Ezt a tematikai szakadékot grammatikai eszközzel már nem is lehet áthidalni, birtokos személyraggal is hiába próbálkoznánk. Látszólag ugyan helyreállítanánk a konstrukciós formát, de meghamisítanánk az információegészt. Ezzel a megoldással ugyanis a lovaskocsis tulajdonába utalnánk át a Zsigulit: „A balesetet Nagy Antal okozta . . . Új Zsigul*ija* összetört."

Tematikai közegétől, vagyis a saját tömbkörnyezetétől elszigetelt utolsó, 4-es mondat sorsa ezek után csak egy lehet. El kell hagyni. Tudniillik még folytatni sem lehetne. Bár első pillantásra úgy tűnik, hogy „*Az új Zsiguli teljesen összetört*" mondattal új tömb kezdődik, amely azért különül el, mert valami informatíve fontos részt íly módon akar kiemelni a szerző, például így:
⟨5→[(2←3)←4]+[4←6]⟩.
Ezt a lehetőséget viszont a mégiscsak meglevő tematikai kapcsolat zárja ki. Nem lehet olyat csinálni, hogy a 3. tagolódási szinten elhelyezett informatív szakasz (*„I. S. súlyos sérülést szenvedett"*) kapcsolatos párját (*„A kocsi összetört"*) négy mondatos késéssel s egy tagolódási szinttel feljebb folytassuk.

A 4-es mondat elhagyásával viszont érvényes formát nyerünk: ⟨5→[(2←3)→1]⟩. A 3-as mondat így szorosan kapcsolódik a 2-eshez, hiszen tőle kapja alanyát, amelyet az igealak zéró ragja („üt-

között") és egyik határozójának birtokos személyragja („Zsigulijával") hiányol.

A szöveg aktuális tagolódása szempontjából ugyanezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a 3-as mondat tartalmazta ok mint új közlés (r é m a) t é m a ként folytatja a 2-es mondatot. Az 1-es mondat közös oka a 2—3-asnak, s az ezzel a szereppel járó relatív elkülönülését azzal fejezi ki, hogy határozott névelővel ellátott lexikai elemmel („A balesetet") t é m a ként hozza tovább a 2—3-as mondatok tömbjét, s ehhez önmaga mint r é m a járul hozzá:

(2 ← 3)
téma réma,
[(2←3)→1]
téma réma.

3.3.4. A 6-os forma mindössze 3 variánsban realizálódott, s minden erőltetettsége ellenére figyelemre méltó tanulság rejlik benne. A mondategészek közt húzódó négy kapcsolás fajtája és sorrendje ugyanis megegyezik a 2-es konstrukciós formáéval:

2-es forma: · → · → · ← · + ·
6-os forma: · → · → · ← · + ·

A közös logikai alapváltozat eltérő mondatsorrendi formákban jelenik meg, s ezért a belső tagolódás is különbözik:

2-es forma: ⟨5→[(2→1)←(3+4)]⟩,
6-os forma: {5→⟨3→[1←(2+4)]⟩}.

„(5) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.* (3) *Súlyos sérülést szenvedett egy személygépkocsi-vezető kedden este a forráskúti elágazásnál.* (1) *Egy felelőtlen fuvaros, Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos nem világította ki kocsiját.* (2) E z é r t *ütközött bele új Zsigulijával Ince Sándor ugyancsak zsombói lakos.* (4) *Gépkocsijában is* í g y *keletkezett súlyos kár.*"

A 2-es és a 6-os forma alapvető különbsége abból adódik, hogy melyik mondat került a II. tömb első helyére. A 2-es konstrukcióban a 2., a 6-osban a 3. mondat kezdi a II. tömböt, s ezt a szerepet mindkettő következmény jellegével tölti be (2. m.: „*beleszaladt*"; 3. m.: „*megsérült*"). A következmény jelleg itt azonban csak a magyarázó viszonyú folytatást implikálja, a belső tömbösödést már nem.

A belső tömbösödés ebben az esetben a mondatok t e m a t i k a i közelségének-távolságának a függvénye. A 2-es formában közvetlen ok magyarázza a II. tömb élére kiemelt következményt: „*bele-*

szaladt"→„U g y a n i s *nem volt kivilágítva*": (2→1). A 6-os forma II. tömbjének élére a 3. mondat képviselte „*súlyos sérülés*" került, méghozzá olyan személytelen alannyal, amely s a j á t II. t ö m b j é n e k t é t e l m o n d a t á v á k ü l ö n í t e t t e e l („*Súlyos sérülést szenvedett egy személygépkocsi-vezető kedden este a forráskúti elágazásnál*"). De ez a tételmondatnyivá nőtt távolság a következő (1.) mondat eredménye is, amely ugyanolyan mértékben tartja a szemantikai távolságot közvetlen előzményétől, mint az a folytatásától. Ugyanis ez már a harmadik olyan mondata a hírnek, amely sem grammatikai, sem logikai formában nem veszi át előzménye alanyát (5.: „*Rendőrkapitányság*", 3.: „*egy személygépkocsi-vezető*", 1.: „egy . . . *fuvaros*"). Ezek után érthető, hogy az azonos logikai alapváltozat ellenére másként tagolódik a hír a 6-os formában, mint a 2-esben.

3.3.4.1. A 7-es forma néhány jellegzetességét szintén az előbbiekkel való összehasonlítással tárhatjuk fel. „(5) *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetei okozó lovaskocsi hajtója ellen.* (3) *Ince Sándor zsombói lakos súlyos sérülést szenvedett kedden este a forráskúti elágazásnál.* (2) *Új Zsigulijával* u g y a n i s *beleszaladt egy lovaskocsiba.* (4) *A személygépkocsi teljesen összetört.* (1) *A balesetért Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos felelős, mert nem világította ki gépkocsiját.*" Ábrázolva: {5→⟨[(3→2)+4]→1⟩}.

A II. tömb élén, miként a 6-os formában, szintén a 3. mondat áll. Itt azonban nem a távolabbi, hanem saját közvetlen oka követi magyarázatként, s ez az okozati-oki viszony, valamint a két mondat k ö z ö s a l a n y a (*Ince Sándor*) belső tömbbe tömöríti őket: (3→2).

A hír 4. mondata kis híján éppen úgy kimarad a konstrukcióból, mint az 5-ös formában láttuk, csupán az a tőle független körülmény építi be mégis, hogy az 1. mondat mint végső magyarázatul adott első ok zárja le a hírt.

3.4. Az előzőekben tüzetesen vizsgáltuk meg az ötmondatos szövegmű értékű bekezdés kísérleti variánsainak egyik részkorpuszát. Ez a csoport 150 variánsból áll (itt = 100%), s csoportalkotó jegye az az egyetlen tény, hogy az eredetileg ötödik helyen megadott mondatot itt az első helyre állították a hírszerkesztők.

A következőkben áttekintjük e csoport legfontosabb tipológiai és gyakorisági jellemzőit.

3.4.1. A h í r v a r i á n s o k l o g i k a i a l a p v á l t o z a t a i

Az e feladatban lehetséges 12 logikai alapváltozatra 150 db hírvariáns készült, így — ha közömbös volna a mondatok közti logikai kapcsolódás — e l v i l e g 12,5 — 12,5 db variáns jutna mind a 12 alapváltozatra. Az alapváltozatonkénti 12,5 hírátlagot ezért

100%-nak tekintjük, s szembesítjük a ténylegesen megírt mennyiséggel. Így kapjuk meg az egyes logikai alapváltozatok kihasználtsági mutatóját.

Logikai alapváltozatok	Mennyiség		Kihasználtsági mutató, %
	db	%	
5→ · ← · ← · + ·	102	68	816
5→ · → · → · + ·	4	2,66	32
5→ · → · ← · + ·	21	13	168
5→ · ← · → · + ·	—	—	—
5→ · ← · + · ← ·	—	—	—
5→ · → · + · → ·	3	2	24
5→ · → · + · ← ·	—	—	—
5→ · ← · + · → ·	13	8,66	104
5→ · + · ← · ← ·	—	—	—
5→ · + · → · → ·	—	—	—
5→ · + · → · ← ·	—	—	—
5→ · + · ← · → ·	—	—	—
5→ · ← · → · ← ·	4	2,66	32
5→ · → · ← · ← ·	3	2	24

Két változat azért került vonal alá, mert nem szerepeltek az elvileg kialakított 12 forma között. Ezek később külön figyelmet érdemelnek: a sorrendi cserék hatására a kapcsolatos viszonyfajta következtetővé alakult át bennük.

3.4.2. A hírvariánsok tömbösödési formái

A részkorpusz valamennyi variánsa kéttömbös, mégpedig egyenlőtlen kéttömbös. Az I. tömböt a konstrukció elejére állított 5-ös mondat egymagában alkotja, így a II. tömb további tagolódása formálja ki az egyes variánsokat.

A II. tömb szintén kéttömbös (egyenlő és egyenlőtlen belső tömbös) formában tagolódik tovább:

⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩	81 db	54%
⟨5→[(2→1)←(3+4)]⟩	21 db	14%
⟨5→[(1←3)→(2←4)]⟩	4 db	2,6%
	106 db	70,6%

A forma kihasználtsága 70,6%-os (A 150 db variáns elvileg 10 formában tömbösödhet, így egy tömbösödési formára elvileg 15 db variáns jut [itt = 100%]).

Egyenlőtlen kéttömbös:

{5→⟨1←[2←(3+4)]⟩}	21 db	14%
{5→⟨3→[1←(2→4)]⟩}	3 db	2%
	24 db	16%

A forma kihasználtsága: 160%

{5→⟨[2←(3+4)]→1⟩}	13 db	8,09%

A forma kihasználtsága: 86,6%

⟨5→[(3→2)→1]⟩+4	4 db	2,6%
{5→⟨[(3→2)+4]→1⟩}	3 db	2%
	7 db	4,6%

A forma kihasználtsága: 46,6%.

4. Az ötmondatos bekezdés kísérleti vizsgálatából csupán az egyik részkorpusz elemzését mutattuk be közelebbről. A továbbiakban ennek analógiájára vázoljuk fel a kísérlet teljes anyagát.

4.1. A mondatsorrend, a logikai kapcsolás és a konstrukciós formák összefüggéseit a következő oldalakon ábrázoljuk. Itt látható, hogy az 5 mondat lehetséges 120 variánsából a hírszerkesztők csupán 38-at valósítottak meg, a mondatsorrend kihasználtsága tehát 31,66%-os. A 38 féle mondatsorrend azonban nem képviselt egyúttal 38 logikai alapváltozatot, mert mindössze 23 logikai alapváltozaton oszlik meg. Az alábbiakban ezeket tekintjük át.

4.1.1. A megvalósított logikai alapváltozatok főbb sajátságai

4.1.1. · → · ← · + · ← ·

2 3 4	2—1—3—4—5	60 db	8,80%
2→1←4+3←5	2—1—4—3—5	8 db	1,18%
3 2 4	3—1—2—4—5	52 db	7,70%
		120 db	17,68%

Az első helyre állított részkövetkezményt (*„nekiütközött"*, *„megsérült"*) közvetlenül az első ok magyarázza (*„kivilágítatlan lovaskocsi"*); majd a további részkövetkezményeket a valóságos eseményben is záró szerepű *„rendőrségi eljárás"* zárja le. Az 5-ös mondat ezzel a feladattal abszolút önálló tömbként különül el: ⟨[(2→1)←(3+4)]←5⟩, a 3. mondattal való kezdéskor — a 3. mondat tételmondat szerepe következtében — azonban csak relatíve önálló tömb: {3→⟨[1←(2←4)]←5⟩}.

A mondatsorrend, a kapcsolásfajták és a konstrukciós formák összefüggése az ötmondatos kísérleti hírekben

Sorszám	A mondatok			Mennyiség:
	sorrendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (=konstrukciótípusok)	
1.	12345	← ← + ←	⟨[(1→2)→)3+4)]→5⟩:76; {⟨1→[2→(3+4)]⟩→5}:35;	111 db 16,44%
2.	12354			—
3.	12435			—
4.	12453			—
5.	12453			—
6.	12543	← ← ← +	⟨[1→2]→[5→(4+3)]⟩	5 db 0,74%
7.	13245	← → + ←	{⟨[1→(3→2)]+4⟩→5}	4 db 0,59%
8.	13254			—
9.	13425	← + → ←	{⟨[1→(3+4)]→2⟩→5}	5 db 0,74%
10	13452			—
11.	13524			—
12.	13542			—
13.	14235	← → ← ←	{1→⟨[4→(2→3)]→5}	1 db 0,15%
14.	14253			—
15.	14325			—
16.	14352			—
17.	14523			—
18.	14532			—
19.	15234	← → ← +	{1→⟨5→[2→(3+4)]⟩}	28 db 4,15%
20.	15243			—
21.	15324			—
22.	15342			—
23.	15423			—
24.	15432			—
Részösszegezés: A konstrukció első helyén az 1-gyel jelölt mondat:				154 db 22,81%

Sorszám	A mondatok			Mennyiség:
	sorrendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (=konstrukciótípusok)	
25.	21345	→ ← + ←	⟨[(2→1)← (3+4)]← 5⟩	60 db 8,88%
26.	21354			—
27.	21435	→ ← + ←	⟨[(2→1)← (4+3)]← 5⟩	8 db 1,18%
28.	21453			—
29.	21534	→ ← → +	⟨[2→1]← [5→(3+4)]⟩	5 db 0,74%
30.	21543			—
31.	23145	← → + ←	{⟨[(2← 3)→1]+4⟩← 5}	6 db 0,88%
32.	23154	← → ← +	{⟨[(2← 3)→1]← 5⟩+4}	1 db 0,14%
33.	23415	← + → ←	{⟨[2← (3+4)]→1⟩← 5}	54 db 8,00%
34.	23451	← + ← →	{⟨[2← (3+4)]← 5⟩→1}	15 db 2,20%
35. 36.	23514 23541			— —
37.	24135	← → + ←	{⟨[(2← 4)→1]+3⟩← 5}	1 db 0,14%
38.	24153			—
39.	24315	← + → ←	{⟨[2← (4+3)]→1⟩← 5}	12 db 1,77%
40.	24351	← + ← →	{⟨[2← (4+3)]← 5⟩→1}	7 db 1,12%
41. 42.	24513 24531			— —
43.	25134	← → ← +	{2← ⟨5→[1← (3+4)]⟩}	9 db 1,32%
44. 45. 46. 47. 48.	25143 25314 25341 25413 25431			— — — — —
Részösszegezés: A konstrukció első helyén a 2-vel jelölt mondat:				178 db 26,37%

Sorszám	A mondatok			Mennyiség
	sorrendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (=konstrukciótípusok)	
49.	31245	→ ← + ←	⟨3→[1←(2+4)←5⟩:41; ⟨3→[(1←2)+4]←5⟩:11;	52 db 7,70%
50.	31254			—
51.	31425			—
52.	31452			—
53.	31524			—
54.	31542			—
55.	32145	→ → + ←	{⟨[(3→2)→1]+4⟩←5}	25 db 3,70%
56.	32154			—
57.	32415	→ ← → ←	{⟨[3←(2→4)→1⟩←5}:19; {⟨[(3→2)+4]→1⟩←5}:10	29 db 4,32%
58.	32451	→ ← ← →	{⟨[3→(2←4)]←5⟩→1}	6 db 0,88%
59.	32514			—
60.	32541			—
61.	34125	+ → ← ←	⟨[(3+4)→(1←2)]←5⟩	25 db 3,70%
62.	34152			—
63.	34215	+ → → ←	⟨[(3+4)→(2→1)]←5⟩	11 db 1,63%
64.	34251	+ → ← →	{⟨[(3+4)→21←5⟩→1}	2 db 0,29%
65.	34512	+ ← → ←	⟨[(3+4)←5]→[1←2]⟩	4 db 0,59%
66.	34521			—
67.	35124	← → ← ←	{3←⟨5→[(1←2)←4]⟩}	3 db 0,44%
68.	35142			—
69.	35214			—
70.	35241			—
71.	35412			—
72.	35421			—
Részösszegezés: A konstrukció első helyén a 3-mal jelölt mondat:				157 db 23,25%

Sorszám	A mondatok			Mennyiség
	sorrendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (=konstrukciótípusok)	
73.	41235	→ ← ← ←	{⟨4→[1←(2→3)]⟩←5}	9 db 1,33%
74.	41253			—
75.	41325			—
76.	41352			—
77.	41523			—
78.	41532			—
79.	42135	→ → ← ←	{⟨4→[(2→1)←3]⟩←5}	6 db 0,90%
80.	42153			—
81.	42315	→ ← → ←	{⟨[3→(2←3)]→1⟩←5}	7 db 1,04%
82.	42351			—
83.	42513			—
84.	42531			—
85.	43125	+ → ← ←	⟨[(4+3)→(1←2)]←5⟩	7 db 1,04%
86.	43152			—
87.	43215	+ → → ←	⟨[(4+3)→(2→1)]←5⟩	7 db 1,04%
88.	43251			—
89.	43512			—
90.	43521			—
91.	45123			—
92.	45132			—
93.	45213			—
94.	45231			—
95.	45312			—
96.	45321			—
Részösszegezés: A konstrukció első helyén a 4-gyel jelölt mondat:				36 db 5,35%

Sorszám	A mondatok			Mennyiség
	sorrendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (= konstrukciótípusok)	
97.	51234	→ ← ← +	⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩:81; {5→⟨1←[2←(3+4)]⟩}:21;	102 db 15,13%
98.	51243			—
99.	51324	→ ← → ←	{5→⟨[1←(3←2)]+4⟩}	4 db 0,59%
100.	51324			—
101.	51423			—
102.	51432			—
103.	52134	→ → ← +	⟨5→[(2→1)←(3+4)]⟩	21 db 3,13%
104.	52143			—
105.	52314			—
106.	52341	→ ← + →	{5→⟨[2←(3+4)]→1⟩}	13 db 1,92%
107.	52413			—
108.	52431			—
109.	53124	→ → ← ←	{5→⟨3→[1←(2←4)]⟩}	3 db 0,44%
110.	53142			—
111.	53214	→ → → +	{⟨5→⟨[(3→2)→1]⟩+4}	4 db 0,59%
112.	53241	→ → + →	{5→⟨[(3→2)+4]→1⟩}	3 db 0,44%
113.	53412			—
114.	53421			—
115.	54123			—
116.	54132			—
117.	54213			—
118.	54231			—
119.	54312			—
120.	54321			—
Részösszegezés: A konstrukció első helyén az 5-tel jelölt mondat:				150 db 22,24%

4.1.2. · ← · ← · + · ← · 1—2—3—4—5 111 db 16,40%

Ez a valóságos esemény idő- és logikai rendje, ebben a sorrendben kapták meg a variációs feladat mondatait a hírszerkesztők, — a logikai alapváltozat gyakorisága tehát nem véletlen. A rá épülő kétféle konstrukció különbsége a 2-es mondat megfogalmazásán múlik. Ha ez számottevő t é m á t igényel az 1. mondatból, akkor a maga r é m á j á v a l szorosan kapcsolódik hozzá (*„neki*ütközött", *„beleszaladt"*, „Az *ő* kocsi*jának* ütközött"): ⟨[(1←2)←(3+4)]←5⟩. Ha azonban explikált formában jön át a téma a 2. mondatba, akkor ezzel bizonyos önállóságot is ad neki (*„Ince Sándor új Zsigulijával beleszaladt Nagy Antal kocsijába"*): {⟨1←[2←(3+4)]⟩←5}.

4.1.3. · → · ← · ← · + · 5—1—2—3—4 102 db 15,11%

Első szintű átalakítása az előbbi konstrukciós formának. A hírt lezáró végkövetkezményt („rendőrségi eljárás") a konstrukció elejére állítja, ezáltal szembetűnő, felhívó tételmondatot ad a hírnek:

⟨[(1←2)←(3+4)]←5⟩ átalakult ⟨5→[(1←2)←(3+4)]⟩,
{⟨1←[2←(3+4)]⟩←5} átalakult {5→⟨1←[2←(3+4)]⟩}.

4.1.4. · ← · + · → · ← ·

1 3 4 2	1—3—4—2—5	5 db	0,74%
2←3+4→1←5	2—3—4—1—5	54 db	8,00%
2 4 3 1	2—4—3—1—5	12 db	1,77%
		71 db	10,51%

A közös logikai alapviszony ellenére jelentős különbség van az 1—3—4—2—5 és a másik két mondatsorrendű változat i n f o r m a t í v hatása között. Az utóbbiak csupán a negyedik mondatukban árulják el az egész história eredeti okát, s bár e késleltetésnek lehet figyelemfokozó szerepe, a napihír mégsem törekedhetik novellisztikus erényekre. A konstrukciós forma egyébként azonos:

{⟨[1←(3+4)]→2⟩←5},
{⟨[2←(3+4)]→1⟩←5}.

4.1.5. · → · ← · → · ← ·

3 2 4 1 5	29 db	4,31%
4→2←3→1←5	7 db	0,98%
5 1 3 2 4	4 db	0,56%
	40 db	5,85%

Itt az 5—1—3—2—4 variánsnak van egészen más informatív értéke, mint a másik két változatnak. Az élre állított végkövetkezmény ugyanis abszolút tömböt alkot; s ez a helyzet a további négy mondatot egyetlen II. tömbbe tömöríti: ⟨5→[(1←3)→(2←4)]⟩.

A hírkezdőként alkalmazott részkövetkezmények itt nem tudnak hasonló élességgel elkülönülni; önállóságuk csak relatív, s az is csupán a továbbtagolódás szintjén érvényesül:

{⟨[3→(2←4)]→1⟩←5},
{⟨[4→(2←3)]→1⟩←5}.

4.1.6. · ← · → · ← · + ·

1 5 2 3	1—5—2—3—4	28 db	4,14%
2←3→1←5+4	2—3—1—5—4	1 db	0,14%
2 5 1 3	2—5—1—3—4	9 db	1,32%
		38 db	5,60%

Ebben a logikai alapváltozatban a 4-es mondat közös komponensnek mutatkozik, kapcsolódási lehetősége azonban kétféle. A 3-as mondattal tömbkapcsolatba lép:

{1←⟨5→[2←(3+4)]⟩},
{2←⟨5→[1←(3+4)]⟩},

az 5-ös mondat után azonban nem sok szerepe lehet, kívül is marad a konstrukción: ⟨[(2←3)→1]←5⟩+4.

4.1.7. · + · → · ← · ← ·

3 4	3—4—1—2—5	25 db	3,72%
+ →1←2←5			
4 3	4—3—1—2—5	7 db	0,98%
		32 db	4,68%

E két variáns egymás legközelebbi, negyedik tagolódási szintű átalakítása. A konstrukciós forma azonos, a megvalósítás informatív különbsége csupán azon múlik, hogy a baleseten belül a gépkocsivezető sérülése, vagy pedig a gépkocsi megrongálódása minősül-e súlyosabb esetnek:

{⟨[(3+4)→1]←2⟩←5},
{⟨[(4+3)→1]←2⟩←5}.

4.1.8. · → · → · + · ← · 3—2—1—4—5 25 db 3,70%

A 4. mondat, elszakadván természetes párjától, a 3.-tól, esetleges helyre került, s ezzel fellazította a formát:

{⟨[(3→2)→1]+4⟩←5}.

4.1.9. · ← · + · ← · → ·

4 3	2—3—4—5—1	15 db	2,20%
2← +←5→1			
3 4	2—4—3—5—1	7 db	1,12%
		22 db	3,32%

Itt az 1-es mondat érdemel külön figyelmet. A benne foglalt eredeti ok végső magyarázatul került a hírbe, s ez a szerep, valamint helyzet abszolút tömbbé, záró szerepű tételmondattá különíti el. Az ebbe a szerepkörbe való konklúzió azonban inkább az 5-ös mondatban van meg, így a jelen forma inkább egy másik konstrukció elméleti átalakításának felel meg:

{1←⟨[2←(3+4)]←5⟩}

{⟨[2←(3+4)]←5⟩→1}

4.1.10. · → · → · → · + · 5—2—1—3—4 21 db 3,11%

A fenti mondatsorrend kétféle tömbösödést sugall; lehetősége abból adódik, hogy az 1-es mondat alanya más-más megformáltságban jöhet át az előzményből:

(2) *„Ince Sándor zsombói lakos egy lovaskocsiba ütközött.* (1) *Ez* u g y a n i s *nem volt kivilágítva."* Ábrázolva:

⟨5→[(2→1)←(3+4)]⟩.

(2) *„Ince Sándor zsombói lakos egy lovaskocsiba ütközött.* (1) *Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos* u g y a n i s *kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott."* Ábrázolva:

⟨5→[(2→1)←(3+4)]⟩.

4.1.11. · + · → · → · ← ·

3 4		3—4—2—1—5	11 db	1,63%
	+ →2→1←5			
4 3		4—3—2—1—5	7 db	0,98%
			18 db	2,61%

A két variáns egymás legközelebbi, negyedik szintű átalakítása:

{⟨[(3+4)→2]→1⟩←5} átalakul {⟨[(4+3)→2]→1⟩←5}.

4.1.12. · → · ← · + · → · 5—2—3—4—1 13 db 1,91%

A konstrukció tárgyaló részének belső tagolódása egyértelmű: [2←(3+4)], az 5-ös és az 1-es mondat kapcsolódása viszont kétféle lehet:

az 1-es mondat alkot abszolút tömböt:

{⟨5→[2←(3+4)]⟩→1},

az 5-ös mondat alkot abszolút tömböt:

{5→⟨[2←(3+4)]→1⟩}. Ez utóbbit minősíthetjük helyesebbnek, ugyanis az 1-es mondat a beépültebb: előzményével több közös tematikai eleme van, mint az 5-ösnek a folytatással. Az 5-ös mondat abszolút önálló tömbként való elkülönülését leginkább az előre vetett végkövetkezmény jellege (tételmondat-szerepe) mutatja, de kifejezi általánosító ereje és egyedi tematikai eleme is („rendőrségi eljárás").

4.1.13. · ← · → · + · ← ·

1 3 2 4	1—3—2—4—5	4 db	0,59%
2←3→1+4←5	2—3—1—4—5	6 db	0,88%
2 4 1 3	2—4—1—3—5	1 db	0,14%
		11 db	1,61%

A variánsok negyedik mondata (4-es, 3-as) esetleges helyre került, s ezzel fellazította a konstrukciót:

{⟨[1←(3→2)]+4⟩←5],
{⟨[2←3)→1]+4⟩←5},
{⟨[(2←4)→1]+3⟩←5}.

4.1.14. · → · → · ← · ← ·

4 2 → →1← ←	4—2—1—3—5	6 db	0,84%
5 3 2 4	5—3—1—2—4	3 db	0,42%
		9 db	1,26%

A két variáns egyetlen közös mondata a konstrukciók közepén álló 1-es mondat, de ez is különbözőképpen helyezkedik el. Az egyik esetben abszolút beépült tömbtag:

{⟨4→[(2→1)←3]⟩←5}, a másik esetben pedig harmadik tagolódási szinten álló relatíve önálló tömb:

{5→⟨3→[1←(2←4)]⟩}.

4.1.15. · → · ← · ← · ← · 4—1—2—3—5 9 db 1,26%

A tárgyaló rész tematikailag homogén, idő- és logikai rendje is egyértelmű: [(1←2)←3]. A hírkezdő 4-es mondat közelebb áll folytatásához, mint a következményt tartalmazó ötödik a saját előzményéhez, ezért a konstrukciós forma:

{⟨4→[(1←2)←3]⟩←5}.

4.1.16. · → · ← · ← · → · 3—2—4—5—1 6 db 0,88%

Az előzőekben már találkoztunk hasonlóan kifogásolható megoldással, amelyben az eredeti okot végső magyarázatul hagyják. Helyesebb az első szintű átalakítása:

{⟨[3→(2←4)]←5⟩→1},
{1←⟨[3→(2←4)]←5⟩}.

4.1.17. · ← · ← · → · + · 1—2—5—4—3 5 db 0,74%

E kis gyakoriságú csoport tanulságos esetet képvisel. El kell ugyanis dönteni, hogy a látnivalóan egybetartozó két tömb közül: (1←2), (3+4) melyikhez kapcsolódik a közöttük álló 5-ös mondat. Megoldást a tömbök kölcsönös sorrendi felcserélésével kaphatunk. Eszerint az ⟨[1←2]←[5→(4+3)]⟩ forma a helyes, mert a két belső tömb közti következtető viszony szabályosan magyarázóvá változik: ⟨[5→(4+3)]→[1←2]⟩, míg a szintén fel-

tételezhető [(1←2)←5]→[4+3] forma hasonló átalakításakor megmarad az eredeti viszony: ⟨[4→3]→[(1←2)←5]⟩, s ez a konstrukció hibáját jelzi.

4.1.18. · → · ← · → · + · 2—1—5—3—4 5 db 0,74%

Az előző fejtegetést szemléletesen igazolja a jelen forma, hiszen nem más, mint az előző konstrukció második és harmadik szintű átalakítása:

⟨[1←2]←[5→(4+3)]⟩,
⟨[2→1]←[5→(3+4)]⟩.

4.1.19. · ← · → · ← · ← ·

1	4	2	3	5		1 db	0,14%
	←	→	←	←			
3	5	1	2	4		3 db	0,42
						4 db	0,56%

Jellegzetesen szétdobált mondatok. Mindkét megoldásban maradt egy negyedik szintű tömbkapcsolat, a többi mondat azonban igen erőltetetten követi egymást:

{1←⟨[4→(2←3)]←5⟩},
{3←⟨5→[(1←2)←4]⟩}.

4.1.20. · + · ← · → · ← · 3—4—5—1—2 4 db 0,56%

Ismert forma, a 17. és a 18. konstrukció átalakítása:

⟨[(3+4)←5]→[1←2]⟩.

4.1.21. · → · → · → · + · 5—3—2—1—4 4 db 0,56%

Elrontott konstrukció: a 4-es mondat nincs beépítve.

⟨5→[(3→2)→1]⟩+4

4.1.22. · → · → · + · → · 5—3—2—4—1 3 db 0,42%

A 4-es mondat esetleges helyétől eltekintve helyes konstrukció, bár a szükségesnél több átalakítást hajtottak benne végre. Második tagolódási szinten visszaalakítható:

{5→⟨[(3→2)+4]→1⟩},

harmadik tagolódási szinten visszaalakítható:

{5→⟨1←[(3→2)+4]⟩},

s így már egészen egyszerű felépítésű.

{5→⟨1←[(2←3)+4]⟩}.

4.1.23. · + · → · ← · → · 3—4—2—5—1 2 db 0,29%

Mint már több esetben meggyőződhettünk róla, az 1-es mondat indokolatlanul kerül összefoglaló helyzetbe. Egy első és egy második szintű átalakítással átlagos konstrukciót nyerhetünk belőle. Első szintű átalakítása:

{⟨[(3+4)→2]←5⟩→1} {1←⟨](3←4)→3]←5⟩}.

Második szintű átalakítása:

{1←⟨[2←(3+4)]←5⟩}.

A konstrukció első tagolódási szintjén:

$\langle 5\rightarrow[(1\leftarrow 2)\leftarrow(3+4)]\rangle{:}81; \leftrightarrow \langle[(1\leftarrow 2)\leftarrow(3+4)]\leftarrow 5\rangle{:}76;$
$\langle 5\rightarrow[(2\rightarrow 1)\leftarrow(3+4)]\rangle{:}21; \leftrightarrow \langle[(2\rightarrow 1)\leftarrow(3+4)]\leftarrow 5\rangle{:}60;$
$\{5\rightarrow\langle[2\leftarrow(3+4)]\rightarrow 1\rangle\}{:}13; \leftrightarrow \{\langle[2\leftarrow(3+4)]\rightarrow 1\rangle\leftarrow 5\}{:}54;$
$\{5\rightarrow\langle 1\leftarrow[2\leftarrow(3+4)]\rangle\}{:}21; \leftrightarrow \{\langle 1\leftarrow[2\leftarrow(3+4)]\rangle\leftarrow 5\}{:}35;$
$\{5\rightarrow\langle 3\rightarrow[1\leftarrow(2\leftarrow 4)]\rangle\}{:}3; \leftrightarrow \{\langle 3\rightarrow[1\leftarrow(2\leftarrow 4)]\rangle\leftarrow 5\}{:}41;$
$\{5\rightarrow\langle[(3\rightarrow 2)\rightarrow 1]+4\rangle\}{:}4; \leftrightarrow \{\langle[(3\rightarrow 2)\rightarrow 1]+4\rangle\leftarrow 5\}{:}25;$
$\{5\rightarrow\langle[(3\rightarrow 2)+4]\rightarrow 1\rangle\}{:}3; \leftrightarrow \{\langle[(3\rightarrow 2)+4]\rightarrow 1\rangle\leftarrow 5\}{:}10;$
$\{5\rightarrow\langle[1\leftarrow(3\rightarrow 2)]+4\rangle\}{:}4; \leftrightarrow \{\langle[1\leftarrow(3\rightarrow 2)]+4\rangle\leftarrow 5\}{:}4;$

A konstrukció második tagolódási szintjén:

$\langle[(2\rightarrow 1)\leftarrow(3+4)]\leftarrow 5\rangle{:}60; \leftrightarrow \langle[(3+4)\rightarrow(2\rightarrow 1)]\leftarrow 5\rangle{:}11;$
$\langle\{5\rightarrow[2\leftarrow(3+4)]\rightarrow 1\rangle\}\rangle{:}13; \leftrightarrow \{5\rightarrow\langle 1\leftarrow[2\leftarrow(3+4)]\}\rangle{:}21;$

A konstrukció első és második tagolódási szintjén:

$\langle[2\rightarrow 1]\leftarrow[5\rightarrow(3+4)]\rangle{:}5; \leftrightarrow \langle[(3+4)\leftarrow 5]\rightarrow[1\leftarrow 2]\rangle{:}4;$

A konstrukció harmadik tagolódási szintjén:

$\langle 5\rightarrow[(1\leftarrow 2)\leftarrow(3+4)]\rangle{:}81; \leftrightarrow \langle 5\rightarrow[(2\rightarrow 1)\leftarrow(3+4)]\rangle{:}21;$
$\langle[(2\rightarrow 1)\leftarrow(3+4)]\leftarrow 5\rangle{:}60; \leftrightarrow \langle[(2\rightarrow 1)\leftarrow(4+3)]\leftarrow 5\rangle{:}8;$
$\langle[(3+4)\rightarrow(1\leftarrow 2)]\leftarrow 5\rangle{:}25; \leftrightarrow \langle[(3+4)\rightarrow(2\rightarrow 1)]\leftarrow 5\rangle{:}11;$
$\langle[(4+3)\rightarrow(1\leftarrow 2)]\leftarrow 5\rangle{:}7; \leftrightarrow \langle[(4+3)\rightarrow(2\rightarrow 1)]\leftarrow 5\rangle{:}7$

A konstrukció második és harmadik tagolódási szintjén:

$\langle[2\rightarrow 1]\leftarrow[5\rightarrow(3+4)]\rangle{:}5; \leftrightarrow \langle[1\leftarrow 2]\leftarrow[5\rightarrow(4+3)]\rangle{:}5;$

A konstrukció negyedik tagolódási szintjén:

$\{\langle[2\leftarrow(3+4)]\rightarrow 1\rangle\leftarrow 5\}{:}54; \leftrightarrow \{\langle[2\leftarrow(4+3)]\rightarrow 1\rangle\leftarrow 5\}{:}12;$
$\{\langle[2\leftarrow(3+4)]\leftarrow 5\rangle\rightarrow 1\}{:}15; \leftrightarrow \{\langle[2\leftarrow(4+3)]\leftarrow 5\rangle\leftrightarrow 1\}{:}7;$

A konstrukció harmadik és negyedik tagolódási szintjén:

$\langle[(3+4)\rightarrow(2\rightarrow 1)]\leftarrow 5\rangle{:}11; \leftrightarrow \langle[(2\rightarrow 1)\leftarrow(4+3)]\leftarrow 5\rangle{:}8;$

Az alábbi 15 konstrukciónak (39,74) a kísérletben egyetlen átalakítási lehetősége sem realizálódott, így mind a 16 konstrukció egymagában képvisel típust:

1-es mondattal kezdődő típusok:

$\{1\leftarrow\langle 5\rightarrow[2\leftarrow(3+4)]\rangle\}$	28 db
$\{\langle[1\leftarrow(3+4)\leftarrow 2\rangle\rightarrow 5\}$	5 db
$\{1\leftarrow\langle[4\rightarrow(2\leftarrow 3)]\leftarrow 5\rangle\}$	1 db

2-es mondattal kezdődő típusok:

$\{2\leftarrow\langle 5\rightarrow[1\leftarrow(3+4)]\rangle\}$	9 db
$\{\langle[(2\leftarrow 4)\rightarrow 1]+4\rangle\leftarrow 5\}$	6 db
$\{\langle[(2\leftarrow 4)\rightarrow 1]+3\rangle\leftarrow 5\}$	1 db
$\langle[(2\rightarrow 3)\rightarrow 1]\rightarrow 5\rangle+4$	1 db

3-as mondattal kezdődő típusok:

$\{\langle[3\rightarrow(2\leftarrow 4)]\rightarrow 1\rangle\leftarrow 5\}$	19 db
$\{\langle 3\rightarrow[(1\leftarrow 2)+4]\leftarrow 5\rangle$	11 db
$\{\langle[3\rightarrow(2\leftarrow 4)]\leftarrow 5\rangle\rightarrow 1\}$	6 db
$\{3\leftarrow\langle 5\rightarrow[(1\leftarrow 2)\leftarrow 4]\rangle\}$	3 db

4-es mondattal kezdődő típusok:

$\{\langle 4\rightarrow[1\leftarrow(2\leftarrow 3)]\rangle\leftarrow 5\}$	9 db
$\{\langle[4\rightarrow(2\leftarrow 3)]\rightarrow 1\rangle\leftarrow 5\}$	7 db.
$\{\langle 4\rightarrow[(2\rightarrow 1)\leftarrow 3]\rangle\leftarrow 5\}$	6 db.

4.2. Az előzőekben gyakran fordultunk bizonyítási eljárásként a mondatok, illetőleg a tömbök sorrendi felcseréléséhez. Ebben a viszonyításban a konstrukciós formákat egymás kölcsönös átalakításainak tekintettük.

Az előző oldalon rendszerbe foglaltuk az átalakítási párokat. Itt azt mutattuk be, hogy a kísérletben létrehozott 38 forma közül melyek jöttek létre egymás kölcsönös átalakításaiként, vagyis melyek képviselnek azonos konstrukciót; illetőleg mely formák állnak egymagukban a bennük rejlő többi lehetőség kifejtése nélkül.

A rendszerből kitűnik az 5-ös mondat egyedüli szerepe: csupán ez lehet tételmondat (abszolút önálló tömb) a hír első és utolsó helyén egyaránt, vagyis egyedül az 5-tel kezdődő konstrukcióknak van átalakítási párjuk az első tagolódási szinten. Ez természetesen nem véletlen. Az *eljárást indít* igei alaptagú kapcsolatnak nemcsak alanyi és állandó határozói kiegészítőre van szüksége, hanem indoklásra is, aminek a részletessége — témától s a műfajtól függően — különböző lehet. Ebben az esetben négy mondategészre terjedt ki.

A rendszerből az is kitűnik, hogy az ötmondatos konstrukciók kísérleti variánsaiban sokkal több az esetleges, erőltetett forma, mint a négymondatosak között. Ennek elsődleges oka nyilván a variánsok ötször annyi elvi lehetősége, de a műfaj is nehezítette a feladatot: a napihír témái ugyanis csak az esetek 4,02%-ában igénylik az ötmondatos részletezést, amint ezt a következőkben vizsgálatunk másik fő részéből is tapasztalhatjuk.

A napilapok hírrovataiból gyűjtött híranyagunkat természetesen nem az eddigiek ellenőrzésének szánjuk, hanem éppen ellenkezőleg: a kísérleti vizsgálat tanulságaival közelítjük meg az „élő" híreket.

BEKEZDÉSNYI ÚJSÁGHÍREK KONSTRUKCIÓS FORMÁI

A kísérleti vizsgálat feladataiból azokat a komponenseket hagytuk ki, amelyeket pillanatnyilag mellőzhetőknek véltünk, vagy fontosnak tartottunk ugyan, de bonyolultságuk miatt nem tudtuk beépíteni őket. Az előbbiek közé tartozik például a hírek t e m a t i k a i sokszínűsége, az utóbbiak közé pedig elsősorban a n y e l v i m e g f o r m á l á s változatossága, amelynek sok lehetőségétől még a hír műfaja sem fosztja meg az újságírót. S ez az a vonatkozás, amelynek figyelmen kívül hagyása vagy figyelembevétele megkülönbözteti egymástól a kísérleti, valamint a tapasztalati kutatást.

A kísérleti-elméleti vizsgálatban „az egyik forma átalakul a másikba", illetőleg adott formából bizonyos szabály „hozza létre" a másik formát. Ez az egzakt, „laboratóriumi" munka néha elfedi a

valóságos összefüggéseket. A kísérletező nyelvész megfeledkezik a kommunikációról: az oda-visszabeszélésről, a szöveg intertextuális kötöttségeiről.

Nem árt tehát, ha a jól megalapozott hipotéziseket nemcsak kísérleti „gyakorlattal", hanem eleven nyelvhasználattal is szembesítjük, akár az elmélet próbakövének, akár a további kutatás forrásának tekintjük ezt.

A szövegmű értékű bekezdés konstrukciós formáit 4800 db újsághír (13376 db mondategésznyi szöveg) egyenkénti elemzésével tártuk fel. A teljes vizsgálati anyag 2400—2400 darabból álló a l a p v i z s g á l a t i és e l l e n ő r z ő v i z s g á l a t i korpuszból tevődött össze, továbbá ezek is 1200—1200 darabos egységek összeadásából keletkeztek. Az 1200 darabos vizsgálati egységeket úgy hoztuk létre, hogy kiválasztott napilapok[155] hírrovataiból egy esetleges naptól kezdve folyamatosan és teljesen kigyűjtöttünk minden, legalább kétmondatos bekezdésnyi hírt, míg el nem értük az 1200—1200 darabot.

A vizsgálati egységek mennyiségi adatait a következő táblázaton mutatjuk be:

A vizsgálati egységek mennyiségi adatai

Vizsgálati egységek	Bekezdéshosszúsági csoportok (hány mondatosak a hírek)					
	2	3	4	5	Több	Össz.
Alapvizsgálat						
MAGYAR NEMZET I.	567 db 47,25%	412 db 34,33%	157 db 13,08%	44 db 3,66%	20 db 1,66%	1200 db
MAGYAR NEMZET II.	557 db 46,41%	424 db 35,33%	145 db 12,08%	50 db 4,16%	24 db 2,00%	1200 db
Együttesen	1124 db 46,83%	836 db 34,83%	302 db 12,58%	94 db 3,92%	44 db 1,83%	2400 db
Ellenőrző vizsgálat						
DÉLMAGYARORSZÁG	506 db 42,16%	358 db 29,83%	207 db 17,25%	82 db 6,83%	47 db 3,91%	1200 db
NÉPSZAVA	767 db 63,91%	329 db 27,42%	78 db 6,50%	17 db 1,41%	9 db 0,75%	1200 db
Együttesen	1273 db 53,05%	687 db 28,62%	285 db 11,87%	99 db 4,12%	56 db 2,33%	2400 db
A vizsgálat teljes anyaga	2397 db 49,93%	1523 db 31,73%	587 db 12,23%	193 db 4,2%	100 db 2,08%	4800 db

[155] A három napilap: Magyar Nemzet (MN), Népszava (N), Délmagyarország (Dm). Egyes konstrukciós formákra más napi-, illetőleg hetilapokból is hozok példákat: Népszabadság (Ng), Magyar Hírlap (MH), Esti Hírlap (EH), Hétfői Hírek (HH), Szolnoki Néplap (SZ), Ludas Matyi (LM), Élet és Irodalom (ÉI), Nők Lapja (NL).

A vizsgálati anyag feldolgozásának legtisztább szempontjául a bekezdések mondategésszel mért hosszúsága ígérkezik. A négyszer 1200 darabos egységből felépülő teljes anyagot ezért kétmondatos, hárommondatos, négymondatos, ötmondatos és több mondatos bekezdéshosszúsági csoportonként vizsgáljuk.[156]

A KÉTMONDATOS ÚJSÁGHÍREK ELEMZÉSÉNEK TANULSÁGAI

1. A két mondat ténye már fölveti a köztük levő kapcsolat szorosságának, azaz a mondatok egymásra utaltságának, illetőleg önállóságának kérdését. Ebből a szempontból két csoportra különíthetnénk el a 2397 db kétmondatos hírt, mégpedig egytömbösre: [(1—2)] és kéttömbösre: [1—2].

1.1. Egytömbös hír: *„A bécsi Rapid, az egykor szebb napokat látott osztrák zöld-fehér csapat az idény végén játékosainak egyharmadát szélnek akarja ereszteni.* Viszont *meg akarja szerezni az Olimpiakos hátvédjét, Persidist.*" (EH, 1975. jún. 20.)

Nemcsak az első, hanem a második mondat is megállna önálló tömbként, ha explikálná alanyát: *„A bécsi Rapid meg akarja szerezni az Olimpiakos hátvédjét, Persidist.*" Az egytömbös lét tehát nem okvetlenül tagmondat szintű beszerkesztettség következménye. A köztük levő logikai viszony, a szembeállító ellentét teremt szoros kohéziót, amit a szintaktikai (pl. a szórend), szemantikai (pl. az antoním kifejezések) és morfológiai (azonos szintagma) párhuzamosságok csak elmélyítenek.

1.2. Kéttömbös hír: *„Borsodban a rendkívül enyhe tél miatt a vaddisznó-szaporulat a korábbi éveknél nagyobb volt. A dúvadak okozta károk mérséklésére, a terület vadeltartó képességét figyelembe véve, hétszázötven vaddisznó kilövését engedélyezték Borsodban a vadásztársaságoknak.*" (EH, 1973. jún. 17.)

A második mondatban közölt információ az első mondatban vázolt helyzet következménye, tehát a logikai viszony itt sem hiányzik. Ez a viszony azonban sokkal lazább, mint az előző példában volt, ugyanis a közös tematikai elem *(vaddisznó)* különböző szerepet kap a két mondat konstrukcionális hierarchiájában. Az elsőben alany *(vaddisznó-szaporulat)*, a másodikban viszont csak szerkezetrész *(vaddisznó* kilövését).

1.3. A kétmondatos hír mondatainak önállósága-önállótlansága, azaz szorosabb-lazább kapcsolódása tény, ennek ellenére nincs különösebb értelme a bekezdéshosszúsági csoport egytömbös-két-

[156] Lásd a 135. oldal táblázatát!

tömbös felosztásának. „A tömbösödés valamivel szemben jelentkezik, s a kéttagúaknál épp ez az osztó-elkülönítő szerep nincs meg" — állapítja meg Deme László a kéttagú összetett mondatokról,[157] vagyis a konstrukciós formákat csak a minimálisan hárommondatos szövegművekben érdemes vizsgálni. Rendkívül alkalmas viszont a kétmondatos hírek csoportja egy fontos viszonynak: a hír témája s a két mondat közti kapcsolásfajta kölcsönös összefüggésének feltárására.

2. Az egyes témák és a kapcsolásfajták összefüggése

A téma vizsgálatára azért legalkalmasabbak a kétmondatos hírek, mert a kapcsolásfajta bennük függ legközvetlenebbül a hírnek mint szövegegésznek a témájától.[158] A hárommondatos konstrukció egyik kapcsolása legtöbbször már alkapcsolás, azaz tömbön belüli kapcsolás, így ez ott sokkal inkább a tömbre, mint a konstrukcióra jellemző. Összehasonlítva:

	I.+II. tömb	I. tömb+II.
kétmondatos konstrukciók:	[1+ 2]	[1 +2] stb.,
hárommondatos konstrukciók:	[1+(2+3)]	[(1+2)+3] stb.

2.1. A hírek témájának a megszerkesztés logikájára gyakorolt hatását általában nem lehet vizsgálni. Az egyes hírek elemzésének megkezdése előtt vizsgálati hipotézisként körvonalaznunk kellett, hogy a témán belül milyen témaköröket, a logikain belül mely viszonyfajtákat célszerű keresnünk.

2.1.1. A logikainak a felbontása, azaz a mellérendelő viszonyfajták elkülönítése klasszikus örökség. Egyedüli gondot a magyarázó viszony okadó és kifejtő fajtájának megkülönböztetése jelentett. Az előre vetett, következményt tartalmazó tételmondat ugyanis legtöbbször az okot is magában foglalja pl. (*„A VI. kerületi Rendőrkapitányság eljárást indított egy csaló kisiparos ellen"*), így a hír további része már nem igazi okadás, hanem a *csalás* fortélyának majd leleplezésének kifejtése. Ez a kifejtés azonban szorosabb, okszerűbb viszonyban van a tételmondattal, mint a tipikus *azaz, vagyis*-féle kifejtő magyarázat, így jobbnak láttuk, ha megmaradunk a magyarázó viszony általános használatánál.

S miután előző vizsgálatainkból arról is meggyőződtünk, hogy a választó viszony általában nem lép fel a mondategészek közti kapcsolás szintjére, logikain a következőkben csupán négy vi-

[157] Deme L. 1971, 81.
[158] Békési I. 1975b.

A tematikai csoportok és a kapcsolásfajták összefüggése kétmondatos bekezdésekben (2397 db újsághír alapján)

Korpusz	Közéleti hírek						Rendőrségi—bírósági				
	Kp.	Bp.	Gd.	Kt.	Egy.	Össz.	Bal.	Kb.	Bűn.	Össz.	Mö.
Kapcsolatos viszony											
M_1	109	64	98	86	25	382	3	7	9	19	401
M_2	80	67	91	81	64	383	6	6	7	19	402
N	105	103	147	183	40	578	10	5	6	21	599
Dm	21	49	110	171	65	416	3	3	3	9	425
Össz.	315	283	446	521	194	1759	22	21	25	68	1827
%						73,4%				2,8%	76,2%
Következtető viszony											
M_1	6	7	9	3	2	27	15	55	7	77	104
M_2	4	7	5	4	12	32	11	45	9	65	97
N	3	5	7	—	15	30	11	66	6	83	113
Dm	2	4	7	7	3	23	3	12	8	23	46
Össz.	15	23	28	14	32	112	40	178	30	248	360
%						4,7%				10,4%	15,1%
Magyarázó viszony											
M_1	4	3	7	2	7	23	6	8	14	28	51
M_2	7	3	5	8	6	29	10	2	11	23	52
N	6	2	7	7	8	30	3	3	—	6	36
Dm	4	5	3	9	6	27	—	—	4	4	31
Össz.	21	13	22	26	27	109	19	13	29	61	170
%						4,6%				2,5%	7,1%
Ellentétes viszony											
M_1	1	—	2	1	1	5	3	1	2	6	11
M_2	2	—	—	—	—	2	—	1	3	4	6
N	1	—	4	1	7	13	4	1	1	6	19
Dm	—	—	1	1		2	1	—	1	2	4
Össz.	4	—	7	3	8	22	8	3	7	18	40
%						0,9%				0,7%	1,6%
Mössz.	355	319	503	564	261	2002	89	215	91	395	2397
%						83,5%				16,5%	100%

szonyfajtát: a kapcsolatost, az ellentétest, a következtetőt és a magyarázót értjük.

2.1.2. A témának a felbontása bizonyos szempontból könnyűnek, bizonyos szempontból viszont problematikusnak bizonyult aszerint, hogy a napilapok rovatai maguk mennyire képesek homogén témákról írni.

A külpolitikai témakör viszonylag jól elkülöníthető, bár részlegesen gyakran egybeeshetik belpolitikai és gazdasági kérdésekkel (pl. a KGST-hírekben), sőt vannak kifejezetten gazdaságpolitikai témák. A belpolitikai besorolásban még gyakrabban kerülünk nehéz feladat elé, hiszen nemcsak saját politikusaink magyarországi közéleti szerepléseit vonhatjuk ide, hanem az olyan tudósításokat is, amelyek pl. szocialista névadó ünnepségről, valamely városévforduló összlakosságot megmozgató eseményéről vagy egy új iskola átadásáról szólnak. A gazdasági-termelési hírek sokszor belpolitikai jelentőségűek, a kulturális témák sem maradnak meg mindig saját körükben, hiszen szövődhetnek kül- és belpolitikával (pl. egy magyar művészegyüttes kubai vendégszereplése) vagy gazdasági vonatkozásokkal (pl. egy művelődési központ költségvetési gondjai) stb.

A részleges tematikai egybeesések ellenére sem láttuk értelmét annak, hogy a kiemelt, viszonylag homogén témakörök között vegyes csoportokat is létrehozzunk. Egyetlen vegyes kategóriára azonban szükségünk volt. Ide egyrészt azokat a híreket gyűjtöttük, amelyeket az újságírók „színes"-nek neveznek (pl. *„Férfiriasztó készülékkel szerelte fel magát néhány londoni nő . . ."*), másrészt azokat, amelyekből nem vált ki uralkodóan sem politikai, sem gazdasági, sem pedig kulturális témarészlet.

Az eddigi témaköröknek mint nem rendőrségi-bírósági híreknek általános témacsoportját közéleti hírekként magasabb kategória alatt foglaltuk össze.[159] A rendőrségi-bírósági hírek témacsoportján belül szintén vannak felosztási nehézségeink.[160]

A közlekedési balesetet mint jól elkülöníthető hírfajtát akár osztálynak is tekinthetnénk, de az egyéb balesetek, illetőleg bűnügyek besorolásában már ismét sok nehézséget okoznak a részleges egybeesések. A rendőrségi-bírósági híreket ezért három típus köré gyűjtöttük aszerint, hogy a rendőrségre került ügyekben mi a szerepe a véletlennek és a szándékosságnak. Így

[159] A „közéleti hírek" kategóriáját tehát szélesebb terjedelemben használom, mint a napilapok. Ezek ugyanis többnyire csak a politikusokkal, államférfiakkal kapcsolatos eseményeket sorolják ide.

[160] A bekezdéshosszúság, mivel pontosan megállapítható, osztályalkotó jegy; a tematikai csoportokat azonban csak típusoknak tekinthetjük.

különböztettük meg a baleseteket, a közlekedési baleseteket és a bűnügyeket.

A vizsgálatot megelőző elvi rendszerünk tematikai oldalát tehát így tagoltuk:

közéleti hírek
külpolitika
belpolitika
közgazdaság
kulturális
vegyes

rendőrségi-bírósági hírek
baleset
közlekedési baleset
bűnügy

3. A 2397 db kétmondatos hírt a téma és a logikai viszonyfajták 8×4 szempontú hálójába fogva nemcsak azt a semmitmondó, hiszen minden elemzés nélkül is nyilvánvaló összefüggést emelhetjük ki, hogy leggyakoribb viszonyfajta a kapcsolatos (76,22%); továbbá azt a tényt, hogy a korpusz zömét (83,52%) közéleti témájú hírek alkotják.

Vizsgálatunk első igazi tanulsága, hogy a nem közéleti, vagyis a rendőrségi-bírósági hírek csoportjának 62,78%-a (248 db) a következtető viszonyra épül, míg a közéleti hírek csoportjából csak 112 db (a tematikai csoport 5,59%-a) használja fel ezt a kapcsolásfajtát. S ha ezen a nyomon indulunk el, akkor felismerhetjük a témák és a logikai viszonyfajták általánosabb összefüggését is. A közéleti témák többsége (87,86%) inkább a közömbös, higgadt kapcsolatos viszonyt igényli, míg a rendőrségi-bírósági hírek természetének főként (82,79%) a mozgalmas, változatos hatású nem-kapcsolatos (következtető, magyarázó, ellentétes) viszonyfajták felelnek meg. Részletezve:

	kapcsolatos	következtető	magyarázó	ellentétes
közéleti hírek (2002 db = 100%)	1759 db 87,86%	112 db 5,59%	109 db 5,44%	22 db 1,09%
rendőrségi—bírósági hírek (395 db = 100%)	68 db 17,21%	248 db 62,78%	61 db 15,44%	18 db 4,55%

Ha helyesen emeltük ki a fenti összefüggést, akkor a következőkben arra kell választ keresnünk, hogy mégis miért nincs kapcsolatos viszony a közéleti hírek 12,34%-ában, illetőleg miért van ez a kapcsolásfajta a rendőrségi-bírósági hírek 17,21%-ában.

3.1. A közéleti hírek témacsoportja

A természet-társadalom-gondolkodás bármely jelenségéről tudósító újsághírben minden logikai viszonyfajta megjelenhet, ezért a

közéleti hírek 12,34%-os nem-kapcsolatos viszonya éppen olyan természetes, mint a kapcsolatos alapviszonyra épült 76,22%-os hírcsoport. Vagyis nem véletlen vagy tudatos szabálysértés (tehát nem okvetlenül stilisztikum), hanem a közéleti téma által igényelt lehet a következtető, a magyarázó és az ellentétes kapcsolásfajta is, miként ezt az alábbi példák — remélhetőleg meggyőzően — szemléltetik. Az összehasonlíthatóság érdekében ezek előtt mutatunk be néhány példát a közéleti témacsoport tipikus, kapcsolatos viszonyú megformálására. Itt a második mondat folytatja, kiegészíti, megtoldja az első mondatban elkezdett információt.

K a p c s o l a t o s alapviszonyra épülő hírek:

K ü l p o l i t i k a: *„Genfben csütörtökön befejeződik az ENSZ leszerelési bizottságának nyári ülésszaka. Az ülésszak munkájában a legnagyobb figyelmet a magfegyverek korlátozásának, a vegyi fegyverek betiltásának, az atomkísérletek megszüntetésének és a bizottság összetétele kibővítésének szentelték.*" (N, 1974. aug. 23.)[161]

B e l p o l i t i k a: *„Tatabányán hirdették ki, hogy az ország 30 ezer ifjúgárdistáját képviselő 600 fiatal milyen eredményeket ért el a harci túrákon, a lövészversenyeken, a fegyveres váltóversenyeken és az egyéb fizikai és szellemi erőpróbákon. Fővárosi ifjúgárdisták lettek az 5. országos szemle győztesei.*" (N, 1974. aug. 18.)

T e r m e l é s: *„A világhírű tokajhegyaljai borvidék nagyüzemi szőlőtáblái felett a nyolcadik permetezést kezdte meg a helikopteres növényvédő társulás három gépe. Első alkalommal permetezték a levegőből a nagyüzemi szőlőtáblákkal határos kisparcellákat is.*" (N, 1974. aug. 16.)

K u l t ú r a: *„A magyar népzenéről a francia televízió szerda este riportot közvetített. A Figaró csütörtökön elismeréssel méltatta a riportot, hangsúlyozva: »A zene úgyszólván a földből fakad Magyarországon«.*" (N, 1974. szept. 13.)

V e g y e s: *„Három és fél éves szünet után vasárnap újból kitört az Etna. A kráterből kizúduló tüzes kövek 400 méteres magasságra repültek fel.*" (N, 1974. okt. 1.)

K ö v e t k e z t e t ő alapviszonyra épülő hírek:

K ü l p o l i t i k a: *„Az argentin kormány betiltotta a Noticias című baloldali peronista napilapot. A rendőrök* [e z é r t] *razziát tartottak a szerkesztőség épületében, s a lap munkatársait letartóztatták.*" (N, 1974. aug. 30.)

B e l p o l i t i k a: *„Újabb szovjet turistacsoportok érkeztek Magyarországra az IBUSZ szervezésében. Így ebben a hónapban össze-*

[161] A következőkben mindig megadom a példák lelőhelyét: a dátum előtti betűjel a napi-, illetőleg hetilapra utal. Vö. a 155. jegyzettel!

sen több mint kétezer vendéget fogad az iroda a baráti országokból." (N, 74. szept. 27.)

Gazdaság: „*A mezőgazdaságban használt vegyianyagok veszélyeztetik a környezetet és az élővizek tisztaságát.* Ezért *Tasson speciális vízvédelmi laboratóriumot rendeznek be, amelynek feladata lesz a Tisza és a Duna vizének állandó ellenőrzése.*" (N, 1974. aug. 13.)

Kultúra: „*Két új óvodát adtak át az idén Sándorfalván, amelyekben 194 gyereket helyeztek el.* Így *gyakorlatilag Sándorfalván minden óvodás korú járhat óvodába.*" (Dm, 1972. dec. 24.)

Vegyes: „ *A MÁV Budapesti Építési Főnöksége augusztus 29-én 8—16 óra között, a XVII. kerületben a Vasút és a Szabadság sugárút kereszteződésénél útjavításokat végez.* Emiatt *a közúti forgalmat a jelzett időben a Péceli, illetve a Rákoscsabai útra terelik át.*" (N, 1974. aug. 29.)

Magyarázó alapviszonyra épülő hírek:

Külpolitika: „*Lemondott tisztéről André Postel-Vinay, a francia kormánynak a bevándorolt munkások ügyeivel foglalkozó államtitkára. A politikus* [ugyanis] *nem értett egyet a Chirac-kormánynak azzal a döntésével, hogy felfüggesztik a külföldi munkások bevándorlását.*" (EH, 1974. júl. 23.)

Belpolitika: „*Kimagasló sikereket hozott Vas megyében a kongresszusi verseny, amelyben háromezer brigád tett különböző felajánlásokat. A Szombathelyi MÁV Járműjavító kollektívája* [ugyanis] *terven felül 185 tehervagon kijavítására tett ígéretet, ebből csütörtökig 105-öt már átadtak a forgalomnak.*" (N, 1974. szept. 20.)

Gazdaság: „*Hatalmas tárolórendszert építettek ki Almásfüzitőn, a Duna partján, a timföldgyártás közben keletkező vörösiszap elhelyezésére. Valamennyi timföldgyár egyik legnagyobb problémája* [ugyanis] *ennek a melléktermléknek a tárolása.*" (MN, 1973. márc. 13.)

Kultúra: „*A Gyulai Várszínház nézőrekordot ünnepel az idén.* [Ugyanis] *Tizenegy előadásukat gyakorlatilag telt házak előtt tartották.*" (N, 1974. aug. 2.)

Vegyes: „*Krokodilokat keres a sydneyi rendőrség. Ismeretlen tettesek* ugyanis *megszöktettek két másfél méteres krokodilt a Taronga park állatkertjéből.*" (MN, 1973. febr. 8.)

Ellentétes alapviszonyra épülő hírek:

Külpolitika: „*A kubai kormány visszaszolgáltatta Mexikónak azt a 320 ezer dollár váltságdíjat és több kézifegyvert, amelyet öt gépeltérítő a múlt év novemberében zsarolt ki a mexikói légitársaságtól. A kubai kormány a gépeltérítőket* viszont *nem adta ki, mivel akciójuk politikai jellegű volt.*" (MN, 1973. febr. 4.)

Belpolitika: *„A tömény italok és a dohány mindenfajta propagálását megtiltották Jugoszláviában. A sört és a bort* [azonban] *a jövőben is szabad reklámozni."* (MN, 1973. jan. 7.)

Gazdaság: *„A megfelelő anyag hiánya időnként zökkenőket okozott a Szegedi Ruhagyárban a munkaruhák és iskolaköpenyek gyártásánál. Most* [azonban] *a Kőbányai Textilművekkel kötött megállapodással megteremtették a több munkaruha és iskolaköpeny gyártásának lehetőségét."* (N, 1974. aug. 7.)

Kultúra: *„Lemezfelvételre készült Magyarországra Hugó Noth svájci harmonikaművész, aki a tervek szerint ma, péntek este a szegedi zeneiskolában adott volna hangversenyt. A svájci zeneakadémia docense* azonban *nem érkezett meg, így a szegedi koncertjét is későbbre halasztották."* (Dm, 1973. febr. 2.)

Vegyes: *„Nem virágzott az idén a Tisza. A tiszavirágzáshoz hasonló jelenséget* azonban *megfigyeltek a Rába középső és alsó szakaszán, a Marcal folyó torkolatvidékén, valamint a Rába-közt átszelő öntözőcsatorna mentén."* (N, 1974. aug. 3.)

3.2. A rendőrségi-bírósági hírek témacsoportja

A közéleti hírek megszerkesztésében a közélet végtelen változatossága igényli a nem-kapcsolatos viszonyításokat, tehát ezek alkalmazása is természetes, csak kisebb gyakoriságú. A rendőrségi-bírósági hírek 17,21%-nyi kapcsolatos viszonyú csoportjánál viszont már indokolt a kérdés, hogy ezek miért nem a tipikus következtető, magyarázó vagy ellentétes viszonyra épülnek. Hiszen ez a tematikai csoport eljárásról-büntetésről mint okozatról, valamiféle tettről mint az eljárás okáról: illetőleg szabály-törvény és emberi cselekedet összeütközéséről, azaz ellentétről tudósít. Ha tehát az ilyen témájú híreket mégis kapcsolatos viszonyra építik, magyarázatot kell rá keresnünk.

Kapcsolatos alapviszonyra épülő hírek:

Az alábbi példák egyetlen közös konstrukcionális sajátsága, hogy az ok-okozat, illetőleg az okozat-ok nem a két mondategész határán különül el.

a) Az ok és az okozat egyaránt az első mondatba került, így a 2. mondategész csupán hozzátold valami egyéb információt.

Baleset: *„Negyvenen fulladtak a vízbe az elmúlt hét végén, mert összeomlott a Gangesz egyik bambuszhídja. Valamennyien egy hindu zarándokcsoport tagjai voltak."* (N, 1974. aug. 30.)

Közlekedési baleset: *„Féktávolságon belül motorkerékpár elé szaladt Nógrád megyében Kisterenye és Nagybátony között Bagó Endre kilencéves nagybátonyi iskolai tanuló, s a jármű* [ezért] *halálra gázolta. A balesetnél a motorkerékpár vezetője és utasa is megsérült."* (MN, 1973. márc. 13.)

B ű n ü g y: *„A nagy angliai vonatrablás egyetlen szabadlábon levő tettese, Ronald Biggs ideiglenesen Brazíliában maradhat, mert egyetlen más ország sem hajlandó őt befogadni. Ez év júliusában Brazília legfelsőbb bírósága úgy intézkedett, hogy Biggs deportálható ugyan, de nem Nagy-Britanniába vagy más olyan országba, amely kiadhatja őt Angliának.*" (N, 1974. aug. 15.)

b) A második mondat megismétli az elsőben közölt okot, így az ok-okozati viszony a 2. mondaton belül helyezkedik el.

B a l e s e t: *„Felrobbant két vasúti tartálykocsi a hét végén a Texas állambeli Houstonban. A katasztrófának csaknem száz sebesültje van, és háromezer embert kilakoltattak,* m i v e l *a robbanás előidézte és egyelőre még meg nem fékezett tűzvész további robbanásokat okozhat.*" (N, 1974. szept. 24.)

K ö z l e k e d é s i b a l e s e t: *„Mély szakadékba zuhant egy gépkocsi Quito ecuadori fővárostól 450 kilométerre délre. A szerencsétlenségnek 13 halálos és 36 sebesült áldozata van.*" (N, 1974. aug. 28.)

B ű n ü g y: *„Épen és sértetlenül visszakerült szüleihez kedden a TAFT amerikai rádiótársaság elnökének négyéves kislánya, akit előző nap raboltak el hazulról. A rendőrség őrizetbe vette a két emberrablót, akik 2000 dollárt követeltek a kislány szabadon bocsátásáért.*" (N, 1974. szept. 26.)

c) Az ok-okozati viszonyt mindkét mondategész tartalmazza.

B a l e s e t: *„Kedden este a mentők a Gödöllő melletti Valkóról két felnőttet és hét gyermeket szállítottak a László-kórházba ételmérgezéssel. A Kutka és a Kolompár család tagjai valamennyien saját készítésű disznósajttól lettek rosszul.*" (MN, 1973. jan. 24.)

K ö z l e k e d é s i b a l e s e t: *„Halálos balesetet okozott az úttesten átszaladó kutya. A borsod megyei Szakáld községben Bukor József 44 éves ÁFÉSZ-ellenőr motorkerékpárjával az állat miatt felborult, és olyan súlyosan megsérült, hogy a helyszínen meghalt.*" (N, 1974. okt. 27.)

K ö v e t k e z t e t ő alapviszonyra épülő hírek:

Itt, miként a magyarázó és az ellentétes kapcsolású hírekben, a viszony elő- és utótagja a konstrukció első és második mondategészének megfelelően kölünül el.

B a l e s e t: *„Több mint kétezer ember alatt leomlott egy ideiglenes emelvény egy Bogota közelében levő kisvárosban. A bikaviadalra ácsolt tribün roncsai között mintegy 300 sebesültet találtak.*" (Dm, 1972. dec. 28.)

K ö z l e k e d é s i b a l e s e t: *„A békés megyei Csabacsüdön Vájár Mátyás 31 éves helybeli fogatos ittasan hajtotta lovas kocsiját.* [E z é r t] *Leesett, a kerekek alá került, és a helyszínen meghalt.*" (Dm, 1973. jan. 12.)

B ű n ü g y: „*Horváth János 34 éves, büntetett előéletű alkalmi munkás kókai lakásán szóváltás közben konyhakéssel hátbaszúrta élettársát, Raffael Pálné 32 éves háztartásbelit, aki a helyszínen meghalt. A Pest megyei Rendőr-főkapitányság* e z é r t *Horváth Jánost előzetes letartóztatásbahelyezte, és eljárást indított ellene.*" (Dm, 1973. aug. 24.)

M a g y a r á z ó alapviszonyra épülő hírek:

B a l e s e t: „*Életét vesztette négy osztrák állampolgár az olaszországi Bolzano közelében. A turisták sportrepülője* [u g y a n i s] *lezuhant a várostól északra fekvő hegyes vidéken.*" (N, 1974. aug. 4.)

K ö z l e k e d é s i b a l e s e t: „*Hatan életüket vesztették, tizenheten pedig többé-kevésbé súlyosan megsebesültek abban a vasúti szerencsétlenségben, amely a spanyolországi Toledo közelében történt. Egy személyvonat* [u g y a n i s] *belerohant egy robbanóanyagot és egyéb katonai felszerelést szállító vonatba.*" (Dm, 1974. jún. 2.)

B ű n ü g y: „*A pénteki géprablás főszereplőjét, a 21 éves Larry Maxwell Standfordot 30 napig pszichiátriai megfigyelés alá helyezik egy kanadai bíró határozatára. Komoly gyanú merült fel* [u g y a n i s] *arra vonatkozólag, hogy a fiatalember nem teljesen beszámítható.*" (MN, 1972. dec. 17.)

E l l e n t é t e s alapviszonyra épülő hírek:

B a l e s e t: „*Kevesebb baleset történt az elmúlt évben megyénk téeszeiben. Elszomorító* v i s z o n t, *hogy ezúttal is öt volt a halálos baleset, s az is, hogy duplájára nőtt a csonkulásos sérülések száma.*" (Dm, 1973. febr. 16.)

K ö z l e k e d á s i b a l e s e t: „*Lezuhant a holland légierő egyik Starfighter repülőgépe csütörtökön Afferden közelében, jelentik Hágából. A pilótának* [a z o n b a n] *sikerült idejében katapultálnia, és sértetlenül földet ért.*" (MN, 1973. jan. 19.)

B ű n ü g y: „*Két álarcos gengszter halálosan megsebesített egy postai alkalmazottat Párizs egyik külvárosában, amikor megpróbálták kirabolni a postahivatalt. A rablás* [a z o n b a n] *nem sikerült, a merénylők üres kézzel voltak kénytelenek elmenekülni.*" (MN, 1973. márc. 10.)

4. Miután áttekintettük a téma és a logikai kapcsolás összefüggéseit kétmondatos hírekben, óhatatlanul felmerül egy kérdés. Érdemes volt-e 2397 db újsághírt 8×4 szempont szerint rendezni, ér-e annyit az eközben nyert tanulság, amennyi fáradságot az adatok aprólékos mérlegelése követelt? Hasznosítható-e például az a felismerés, hogy a baleseti hír tipikusan következtető viszonyú részekre tagolódik? Itt, a kétmondatos konstrukciók osztályán belül ez a tanulság valóban nem tűnik kiemelkedő jelentőségűnek. Ki kell lépnünk ebből az osztályból, hogy az itt végzett munka értékét megítélhessük.

A három- és a több mondatos hírekben ugyanis korántsem egyszerű az a kérdés, hogy a vizsgált konstrukció hány tömbre tagolódik, és hol van a tömbök pontos határa. Hiszen a hárommondatos hír kétféleképpen kéttömbös, a négymondatos pedig már nyolcféleképpen tagolódhat. De ha ismerjük az egyes témák logikai kifejlődésének fő típusát és variánsait, akkor a hárommondatos konstrukció két kapcsolása között már elvi különbséget feltételezhetünk. Így például ha az elemzett hárommondatos baleseti hír egyik kapcsolása következtető, a másik ellentétes, akkor — a kétmondatosaknál nyert tapasztalatra építve — feltételezhetjük, hogy a következtetésnél tagolódik két tömbre a konstrukció, s az ellentét csak alkapcsolás: [(1≠2)←3].

Természetesen nincs kizárva, hogy egyes három-, négy-, öt- és több mondatos hírek nem fogják igazolni az előbbi feltételezést. De a cáfolatokkal együtt pontosabb munkát végezhetünk, hiszen más értékű feladat egy megalapozott hipotézist ellenőrizni, mint teljesen ismeretlen jelenség feltárására vállalkozni. Bár kétségtelen, hogy ez a reményünk is csak hipotézis, amelyet a teljes vizsgálati anyag három- és több mondatos osztályainak feldolgozása után tekinthetünk igazoltnak.

A HÁROMMONDATOS ÚJSÁGHÍREK KONSTRUKCIÓS FORMÁI

1. A három mondat beépültségének, azaz önállóságának-önállótlanságának szempontjából elvileg egy-, két- és háromtömbös formát képzelhetünk el; de már néhány példa is meggyőz bennünket, hogy a három mondat legtermészetesebben két tömbre tagolódik, mégpedig első tételmondatos: [1—(2—3)] és konklúziómondatos: [(1—2)—3] formára.

1.1. Az egytömbös formának két elvi lehetősége van. Az egyikhez olyan mondatokra lenne szükség, amelyek mindegyike teljesen önállótlan s így tételmondat-szerepre alkalmatlan: de ilyen (egyébként jól formált hírt) nem találtunk az 1523 újsághír között.

A másik esetben akkor keletkezhetne egytömbös forma, ha a tétel szerepre alkalmas mondathoz külön-külön, egymástól függetlenül kapcsolódnék a másik két önállótlan mondat, — de ilyet sem találtunk. A két beépített mondat ugyanis előbb egymáshoz kapcsolódik, s kettejük tömbje lép viszonyba a tételmondattal. Nézzünk erre egy példát!

„(1) *Gyorshírben jelentették a hírügynökségek, hogy egy New York-i kórházban tegnap, hétfőn 65 éves korában, gégerákban meghalt U Thant, az ENSZ főtitkára.* (2) *Kétszer választották az ENSZ főtitkárává.*

	Közéleti hírek									
	gazd.		külp.		belp.		kult.		össz.	
	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K
[1+(2+3)]	42	44	32	30	28	26	76	120	178	220
[1+(2≠3)]	3	—	—	—	—	—	—	1	3	1
[1+(2→3)]	6	5	1	1	1	1	5	1	13	8
[1+(2←3)]	—	1	—	1	—	1	—	1	—	4
[1≠(2≠3)]	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—
[1≠(2+3)]	—	1	1	—	2	1	1	1	4	3
[1≠(2→3)]	1	1	—	—	—	—	—	1	1	2
[1≠(2←3)]	—	—	2	—	—	—	—	1	2	1
[1→(2→3)]	3	1	4	—	—	—	3	4	10	5
[1→(2+3)]	54	30	9	4	6	11	50	46	119	91
[1→(2≠3)]	—	1	4	1	1	—	2	2	7	4
[1→(2←3)]	12	5	4	—	3	1	9	8	28	14
[1←(2+3)]	19	16	11	2	19	9	37	25	86	52
[1←(2≠3)]	3	1	—	—	2	—	2	—	7	1
[1←(2→3)]	3	2	2	—	—	1	2	—	7	3
[1←(2←3)]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen:	146	108	70	39	62	51	188	211	466	409

(3) *Második mandátumának lejártakor, 1971. december 31-én egészségi állapotára hivatkozva nem vállalt újabb jelölést.*" (Dm, 1974. nov. 26.)

Az első, tétel szerepű mondat egymagában is szövegmű értékű, önállóságához tehát semmi kétség sem fér. A második mondat hiánya viszont csak a magyarban informatív hiány, a legtöbb indoeurópai nyelvben grammatikailag is hiányoznék a személyes névmás megfelelő alakja (ang. *him*, or. *ezo)*. A harmadik mondatban az alany szerepel implikáltan, de nemcsak ettől hiányos a mondat. A *második mandátumának* szintagma jelzője feltételezi az *elsőt*, vagy valami szinonim kifejezést. Mivel ez a második mondatban van *(Kétszer választották . . .)*, így a 3. mondat először ide kapcsolódik, a 2.-kal alkot közvetlen egységet, s csak vele együtt lép viszonyba az első mondattal. Meggyőzően igazolja ezt a 2. és a 3. mondat

Rendőrségi—bírósági hírek								Köz. + Rend.		Köz. + Rend.	
bal.		kbal.		bűn.		össz.		Össz.		A + K	
A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	Összesen	
5	1	—	—	3	1	8	2	186	222	408	26,8%
—	—	—	1	—	—	—	1	3	2	5	0,3%
—	—	—	—	—	—	—	—	13	8	21	1,4%
—	—	—	—	—	1	—	1	—	5	5	0,3%
1	—	—	—	—	—	1	—	2	—	2	0,2%
4	1	—	—	4	—	8	1	12	4	16	1,1%
—	—	1	—	—	—	1	—	2	2	4	0,3%
—	—	—	—	—	1	—	1	2	2	4	0,3%
1	—	—	—	1	—	2	—	12	5	17	1,1%
11	—	3	1	11	3	25	4	144	95	239	15,7%
—	—	—	—	3	—	3	—	10	4	14	0,9%
1	—	3	1	10	7	14	8	42	22	64	4,2%
6	6	21	19	7	2	34	27	120	79	199	13,0%
1	—	3	—	1	—	5	—	12	1	13	0,8%
2	—	2	1	5	—	9	1	16	4	20	1,3%
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
32	8	33	23	45	15	110	46	576	455	1031	67,7%

sorrendi felcserélhetősége: [1+(3+2)], míg [(2+1)+3] vagy [2+(1+3)] stb. cserét nyilvánvalóan nem tudnánk szabályosan végrehajtani.

1.2. A h á r o m t ö m b ö s forma, azaz mindhárom mondat teljes kifejtettsége már reálisabb lehetőség, s néhány hírünkben többé-kevésbé meg is valósult, bár oly módon egyszer sem, hogy két mondat kapcsolata valamennyire ne volna szorosabb a harmadikkal szemben.

1.2.1. Legtöbbször olyan esetben tűnik háromtömbösnek a hárommondatos hír, amikor az önálló első és harmadik mondatot egy kevésbé önálló középső mondat elszigeteli egymástól, s e középső mondat hovatartozását — éppen a két szélső önállósága miatt — nem lehet pontosan megállapítani. Nézzünk erre néhány példát!

	Közéleti hírek									
	gazd.		külp.		belp.		kult.		össz.	
	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K
[(1+2)+3]	17	13	7	8	7	5	20	27	51	53
[(1≠2)→3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1→2)+3]	5	4	7	2	—	1	5	7	17	14
[(1←2)+3]	6	5	4	4	—	—	8	6	18	15
[(1+2)≠3]	—	2	—	—	—	1	—	3	—	6
[(1→2)≠3]	1	—	1	—	—	—	3	—	5	—
[(1←2)≠3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1≠2)≠3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1+2)→3]	3	3	1	—	1	—	4	2	9	5
[(1→2)→3]	1	1	2	—	—	2	1	1	4	4
[(1←2)→3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1≠2)→3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1←2)←3]	7	3	1	—	2	2	1	2	11	7
[(1+2)←3]	9	8	2	—	2	2	6	7	19	17
[(1→2)←3]	8	6	3	1	3	1	5	5	19	13
[(1≠2)←3]	1	3	1	—	—	—	1	—	3	3
Összesen:	58	48	29	15	15	14	54	60	156	137

„(1) *Új nyomda épül Egerben, mintegy 48 millió forintos költséggel.* (2) *Kedden megkezdték a 4000 négyzetméter alapterületű gépcsarnok oldalfalainak építését.* (3) *Az új egri nyomdát előreláthatóan a jövő év végén adják át rendeltetésének.*" (N, 1974. szept. 11.)

Az 1. és a 3. mondat megállná a helyét egymondatos hírként is (a 3. legfeljebb feltételezne egy előbbi híradást a tény bejelentéséről), de a középső mondat sem teljesen önállótlan. A háromtömbös forma: [1+2+3] elvi lehetősége helyett mégis indokoltabbnak találhatjuk a kéttömbös tagolódást, mégpedig az első fő tömb altömbösödésével keletkezett változat jelenlétét: [(1+2)+3]. Egyrészt ugyanis csak az első mondatból származhat *a . . . gépcsarnok* névelőjének határozottsága, ti. hogy m i f é l e *gépcsarnokról* van szó; másrészt a két mondat állítmányának, illetőleg állítmányi ré-

Rendőrségi—bírósági hírek								Köz. + Rend.		Köz. + Rend.	
bal.		kbal.		bűn.		össsz.		Össz.		A + K	
A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	Összesen	
1	—	—	—	1	—	2	—	53	53	106	7,0%
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	1	1	—	4	1	6	2	23	16	39	2,5%
3	1	4	2	2	3	9	6	27	21	48	3,2%
—	—	—	—	—	1	—	1	—	7	7	0,5%
—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5	0,3%
2	—	—	—	—	—	2	—	2	—	2	0,1%
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	1	2	—	1	1	5	2	14	7	21	1,3%
—	—	1	—	—	—	1	—	5	4	9	0,6%
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	3	56	35	15	3	75	41	86	48	134	8,8%
4	—	4	5	8	5	16	10	35	27	62	4,1%
1	—	5	1	7	4	13	5	32	18	50	3,3%
—	1	—	—	2	—	2	1	5	4	9	0,6%
18	7	73	43	40	18	131	68	287	205	492	32,3%

szének lexikai kapcsolata *(épül, megkezdték [az] építését)* is az első-második mondat viszonyát vonja szorosabbra.

„(1) *Leone olasz elnök csütörtökön befejezte kétnapos tárgyalásait Washingtonban Ford elnökkel.* (2) *A közös nyilatkozat szerint az Egyesült Államok kész »megfelelő, konstruktív és felelősségteljes szerepet játszani abban, hogy Olaszországban helyreálljona gazdasági egyensúly«.* (3) *Leone elnök viszontlátogatásra hívta meg Fordot.*" (N, 1974. szept. 28.)

A harmadik mondat önállósága elsősorban a személynevekre épül. A benne közölt információ feltételez ugyan bizonyos olvasói tájékozottságot, ennek azonban nem okvetlenül ebből a hírből kell származnia. A 2. mondat alanyváltása s informatív telítettsége függetlenít az első mondattól, itt is elsősorban a határozott névelő *(A* kö-

zös nyilatkozat) tartja a kapcsolatot, valamint a tájékozott újságolvasónak azon előismerete, miszerint *a közös nyilatkozat*okat általában *tárgyalások* előzik meg. Ezek a kapcsolatok azonban még nem zárnák ki a háromtömbös forma lehetőségét: [1+2+3], de ha a második mondat idézett határozott névelője helyett birtokos személyragot alkalmaznánk (Közös nyilatkozat*uk*), nyilvánvalóvá válna az első-második mondat szorosabb kapcsolata: [(1+2)+3].

1.2.2. Az alábbi hír mindhárom mondata szerepelhetne önálló közleményként, itt azonban nem nyelvi megformáltságukon múlik, hogy mégsem háromtömbös az általuk felépített forma:

„(1) *A Fővárosi Fürdőigazgatóság közli, hogy a Csepeli és a Római strandfürdő szeptember 15-én tart nyitva utoljára.* (2) A *Szabadság, a Palatinus, a Csillaghegyi strand, valamint a Lukács- és a Rudas-uszoda továbbra is a közönség rendelkezésére áll.* (3) *A Gellért-fürdő férfi és női termál- és gőzosztálya szeptember 9-től ismét naponta fogadja a vendégeket.*" (N, 1974. szept. 13.)

Hiába állhatna meg önmagában mindhárom mondat, ha a köztük levő két viszonyfajta közül legalább az egyik nem kapcsolatos. A markánsabb logikai viszonyfajták ugyanis — akár fő-, akár alkapcsolásként szerepelnek — tömbösítenek. Az itteni hír második mondatának tartalma például éppen ellenkezője az elsőnek, s kettejük ellentétes viszonyú tömbjét csak a közös téma révén folytatja a 3., tömb értékű mondat: [(1≠2)+3].

2. Az előbbi meggondolások alapján nem láttuk értelmét, hogy az egy- és a háromtömbös elvi formákat is fölvegyük rendszerünkbe, így a hármondatos újsághíreket k é t t ö m b ö s lehetőségeikben vizsgáltuk.

2.1. A m á s o d i k f ő t ö m b t a g o l ó d i k: [1—(2—3)] (1031 db, 67,6%).

2.1.1. K a p c s o l a t o s viszonyú főkapcsolás: [1+(2—3)] (439 db, 28,8%).

2.1.1.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [1+(2+3)] (408 db, 26,8%).

„(1) *A telefondoktor január 8 és 14 között az idősebb korosztályhoz tartozókhoz szól.* (2) *Érinti az öregkorban gyakori panaszokat, a korral járó sajátos tüneteket.* (3) *Beszél arról* i s, *hogy mik a szép, nyugalmas öregség legfőbb feltételei, s tanácsokat ad a helyes, célszerű életmódhoz.*" (MN, 1973. jan. 7.)

„(1) *A Kertészeti Egyetem soroksári botanikus kertjében kinyílott egy különleges növényritkaság, a tél végét jelző »téltemető«.* (2) *E mediterrán eredetű, hazánkban meghonosodott ritka növényfaj a boglárkafélék családjába tartozik.* (3) *Az olvadó hófoltok közt bókolva jelennek meg halványsárga bimbói.*" (Dm, 1973. febr. 13.)

2.1.1.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [1+(2→3)] (21 db, 1,4%).

„(1) »*Kiosont*« *első próbaútjára Japán első atommeghajtású hajója hétfőn a kora reggeli órákban Mucu kikötőjéből.* (2) *A hajó eredetileg vasárnap reggelre tervezett elindulását 259 halászhajó akadályozta meg, amely körülzárta a kikötőt.* (3) *A japán halászok* u g y a n i s *attól tartanak, hogy az atommeghajtású hajó rádióaktívvá teszi halászterületeiket.*" (N, 1974. a. 27.)

„(1) *Egy kengurut keres négy napja a chichagoi rendőrség, az állat a külvárosokban bolyong.* (2) *Érthetetlenül állnak a rejtély előtt, hogyan került a távoli ausztrál tájakról az amerikai városba a másfél méter magas állat.* (3) U g y a n i s *egyetlen környékbeli állatkertből sem tűnt el az utóbbi időben kenguru.*" (N, 1974. okt. 23.)

2.1.1.3. Következtető viszonyú alkapcsolás: [1+(2←3)] (5 db, 0,3%).

„(1) *A boldogító igen után rögtön börtönbe vonult Santa Monicában Mike Gaxiola, hogy megkezdje fegyveres rablásért kiszabott büntetését.* (2) *Gaxiolát ugyanaz a bíró adta össze Connie Marie Velottal, aki a rablót másodpercekkel később börtönre ítélte.* (3) *Gaxiola »mézeshete«* í g y *csak egy hosszú csók idejéig tartott.*" (MN, 1972. dec. 30.)

„(1) *Az Alsónémedi és Ócsa közötti úton Maglódy László 25 éves karigazgató, szegedi lakos személygépkocsijával elgázolta Sárosi János 68 éves nyugdíjas, ócsai lakost, aki olyan súlyosan megsérült, hogy a helyszínen meghalt.* (2) *A vizsgálat eddigi megállapítása szerint a balesetet figyelmetlen vezetés idézte elő.* (3) *A rendőrség* [e z é r t] *Maglódy Lászlót őrizetbe vette.* (Dm, 1975. márc. 7.)

2.1.1.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: [1+(2≠3)] (5 db, 0,3%).

„(1) *Szabálytalanul előzött motorkerékpárjával Köles József 20 éves műszerész, és a Pest megyei Tura község határában elütötte a kerékpáron közlekedő Szél Erzsébet 10 éves iskolai tanulót, aki súlyosan megsérült.* (2) *A baleset után Köles segítségnyújtás nélkül továbbhajtott.* (3) *A rendőrség* [a z o n b a n] *nem sokkal később elfogta, és őrizetbe vette.*" (EH, 1975. jún. 14.)

„(1) *A Balaton északi partjának mediterrán jellegű hegyi lankáin beérett a déli, meleg égöv jellegzetes gyümölcse, a füge.* (2) *Balatonfüreden, Keszthelyen és másutt a piaci árusok az őshonos gyümölcsök mellett már a fügét is eladásra kínálják.* (3) *A termés zömét* a z o n b a n *a déli lejtőjű hegyek présházainak tornácain füzérekben aszalják.*" (N, 1974. szept. 5.)

2.1.2. M a g y a r á z ó viszonyú főkapcsolás: [1→(2—3)] (334 db, 21,9%).

2.1.2.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [1→(2+3)] (239 db, 15,7%).

„(1) *A Nílus vizének tisztítására húszezer halat rendelt az egyiptomi kormányzat Kínától.* (2) *A folyam szabályozása óta* [u g y a n i s] *elmaradnak a szokásos évi áradások, s megszaporodtak a Nílusban a növényi és állati paraziták.* (3) *Kairó ivóvizének minősége is romlott.*" (EH, 1975. jún. 2.)

„(1) *Nem akadályozza a jég a dunai hajózást, annál több gondot okoz az alacsony vízszint.* (2) *Budapestnél* [u g y a n i s] *hetek óta 95—115 centiméter a vízmagasság.* (3) *Pozsony és Mohács között* p e d i g *az alacsony vízszint következtében negyven gázló keletkezett.*" (MN, 1973. jan. 13.)

2.1.2.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: [1→(2←3)] (64 db, 4,2%).

„(1) *A brémai rendőrség két tagja tolvajok és csalók között tölti kényszerpihenőjét.* (2) *A két rendőr* u g y a n i s *a kikötői áruházak fosztogatására specializálta magát, s rövid idő alatt 40 ezer márka értékű árut lopott össze.* (3) *Két évet kaptak.*" (N, 1974. aug. 23.)

„(1) *Egy kanadi bíróság bűnösnek találta és szabadságvesztésre ítélte Sally Vynert, aki lézer segítségével szélhámoskodott.* (2) *A lóversenypályákon* [u g y a n i s] *megcélozta annak a lónak a lábát, amelyik éppen lehagyni készült Wyner jelöltjét.* (3) Í g y *azután az egyes futamokon nagy összegeket nyert.*"

2.1.2.3. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [1→(2→3)] (17 db, 1,1%).

„(1) *Félbeszakadt a római Colosseum restaurációs munkálata.* (2) [U g y a n i s] *A negyvenmillió líra, amit a városi tanács a munkákra megszavazott, teljes egészében felemésztődött anélkül, hogy a munkások eljutottak volna a boltívekig.* (3) *A pénz egyik felét* [u g y a n i s] *elvitte az állványozás, a másikat pedig az aréna délkeleti szárnyának helyreállítása.*" (Dm, 1974. nov. 30.)

„(1) *Nyugtalanítónak tartják Nyugat-Berlin születési statisztikáját a nyugat-berlini lapok.* (2) *A statisztika szerint* u g y a n i s *a német ajkú szülőktől származó újszülöttek száma az 1966. évi 22841-ről 1971-ben 14599-re, azaz 36,1 százalékkal esett vissza.* (3) *Míg 1966-ban ezer lakosra 11,7 újszülött jutott, 1971-ben már csak 8,6.*" (MN, 1973. jan. 5.)

2.1.2.4. Ellentétes viszonyú kapcsolás: [1→(2≠3)] (14 db, 0,9%).

„(1) *A dráma San Domingóban hatodik napja tart.* (2) *A városi gerillák egy csoportja* [u g y a n i s] *a venezuelai konzulátus épületében hét túszt tart hatalmában.* (3) *A dominikai kormány* [a z o n b a n] *továbbra is elutasítja, hogy tárgyalásba bocsátkozzék a gerillákkal.*" (M, 1974. okt. 3.)

„(1) *A közeljövőben kezdődnek meg a Pécsi Porcelángyárban azok az üzemi kísérletek, amelyek eldöntik majd: felhasználható-e a pécs-*

váradi földpátos homok üzemi méretekben is. (2) *A földpátot* [u g y a n i s] *jelenleg Jugoszláviából szerzi be a Pécsi Porcelángyár.* (3) *Ha* [v i s z o n t] *kedvező eredményeket hoznak a kísérletek, amelyeket a Miskolci Nehézipari Egyetemmel közösen folytatnak, akkor a harmincmilliárd forint értékű Pécsvárad környéki földpátmező csökkenthetné, esetleg teljesen pótolhatná az importot.*" (Dm, 1972. jan. 30.)

2.1.3. K ö v e t k e z t e t ő viszonyú főkapcsolás: [1←(2—3)] (232 db 15, 1%).

2.1.3.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [1←(2+3)] (199 db, 13,0%).

„(1) *Szórakozóhelyen egy vendégnek és egy felszolgálónak két darab karikagyűrűt és egy férfi pecsétgyűrűt adott el aranyként, holott azok rézből voltak, a 37 éves, büntetett előéletű Petrovics Béláné Szeged Kecskeméti utca 3/B szám alatti lakos.* (2) *A szegedi Járásbíróság jogerősen 7 hónapi börtönre ítélte.* (3) [S] *Kimondotta, hogy a vádlott feltételes szabadságra nem bocsátható.*" (Dm, 1972. jan. 14.)

„(1) *A Petőfi-híd budai hídfőjénél Jakab János 23 éves gépkocsivezető, budapesti lakos egy taxival gyorshajtás következtében összeütközött a 4-es villamossal.* (2) *Jakab Jánost súlyos sérülésekkel szállították kórházba.* (3) *A villamos egy utasa könnyebben megsérült, a helyszínen elsősegélyben részesítették.*" (EH, 1975. jan. 14.)

2.1.3.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [1←(2→3)] (20 db, 1,3%).

„(1) *Figyelmetlenül vezette motorkerékpárját Dömsöd határában Kemenczei István 43 éves traktorvezető, és az egyik útkanyarban az árokba borult.* (2) *Kemenczei súlyosan megsérült, utasa, a 37 éves felesége a helyszínen meghalt.* (3) *Egyikük sem viselt bukósisakot.*" (N, 1974. szept. 13.)

„(1) *Ronald Biggsnek, az 1963. évi nagy angliai vonatrablás egyetlen szabadlábon levő tettesének brazil állampolgárságú élettársa szombatra virradóra gyermeket szült.* (2) *Ezzel megnövekedtek Biggs esélyei, hogy Brazíliában maradhat.* (3) *Egy korábbi bírósági végzés deportálásáról intézkedett ugyan, de a brazil törvények értelmében brazil gyermek apja nem száműzhető az országból.*" (MN, 1974. aug. 18.)

2.1.3.3. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: [1←(2≠3)] (13 db, 0,8%).

„(1) *Álló jármű előtt lépett az úttestre Budapesten a XX., Ócsai úton Kovács Ildikó 13 éves tanuló és Lakatos Pálné 29 éves segédmunkás, és egy személygépkocsi mindkettőjüket elütötte.* (2) *Kovács Ildikó sérüléseibe a helyszínen belehalt.* (3) *Lakatos Pálnét könnyű sérüléssel vitték kórházba.*" (N, 1974. szept. 13.)

„(1) *Szabálytalan előzés közben személygépkocsijával az előtte haladó pótkocsis teherautónak ment, majd áttért az úttest bal oldalára és egy*

szembe jövő csehszlovák turistabusznak ütközött Szőnyegi János 21 éves magyaralmási szobafestő. (2) *Kórházba szállítás közben meghalt.* (3) *A csehszlovák busz vezetője* [c s a k] *könnyebb sérülést szenvedett, az utasokat nem érte baj.*" (N, 1974. aug. 22.)

2.1.3.4. Következtető viszonyú alkapcsolás: [1←(2←3)]. (0 db, A három mondat két következtető kapcsolással ugyanis elöl tömbösödik: [(1←2)←3].)

2.1.4. E l l e n t é t e s viszonyú főkapcsolás: [1≠(2—3)] (26 db, 1,9%).

2.1.4.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [1≠(2+3)] (16, db, 1,1%).

„(1) *Algyőn — mint hírül adtuk — elkészült a korszerű új egészségház, melynek ünnepélyes átadására később kerül sor.* (2) *Tegnaptól* a z o n b a n *már ott, új helyén működik a gyógyszertár, folyik a két orvosi körzeti rendelés, a fogászati szakrendelés és a tanácsadás.* (3) *Az egészségház emeletén levő négy szolgálati lakásba* i s *beköltöztek az algyői egészségügyi dolgozók.*" (Dm, 1973. febr. 2.)

„(1) *A terv szerint 5200 pár női cipőnek kell elkészülni naponta a Minőségi Cipőgyár szegedi gyáregységében.* (2) *A gyár dolgozói* a z o n b a n *januárban naponta 5445 cipőt készítettek el.* (3) *Szép eredmény ez azért is, mert idén zömmel exportra gyártanak a cipőgyárban, s így egy hónap alatt 128 ezer pár cipőt szállíthattak a Szovjetunióba.*" (Dm, 1973. febr. 14.)

2.1.4.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: [1≠(2←3)] (4 db, 0,3%).

„(1) *A csökkent munkaképességű dolgozók számára új munkalehetőségek teremtésére több mint ötmillió forintos támogatást szavazott meg a vállalatoknak a győri városi tanács.* (2) *Az ellenőrzés során* a z o n b a n *kiderült, hogy a Gépipari és Finommechanikai Vállalat, valamint a Lakatosipari Szövetkezet nem a megjelölt célra használta fel a támogatást.* (3) E z é r t az *erkölcsi elmarasztalás mellett a tanácstól kapott ötmillióból négy millió forintot vissza kell fizetni.*" (N, 1974. aug. 6.)

„(1) *A kínai orvostudomány nagy csodálója, az 1973 decemberében elhunyt Henry Carman Ruttan winnipegi gyógyszerész végrendeletében patikájának egész berendezését Kínának adományozta.* (2) *Peking* a z o n b a n *ottawai nagykövetsége útján minden indoklás nélkül elutasította a váratlan örökséget.* (3) *Az értékes hagyaték* [í g y] *a manitobai egyetem tulajdonába került.*" (N, 1974. aug. 18.)

2.1.4.3. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [1≠(2→3)] (4 db, 0,3%).

„(1) *Szegeden, jóval a kitűzött határidő előtt, elkészült a villamos sínpályáinak az úttest közepére helyezése az Annakút és a Nagykörút*

közötti Kossuth Lajos sugárúti szakaszon. (2) *A munkálatok* a z o n b a n *itt még nem fejeződtek be véglegesen.* (3) *A tervek szerint* u g y a n i s *hamarosan hozzákezdenek az úttest jobb és bal oldali részének újjáépítéséhez.*" (Dm, 1974. nov. 10.)

„(1) *Az őszi betakarítási munkák közül sokáig a cukorrépa szedése számított az egyik legnehezebbnek.* (2) *A Tolna megyei MEZŐGÉP CB-1-es, egymenetes kombájnja* [a z o n b a n] *nagy mértékben megkönnyíti a munkát.* (3) *Egy gép tízórás műszakban* [u g y a n i s] *több mint két hektár cukorrépa szedésére, fejelésére, tisztítására és gyűjtésére képes.*" (N, 1974. aug. 14.)

2.1.4.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: [1≠(2≠3)] (2 db, 0,2%).

„(1) *Nem vágják le a kezét Líbiában azoknak, akik azért lopnak élelmiszert, mert éhesek, vagy családjuk éhezett, s az ellopott élelmet már el is fogyasztották.* (2) [D e] *Egyéb lopásért továbbra is kézlevágással büntetnek.* (3) *Ezt* a z o n b a n *csak orvos jelenlétében szabad végrehajtani — írta az Action nevű tuniszi lap.*" (MN, 1972. dec. 17.)

2.2. A z e l s ő f ő t ö m b t a g o l ó d i k: [(1—2)—3] (492 db, 32,4%).

2.2.1. K ö v e t k e z t e t ő viszonyú főkapcsolás: [(1—2)←3] (253 db, 16,6%).

2.2.1.1. Következtető viszonyú alkapcsolás: [(1←2)←3] (134 db, 8,8%).

„(1) *A Kossuth Lajos sugárúton a szentesi Szabó Antal teherautójával nem adott elsőbbséget.* (2) [E n n e k k ö v e t k e z t é b e n] *Összeütközött Székesi János Sövényháza, Kisszer utca 230. szám alatti lakos által vezetett gépkocsival.* (3) *Székesi és utasa, Papp István sérüléseket szenvedtek.*" (Dm, 1972. nov. 24.)

„(1) *Útszéli korlátnak rohant és felborult személygépkocsijával Mátrafüred és Mátraháza között Orbán József 20 éves villanyszerelő, gyöngyösi lakos.* (2) *Utasa, Oláh István 26 éves marós, debreceni lakos olyan súlyosan megsérült, hogy kórházba szállítás után meghalt.* (3) *Orbán Józsefet őrizetbe vették.*" (N, 1974. szept. 3.)

2.2.1.2. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [(1+2)←3] (60 db, 3,9%).

„(1) *Csinos szőke hölgy lépett Miami egyik forgalmas útvonalán egy nyitott autómosóba.* (2) *Ledobta ruhadarabjait, és a pillanatok alatt összeseregleti mintegy száz alkalmi néző szemeláttára Éva kosztümben forgolódott a vízsugarak alatt.* (3) *A rendőrség őrizetbe vette.*" (Dm, 1973. febr. 10.)

„(1) *Karóval bántalmazta az ittas állapotban levő férjét, a 72 éves Gróf József nyugdíjast andrásfai lakásuk udvarán szóváltás közben Gróf Józsefné 63 éves háztartásbeli.* (2) *Ezt követően lányával férjét a*

pajtába vitte, ahol a bántalmazott ember rövidesen meghalt. (3) *Gróf Józsefnét a rendőrség őrizetbe vette.*" (N, 1974. szept. 25.)

2.2.1.3. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [(1→2)←3] (50 db, 3,3%).

„(1) *Válságos a helyzet Bangladesben, ahol nem hivatalos jelentések szerint csaknem kétezerre emelkedett a halottak száma.* (2) *Az áradás Dacca környékén egyre több területet önt el.* (3) *A Jugoszláv Szövetségi Végrehajtó Tanács úgy döntött, hogy a Vöröskereszt útján 2 millió dinár úgynevezett humanitárius segélyben részesíti a Banglades Népi Köztársaságot.*" (N, 1974. aug. 14.)

„(1) *Gyorsított eljárással került a vádlottak padjára a szegedi Járásbíróság előtt garázdaság miatt Seke László 20 éves, büntetett előéletű, Szeged, Tarján 116. szám alatti lakos,* (2) *Rábizonyult* [u g y a n i s], *hogy egy este a Széchenyi téren minden indok nélkül megtámadott egy járókelőt, s aki annak segítségére sietett, azt is bántalmazta.* (3) *Seke Lászlót a szegedi Járásbíróság nem jogerősen 9 hónap szigorított börtönre ítélte.*" (Dm, 1975. febr. 22.)

2.2.1.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: [(1≠2)←3] (9 db, 0,6%).

„(1) *Balogh András 39 éves, büntetett előéletű, Szeged, Bánomkert sor 7. szám alatti lakos kőművesmunkát vállalt Csapó Jenő Szeged, Gábor Áron utca 3. szám alatti lakos telkén azzal, hogy egy cukrászműhelyt és üzletet felépít.* (2) *Néhány napos munka után* a z o n b a n *vállalkozását nem folytatta, a felvett pénzt pedig magára költötte.* (3) *Balogh Andrást a szegedi Járásbíróság jogerősen 2 hónap börtönre ítélte.*" (Dm, 1972. nov. 5.)

2.2.2. K a p c s o l a t o s viszonyú főkapcsolás: [(1—2)+3] (193 db, 12,7%).

2.2.2.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [(1+2)+3] (106 db, 7,0%).

„(1) *Japán üzletemberek és lengyel kereskedelmi szakemberek Tokióban háromnapos értekezletet tartottak.* (2) *Közös közleményük arra szólít fel, hogy mozdítsák elő a különböző iparágakra vonatkozó együttműködést, és cseréljék ki a műszaki vonatkozású információkat.* (3) *Japán 1973-ban mintegy 130 millió dollár értékű árut exportált Lengyelországba, és onnan 49 millió dollár értékűt importált.*" (EH, 1974. nov. 14.)

„(1) *Leszakadt egy állványzat Miskolcon, a Lenin Kohászati Művek nemesacél-finomhengerművének építésénél, és halálra zúzta az alatta dolgozó Hajdú István 51 éves csobai betanított munkást.* (2) *Az állványzattal lezuhant az Észak-magyarországi Állami Építőipari Vállalat három dolgozója* i s, *akik közül Lampert István és Beke Albert életveszélyesen, Turóczi László pedig súlyosan megsérült.* (3) *A felelősség megállapítására vizsgálat indult.*" (MN, 1973. jan. 17.)

2.2.2.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: [(1←2)+3] (48 db, 3,2%).

„(1) *A Német Demokratikus Köztársaságban az idén leesett az első hó.* (2) *A 950 méternél magasabb hegycsúcsokat hókorona borítja.* (3) *Vasárnap az egész országban egyszerre 15 fokkal zuhant vissza a hőmérséklet, s a hideg idő hétfőn is tovább tartott.*" (N, 1974. okt. 1.)

„(1) *Segítségnyújtás nélkül továbbhajtott személygépkocsijával — amellyel elütötte a kerékpárján haladó 67 éves Sipeki Istvánt — Vilmány községben Zajácz Imre 44 éves gönci lakos.* (2) *Sipeki István kórházba szállítás közben meghalt.* (3) *Zajácz Imrét, aki ittasan, figyelmetlenül vezette személygépkocsiját, előzetes letartóztatásba helyezték.*" (N, 1974. okt. 8.)

2.2.2.3. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [(1→2)+3] (39 db, 2,5%).

„(1) *Elvitte az ördög az NSZK-beli Heilbronn lelkészét.* (2) U g y a n i s a *közlekedésrendészet Ördög nevű őrmestere érte ittas vezetésen a papot.* (3) *Mivel a tisztelendő vérének alkoholtartalma meghaladta a hivatalosan eltűrt mennyiséget, jogosítványát hét hónapra bevonták, s kétezer márka pénzbüntetésre ítélték.*" (Dm, 1975. máj. 31.)

„(1) *Nagy a sikere a miskolci filmfesztivál vetítésének.* (2) *Naponként* [u g y a n i s] *több mint ezren tekintik meg a bemutatott filmeket.* (3) *Csütörtökön 17 kisfilm került vetítésre, közöttük számos ismeretterjesztő tudományos alkotás.*" (MN, 1975. máj. 16.)

2.2.2.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: [(1≠2)+3] (0 db).

2.2.3. M a g y a r á z ó viszonyú főkapcsolás: [(1—2)→3] (32 db, 2,0%).

2.2.3.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [(1+2)→3] (21 db, 1,3%).

„(1) *A Hortobágyon olyan nagy a szárazság, mint a nyári kánikulai forróságban.* (2) *A legöregebb pásztorok sem emlékeznek ilyen, egymást követő két esztendőre, mint a tavalyi és az idei, amikor hó nélkül telelt a Hortobágy.* (3) *December eleje óta* [u g y a n i s] *egy milliméter csapadék sem hullott, szárazak a tocsogók, a mélyedésekben szárazon áll a gyékény és a sás.*" (MN, 1973. jan. 16.)

„(1) *Szerelemféltésből lelőtte vadászfegyverével december 7-én hajnalban a kecskeméti megyei kórház előtt Cseh Gergely 48 éves gépkocsivezető Molnár János lakatost, aki H. Julianna 15 éves konyhalányt kísérte.* (2) *A férfi ezután lakásán agyonlőtte feleségét, majd saját magával is végzett.* (3) *A vizsgálat szerint Cseh udvarolt a lánynak, és korábban olyan kijelentést is tett, hogy sem a feleségéről, sem a fiatal korú lányról nem tud lemondani.*" (MN, 1972. dec. 8.)

2.2.3.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [(1→2)→3] (9 db, 0,6%).

„(1) *A Szegedi Kenderfonógyárban hasznos felmérés kezdődött a napokban.* (2) *Az üzemgazdasági osztály munkatársai kérdőíveken tudakolják meg a különböző munkahelyeken eltöltött időt az üzem dolgozóitól.* (3) *A gyár* [u g y a n i s] *arra szeretne választ kapni, hogy kiket illet meg a korkedvezmény, illetve ki mehet nyugdíjba a közeljövőben.*" (Dm, 1973. jan. 12.)

„(1) *Születésnapján érdekes meglepetés érte Hollandia legidősebb asszonyát, a 106 éves Johanna Leewenburg-Hordijkot.* (2) *Az üdvözletek között* [u g y a n i s] *szerepelt egy üzenet, melyben a városi tanács felszólította Leewenburg-Hordijk asszony szüleit, hogy írassák be lányukat az iskolába.* (3) *A tévedés oka adminisztrációs hiba: az idős hölgy 1867 helyett 1967-es születésű dátummal szerepelt a nyilvántartásokban.*" (Dm, 1973. jan. 27.)

2.2.3.3. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: (1≠2)→3 (2 db, 0,1%).

„(1) *Zsúfolt utcára zuhant az Illinois állambeli Morrisban két fivér magánrepülőgépe.* (2) *Csodával határos módon* a z o n b a n *csak ők váltak a szerencsétlenség áldozatává.* (3) *A testvérek gépükről egy új felvevővel akartak filmet készíteni a városról, s eközben történt a szerencsétlenség.*" (Dm, 1973. febr. 6.)

2.2.3.4. Következtető viszonyú alkapcsolás: [(1←2)→3] (0 db).

2.2.4. E l l e n t é t e s viszonyú főkapcsolás: [(1—2)≠3] (14 db, 0,9%).

2.2.4.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [(1+2)≠3] (7 db, 0,5%).

„(1) *A lisszaboni nyugatnémet szóvivő közölte, hogy Damiao tábornok, a köztársasági nemzeti gárda jobboldali nézeteiről ismert volt parancsnoka és magas rangú beosztottja a nyugatnémet nagykövetségre menekült.* (2) *A nagykövetség »ideiglenes menedékjogot adott« a portugál tisztnek.* (3) *A bonni kormány szóvivője* e z z e l s z e m b e n *cáfolta a jelentést.*" (Dm, 1975. márc. 12.)

„(1) *Le Havre-ban egy 70 éves nyugdíjas nő emeleti lakásának ablakában akarta szellőztetni ágyneműjét, és elfeledkezett arról, hogy hétezer frank pénzét a dunyahuzatba varrta.* (2) *Csak akkor kapott észbe, amikor a szél szárnyára emelte a nagy értékű ágyneműt.* (3) [D e] *Mire leért az utcára, egy járókelő már frissebbnek bizonyult, és sürgősen magához ragadta az égből kapott ajándékot.*" (Dm, 1972. nov. 28.)

2.2.4.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [(1→2)≠3] (5 db, 0,3%).

„(1) *Az olasz cigarettacsempészek fantáziája kimeríthetetlen.* (2) [U g y a n i s] *A Nápoly melletti Vigilenában »temetést« rendeztek, hogy a koporsóban levő illegális füstölnivalót a lehető legmegtévesztőbb módon a címzetthez juttassák.* (3) M é g i s *lebuktak, mert egy vámtisztnek feltűnt a temetési menetben néhány jól ismert bűnöző, s erre érdeklődni kezdett a koporsó tartalma felől.*" (MN, 1972. dec. 28.)

„(1) *B. S. 22 évig volt a Vasas tornászainak edzője, aztán úgy tetszett, hogy a nyugdíjig tartó kapcsolat végleg megszakadt.* (2) *A tréner* [u g y a n i s] *áldatlan viták után más klubba távozott, majd csak a TF-en dolgozott.* (3) *Most* [a z o n b a n] *úgy hírlik — mint M. K. edzője — visszatért a piros-kék klubba, szent a béke ...*" (HH, 1975. ápr. 21.)

2.2.4.3. Következtető viszonyú alkapcsolás: [(1←2)⇏3] (2 db, 0,1%).

„(1) *A Budapesti út és a Dorozsmai út kereszteződésében rakodógéppel közlekedve nem adott elsőbbséget egy jugoszláv személygépkocsinak Hufnager Ottó, Tápé, Úttörő utca 31. szám alatti lakos.* (2) *Összeütköztek.* (3) *Sérülés nem történt, a kár mintegy 5 ezer forint.*" (Dm, 1972. dec. 18.)

A NÉGYMONDATOS ÚJSÁGHÍREK KONSTRUKCIÓS FORMÁI

1. A feladat elméleti megközelítésekor még úgy tűnt, hogy a kísérleti vizsgálat négymondatos anyaga, ha nem is számottevő, de megszámlálható mennyiségben három egyenlő tömbre is tagolódik, mégpedig a bevezetés—tárgyalás—befejezés természetes konstrukcionális egységeire: [1—(2—3)—4]. Ezt a formát nemcsak a hármas tagolódás deduktív alkalmazása feltételezte, hanem az a tény is, hogy a 2—3. mondat valóban gyakran alkot szorosabb egységet az első és a negyedik között.

Az újsághírek tematikai sokféleségéből adódó tanulságok aztán részben megerősítették, részben pedig módosították a fenti elképzelést. Megerősítették, hogy a 2—3. mondat alkotta tömb valóban tárgyaló: azaz kifejtő, részletező, konkretizáló szerepet tölt be a konstrukcióban; s hozzá képest az első, illetőleg a negyedik mondatra nem is maradhat egyéb feladat, mint a bevezetésé és a befejezésé.

Pontosabbá azáltal alakult a négymondatos formáról alkotott képünk, hogy a különféle témájú hírek felismertették a három fő rész közötti két kapcsolás e g y e n l ő t l e n s é g é t. A középső tömb ugyanis rendszerint nem tud elhelyezkedni a bevezetés és a befejezés közti távolság pontos félútján, hanem hol a bevezetéssel, hol pedig a befejezéssel alkot szorosabb egységet: ⟨[1—(2—3)]—4⟩, ⟨1—[(2—3)—4]⟩. Úgy is mondhatnánk, hogy a négymondatos hír hármas tagolódása elsősorban kettős: egyik része a tényekről, a másik a következményekről szól. A két fő rész egyike kapja a beve-

zetés vagy a befejezés kiemelt szerepét, míg a másik rész önmagán belül tagolódva hozza létre a konstrukcionális szempontból már nem szükséges, hanem csak lehetséges részeket.

Nézzük meg a két forma különbségét az alábbi logikai alapváltozaton: 1→2←3←4!

⟨1→[2←(3←4)]⟩: „(1) *A mexikói Albuguergue elegáns éttermében felrobbant a flambírozott kacsa.* (2) *A vendég asztalánál készülő, alkohollal locsolt lángoló pecsenyére túl sok szeszt öntöttek, mire a sült felrobbant.* (3) *A pincér, Shun Hang Fun égési sérüléseket szenvedett.* (4) *36 ezer dollár kártérítésre pereli az étterem tulajdonosát.*" (EH, 1975. jún. 2.)

⟨[1→(2←3)]←4⟩: „(1) *Villamosmegállóban érte sérülés a Tolbuchin sugárúton Komáromi Lászlóné 69 éves, Szeged Huszár utca 5. szám alatti lakost.* (2) *Késve akart fellépni a villamosra, amikor annak ajtajai már csukódtak.* (3) *Komárominé a hátsó ajtó közé szorult, s az induló villamosról a megállóba zuhant, és sérülést szenvedett.* (4) *A rendőrség eljárást indít a villamos vezetője, Péter Andrásné Kiskundorozsma, Erkel utca 1. szám alatti lakos ellen.* (Dm, 1975. máj. 31.)

A két forma különbsége azonban nem mindig ilyen tiszta. Mivel az első (mint bevezető) és a negyedik (mint befejező) mondat egyaránt elkülönül a középső két mondat tömbjétől, az esetek többségében csak aprólékos elemzéssel lehet dönteni, hogy a bevezető, vagy pedig a befejező mondat alkot-e tömböt egymagában. A következő példa elemzésével ezt a munkát kívánjuk szemléltetni.

„(1) *Enyhült a vízhiány Szigetvárott.* (2) *A hét elején bekötött kút hozama* [u g y a n i s] *fokozatosan emelkedett, s péntekig elérte a félezer köbmétert.* (3) *Ennyivel több vizet fogyaszthat a város naponta.* (4) E n n e k e l l e n é r e *az illetékesek a legszigorúbb víztakarékosságra kérik a lakosságot Szigetvárott.*" (N, 1974. aug. 10.)

A három kapcsolás l o g i k a i fajtája aránylag tisztán látható. Mivel az 1. mondat előre vetett végkövetkeztetés, a folytatása magyarázó viszonnyal kapcsolódik. A 3. mondat leginkább a 2.-ban közölt tény következményének tekinthető, míg a 4. kapcsolása iránt az ellentétes kötőszó szerepű kifejezés *(Ennek ellenére)* semmi kétséget sem hagy.

Annál vitathatóbb ennek az ellentétes kapcsolódásnak a terjedelmi érvénye. *Minek ellenére* kérik az illetékesek a lakosságot a legszigorúbb takarékosságra? Annak ellenére, hogy *Enyhült a vízhiány Szigetvárott?* Vagyis a hír első tömbje tagolódik belsőleg a 4. mondattal mint azonos szintű tömbbel szemben, azaz így: ⟨[1→ →(2←3)]≠4⟩? Vagy talán a 2–3. mondat által alkotott belső tömbbel áll ellentétben a 4. mondat: ⟨1→[(2←3)≠4]? (*„A hét elején bekötött kút hozama fokozatosan emelkedett . . . Ennek ellenére . . .*")

Vagy csupán a közvetlen előzményével áll szemben a 4. mondat: ⟨1→[2←(3≠4)]⟩? (*„Ennyivel több vizet fogyaszthat a város naponta. Ennek ellenére . . .”*)

A konstrukciós forma egyetlen biztosan elemezhető egysége a 2—3. mondat alkotta tömb, ugyanis az utótag utalószava (*Ennyivel*) pontosan jelzi a következtető viszonyú kapcsolás érvényét, azaz a közvetlenül megelőző mondatot. Mivel a három tömbre való tagolódás egyébként is ritka lehetősége itt nem merülhet fel (ehhez túl erős a mondatok logikai kapcsolódása), az egyenlőtlenül kéttömbös konstrukció egyik változatával állunk szemben. Érveket kell tehát találnunk, hogy az első vagy a negyedik mondat alkot-e tömböt a tagolódás első szintjén: ⟨1→[(2←3)≠4]⟩ vagy ⟨[1→(2←3)]≠≠4⟩.

Ha az első mondat előre vetett végkövetkezményként önmagában tömb értékű, akkor a konstrukció második, kifejtő szerepű tömbje általában tőle függetlenül is életképes, miként az alábbi példa tanúsítja:

„(1) *Kazincbarcika és Leninváros több létesítménnyel gyarapodik az idén.* (2) *Leninvárosban az olefinprogram megvalósításán dolgozó építők és szerelők részére kisebb lakótelepet alakítanak ki, a külföldi szakemberek részére pedig hétemeletes vendégszállót építenek.* (3) *Az év végére elkészül az ezerháromszáz négyzetméter alapterületű új ABC-áruház is.* (4) *Kazincbarcikán az idén százhetvenöt lakást és egy tizenkét tantermes iskolát építenek.*” (MN, 1973. jan. 16.) Ábrázolva: ⟨1→[2+3)+4]⟩.

A tömb értékű mondat előző jellemzése a hír végi helyzetre is érvényes. A tömb értékű záró mondat nélkül is általában életképes a kifejtő, belsőleg tagolódó tömb:

„(1) *A dolgozók régi kívánsága teljesült az év első munkanapjaiban a szegedi jutagyárban.* (2) *Megnyílt az új nőgyógyászati és fogászati szakrendelés.* (3) Í g y *a műszakok végén vagy előtt nem kell bejönni a városba, hanem a gyárban, helyben megfelelő orvosi ellátásban részesülnek.* (4) *Az SZTK-val történt megállapodás értelmében a jutaárugyári fogászat a nyugati iparövezet munkásainak, tehát a DEFÁG, a tejüzem, a gumigyár, a házgyár, a Patyolat, a fémipari vállalat dolgozóinak is rendelkezésére áll.*” (Dm, 1972. jan. 5.) Ábrázolva: ⟨[1→(2←3)]+4⟩.

Az idézett két hír tanulsága nyomán megállapíthatjuk, hogy elemzett példánk kérdéses két mondata közül az elsőt nem nélkülözheti a konstrukció. Az *Enyhült a vízhiány Szigetvárott* mondat nélkül a közvetlen folytatás elbizonytalanodnék, s csak az utolsó mondathoz érve tudná meg az olvasó, hogy *hol emelkedett a bekötött kút hozama:* vagyis a fontos i n f o r m á c i ó konstrukcionálisan is

hiányzik. A negyedik mondat nélkül viszont sem informatíve, sem pedig konstrukcionálisan nem volna hiányos az első három mondat egysége, hiszen a 4.-ben e g y m á s i k fontos és önálló hírről van szó: *„Az illetékesek a legszigorúbb víztakarékosságra kérik a lakosságot Szigetvárott."*

A 4. mondat önállósága (önálló tömb szerepe) ellen mindössze egy kifogás merülhetne fel, mégpedig az, hogy az *Ennek ellenére* kifejezéssel be van építve a konstrukcióba. Ha azonban ezt a kifogást döntőnek tekintenénk, akkor a fenti gondolatmenetet el sem kezdhettük volna. A kötőszó ugyanis, mivel nem mondatrész, nem játszik szerepet a mondat nyelvi megformálásában, informatív önállóságában; de még kapcsolódásának logikai természetében sem döntő. A 4. mondat az *Ennek ellenére* kifejezés nélkül is ellentétes viszonyban állna előzményével.

Más lenne a helyzet, ha nem csupán kötőszóval, hanem a nyelvi megformáltság útján is be lenne szerkesztve a 4. mondat, miként az alábbi hírben tapasztalhatjuk:

„(1) *Új pedagógusokat fogadtak pénteken Zalaegerszegen.* (2) *Az ideihez hasonló nagy számban még egyetlen évben sem vállaltak állást a pedagógusok a megyében.* (3) *Összesen* [u g y a n i s] *84 új nevelő tett esküt.* (4) *Munkába állásuk* e l l e n é r e *továbbra is szükség lesz nyugdíjas és képesítés nélküli pedagógusok foglalkoztatására."* (N, 1974. aug. 24.) Ábrázolva: ⟨1+[2→3)≠4]⟩.

Kétségtelen, hogy a 4. mondat megszorítja, korlátozza az első mondat jelentésének érvényét, de semmiképpen sem olyan mértékben, hogy kikezdhetné annak tételmondat szerepét. A 4. mondat belső megszerkesztettsége (Munkába állás*uk*) egyértelműen jelzi a logikai kapcsolás terjedelmi érvényét: [(2→3)≠4], az ellentétes viszony tehát ebben a konstrukcióban a második fő tömb alkapcsolásaként kapott szerepet. A következő példa viszont ugyanazt a formát képviseli, mint az elemzésünk középpontjában álló hír. Jól látható rajta, hogy az első tömb más természetű logikai építkezése ellenére is önálló tömb értékű az ellentéttel záró negyedik mondat:

„(1) *Kéthetes késéssel értek be a növényi kultúrák.* (2) *A lemaradás különösen a paprikára és a paradicsomra jellemző.* (3) *Eddig* [u g y a n i s] *csupán ezer vagonnyi paradicsomot dolgoztak fel.* (4) *A következő napokban* [a z o n b a n] *várhatóan meggyorsul majd a felhozatal, és minden konzervgyárban indíthatják a gépsorokat."* (N, 1974. aug. 17.) Ábrázolva: ⟨[1+(2→3)]≠4⟩.

A fentiek alapján tehát a ⟨[1→(2←3)]≠4⟩-féle konstrukciós formát ismerhetjük fel elemzett hírünkben, ahol a magyarázó, a következtető és az ellentétes kapcsolások közül a legutóbbi bizonyult főkapcsolásnak, míg a magyarázó a tagolódás második, a következ-

tető viszony pedig a tagolódás harmadik szintjén helyezkedik el: ⟨[1→(2←3)]≠4⟩.

2. Az előző pontban azt a két konstrukciós formát vizsgáltuk meg közelebbről, amelyben a bevezetés—tárgyalás—befejezés hármassága uralkodik. E formák két fő része közti kölcsönös sorrendi cserével keletkezik az alábbi két változat:

A) ⟨1—[(2—3)—4]⟩

⟨[(1—2)—3]—4⟩. Például: „(1) *A Mariner-10. amerikai műhold fedélzetén újabb hiba támadt.* (2) [U g y a n i s] *a Merkur-bolygót vizsgáló állomás fényképfelvételeit rögzítő magnókészülék elromlott.* (3) E n n e k e l l e n é r e *továbbra is lehetséges a felvételek továbbítása a földi központba.* (4) *A Mariner a jövő hónapban repül el másodszor a bolygó közelében, és ez alkalommal 500 felvételt készít.*" (N, 1974. aug. 25.) Ábrázolva: ⟨[[(1—2)≠3]+4⟩.

B) ⟨[1—(2—3)]—4⟩

⟨1—[2—(3—4)]⟩ (1) *A Dnyeprodzerzsinszki Vagongyár megkezdte az emeletes — gépkocsik szállítására szolgáló — vagonok gyártását.* (2) *A felmérés során* [u g y a n i s] *megállapították, hogy az új személygépkocsik kétharmadát vasúton kell az értékesítés helyére szállítani.* (3) *A jelenlegi négytengelyes platókocsikon* [a z o n b a n] *mindössze három gépkocsi fér el, és ez a teherbírásnak mindössze egytizedét veszi igénybe.* (4) *A gazdaságos szállításért* [e z é r t] *olyan emeletes platókocsit terveztek, amely alapméreteiben nem különbözik a jelenlegiektől, mégis 17 gépkocsi szállítható rajta.*" (Dm, 1972. dec. 24.) Ábrázolva:

⟨1→[2≠(3←4)]⟩.

3. A három- és a négymondatos konstrukciós formák összehasonlításakor az a bonyomásunk támadhat, hogy a hárommondatos forma önálló egységként épül be a négymondatosba, pl.:

hárommondatos: [1—(2—3)],

négymondatos: ⟨[1—(2—3)]—4⟩. Ez több esetben valóban így értelmezhető, de a mennyiségnek (bekezdéshosszúságnak) új minőségi lehetősége is van, azaz olyan belső tömbformát is kialakíthat, amilyen a hárommondatosak között nem lehetséges. A jól szerkesztett hárommondatos bekezdés ugyanis nem tagolódhat három tömbre, nincs tehát [1—2—3]-féle forma, mégpedig azért nincs, mert az első vagy a harmadik mondattal szemben a másik kettő mindig szorosabb kapcsolatba lép: [1—(2—3)], [(1—2)—3]. A négymondatos terjedelem azonban lehetővé teszi három mondat azonos szerepű elhelyezkedését: [1—(2—3—4)]. Például:

„[1) *A Farkasréti temetőben hétfőn délután nagy részvéttel kísérték utolsó útjára L. D. főmérnököt, a Nehézipari Minisztérium műszaki és gazdasági tanácsadóját, aki a hazai alumíniumipar fejlesztésében*

szerzett nagy érdemeket. (2) *A minisztérium nevében dr. L. T., a beruházási főosztály vezetője búcsúztatta az elhúnytat.* (3) *Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület nevében M. J., az egyesület főtitkára búcsúzott el bányászköszöntéssel az egykori főtitkártól.* (4) *A soproni, egykori evangélikus középiskola volt iskolatársai és barátai képviseletében R. O., az Akadémiai Kiadó szerkesztője vett búcsút L. D.-től.*" (MN, 1972. dec. 5.) Ábrázolva: [1+(2+3+4)].

A II. tömb azonos szerepű mondategészekre tagolódik, mindhárom azonos módon kapcsolódik az I. tömböt képviselő tételmondathoz. Ez a konstrukciós forma lényege, amelyet tanulságként is megfogalmazhatunk. Eszerint tagolódhat három vagy több részre is valamely konstrukciós forma, ha a részek valami r a j t u k k í v ü l i h e z a z o n o s m ó d o n k a p c s o l ó d n a k. A közös viszonyulási pont legtöbbször a tételmondat, de nem okvetlenül az: lehet például az újsághír kiemelt c í m e is. Ez azonban már a cím konstrukcionális szerepe, amellyel külön munkában szeretnénk foglalkozni.

4. A négymondatos újsághírek elkülönülő csoportját alkotja az e g y e n l ő e n k é t t ö m b ö s forma: [(1—2)—(3—4)]. Ez a kevésbé epikus, jobbára fejtegető-leíró témák belső tagolódásával keletkezik:

„(1) *Egészen rendkívüli fa él Indiában.* (2) [U g y a n i s] *Ha valaki hozzáér, áramütést érez.* (3) *A fa „elektromos potenciálja" a nap folyamán többször is változik.* (4) *A legmagasabb feszültséget* [u g y a n i s] *a déli órákban, a legalacsonyabbat pedig éjfél körül észlelik.*" (MN, 1972. dec. 24.) Ábrázolva: [(1→2)+(3→4)].

5. A következőkben egy-egy példával szemléltetem a konstrukciós formák logikai változatait.

5.1. A z e l s ő f ő t ö m b t a g o l ó d i k: ⟨[1—(2—3)]—4⟩ (95 db, 15,85%).

5.1.1. K a p c s o l a t o s viszonyú főkapcsolás: ⟨[1—(2—3)]+4⟩ (69 db, 11,8%).

5.1.1.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás:[162] ⟨[1+(2—3)]+4⟩.

„(1) *A Missouri állambeli Clintonban (USA) robbanás vágott szét egy kétemeletes épületben levő divatáru üzletet.* (2) *A robbanás és a rákövetkező tűz két asszony és két tűzoltó halálát okozta.* (3) *Rajtuk kívül legalább hat ember szorult a romok közé.* (4) *A robbanást gázszivárgás előzte meg.*" (Dm, 1972. dec. 12.) Ábrázolva: ⟨[1+(2+3)]+4⟩.

„(1) *Hétfőn tűz ütött ki a Növényolajipari Vállalat kőbányai növényolajgyárában.* (2) *A tüzet a tűzoltóság megérkezése előtt eloltották.*

[162] A főkapcsolásnak itt csak a relatív gyakoriságát adom meg, a kis létszámú csoportokat nem érdemes felbontani abszolút értékekre is.

	Közéleti			Rendőrségi			K. + R.		Összesen	
	A	K	Ö	A	K	Ö	A	K	db	%
⟨[1—(2—3)]+4⟩	32	31	63	2	4	6	34	35	69	11,8
⟨[1—(2—3)]←4⟩	—	2	2	9	7	16	9	9	18	3,05
⟨[1—(2—3)]≠4⟩	2	—	2	—	4	4	2	4	6	1,0
⟨[1—(2—3)]→4⟩	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	34	33	67	11	15	26	45	48	93	15,85
⟨1+[(2—3)—4]⟩	34	36	70	3	2	5	37	38	75	12,78
⟨1→[(2—3)—4]⟩	11	23	34	5	3	8	16	26	42	7,16
⟨1←[(2—3)—4]⟩	3	6	9	2	2	4	5	8	13	2,21
⟨1≠[(2—3)—4]⟩	1	1	2	—	2	2	1	3	4	0,68
	49	66	115	10	9	19	59	75	134	22,83
⟨[(1—2)—3]+4⟩	30	10	40	1	2	3	31	12	43	7,33
⟨[(1—2)—3]←4⟩	1	2	3	2	10	12	3	12	15	2,56
⟨[(1—2)—3]→4⟩	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
⟨[(1—2)—3]≠4⟩	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	31	12	43	3	12	15	34	24	58	9,89
⟨1+[2—(3—4)]⟩	19	26	45	2	1	3	21	27	48	8,18
⟨1→[2—(3—4)]⟩	16	14	30	5	2	7	21	16	37	6,30
⟨1←[2—(3—4)]⟩	5	3	8	1	2	3	6	5	11	1,87
⟨1≠[2—(3—4)]⟩	2	—	2	—	—	—	2	—	2	0,34
	42	43	85	8	5	13	50	48	98	16,69
[(1—2)+(3—4)]	72	69	141	4	8	12	76	77	153	26,06
[(1—2)+(3—4)]	10	6	16	2	2	4	12	8	20	3,41
[(1—2)≠(3—4)]	3	2	5	3	—	3	6	2	8	1,36
[(1—2)←(3—4)]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	85	77	162	9	10	19	94	87	181	30,83
[1+(2+3+4)]	11	12	23	—	—	—	11	12	23	3,91
Összesen	252	243	495	41	51	92	293	294	587	100,00

(3) *Két dolgozót* a z o n b a n *a mentők súlyos állapotban, harmadfokú égési sérülésekkel kórházba szállítottak.* (4) *A vizsgálat megindult.*" (N, 1974. aug. 18.) Ábrázolva: ⟨[1+(2≠3)]+4⟩.

„(A) *A Szegedi Kazánjavító Szövetkezet megvásárolta a földeáki régi malomépületet, s több mint egymillió forintos költséggel korszerű-*

sítette. (2) *A tágas belső helyiségben műhelyt, kisebb helyiségeiben pedig öltözőt, fürdőt létesített.* (3) Í g y *a régi malom szövetkezeti üzemmé alakult, ahol hőcserélő elemeket gyártanak.* (4) *A régi malom átalakítása jól sikerült, a termelés nyereséges.*" (Dm, 1973. febr. 18.) Ábrázolva: ⟨[1+(2←3)]+4⟩.

5.1.1.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: ⟨[1→(2−3)]+4⟩.

„(1) *A párizsi Santé-börtönben kedden hajnalban kivégezték Buffet-t és Bontemps-t.* (2) *A két férfi az 1971 szeptemberi clairvaux-i börtönlázadás során két tiszt ejtett, majd mindkettőjük torkát elvágta.* (3) *Halálra ítélték őket, és Pompidou elnök — hosszas habozás után — az ítélet végrehajtása mellett döntött, nem volt hajlandó kegyelmet adni.* (4) *Az elnök közismert ellenzője a halálbüntetésnek; hivatalba lépése — 1969 márciusa óta Franciaországban nem hajtottak végre halálos ítéletet.* (Dm, 1972. nov. 29.) Ábrázolva: ⟨[1→(2←3)]+4⟩.

„(1) *A konyha és közvetlen környéke Amerika legveszélyesebb területe.* (2) *A biztosító társaságok statisztikája* [u g y a n i s] *kimutatja, hogy az elmúlt évben 26 500 ember halt meg a konyhában.* (3) *Ez a megelőző évhez képest közel 50 százalékos emelkedést mutat.* (4) *A balesetek leggyakoribb oka, hogy az emberek nem ismerik a háztartási készülékek egyre bonyolultabbá váló szerkezetét, továbbá a korszerű technológiában kevésbé jártas gyermekek nagy érdeklődést tanúsítanak a gépek iránt.*" (Dm, 1972. jan. 30.) Ábrázolva: ⟨[1→(2+3)]+4⟩.

5.1.1.3. Következtető viszonyú alkapcsolás: ⟨[1←(2−3)]+4⟩.

„(1) *Száj- és körömfájás megbetegedés fordult elő Szlovákia több vidékén.* (2) E z é r t — *mint Prágában hivatalosan bejelentették — a csehszlovák belügyminisztérium és külügyminisztérium 1972. december 8-án 00,00 órakor kezdődő hatállyal elrendelte magánszemélyek kiutazási tilalmát Magyarországra, Romániába, Jugoszláviába és a Szovjetunió kárpát-ukrajnai területére.* (3) *Magánszemélyek Bulgáriába és vissza csak repülőgépen utazhatnak.* (4) *Az intézkedés visszavonásig érvényes.*" (MN, 1972. dec. 8.) Ábrázolva: ⟨[1←(2+3)]+4⟩.

„(1) *Robbantást hajtottak végre ismeretlen tettesek az Il Mattino című nápolyi napilap szerkesztőségének épületében.* (2) *A szerkesztőség és a környező házak súlyos károkat szenvedtek.* (3) *Személyi sérülés* [a z o n b a n] *nem történt.* (4) *Haladó sajtókörök szerint a bűncselekményt szélsőséges neofasiszták követték el.*" (MN, 1973. jan. 3.) Ábrázolva: ⟨[1←(2≠3)]+4.

5.1.1.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: ⟨[1≠(2−3)]+4⟩.

„(1) *Egy caracasi bankba pisztollyal kezében betört egy álarcos rabló, és pénzt követelt.* (2) *Az egyik banktisztviselő* [a z o n b a n], *akinek feltűnt a rabló gyenge hangja és reszketeg mozdulata, kiverte kezéből a fegyvert, és leráncolta róla az álarcot.* (3) *Az álarc alól egy*

megszeppent, 80 éves férfi arca tűnt elő. (4) *A rendőrségi kihallgatás alkalmával az öreg kijelentette: „Pénzhez egyáltalán nem nyúltam, csak azt akartam bebizonyítani, hogy ilyen akcióra még az én koromban is képes az ember.*" (Dm, 1972. nov. 30.) Ábrázolva: ⟨[1≠(2←3)]+ +4⟩.

5.1.2. K ö v e t k e z t e t ő viszonyú főkapcsolás: ⟨[1—(2—3)]←4⟩ (18 db, 3,05%).

5.1.2.1. Következtető viszonyú alkapcsolás: ⟨[1←(2—3)]←4⟩.

„(1) *Összeütközött szabálytalan előzés közben személygépkocsijával egy vele azonos irányban haladó és lengyel turistákat szállító autóbusszal Vác határában Szedlák Gábor 20 éves autószerelő.* (2) *A karambol* k ö v e t k e z t é b e n *a két jármű a szakadékba borult.* (3) *Az autóbusz utasai közül egy turista életveszélyes, a busz vezetője és két utas súlyos, tíz turista pedig könnyebb sérüléseket szenvetett.* (4) *A rendőrség Szedlák Gábort őrizetbe vette.*" (N, 1974. szept. 24.)

„(1) *Nem adta meg az elsőbbséget tehergépkocsijával a kijelölt gyalogátkelőhelyen haladóknak Tóth György 40 éves gépkocsivezető a XVI., Szabadság út és Lándzsa utca kereszteződésében.* (2) *Elütötte Seres Mihály 48 éves burkolót, Pázmán István 38 éves eladót, valamint Székely Gyuláné 20 éves betanított munkást.* (3) *Az utóbbi súlyosan, a másik két gyalogos könnyebben sérült meg.* (4) *A gázoló ellen eljárás indult.*" (N, 1974. szept. 5.) Ábrázolva: ⟨[1←(2+3)]←4⟩.

5.1.2.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: ⟨[1→(2—3)]←4⟩.

„(1) *Súlyos testi sértésért állt a szegedi Járásbíróság előtt a vádlottak padján Csákós István 33 éves, Szeged, Makkosházi út 7. szám alatti lakos, büntetlen előéletű.* (2) *Ittasan tartózkodott az újszegedi Kertészféle vendéglőben, ahol egy szórakozó társaságból Hudák József szegedi lakos lekicsinylő megjegyzést tett rá.* (3) *Ennek megtorlásaként Csákós zsebkést rántott, és mellbe szúrta Hudákot, akit súlyos sérüléssel a mentők vittek a kórházba.* (4) *A szegedi Járásbíróság Csákós Istvánt nem jogerősen 6 hónap börtönre ítélte.*" (Dm, 1972. nov. 22.) Ábrázolva: ⟨[1→(2—3)]←4⟩.

„(1) *Többszörösen büntetett előéletűként került ismételten a vádlottak padjára a szegedi Járásbíróság előtt Kiss Béla András 21 éves, Salgótarján, Kercseg utca 21 szám alatti lakos lopás bűntette miatt.* (2) *Szegeden a Kossuth Lajos sugárúti munkásszállás környékéről ellopott egy motorkerékpárt, amellyel Salgótarjánba akart utazni.* (3) *Alig haladt ki* [a z o n b a n] *a városból, a Dorozsmai úton a rendőrjárőr igazoltatta, s a lopott motorkerékpárral együtt előállította.* (4) *Kiss Béla Andrást a szegedi Járásbíróság nem jogerősen 1 év fegyházra ítélte, és 2 évre eltiltotta a közügyek gyakorlásától.*" (Dm, 1974. jan. 17.) Ábrázolva: ⟨[1→(2≠3)]←4⟩.

„(1) *A Loch Ness-i szörny legendája az utóbbi időben újra megélén-*

külf (2) *Ezúttal* [u g y a n i s] *tudósok egy csoportja, a bostoni Alkalmazott Tudományok Akadémiájának néhány kutatója állítja, hogy kísérleteik során érzékeny víz alatti jelzőberendezésük a 15 méteres mélységben nem is egy, hanem két hat-kilenc méteres, tüskés, púppal, és hosszú farokkal rendelkező „valamit" észlelt az erős fénykévékkel megvilágított vízben.* (3) *A kutatók által készített fényképen ez a »valami« háromszög alakúnak látszik.* (4) *A szörny létezéséről tehát tovább folyik a vita.* (Mn, 1973. jan. 7.) Ábrázolva: ⟨[1→(2+3)]←4⟩.

5.1.2.3. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: ⟨[1+(2−3)]←4⟩.

„(1) *Büntetlen előéletűként került a vádlottak padjára a szegedi Járásbíróság előtt Turcsik Antal 32 éves, Üllés, Petőfi dülő 90. szám alatti lakos, aki ellen folytatólagosan elkövetett megrontás volt a vád.* (2) *Bűnössége bizonyítást nyert a bíróság előtt.* (3) [U g y a n i s] *Rábizonyult, hogy egy 14. életévét még be nem töltött leányt megrontott.* (4) *Turcsik Antalt a szegedi Járásbíróság jogerősen 1 év börtönre ítélte, és kötelezte a bűnügyi költségek megfizetésére is.*" (Dm, 1974. aug. 30.) Ábrázolva: ⟨[1+(2→3)]←4⟩.

„(1) *Más nevére érvényes, Európára szóló útlevelet hamisított Bognár Éva 27 éves, Sarkad Kölcsey utca 9. szám alatti lakos, eddig büntetlen előéletű,* (2) *Cselekményét azért követte el, hogy segítségével Nyugatra jusson.* (3) *Ebben* [a z o n b a n] *megakadályozták.* (4) *Bognár Évát a szegedi Járásbíróság nem jogerősen 1 évi börtönre ítélte, elkobozta tőle a meghamisított útlevelet, valamint egy nevére szóló kishatárforgalmi engedélyt.*" (Dm, 1972. jan. 14.) Ábrázolva: ⟨[1+(2≠3)]←4⟩.

„(1) *Alkalmi ismerősökkel szórakozott a szőregi Hintaló Csárdában Balogh József 19 éves, Szőreg, Gyár utca 10. szám alatti lakos.* (2) *Szórakozótársai egyike elárulta, hogy lakásuk ablakát valaki betörte, és még nem üvegezték be, csupán fóliát feszítettek rá.* (3) *Ezt az értesülést kihasználva a vádlott néhány nap múlva bemászott alkalmi ismerősének lakásába a nylonnal borított ablakokon át, és különböző ruhaneműt vitt el magával.* (4) *A szegedi Járásbíróság Balogh Józsefet jogerősen hat hónap börtönre ítélte.*" (Dm, 1974. okt. 29.) Ábrázolva: ⟨[1+(2+3)]←4⟩.

5.1.3. E l l e n t é t e s viszonyú főkapcsolás: ⟨[1−(2−3)]≠4⟩ (6 db, 1,0%).

5.1.3.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: ⟨[1+(2−3)]≠4⟩

„(1) *A budapesti színházak sorra nyitnak a következő napokban és hetekben.* (2) *Elsőnek az Állami Bábszínház és a Vidám Színpad nyit szeptember 7-én.* (3) *A Budapesti Gyermek Színház évadja szeptember 22-én kezdődik.* (4) *A Madách Kamara Színház* [v i s z o n t] *az idén — belső átépítési munkák miatt — később nyit, október 18-án.*" (N, 1974. szept. 4.) Ábrázolva: ⟨[1+(2+3)]≠4⟩.

„(1) *Kéthetes késéssel értek be a növényi kultúrák.* (2) *A lemaradás különösen a paprikára és a paradicsomra jellemző.* (3) *Eddig* [u g y a n i s] *csupán ezer vagonnyi paradicsomot dolgoztak fel.* (4) *A következő napokban* [a z o n b a n] *várhatóan meggyorsul majd a felhozatal, és minden konzervgyárban indíthatják a gépsorokat.*" (N, 1974. aug. 17.) Ábrázolva: ⟨[1+(2→3)]≠4⟩.

5.1.4. M a g y a r á z ó viszonyú főkapcsolás: ⟨[1−(2−3)]→4⟩. (0 db).

5.2. A m á s o d i k f ő t ö m b t a g o l ó d i k: ⟨1−[(2−3)→4]⟩ (134 db, 22,83%).

5.2.1. K a p c s o l a t o s viszonyú főkapcsolás: ⟨1+[(2−3)→4]⟩, (43 db, 7,33%).

5.2.1.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: ⟨1+[(2−3)+4]⟩.

„(1) *Húsz halálos áldozata és hatvan sebesültje van annak az orkánszerű szélviharnak, amely szerdán söpört végig az argentin fővároson.* (2) *Buenos Airesben az orkán leszaggatta sok ház tetejét, fákat csavart ki tövestől, és távirópóznákat döntött ki.* (3) *A nyomában járó hatalmas esőzés következtében sok utca víz alá került.* (4) *Egyes városnegyedekben kialudt a villany, és a főváros környékén akadozik a vasúti forgalom is.*" (Dm, 1973. febr. 2.) Ábrázolva: ⟨1+[(2+3)+4]⟩.

„(1) *Ünneplő japánok millióri keresték fel az új év első két napján a sintoista szentélyeket, hogy a hagyományoknak megfelelően pénzadományokkal vásároljanak maguknak békét és nyugalmat az 1973-as évre.* (2) *Az áldozati pénzek befogadására szolgáló faládák mellett őrködő rendőrök műanyag álarccal védekeztek a röpködő pénzérmék ellen.* (3) *Akik* [u g y a n i s] *nem tudtak a persely közelébe kerülni, a távdobást választották.* (4) *A szentélyek jelentős bevételre tettek szert a »gonosz« szellemeket elűző nyílvesszők kiárusításából is.*" (MN, 1973. jan. 4.) Ábrázolva: ⟨1+[(2→3)+4]⟩.

„(1) *Lövöldözésre került sor szerdán New York Kennedy repülőterén, amikor a biztonsági szolgálat emberei ki akarták nyitni az egyik utas gyanús külsejű bőröndjét.* (2) *A csomag tulajdonosa kitépte az egyik rendőr kezéből a fegyvert, és tüzet nyitott.* (3) *Két repülőtéri alkalmazott megsérült.* (4) *A férfit rövid üldözés után sikerült elfogni.*" (MN, 1972. dec. 21.) Ábrázolva: ⟨1+[(2←3)+4]⟩.

„(1) *Most sikerült először lencsevégre kapni egy kis cápa születését.* (2) *A dolog úgy történt, hogy egy cápát idomítani akartak arra, hogy vízmedencében, közönség előtt produkálja magát.* (3) *Az idomítók legnagyobb csodálkozására* a z o n b a n, *alighogy a cápa beköltözött a vízmedencébe, két óra múlva két, méteres hosszúságú »kicsinye« született.* (4) *A szülésnél egy könnyűbúvár segédkezett — az anyacápa hidegvérrel fogadta jelenlétét.*" (Dm, 1972. jan. 21.) Ábrázolva: ⟨1+[(2≠3)+4]⟩.

5.2.1.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: ⟨1+[(2−3)→4]⟩.

„(1) *Ókori romváros maradványait tárták fel Jugoszláviában, az Adriai-tenger partján fekvő Zaton falucska közelében.* (2) *Az ásatás három éve kezdődött.* (3) *Azóta 104 római kori és 10 hellénizmus korabeli sírt bontottak ki.* (4) [E n n e k e r e d m é n y e k é n t] *Napvilágra került a középkorban már elfeledett város több kockaköves utcája, csatornája, sok olajlámpás és az I. század első feléből való pénzérme.*" (MN, 1972. dec. 15.) Ábrázolva: ⟨1+[(2+3)←4]⟩.

„(1) *Ittas vezetés miatt már négy alkalommal ítélték el Mocsi Miklós 35 éves szomódi gépkocsiszerelőt.* (2) *Legutóbbi büntetése után két évig el volt tiltva a járművezetéstől.* (3) [D e] *Ezalatt ismét ittasan, lopott kocsival, jogosítvány nélkül autózott, gázolt, majd áldozatát cserbenhagyta.* (4) *A bíróság Mocsit jogerősen egyévi és nyolchónapi szabadságvesztésre ítélte.*" (N, 1974. okt. 3.) Ábrázolva: ⟨1+[(2≠3)←4]⟩.

5.2.1.3. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: ⟨1+[(2−3)≠4]⟩.

„(1) *27 évet töltött egy parányi szigeten Murakami Szakaicsiro, aki most 74 éves.* (2) *A mindössze 740 négyzetméteres szigetre a II. világháború végén költözött a japán Robinson, amikor úgy érezte, hogy nem bírja már tovább a háborús káoszt.* (3) *Uszadékfából kunyhót épített magának, s növényeken, halakon élt.* (4) *Most, karácsony napján* [a z o n b a n] *elhatározta, hogy szakít magányos életével, s új életet kezd az emberek között*" (MN, 1972. dec. 28.) Ábrázolva: ⟨1+[2+3)≠4]⟩.

„(1) *Új pedagógusokat fogadtak pénteken Zalaegerszegen.* (2) *Az ideihez hasonló nagy számban még egyetlen évben sem vállaltak állást pedagógusok a megyében.* (3) *Összesen 84 új nevelőt tett esküt.* (4) *Munkába állásuk* e l l e n é r e *továbbra is szükség lesz nyugdíjas és képesítés nélküli pedagógusok foglalkoztatására.*" Ábrázolva: ⟨1+[(2→3)≠4]⟩.

5.2.2. M a g y a r á z ó viszonyú főkapcsolás: ⟨1→[(2−3)−4]⟩, (42 db, 7,16%)

5.2.2.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: ⟨1→[(2−3)+4]⟩

„(1) *Hét fiatal óriáskígyóval gazdagodott a Budapesti Állatkert.* (2) *A világhírű Probst Cirkuszban* [u g y a n i s] *március végén 13 óriáskígyó született.* (3) *A cirkusz idomárja az újszülötteket az Állatkert hüllőházának gondozására bízta.* (4) *A gondoskodás ellenértékeként most hét kígyócsemete az Állatkertben maradt, hat testvérük pedig visszakerült a tulajdonoshoz.*" (MN, 1972. dec. 31.) Ábrázolva: ⟨1→[2+3)+4]⟩.

„(1) *Kellemetlen zavar keletkezett szerdán délután a csúcsforgalmi időben a Váci úti villamosforgalomban.* (2) *A 20-as számú Volán vállalat egyik autóbusza* [u g y a n i s] *megcsúszva nekiütközött egy veze-*

téktartó oszlopnak. (3) E n n e k k ö v e t k e z t é b e n *a felső vezeték elszakadt.* (4) *A közlekedési vállalat az Árpád-hídtól a Kádár utca felé és Újpesten az Árpád úttól visszafordította a villamosokat, míg az Árpád-híd és az újpesti híd között autóbuszok közlekedtek a hiba elhárításáig, ami 53 percet vett igénybe.*" (MN, 1973. jan. 11.) Ábrázolva: ⟨1→[(2←3)+4]⟩.

„(1) *Sikkasztás alapos gyanúja miatt letartóztatta a rendőrség Magyar György 25 éves, Pálos utca 6. szám alatti lakost, s ellene büntetőeljárást indított.* (2) *Magyar a DÉGÁZ alkalmazottja volt, háznál a propán-bután gázpalackok cseréjét, szállítását végezte, illetve a megrendelőktől felvett pénzt is ő kezelte.* (3) *Napokon át* [a z o n b a n] *nem számolt el az általa felvett összegekkel, munkahelyének tájára sem nézett.* (4) *A rendőrségi vizsgálat szerint Szegeden és Csongrád megye más városaiban 20 ezer 700 forintot szórakozott el a sikkasztott pénzből.*" (Dm, 1972. dec. 6.) Ábrázolva: ⟨1→[(2≠3)+4]⟩.

5.2.2.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: ⟨1→[(2−3)←4]⟩.

„(1) *Nem mindennapi karambol történt vasárnap a Győr-Sopron megyei Bőnyrétalap községben.* (2) *Felesi János, a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal gépkocsivezetője — saját gépjárművét vezetve — a falun átvezető főútvonalon egy ötmázsás bikával ütközött össze.* (3) *A bika* [u g y a n i s] *olyan váratlanul rohant ki a főútvonalra, hogy a hivatásos gépkocsivezető nem tudta kikerülni.* (4) *A kocsi alaposan megsérült, de az utasoknak szerencsére nem esett bajuk.*" (Ng, 1975. aug. 5.) Ábrázolva: ⟨1→[(2→3)←4]⟩.

„(1) *A Szeged városi és járási rendőrkapitányság garázdaság miatt indított eljárást Halál József 38 éves, rokkant nyugdíjas, büntetett előéletű, Szeged, Csaba utca 26. szám alatti lakos ellen.* (2) *A Csirke csárda előtt ittas állapotban belekötött egy, a helyiségből kifelé tartó vendégbe, aki előtt kijelentette, hogy halálos az ütése.* (3) *A következő pillanatban a gyanútlan illetőt leütötte.* (4) *Ügyét vádemelésre hamarosan átadják az ügyészségnek.*" (Dm, 1973. júl. 19.) Ábrázolva: ⟨1→[(2+3)←4]⟩.

„(1) *Súlyos baleset történt hétfőn az esti órákban a 4-es főút 103-as kilométerkövénél.* (2) [U g y a n i s] *Nem a látási viszonyoknak megfelelően vezette taxiját Szolnok belterülete felé Mészáros József (Szolnok, Nyíl u. 4), s elütötte az úttesten szabálytalanul áthaladó nyugdíjas Bacsa Istvánt (Szolnok, Alcsi-sziget 78).* (3) *A 75 éves embert súlyos, életveszélyes sérüléssel szállították kórházba.* (4) *A rendőrség megindította a vizsgálatot.*" (Sz, 1974. nov. 13.) Ábrázolva: ⟨1→[(2←3)←4]⟩.

„(1) *Lopás miatt vonta felelősségre a szegedi Járásbíróság Horváth Rozália 23 éves, Kübekháza, József Attila utca 54. szám alatti lakost.* (2) *Rábizonyult* [u g y a n i s], *hogy Szegeden, a Bizományi Áruházban kiválasztott egy szoknyát, amelyet felpróbált és magán hagyott, majd fizetés nélkül akart távozni az üzletből.* (3) [A z o n b a n] *Lelep-*

lezték. (4) *A szegedi Járásbíróság jogerősen 3 hónap börtönre ítélte.*" (Dm, 74. nov. 3.) Ábrázolva: ⟨1→[(2≠3)←4]⟩.

5.2.3. Következtető viszonyú főkapcsolás: ⟨1←[(2—3)—4]⟩ (13 db, 2,21%).

5.2.3.1. Kapcsolatos viszényú alkapcsolás: ⟨1←[(2—3)+4]⟩.

„(1) *Több mint 22 millió forintot költöttek az idén az Ikarus Karosszéria- és Járműgyár székesfehérvári gyárában műszaki fejlesztésre.* (2) [Így] *Új, nagy teljesítményű berendezések segítik a gyártást.* (3) *Közülük a legjelentősebb a vázgyártó berendezés.* (4) *Hamarosan megkezdi a munkát a korszerű tetőgyártó berendezés is.*" (MN, 1972. dec. 15.) Ábrázolva: ⟨1←[(2+3)+4]⟩.

5.2.3.2. Ellentétes viszonyú főkapcsolás: ⟨1≠[(2—3)—4]⟩ (4 db, 0,68%).

„(1) *A szegedi Uzsoki utcai óvoda annyira tönkrement, hogy az idén tavasszal be kellett zárni.* (2) *Három vállalat, a Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáztermelő Vállalat, a BUDALAKK, a DÉMÁSZ szegedi üzemének szocialista brigádjai* [azonban] *mintegy 80 ezer forint értékben kijavították a hibákat, új födémet építettek, s festettek.* (3) *A szegedi városi tanács 30 ezer forintot biztosított az újjáépítéshez.* (4) *A munka sikerrel befejeződött, az óvoda 72 kis lakója december 7-én újra birtokba veheti az épületet.*" (Dm, 1972. dec. 1.) Ábrázolva: ⟨1≠[(2+3)+4]⟩.

5.3. Az első fő tömb tagolódik: ⟨[(1—2)—3]—4⟩ (58 db, 9,89%).

5.3.1. *Kapcsolatos* viszonyú főkapcsolás: ⟨[(1—2)—3]+4⟩.

5.3.1.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: ⟨[(1—2)+3]+4⟩.

„(1) *Komárom megyében sok az újító pedagógus.* (2) *Munkájuk támogatására nemrég nyílt meg Tatabányán az újítók klubja.* (3) *Kedden a megye másik legnagyobb iskolavárosában, Esztergomban nyílt hasonló klub.* (4) *Mindkét városban központi műhely áll az újítók rendelkezésére.*" (N, 1974. szept. 25.) Ábrázolva: ⟨[(1+2)+3]+4⟩.

„(1) *Chicagóban a 27 éves Beverly Anderson kisasszony egy felhőkarcoló tetején fogyasztotta vacsoráját férfipartnerével, amikor egy repülőgép húzott el felettük egy feliratot vonva maga után:-„Szeretlek, Beverly!*" (2) *Később újabb gép jelent meg, amelynek felirata már ezt kérdezte: „Akarsz-e a feleségem lenni* " (3) *A hölgy partneréhez fordulva, igent mondott.* (4) *A repülőgépes leánykérés 250 dollárjába került a boldog vőlegénynek.*" (N, 1974. aug. 28.) Ábrázolva: ⟨[(1+2)+3]+4⟩.

5.3.1.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: ⟨[(1—2)→3]+4⟩.

„(1) *Nem sok öröme lehetett annak a cipőtolvajnak, aki egy San Francisco-i autó csomagtartójából elemelt négy, cipőkkel teli bőröndöt.* (2) *Feltéve természetesen, hogy nem valami csodalényről van szó.* (3) *A bőröndökben* ugyanis *kizárólag ballábas cipők voltak.* (4) *A*

rendőrség tájékoztatása szerint a négy bőröndnyi lábbeli egy cipőügynök mintakészlete volt." (Dm, 1972. jan. 30.) Ábrázolva: ⟨[(1+2)→3]+4⟩.

„(1) *Összeomlott egy fúrótorony a Szuezi-öbölben.* (2) *Tizenkét amerikai és hat egyiptomi olajkutató életét vesztette.* (3) *A kísérleti fúrásokat végző fémsziget egyik tartó lábazata* [u g y a n i s] *eltört, és az egész szerkezet a tengerbe fordult.* (4) *A szerencsétlenséget egyetlen ember élte túl.*" (N, 1974. okt. 11.) Ábrázolva: ⟨[(1←2)→3]+4⟩.

5.3.1.3. Következtető viszonyú alkapcsolás: ⟨[(1—2)←3]+4⟩.

„(1) *Átmeneti cukorhiány lépett fel az elmúlt napokban Franciaországban.* (2) *A cukorrépa-termelők szövetsége elnökének nyilatkozata alapján* u g y a n i s *az a rémhír terjedt el, hogy cukorhiány fenyegeti az országot, s a közönség napok alatt felvásárolta az üzletekben levő készleteket.* (3) *A hatóságok* [e r r e] *nyomban közölték, hogy riadalomra nincsen ok, mert a francia cukortermés évi 3 millió tonna, a belföldi fogyasztás pedig csak kétmillió tonna, s a jelenlegi tartalék is meghaladja a 200 ezer tonnát.* (4) *A rémhírt kizárólag spekulációs szándékból terjesztették.*" (N, 1974. szept. 6.) Ábrázolva: ⟨[(1→2)←3]+4⟩.

„(1) *Személygépkocsijával nekiütközött a szembejövő személygépkocsinak Hidas és Mecseknádasd között Varga József 45 éves gépszerelő.* (2) *A karambol* k ö v e t k e z t é b e n *Varga József személygépkocsija az úttesten keresztbe fordult, és az utána jövő személyautó beleszaladt.* (3) *Varga Józsefné 42 éves segédmunkás a helyszínen meghalt, férjét súlyos állapotban, további négy személyt pedig könnyű sérüléssel vittek kórházba.* (4) *A baleset okának megállapítására vizsgálat indult.*" (N, 1974. júl. 30.) Ábrázolva: ⟨[(1+2)←3]+4⟩.

5.3.1.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: ⟨[(1—2)≠3]+4⟩.

„(1) *A torontói (Kanada) városi parkban huligán támadott meg egy magányos leányt.* (2) [U g y a n i s] *El akarta venni tőle a retiküljét.* (3) *A leány reagálása* [a z o n b a n] *váratlan volt: a huligán állkapcsára mért erős ütéssel a földre terítette támadóját, majd a hátára vette, és a 3 kilométerre levő rendőrkapitányságra szállította.* (4) *A rendőrök nem tudtak hova lenni elragadtatásukban, mire a leány zavarba jött, és megkérte őket, ne közöljék a sajtóval a nevét: „Ha híre menne a dolognak, nehezen találnék magamnak férjet.*" (Dm, 1973. aug. 29.) Ábrázolva: ⟨[(1→2)≠3]+4⟩.

„(1) *Köd miatt nem tudtak fogadni repülőgépeket Ferihegyen hétfőn a reggeli órákban.* (2) [Í g y] *Késett a prágai és a berlini járat mellett a moszkvai gép leszállása is.* (3) *A Budapestről induló reggeli repülőgépek* a z o n b a n *rendben felszálltak.* (4) *A külföldi gépek fogadására csak a későbbiekben nyílt lehetőség.*" (N, 1974. okt. 8.) Ábrázolva: ⟨[(1←2)≠3]+4⟩.

5.3.2. K ö v e t k e z t e t ő viszonyú főkapcsolás: ⟨[(1—2)—3]←4⟩ (15 db, 2,56%).

5.3.2.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: ⟨[(1—2)+3]←4⟩.

„(1) *Kövi József 46 éves, Szeged, Mérey utca 8. szám alatti lakos, büntetett előéletű, egy ismerősének korábban kölcsönadott 30 forintot, amit visszakövetelt.* (2) E m i a t t *vita támadt közöttük, de a vádlott nem tágított ismerőse lakásából, sőt összeakaszkodtak.* (3) *Kövi verekedést provokált, majd egy vasreszelővel több ütést mért a sértett fejére.* (4) *Kövi Józsefet a szegedi Járásbíróság súlyos testi sértés kísérlete miatt nem jogerősen 4 hónap börtönre ítélte.*" (Dm, 1972. dec. 31.) Ábrázolva: ⟨[(1←2)+3]←4⟩.

5.3.2.2. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: ⟨[(1—2)≠3]←4⟩.

„(1) *Magdus Mihály 44 éves budapesti lakos az esztergomi vasútállomáson egy férfi zsebéből kiemelt 430 forintot.* (2) *Később Dömösön lopott el 800 forintot és ugyanennyi nyugatnémet márkát tartalmazó pénztárcát.* (3) *Amikor* [a z o n b a n] *Zebegényben a valutát eladásra kínálta, a hatóság letartóztatta.* (4) *Az Esztergomi Megyei Bíróság jogerősen kétévi szabadságvesztésre ítélte a notórius tolvajt.*" (MH, 1974. nov. 28.) Ábrázolva: ⟨[(1+2)≠3]←4⟩.

5.3.2.3. Következtető viszonyú alkapcsolás: ⟨[(1—2)←3]←4⟩.

„(1) *Nem az útviszonyoknak megfelelő sebességgel vezette autóbuszát Komárom megyében Pilismarót és Dömös között Tóth István 32 éves dömösi gépkocsivezető.* (2) [E z é r t] *Az előtte szabályosan közlekedő sózó tehergépkocsinak ütközött, majd egy betonkorlátot lesodorva az útmenti árok fölé csúszott.* (3) *A baleset következtében az autóbusz utasai közül Ferbert Józsefné 30 éves dömösi lakos súlyosan, de nem életveszélyesen, egy másik utas és az autóbusz vezetője könnyebben sérült meg.* (4) *A rendőri vizsgálat folyik.*" (MN, 1973. jan. 18.) Ábrázolva: ⟨[(1←3)←3]←4⟩.

5.4. A m á s o d i k f ő t ö m b t a g o l ó d i k: ⟨1—[2—(3—4)]⟩ (98 db, 16,69%).

5.4.1. *Kapcsolatos* viszonyú főkapcsolás: ⟨1+[2—(3—4)]⟩.

5.4.1.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás:

„(1) *A Mielecben működő lengyel repülőgépgyárban elkészült a Szovjetunió számára épített AN-2 típusú repülőgép 5000-ik példánya.* (2) *Az AN-2 gyártása szovjet licenc alapján 1960-ban kezdődött meg.* (3) *Először csak a repülőgép szállító változatát építették.* (4) *Ma* [v i s z o n t] *öt változat készül a repülőgépgyárban.*" (Dm, 1973. febr. 7.) Ábrázolva: ⟨1+[2+(3≠4)]⟩.

„(1) *A Hortobágyi Állami Gazdaság szürke magyar gulyája több mint 600 darabból áll.* (2) *Az ősi magyar háziállatot az egykori pusztai állattartás szokásai szerint az év nagy részében a szabadban őrzik, a borjak a legelőn nőnek fel.* (3) *Most szükségessé vált a szürke magyar gulya felfrissítése.* (4) E z é r t *Jugoszláviából és Romániából anyaállatokat vásárolnak.*" (N, 1974. okt. 2.) Ábrázolva: ⟨1+[2+(3←4)]⟩.

5.4.1.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: ⟨1+[2→(3—4)]⟩.

„(1) *Jean Haymes 22 éves coventryi lány, aki majdnem teljesen süketen született, egészségesre tüsszentette magát.* (2) *Az eset a múlt hét végén történt abban az autógyárban, ahol dolgozik.* (3) *Jean* [u g y a n i s] *allergiás a műanyaghab szagára és tapintására.* (4) *Egy allergiás tüsszentőroham közben az egyik pillanatról a másikra normálissá vált hallása.*" (Dm, 1972. jan. 10.) Ábrázolva: ⟨1+[2←(3+4)]⟩.

5.4.1.3. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: ⟨1+[2≠(3—4)]⟩.

„(1) *Száznyolcvan mérgeskígyó szabadult el kedden az egyik párizsi pályaudvarról, amikor a hordár elejtette a veszélyes terhet.* (2) *A viperák gyorsan igyekeztek szétszéledni.* (3) *A helyszínre érkezett tűzoltó brigád* a z o n b a n *haboltóval célba vette a csúszómászókat.* (4) E n n e k h a t á s á r a *a kígyók megdermedtek, és harminc percen belül sikerült ismét összefogdosni őket.*" (N, 1974. szept. 19.) Ábrázolva: ⟨1+[2≠(3←4)]⟩.

5.4.2. M a g y a r á z ó viszonyú főkapcsolás: ⟨1→[2—(3—4)]⟩ (37 db, 6,3%).

5.4.2.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: ⟨1→[2+(3—4)]⟩.

„(1) *Kétévi szabadságvesztésre ítélte a miskolci Járásbíróság Padra Kálmán gépkocsivezetőt.* (2) *Padra a múlt év nyarán a MÁV miskolci építési főnökség teherautójával Szikszóról Miskolcra tartott.* (3) *A síkos úton előzni akart egy szekeret, közben a teherkocsi megcsúszott, és egy személyautónak ütődött.* (4) *A személykocsi egyik utasa kórházba szállítás közben meghalt, további három személy pedig megsérült.*" (MN, 1973. jan. 9.) Ábrázolva: ⟨1→[2+(3←4)]⟩.

5.4.2.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás:

„(1) *Furcsa szokása van a szerbiai Dankivics faluban egy 64 éves férfinak.* (2) *Miodrag Vasic* [u g y a n i s] *éjszaka, álmában teljes hangerővel énekel.* (3) *A falubeliek* [e z é r t] *gyakran hallgatóznak a kunyhója körül.* (4) [É s] *megfigyelték, hogy mindig végigfújja a megkezdett dalt, de ha kezét megérintik, azonnal elcsendesedik.*" (ÉH, 1975. máj. 31.) Ábrázolva: ⟨1→[2←(3+4)]⟩.

5.4.2.3. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: ⟨1→[2≠(3—4)]⟩.

„(1) *Tragikus végű vadászat színhelye volt a hét végén az NSZK-beli Buch am Forst vidéke.* (2) *Egy coburgi gyáros zsákmányával hazafelé készült* (3) *Kutyája* [a z o n b a n] *olyan szerencsétlenül ugrott gazdája gépkocsijának ülésére, hogy lábával megrántotta a vadászpuska ravaszát.* (4) *A golyó azonnal végzett a vadásszal.*" (N, 1974. okt. 8.) Ábrázolva: ⟨1→[2≠(3+4)]⟩.

5.4.3. K ö v e t k e z t e t ő viszonyú főkapcsolás: ⟨1←[2—(3+ +4)]⟩ (11 db, 1,87%).

5.4.3.1. Ellentétes viszonyú alkapcsolás:

„(1) *A jugoszláv kormány rendeletet hozott, amelynek értelmében*

megváltozik egyes árucikkek kiskereskedelmi ára. (2) Így *a jövőben olcsóbban vásárolhatók a hazai gyártmányú személygépkocsik, a mosópor és egyes kozmetikai cikkek.* (3) *Jelentősen emelkedik* [viszont] *a szeszes italok, a cigaretta és a kávé árát.* (4) *Emelkedik a Diesel-olaj és egyes más cikkek kiskereskedelmi ára* is." (Dm, 1975. febr. 11.) Ábrázolva: ⟨1←[2≠(3+4)]⟩.

„(1) *Fának ütközött személykocsijával Szolnok megyében, Jászalsószentgyörgy határában Szlávik Ferenc 30 éves jászapáti gépkocsivezető, aki autóját nem az útviszonyoknak megfelelően vezette.* (2) *A személykocsi utasa, Pataki József 36 éves jászapáti lakos kórházba szállítás közben belehalt sérülésébe.* (3) *Szlávik Ferencet könnyebb sérüléssel vitték kórházba.* (4) *Az eljárás ellene folyamatban van.*" (MN, 1973. jan. 6.) Ábrázolva: ⟨1←[2≠(3+4)]⟩.

5.4.4. Ellentétes viszonyú főkapcsolás: ⟨1≠[2—(3—4)]⟩ (2 db, 0,34%).

5.4.4.1. Magyarázó viszonyú alkapcsllás: ⟨1≠[2→(3—4)]⟩.

„(1) *Több mint 1850 új otthont adnak át az idén a zuglói lakótelepen.* (2) *Gondot okoz* azonban, *hogy a kapcsolódó beruházások építése elmarad a lakásokétól.* (3) *Jó néhány körzetben* [ugyanis] *nincs Közért, orvosi rendelő, óvoda és bölcsöde.* (4) *A tanács idei legfontosabb feladatának ezek megvalósítását tartja.*" (MN, 1973. jan. 17.) Ábrázolva: ⟨1≠[2→(3←4)]⟩.

5.4.4.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: ⟨1≠[2←(3—4)]⟩.

„(1) *A Gépipari Tudományos Egyesület Csongrád megyei Csoportja évek óta figyelemre méltó tevékenységet fejt ki az MTESZ kebelében.* (2) *A csoportba tartozó szakemberek és szakterületek azonban olyan speciális kérdésekkel foglalkoznak, hogy érdemes a szakosodást tovább folytatni.* (3) Ezért *határozták el, hogy ma, szerdán megalakítják a csoport korrózióval foglalkozó tagjainak szakosztályát.* (4) *Az alakuló ülésre az MTESZ szegedi klubjában délután 2 órakor kerül sor.*" (Dm, 1972. nov. 1.) Ábrázolva: ⟨1≠[2←(3+4)]⟩.

5.5. A második fő tömböt alkotó mondatok belsőleg nem tömbösödnek: [1+(2+3+4)] (23 db, 3,91%).

„(1) *Magyar napok kezdődtek Gdanskban és a Vajdaságban a varsói Magyar Kulturális Intézet és a gdanski Vajdasági Kultúrház közös szervezésében.* (2) *Az egyhetes gazdag műsor keretében előadások hangzanak el a magyar gazdaságirányítási rendszerről, irodalomról, filmművészetről, közoktatásról és ifjúságpolitikáról.* (3) *Számos mozi magyar játék- és rövidfilmeket mutat be.* (4) *Több városban bemutatják a magyar grafikai, politikai, plakát-, filmdokumentum- és bélyegkiállítást.*" (Dm, 1972. nov. 21.)

„(1) *A harmadik négyéves időszakra iktatták be pénteken Joaguin*

Balaguer dominikai államfőt. (2) *A beiktatás napján bombák robbantak a főváros utcáin, egy ember meghalt, ketten megsebesültek.* (3) *A lakosság jelentős része bojkottálta az ünnepélyt.* (4) *Az ellenzéki pártok tiltakozásukat fejezték ki a beiktatás miatt.* (MN, 1974. aug. 18.)

5.6. Egyenlően kéttömbös forma: [(1—2)—(3—4)].

5.6.1. Kapcsolatos viszonyú főkapcsolás: [(1—2)+(3—4)] (153 db, 26,06%).

„(1) *A berlini Marx—Engels téren épülő impozáns köztársaságpalota napról napra változtatja arculatát.* (2) [Ugyanis] *Szélben és esőben, éjszaka is dolgoznak rajta a szorgalmas építők.* (3) *A reprezentatív építmény 1976 első negyedévében fogadja majd a legelső vendégeket.* (4) *Éttermében egyszerre 1500 vendég kaphat helyet.*" (N, 1974. aug. 31.) Ábrázolva: [(1→2)+(3+4)].

„(1) *Szigliget közelében, a 71-es számú útvonal egy új, csaknem négy kilométeres szakasza ingoványos talajon, alapozás nélkül készült el.* (2) *Az utóbbi munkát* ugyanis *műanyag szőnyeg használatával helyettesítették.* (3) *Hagyományos módszerrel két-három méter mélységig kell kiemelni a talajt.* (4) *A szőnyeg viszont kitűnően zár, útját állja a süllyedésnek, és gyorsítja az építést.*" (N, 1974. szept. 8.) Ábrázolva: [(1→2)+(3≠4)].

„(1) *Az idén 6,2 millió hektoliternyi sört készítenek a gyárakban.* (2) Így *az időjárástól függetlenül több sör jut majd a kereskedelmi hálózatba.* (3) *Az év első és negyedik negyedében kizárólag hazai sörrel elégítik ki a fogyasztói igényeket, nemcsak a mennyiség, hanem a választék tekintetében is.* (4) *A második és a harmadik negyedévben* [viszont], *amikor a legnagyobb a fogyasztás, átmenetileg szükség lesz még import sörökre is, de már nem olyan mennyiségben, mint tavaly vagy 1971-ben.*" (Dm, 1972. jan. 3.) Ábrázolva: [(1←2)+(3≠4)].

5.6.2. Következtető viszonyú főkapcsolás: [(1—2)←(3—4)] (20 db, 3,41%).

„(1) *Rostás Bertalan csarodai tsz-tag különös módját választotta a családi háborúságnak.* (2) [Ugyanis] *Részeg állapotban a vele pörbe szálló feleségét a tűzhelyen levő forró vízzel leöntötte.* (3) *Az asszony húsz napon túl gyógyuló sérülést szenvedett.* (4) *Rostást 7 hónapi börtönnel sújtotta a bíróság.*" (HH, 1975. júl. 7.) Ábrázolva: [(1→2)←(3+4)].

„(1) *Féktávolságon belül egy személygépkocsi elé szaladt Somogyi Istvánné 27 éves óvónő, lázéri lakos kislányával, a 6 éves Hajnalkával.* (2) *A személygépkocsi mindkettőjüket elütötte.* (3) *A kislány olyan súlyosan megsérült, hogy kórházba szállítás után meghalt.* (4) *Somogyinét súlyos állapotban szállították kórházba.*" (N, 1974. aug. 25.) Ábrázolva: [(1←2)←(3+4)].

5.6.3. Ellentétes viszonyú főkapcsolás: [(1—2)≠(3—4)] (8 db, 1,36%).

„(1) *Nem akart hinni a szemének az USA-beli Meredith egyik lakója, amikor házának kapujában egy vízilovat látott.* (2) *Először fel sem merte hívni a rendőrséget, mert attól tartott, hogy úgy sem hinnének neki.* (3) *Miután* azonban *a víziló semmi hajlandóságot sem mutatott a távozásra, a házigazda mégiscsak jelentette az esetet a rendőrségnek.* (4) *Kiderült, hogy a rendőrök már órák óta kutattak az állatkertből megszökött víziló után.*" (MN, 1972. dec. 10.) Ábrázolva: [(1+2)≠(3+4)].

„(1) *A mentőknél viszonylag csendes volt Szilveszter éjszakája s az új év délelőttje is.* (2) *A legtöbb gondot a nagyobb alkoholfogyasztás miatti rosszullétek okozták.* (3) *Erősen felugrott* viszont *a hirtelen, főleg szív és keringési zavarok következtében előfordult halálesetek száma, összesen hét ilyen történt.* (4) *Hátterükben valószínűleg ott van az evés, ivás és éjszakázás okozta megterhelés is.*" (MN, 1973. jan. 3.) Ábrázolva: [(1+2)≠(3+4)].

AZ ÖTMONDATOS ÚJSÁGHÍREK KONSTRUKCIÓS FORMÁI

1. Az ötmondatos hírek belső tagolódásában két tendenciát ismerhetünk fel. Az egyik folytatja a három- és a négymondatosak építkezési módját:

[1—(2—3)]	[1—(2—3)]
⟨[1—(2—3)]—4⟩	⟨1—[2—(3—4)]⟩
{⟨[1—(2—3)]—4⟩—5}	{1—⟨2—[3—(4—5)]⟩}

A konstrukció akkor tagolódik így, ha öt mondata közül az első, negyedik és ötödik „autoszemantikus", azaz ha a szokásosnál önállóbb. A hír tematikai egysége azonban már az ötödik mondat önállóságát (beépítetlenségét) is nehezen tűri el, ezért egy hatodik mondat már nem kapcsolódhatna hasonló módon a konstrukcióhoz; vagyis az alábbi hatmondatos forma csupán elméleti lehetőség: ({⟨[1—(2—3)]—4⟩—5}—6).

Ezt igazolja az ötmondatos hírek másik fő tagolódási módja, amelyben a bevezető vagy a befejező mondat magához vonzza az előtte (utána) levőt, s az alábbi formát hozza létre:

⟨[1—2]—[3—(4—5)]⟩,	⟨[1—(2—3)]—[4—5]⟩,
⟨[1—2]—[(3—4)—5]⟩,	⟨[(1—2) 3]—[4—5]⟩.

Az öt mondat ténye, azaz a konstrukció terjedelmének növekedése két tanulságot is nyújt. Az egyik megerősíti az eddigi tapasztalatainkat, miszerint a bekezdés általában és természetesen két részre tagolódik; s a közlés terjedelmétől függően tagoló-

	Közéleti			Rendőrség			K. + R.		Összesen	
	A	K	Ö	A	K	Ö	A	K	db	%
⟨1+[(2—3)—(4—5)]⟩	9	11	20	1	—	1	10	11	21	10,89
⟨1→[(2—3)—(4—5)]⟩	2	2	4	3	6	9	5	8	13	6,73
⟨1←[(2—3)—(4—5)]⟩	—	1	1	—	—	—	—	1	1	0,51
⟨1≠[(2—3)—(4—5)]⟩	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	11	14	25	4	6	10	15	20	35	18,13
⟨[(1—2)—(3—4)]+5⟩	3	5	8	—	—	—	3	5	8	4,15
⟨[(1—2)—(3—4)]←5⟩	—	—	—	2	3	5	2	3	5	2,59
⟨[(1—2)—((—4)]→5⟩	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
⟨[(1—2)—(3—4)]≠5⟩	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3	5	8	2	3	5	5	8	13	6,74
⟨[1—2]+[3—4—5]⟩	4	16	20	2	3	5	6	19	25	12,96
⟨[1—2]→[3—4—5]⟩	6	2	8	1	2	3	7	4	11	5,69
⟨[1—2]←[3—4—5]⟩	—	—	—	1	—	1	1	—	1	0,52
⟨[1—2]≠[3—4—5]⟩	—	1	1	—	—	—	—	1	1	0,52
	10	19	29	4	5	9	14	24	38	19,69
⟨[1—2—3]+[4—5]⟩	10	5	15	2	4	6	12	9	21	10,89
⟨[1—2—3]←[4—5]⟩	1	1	2	1	5	6	2	6	8	4,14
⟨[1—2—3]≠[4—5]⟩	1	—	1	—	—	—	1	—	1	0,52
⟨[1—2—3]→[4—5]⟩	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	12	6	18	3	9	12	15	15	30	15,55
{1+⟨]2—3—4]—5⟩}	7	12	19	—	3	3	7	15	22	11,39
{1→⟨[2—3—4]—5⟩}	2	1	3	1	5	6	3	6	9	4,67
{1←⟨[2—3—4]—5⟩}	1	—	1	—	—	—	1	—	1	0,52
{1≠⟨[2—3—4]—5⟩}	—	1	1	—	—	—	—	1	1	0,52
	10	14	24	1	8	9	11	22	33	17,10
{1+⟨2—[3—4—5]⟩}	7	7	14	2	1	3	9	8	17	8,81
{1→⟨2—[3—4—5]⟩}	1	1	2	3	3	6	4	4	8	4,14
{1←⟨2—[3—4—5]⟩}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
{1≠⟨2—[3—4—5]⟩}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	8	8	16	5	4	9	13	12	25	12,95
{⟨1+[2—3—4]⟩—5}	7	7	14	—	—	—	7	7	14	7,25
{⟨1←[2—3—4]⟩—5}	—	—	—	2	3	5	2	3	5	2,59
{⟨1→[2—3—4]⟩—5}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
{⟨1≠[2—3—4]⟩—5}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7	7	14	2	3	5	9	10	19	9,84
Összesen:	61	73	134	21	38	59	82	111	193	100,00

dik mindkét vagy egyik része szintén két részre, majd további (és további) két részre tovább.

A másik tanulság itt bukkan fel először, s a későbbiek erősítik meg. A mondat fölötti szövegegység optimális terjedelme az egyenlőtlenül altömbösödő három mondat: [1—(2—3)], [(1—2)—3]. Elég gyakran felveszi még a negyedik mondatot is, pl. ⟨[1—(2—3)]—4⟩, de már csak ritkán és nehézkesen az ötödiket: {⟨[1—(2—3)]—4⟩—5}, ehelyett természetesebben tagolódik optimális terjedelmi határán: pl. ⟨[1—(2—3)]—(4—5]⟩.

2. Mivel a 4800 db bekezdésnyi újsághír közül mindössze 193 db az ötmondatos, az alábbi áttekintésben csupán a konstrukciós formákat szemléltetjük, a kapcsolásfajták részletezését az előző oldalon közölt táblázat tartalmazza.

2.1. A második fő tömb első altömbje tagolódik: {1—⟨[2—3—4]—5⟩} (33 db, 17,1%).

2.1.1. {1—⟨[(2—3)—4]—5⟩}

„(1) *Zala megye göcseji és hetési tájegységében a hatalmas fenyvesekben kétszeres hasznot húznak a kivágásra kerülő fákból.* (2) *Vágás előtt 4—5 nappal* ugyanis *megcsapolják a fák törzseit.* (3) *A kis csatornákon át cseréptégelyekbe csorog a gyanta.* (4) *Évenként mintegy kétszázezer fenyőfából nyerik az értékes nyersanyagot, amit az Erdőkémia zalaegerszegi gyárában dolgoznak fel.* (5) *A gyanta a vegyipar egyik fontos alapanyaga.*" (Dm, 75. márc. 2.) Ábrázolva: {1→⟨(2+3)+4]+5⟩}.

„(1) *Elérkezett az „őzhívás" ideje, megkezdődött az Alföldön az őzbakvadászat.* (2) *Több mint félezer bak kilövését tervezik a nász idejére.* (3) *Ilyenkor* ugyanis *hívásra puska elé sétál a hím.* (4) *Csak a golyóérett, illetve a selejt állatokat terítik le, illetve a továbbtenyésztésre alkalmatlan bakokat.* (5) *Az idén először külföldi vadászokat is várnak őzbakkilövésre.* (N, 74. júl. 28.) Ábrázolva: {1+⟨[(2→3)+4]+5⟩}.

2.1.2. {1—⟨[2—(3—4)]—5⟩}

„(1) *A krokodil torkából mentették ki pajtásai a tízéves Mohamed Mishel kenyai kisfiút.* (2) *A gyerekek a Garissa város közelében levő folyóban úszkáltak, amikor hirtelen krokodil támadta meg a kis Mohammedet, s elkapta bal combját.* (3) *Társai* [azonban] *nem szaladtak el, hanem körbevették a támadó fenevadat, és kinyomták a szemét.* (4) *A megvakított hüllő elengedte áldozatát, és elmenekült.* (5) *Az eszméletlen kisfiút kórházba szállították, állapota ma már kielégítő.*" (MN, 1972. dec. 20.) Ábrázolva: {1→⟨[2≠(3←4)]+5⟩}.

„(1) *Társadalmi tulajdon elleni lopás miatt büntetőeljárást indított a Szeged városi és járási rendőrkapitányság Móra János 28 éves, büntetett előéletű (Zákányszék 568.) ellen.* (2) *A sütőipari vállalat 2. sz. telephelyéről — ahol egyébként dolgozott — ellopott egy villanymotort.*

(3) *Mikor* [a z o n b a n] *megtudta, hogy keresik, visszavitte.* (4) [D e] *Ettől függetlenül leleplezték.* (5) *Ügyét vádemelésre hamarosan átadják az ügyészségnek.*" (Dm, 1972. jan. 9.) Ábrázolva: {1→⟨[2≠(3≠4)]+5⟩}

2.2. A második fő tömb második altömbje tagolódik: {1—⟨2—[(3—4)—5]⟩} (25 db, 12,95%).

„(1) *Új hidak építésével javítják a közlekedést a Duna ausztriai szakaszán.* (2) *Néhány nappal ezelőtt adták át Linzben a második közúti hidat, amelyet az osztrák sajtó az „építéstechnika mesterművének" nevez.* (3) *Elkészült két másik híd* i s. (4) *Az egyik a Melknél, a másik Hainburgnál.* (5) *Átadásukra januárban kerül sor.*" (MN, 1972. dec. 20.) Ábrázolva: {1→⟨2+[(3+4)+5]⟩}.

„(1) *Pihekönnyű fűtő paplanok kerültek forgalomba Csehszlovákiában.* (2) *Az üvegrostból készült, műanyag bevonatú paplan súlya mindössze 55 gramm.* (3) *Legfőbb előnye, hogy tetszés szerint beállítható fűtésre és hűtésre.* (4) *A paplant* u g y a n i s *vékony alumíniumhártya borítja, s ha az ember az alumíniumos felét fordítja maga felé, a paplan meleget sugároz, mivel a fémborítás a hő 90 százalékát visszatartja.* (5) *A másik oldal* v i s z o n t *a hősugarakat veri vissza.*" (MN, 1973. jan. 7.) Ábrázolva: {1+⟨2+[3→(4≠5)]⟩}.

2.3. Az első fő tömb második altömbje tagolódik: {⟨1—[2—(3—4)]⟩—5} (19 db, 9,84%).

„(1) *George Draffin 73 éves angol nyugdíjas, aki húsz év óta teljesen kopaszon él, furcsa hajnövesztő módszert alkalmazott.* (2) *Sajnálatos módon ezt a módszerét aligha lehet népszerűsíteni.* (3) *Az idős ember* [u g y a n i s] *néhány hónappal ezelőtt kinyitotta gáztűzhelyének ajtaját, és egy hirtelen robbanás arcáról és fejéről leégette a bőrt.* (4) *Amikor a sebek begyógyultak, fejebúbján normális, sűrű hajzat nőtt ki.* (5) *A jelenségre az orvosok még nem találtak magyarázatot.*" (Dm, 1972. jan. 25.) Ábrázolva: {⟨1≠[2→(3+4)]⟩+5}.

„(1) *Önálló beatzenekart akart alapítani Sóti János 21 éves budapesti lakos.* (2) *Megismerkedett egy férfival, aki hajlandó lett volna bekapcsolódni az együttes tevékenységére, s hangerősítő berendezést és hangszereket adott át Sótinak.* (3) *Egy másik ismerősétől dobfelszerelést és pénzt is kapott a dobok megjavítására.* (4) *Sóti* [a z o n b a n] *később elállt szándékától, és eladta a zenekar számára átadott felszerelést, ezenkívül két rokona lakásáról nagyobb pénzösszegeket emelt el.* (5) *A Fővárosi Bíróság most Sóti Jánost lopásért és sikkasztásért kétévi és tízhónapi szabadságvesztésre ítélte.*" (N, 1974. júl. 28.) {⟨1←[(2+3)≠4]⟩←5}.

2.4. A második fő tömb két egyenlő tömbre tagolódik: ⟨1—[(2—3)—(4—5)]⟩ (35 db, 18,13%).

„(1) *A New Orleans-i véres gengszterakció hétfőn véget ért.* (2) *A rendőrosztagok megrohamozták a 18 emeletes Johnson hotelt, s meglepődésükre csak a már korábban leterített orvlövész holttestét találták meg,*

tettestársakra nem bukkantak. (3) *A rendőrség szerint lehetséges, hogy csak egy személy követte el a mészárlást, de az is elképzelhető, hogy egy vagy két társa kijutott a rendőrgyűrűn.* (4) *A vérengzésnek* egyébként *három rendőrtiszt, egy szállodaalkalmazott és egy nászutaspár esett áldozatul.* (5) *A sebesültek száma 17.*" (MN, 1973. jan. 10.) Ábrázolva: ⟨1→[(2+3)+(4+5)]⟩.

„(1) *Rongálás miatt indított eljárást a Szeged városi és járási rendőrkapitányság Gaál Tibor 21 éves, Újszentiván, Árpád utca 30. szám alatti lakos ellen.* (2) *Munka közben a falemezgyárban a présgépen keresztülgurított egy acélgolyót azzal, hogy a munkatársait megijessze.* (3) *Az acélgolyó* [azonban] *elakadt, amelynek következtében a mozgásban levő gép megrongálódott.* (4) *A Gaál által okozott kár közel 10 ezer forint.* (5) *Ügyét vádemelési javaslattal átadják az ügyészségnek.*" (Dm, 1972. dec. 19.) Ábrázolva: ⟨1→[(2≠3)+(4←5)]⟩.

2.5. Az első fő tömb két egyenlő tömbre tagolódik: ⟨[(1—2)—(3—4)]—5⟩ (13 db, 6,74%).

„(1) *A csengelei állomás melletti italboltban találkozott régi haragosával Magony Péter 25 éves, Pálmonostor, Tanya 137. szám alatti lakos, aki ittas volt.* (2) *Szóváltás támadt közöttük, amely azzal zárult, hogy Magony kijelentette: megveri haragosát vagy annak fiát.* (3) *Este megleste a sértettet, idős Pálinkó Józsefet, aki hazafelé tartott.* (4) *Magony hátulról söröskorsóval leütötte, súlyos testi sértést okozott.* (5) *Magony Péter az elkövetett bűncselekmény miatt jogerősen 5 hónap börtönt kapott.*" (Dm, 1972. dec. 2.) ⟨[(1+2)+(3+4)]←5⟩

„(1) *Robbanás történt csütörtökön a kora reggeli órákban Celle NSZK-beli városkában, egy háromemeletes épületben.* (2) *Súlyos sérülés nem történt.* (3) *A vizsgálat szerint a robbanást gázszivárgás okozta.* (4) *Hamarosan kiderült, hogy nem műszaki hibáról van szó, hanem egy 55 éves, végsőkig elkeseredett kertész öngyilkossági kísérletéről.* (5) *A robbanás* következményeként *40 ember vált hajléktalanná.* (MN, 73. jan. 18.) Ábrázolva: ⟨[(1≠2)+(3≠4)]←5⟩.

2.6. A konstrukció 2—3 arányban tagolódik: ⟨[1—2]—[3—4—5]⟩ (38 db, 19,69%).

2.6.1. ⟨[1—2]—[(3—4)—5]⟩

„(1) *Gyanúba keveredett a buffalói repülőtéren egy férfi.* (2) *Amikor* ugyanis *áthaladt a fémjelző biztonsági alagúton, megszólalt a csengő.* (3) *Az illetőt nyomban megmotozták, de semmilyen fémes tárgyat nem találtak nála.* (4) *Végül kiderült, hogy a második világháború óta egy szilánkot hordoz a testében.* (5) *Ezek után nem volt akadálya annak, hogy felszálljon a gépre.*" (MN, 1973. jan. 6.) Ábrázolva: ⟨[1→2]←[3+4)←5]⟩.

„(1) *Kilenc éve hajszolta a világ valamennyi rendőrsége Tomasso Buscettát, a nemzetközi maffia egyik leghirhedtebb vezetőjét, míg Bra-*

ziliában sikerült elfogni. (2) *A brazil hatóságok kiadták a maffiavezért az olasz igazságügyi szerveknek.* (3) *A palermói származású, 44 éves Buscettát a nemzetközi kábítószerkereskedelem egyik kulcsfigurájának tartják.* (4) *Valószínűleg köze van Scaglione palermói főügyész meggyilkolásához is.* (5) *A maffiavezérre legkevesebb 15 évi börtönbüntetés vár.*" (MN, 1972. dec. 5.) ⟨[1+2]+[(3+4)+5]⟩.

2.6.2. ⟨[1—2]—[3—(4—5)]⟩

„(1) *Sírkőtolvaj garázdálkodott a hatvani temetőben, nem is kisebb személyiség, mint a hatvani Városgazdálkodási Vállalat házkezelőségének vezetője, Csabay Nándor.* (2) *A saját nevére kiállított és aláírt igazolásokkal vitette el a sírköveket, s azokat egy nagykátai kőfaragónál értékesítette.* (3) *Csabayról kiderült, hogy korábban kilenc évet ült.* (4) *Kérdés ezután, hogyan került vezető állásba.* (5) *Úgy, hogy belépéskor kérték ugyan az erkölcsi bizonyítványát, de aztán mindenki megfeledkezett róla.*" (MN, 1973. jan. 19.) Ábrázolva: ⟨[1—2]+3+(4+5)]⟩.

„(1) *A Loren-bébi megszületését napok óta két tucat újságíró várta a genfi kórház előcsarnokában.* (2) *Az eseményre szombaton reggel került sor, amikor Sophia Loren több mint három kilós súlyú kisfiúnak adott életet.* (3) *Az újságírók közül többen nem bírták tovább a várakozást — s hogy elsőnek adjanak hírt lapjuknak a szenzációról — már pénteken bejelentették a kisfiú világra jöttét.* (4) *Szerencséjük volt.* (5) D e *az a — számukra — kínos eset is megtörténhetett volna, hogy kislány születik.*" (MN, 1973. jan. 7.) Ábrázolva: ⟨[1+2]≠[3←(4≠5)]⟩.

2.7. A konstrukció 3—2 arányban tagolódik:
⟨[1—2—3]—[4—5]⟩ (30 db, 15,55%).

2.7.1. ⟨[1—(2—3)]—[4—5]⟩

„(1) *Emlékezetes évfordulóhoz érkezett a penicillin.* (2) *Három évtizede, hogy több eredménytelen kísérlet után az első emberi életet sikerült megmenteni az új gyógyszerrel.* (3) *Egy új-zélandi tisztet állított talpra, akiről már mindenki lemondott.* (4) *Jubileumot ünnepelt nemrég a BIOGÁL, a magyar penicillingyártás* i s. (5) *A gyárban húsz éve készítették el az első penicillinadagot.*" (Dm, 1972. dec. 24.) Ábrázolva: ⟨[1→(2+3)]+[4→5]⟩.

„(1) *Húzó Sándor 45 éves, Szeged, Lenin krt. 22. szám alatti lakos feleségével együtt a Búza vendéglőben sörözött.* (2) *A vendéglőből kijövet Húzó Sándor zsebkéssel minden indok nélkül megszúrta a vendéglőbe tartó Halál Pált, aki a szúrástól összecsuklott.* (3) *Segítségére sietett Jankó Antal nevű rokona, akit viszont Húzó Sándorné szúrt hátba zsebkéssel.* (4) *Húzó Sándort a szegedi Járásbíróság nem jogerősen 10 hónap börtönre ítélte, feleségét pedig 6 hónapra.* (5) *Az utóbbi büntetését* a z o n b a n *két év próbaidőre felfüggesztette a bíróság.*" (Dm, 1972. jan. 12.) Ábrázolva: ⟨[1+(2+3)]←[4≠5]⟩.

2.7.2. ⟨[(1—2)—3]—[4—5]⟩

„(1) *Az NSZK-beli „Német Szex Párt" wiesbadeni helyiségein pénteken rajtaütött a bűnügyi rendőrség.* (2) *A házkutatásnak 40 ezer márka értékű pornofilm, képeslap és brosúra esett áldozatul.* (3) *Bernd Wölfel országos ügyvezető szerint a megmaradt filmanyag igen jelentéktelen, többségét Miki-egér filmek teszik ki.* (4) *A „német szex pártot"* e g y é b k é n t *két évvel ezelőtt alapították, s Wölfel szerint azóta 11 ezer tagjuk van.* (5) *Állítólag minden hatodik közülük nő."* (MN, 1973. jan. 7.) Ábrázolva: ⟨[(1+2)+3]+[4+5]⟩.

„(1) *Horváth János 52 éves, Szeged, Boszorkánysziget utca 32. szám alatti lakos egy napon ittas állapotban jelent meg munkahelyén, ahonnét emiatt hazaküldték.* (2) *Az italozást* a z o n b a n *tovább folytatta, majd este odahaza összeszólalkozott feleségével, akit megszúrt egy disznóölő késsel.* (3) *A lármára megjelent a vádlottnak a házban lakó Horváth István nevű fia, aki nyújtófával apja karjára ütött; a késelő kartörést szenvedett.* (4) *Horváth Jánost a Járásbíróság nem jogerősen 8 hónap börtönre ítélte, és kötelezte elvonókezelésre.* (5) *Horváth István cselekedetét a büntetőeljárásban jogos védelemnek minősítették."* (Dm, 1974. febr. 9.) Ábrázolva: ⟨[(1≠2)←3]←[4≠5]⟩.

A KONSTRUKCIÓS FORMÁK REALIZÁCIÓI

Az előzőkben feltárt konstrukciós formákat az egyes bekezdéshosszúsági csoportok függvényeiként kaptuk meg, természetes kérdés tehát, hogy van-e közös sajátságuk a két-, három-, négy- és ötmondatos formáknak. Van-e valami olyan konstrukcionális jegyük, amelyhez képest a két, három, négy és öt mondat ténye nem lényegi, hanem a megjelenési forma jelenségbeli tulajdonsága lesz?

A választ e g y e t l e n k o n s t r u k c i ó s f o r m a r e a l i z á c i ó i n a k áttekintésével szeretnénk megadni. Az elemzést Illyés Gyula: Magyar beszéd — Elemistáknak című esszéje első két bekezdésének szövegszerkezeti tanulságaival kezdjük:[163]

„(1) *Az emberek általában azt hiszik, hogy szépen, »művészien« írni azt jelenti, hogy egyszerű gondolatait is az ember jól fölcifrázva, bonyolultan adja elő.* (2) *Ennek éppen az ellenkezője az igaz.* (3) *Szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni.* (4) *A művészet pedig ott kezdődik, ahol az ember az ilyen előadással még élvezetet is szerez a hallgatóinak.*

(1) *A magyar nyelv természeténél fogva az egyszerűséget és a világosságot kívánja.* (2) *Nem minden nyelv ilyen.* (3) *Vannak nyelvek, amelyek nem is annyira az észhez, mint inkább az érzelmekhez akarnak szólni.* (4) *Vannak még csavaros, sőt köntörfalazó természetű nyelvek is."*

[163] Illyés Gy. 1964, II. k. 79—80. Továbbá lásd Békési I. 1976.

Mindkét bekezdés négy mondatra tagolódik. A mondatok kapcsolódásának tartalmi-logikai minősége és sorrendje is azonos: a 2. mondatok megszorító ellentéttel, a 3. mondatok okadó magyarázattal, a 4. mondatok pedig kapcsolatos viszonnyal követik előzményüket. Csupán ezekre a konstrukcióelemekre (mondatokra és kapcsolásaikra) figyelve a következőképpen ábrázolhatjuk a két bekezdés azonos felépülését: $1 \neq 2 \rightarrow 3 + 4$.

Ennek az ábrázolásnak nemcsak annyi a szerepe, hogy szemléltesse a két bekezdés eddig feltárt közös jegyeit. Az is fontos, ami félreérthető rajta. Ebből a képletből ugyanis úgy tűnhet, hogy a négy mondat konstrukcionálisan azonos értékű szegmentuma, illetőleg a három kapcsolásfajta azonos szerepű eleme a két bekezdésnek. De valóban így van-e?

A kérdésnek a kapcsolásfajtákra vonatkozó részét könnyebb ellenőrizni. Ezeknek helyzeti azonossága ugyanis (ti. hogy két m o n d a t között foglalnak helyet) csak látszatra közös sajátság. Egyáltalán nem biztos, hogy f u n k c i ó j u k é r v é n y e is azonosan esik egybe a közvetlenül összekapcsolt két mondat határával. Nincs kizárva, hogy egyikük érvénye a rá következő, sőt esetleg több utána következő kapcsolásra is kiterjed. A fenti képletben szereplő három kapcsolásfajta terjedelmi érvényét ezért e l v i l e g kilencféleképpen is lehetségesnek tarthatjuk:

1. Mindhárom kapcsolás érvénye megmarad a közvetlenül összekapcsolt mondatok között, a három kapcsolásfajta itt tehát konstrukcionálisan egyenértékű: $[1 \neq 2 \rightarrow 3 + 4]$.

2. A helyzetileg középső (magyarázó) viszony nem két mondat, hanem a szövegnek két nagyobb egysége között teremt kapcsolatot, így hozzá képest a tömbön belül funkcionáló ellentétes, illetőleg kapcsolatos viszony konstrukcionálisan kisebb értékű: $[(1 \neq 2) \rightarrow (3 + 4)]$.

3. Az előzővel ellentétben az is elképzelhető, hogy a magyarázó viszony van tömb belseji helyzetben, tehát ennek konstrukcionális értéke kisebb a másik kettőénél: $[1 \neq (2 \rightarrow 3) + 4]$.

A bekezdést kezdő, illetőleg záró mondat azzal a lehetőséggel rendelkezik, hogy konstrukcionális érvényét a viszony belső oldalának egészére kiterjeszti. Így ennek már 6 elvi változata lehetséges:

4. $[1 \neq (2 \rightarrow 3 + 4)]$
5. $\langle 1 \neq [2 \rightarrow (3 + 4)] \rangle$
6. $\langle 1 \neq [(2 \rightarrow 3) + 4] \rangle$
7. $[(1 \neq 2 \rightarrow 3) + 4]$
8. $\langle [1 \neq (2 \rightarrow 3)] + 4 \rangle$
9. $\langle [(1 \neq 2) \rightarrow 3] + 4 \rangle$

Vajon melyik elvi konstrukció húzódik meg az idézett Illyés-bekezdésekben, illetőleg, ha mindkettőben ugyanaz rejlik, akkor melyik a felvázolt kilenc közül?

Könnyebb lesz ellenőrizni érvelésünk menetét, ha a választ előre bocsátjuk. A két bekezdésben nemcsak a mondatok mennyisége s a köztük húzódó kapcsolások fajtája és sorrendje azonos, hanem a konstrukciók tagolódása, tömbösödése is, mégpedig a következő: ⟨1≠[2→(3+4)]⟩. Mindkét bekezdésben az 1. és a 2. mondat között szereplő ellentét a fő viszony, vagyis mindkét bekezdés olyan — ellentétre épülő — konstrukciós forma, amelyben az utótag még továbbtagolódik magyarázó viszonnyal.

A következőkben nemcsak az ellentétes kapcsolásnak itteni, kiemelt szerepét kell igazolnunk, hanem — ezzel együtt — a magyarázó és a kapcsolatos viszonynak alsóbb tagolódási helyeken való funkcionálását is. Az igazolásra kétféle lehetőségünk van: más témájú, de azonos felépítésű szövegekkel való egybevetés, valamint elméleti bizonyítás. Kezdjük az utóbbival, amelyet kérdés formájában így fogalmazhatunk meg: A vizsgált bekezdések mondatai közül melyek elengedhetetlen részei a konstrukciónak; illetőleg vannak-e benne csupán lehetséges, de konstrukcionálisan nem szükséges komponensek?

1.1. Ha a szövegegység tagolódásával létrejött négy mondat konstrukcionális szerepe azonos volna, akkor jelenlegi sorrendjüket — a konstrukció lényegének megsértése nélkül — szabadon felcserélhetnénk, mint ahogy az alábbi négymondatos újsághír utolsó három mondatával tehetjük:

[1+(2+3+4)]
(4+2+3)
(4+3+2) stb.

„(1) *Magyar napok kezdődtek Gdanskban és a Vajdaságban.* (2) *Az egyhetes gazdag műsor keretében előadások hangzanak el a magyar gazdaságirányítási rendszerről, közoktatásról és ifjúságpolitikáról.* (3) *Számos mozi magyar játék- és rövidfilmet mutat be.* (4) *Több városban bemutatják a magyar plakát- és filmdokumentum-kiállítást.*" (Dm, 1972. nov. 21.)

E hír 2.—3.—4. mondata felsorol, s e mondatok mint felsorolás tagjai cserélhetnének sorrendi helyet egymással. Az Illyés-bekezdések azonban csak az alábbi tömb- és mondatsorrendi cseréket engedik meg:

a) Az ellentétes viszony akkor is megmaradna, ha a konstrukció első tagolódási helyén, fő fordulópontján megcserélnénk a két fő tömb sorrendjét:

$\langle 1 \neq [2 \rightarrow (3+4)] \rangle$
$\langle [2 \rightarrow (3+4)] \neq 1 \rangle$

„(2) *Nem minden nyelv olyan,* [mint a magyar]. (3) *Vannak nyelvek, amelyek nem is annyira az észhez, mint inkább az érzelmekhez akarnak szólni.* (4) *Vannak még csavaros, sőt köntörfalazó természetű nyelvek is.* (1) *A magyar nyelv* [v i s z o n t] *természeténél* fogva az egyszerűséget és a világosságot kívánja."

b) A konstrukció második tagolódási helyén, vagyis a II. tömbön belül végrehajtott sorrendi csere természetesen következtetőre változtatja az eredeti sorrend magyarázó viszonyát:

$2 \rightarrow (3+4)$
$(3+4) \leftarrow 2$

(továbbá az ellentétes kapcsolás feladatát is át kell vennie a 3—4. mondat tömbjének, ha előre kerül):

„(3) [A z o n b a n] *Vannak nyelvek, amelyek nem is annyira az észhez, mint inkább az érzelmekhez akarnak szólni.* (4) *Vannak még csavaros, sőt köntörfalazó természetű nyelvek is.* (2) [T e h á t] *Nem minden nyelv olyan, mint a magyar.*"

c) Legkönnyebben a kapcsolatos viszonyú 3. és 4. mondatot lehetne fölcserélni egymással:

„(4) *Vannak csavaros, sőt köntörfalazó természetű nyelvek.* (3) [É s] *Vannak [olyan] nyelvek, amelyek nem is annyira az észhez, mint inkább az érzelmekhez akarnak szólni.*"

E két mondat kapcsolatos viszonya s kölcsönös sorrendi felcserélhetősége szerepük azonosságából következik. Egyikük esetleges elmaradásával a konstrukció mint egész nem romlana el, csupán informatíve (továbbá az á l t a l u n k i t t n e m v i z s g á l t stilisztikai-ritmikai stb. szempontból) válna szegényebbé. Ugyanis sem az 1. és a 2. mondat közti ellentétnek, sem pedig a 2. és a 3. mondat közti magyarázatnak nincs szüksége a 4. mondatra; mint ahogy az sem érintené e kapcsolások természetét, ha az ellentét okát nem két, hanem három egyenrangú és egyaránt kapcsolatos kötődésű mondatra tagolódó tömb fejtené ki, pl.:
$\langle 1 \neq [2 \rightarrow (3+4+5)] \rangle$.

De ha igaz, hogy a 2. mondatban megfogalmazott ellentmondás megokolásához elegendő volna csupán a 3. mondat, s ami a 3.-on túl van, az jelen esetben a magyarázó utótag „belügye", vagyis a $(2 \rightarrow 3)$ egyenlő $[2 \rightarrow (3+4)]$ egyenlő $[2 \rightarrow (3+4+5)]$; akkor az 1—2. mondat közti viszony ellentétes tartalmának sincs szüksége a 2.-on túl levő részre, illetőleg a 3. mondat megléte vagy hiánya a 2. mondat felől nézve szintén csak „belügy": azaz $[1 \neq 2]$ egyenlő $[1 \neq (2 \rightarrow 3]$ stb. . .

Konstrukcionális szempontból kétségtelenül erről van szó. Bizonyos információk ellentétes viszonyú megszerkesztéséhez elegendő két mondategész is: [1≠2], például:

„(1) *A megvesszőzés az angol iskolákban napjainkig szokás volt.* (2) *A jövő évtől kezdve* [azonban] *minden testi fenyítés tilos.* (MN, 73. jan. 5.)

E kétmondatos hír 2. mondatát is tovább lehetett volna bővíteni magyarázó utótaggal (pl. „A pedagógusok ugyanis meggyőzték a rossz hagyományokhoz ragaszkodó oktatási irányítást."), az újságíró azonban ezt nem tartotta szükségesnek. Az alábbi példa viszont már egy ilyet szemléltet:

„(1) *Olaszországban olcsó a narancs — legalábbis ezt hinné az ember.* (2) Mégsem *ez derül ki az Olasz Labdarúgó Szövetség fegyelmi bizottságának legújabb döntéseiből.* (3) *A Juventus* [ugyanis] *teljes egymillió lirát fizetett három narancsért . . .*" (HH, 1975. jan. 13.)

Az eddigi elemzés remélhetőleg valószínűsítette azt a feltételezésünket, hogy az Illyés-bekezdésekben az ellentétre épített s magyarázó utótaggal bővített konstrukciós formát ismerhetjük fel: [1≠(2→3)], illetőleg azt a megjelenési formát, amelyben a magyarázó utótagot két mondatra tagolva fejtette ki az író: ⟨1≠[2→(3+4)]⟩. Ez utóbbi forma már sejteti, hogy további megjelenési formák is vannak, s ezeknek az elvi rendszerét már e két képletből is ki lehet következtetni. Ezt azonban célszerű egy lépéssel hátrábbról kezdeni.

A fölvázolható rendszer alapja az ellentétre épülő kéttagú konstrukció: I≠II. Ennek mindkét tagja (tömbje) továbbtagolódhat, pl.: [(1—2)≠(3—4)], s mindkét tagon belül megjelenhet mind a négy kapcsolásfajta, pl.:
[(1→2)≠(3←4)], [(1+2)≠(3≠4)] stb. Vizsgált bekezdéseinkben azonban csupán a II. tag osztódott belsőleg, s kapcsolása magyarázó: 2→(3+4)]. E konstrukció elvi megjelenési formái az alábbi rendszert alkotják:

⟨1≠[2→3]⟩
≠[(2+3)→4]
≠[2→(3+4)]
≠⟨2→[3—(4—5)]⟩
≠⟨2→[(3—4)—5]⟩
[1—2]≠ stb.
[(1—2)—3]≠
[1—(2—3)]≠

Az egyes megjelenési formák a konstrukció tagjainak informatív gazdagodásával s az ezzel járó továbbtagolódással, belső tömbösödéssel keletkeznek. A fő és altömbök rendszerét a konstrukció

szinteződésének is nevezhetnénk. Ez a kategória ugyanis hűen fejezné ki azt a helyzetekből és helyzeti különbségekből adódó fontos funkciókülönbséget, amely a közlemény fő vonalát, kommunikatív irányát építő tagok, valamint a közlemény fő vonalának belső részletezését, informatív gazdagítását szolgáló tagok közt felismerhető.[164] Ezt a konstrukcionális hierarchiát ki is lehetne emelni, vizsgálati tárgyunk esetében például így:

1. szint 1≠2z
2. szint 2→3z
3. szint 3+4

(ahol a z azt mutatja, hogy a vele jelzett rész maga is tömbszerűen felépített, azaz belsőleg tovább tagolódik.)

A szinteződés ilyesféle ábrázolásáról azonban ajánlatosabb lemondanunk. A konstrukcionális hierarchiának ilyen súlyú kiemelése ugyanis felidézné a grammatikai hierarchiával való egybeesés lehetőségét.[165] Úgy tűnhetnék, mintha a szövegműnek fő részekre való, majd ezeknek további (esetleg többszörösen osztódó) belső tagolódása grammatikai, azaz alárendelő úton menne végbe. Természetesen nem erről van szó, mégsem vállakoznánk e téma kapcsán arra a feladatra, hogy megfogalmazzuk az alárendelő (grammatikai) és a mellérendelő (konstrukcionális) szinteződés különbségét. A nyelvhasználat mondat fölötti síkjának vizsgálatai bizonyos idő eltelte után úgyis napirendre fogják tűzni ezt a kérdést. Valószínű azonban, hogy Deme László álláspontját fogja megerősíteni az idő: a szövegműnek mint egésznek a belső hierarchiáját nem mint szinteződést, hanem mint tagolódást célszerű elemzés tárgyává tennünk. Terjedelmétől függően ugyanis fejezetekre, szakaszokra, bekezdésekre, tömbökre — majd végső soron — mondategészekre tagolódik a szövegmű, s az egyes tagok közti kapcsolás e szinteken mindig alapvetően tartalmi-logikai természetű.

A tagolódás kategória természetesen nem csupán felületi szinonímája a szinteződésnek, hanem tartalmában is különbözik tőle: a jelenségnek más sajátságát emeli ki. Nem a kommunikatív-informatív funkcióra, hanem a tagok belső felépítésére irányítja a figyelmet. Ugyanis a tagok belső felépítése minősíti a köztük funkcionáló mellérendelő típusú kapcsolásfajtákat: (alulról fölfelé haladva) mondategészek közti kapcsolás, tömbök közti kapcsolás, bekezdések, szakaszok stb. közti kapcsolás; illető-

[164] A közlemény kommunikatív-informatív tengelyének megkülönböztetéséről lásd Deme L. 1974b.

[165] A szinteződés grammatikai természetéről lásd Deme L. 1971, 186—220.

leg (más szinten és más jelleggel) tagmondatok közti kapcsolás. Ez tükrözi — most már a közleménynek mint egésznek szintje felől (azaz fölülről lefelé) nézve — a szövegegésznek fejezetcsoportokra — fejezetekre, ezeknek bekezdéscsoportokra — bekezdésekre, s ezeknek mondattömbökre — mondategészekre való tagoltságát s é r é s z e k e g y m á s h o z k a p c s o l t s á g á n a k s z o r o s s á g i r e n d j é t.

1.2. A következőkben újságnyelvi példák sorával szeretnénk megerősíteni a vizsgált konstrukciós forma előző, elméleti igazolását, illetőleg a megjelenési formák elvi rendszerének realitását.

A vizsgált konstrukciós forma: [1≠(2→3)].

„(1) *Nem először írunk az országgyűlési bizottságok munkájáról.* (2) *Ezúttal* a z o n b a n *továbblépésre késztetnek bennünket az események.* (3) *Jobbára* u g y a n i s *egy-egy országgyűlési ülésszak előtt méltatjuk a bizottsági munka törvényelőkészítő szerepének fontosságát, s meglehetősen ritkán szólunk az ülésszakok várható napirendjéhez kevésbé vagy egyáltalán nem igazodó bizottsági tevékenységről.*" (MH, 1974. nov. 28. — vezércikk első bekezdése.)

A konstrukció két fő tagjának belső tagolódásával keletkező megjelenési formák:

1.2.1. A magyarázó szerepű 3. mondat tagolódásával keletkező megjelenési formák.

1.2.1.1. Két mondatra tagolódó magyarázó rész:

⟨1≠[2→(3+4)]⟩: „(1) *Nem akarom untatni az olvasót mindannak a leírásával, amit a Fonóban láttam és hallottam.* (2) *De már az is nagy szó, hogy láttam is, hallottam is.* (3) H i s z e n *régen olyan csatazaj volt a géptermekben, hogy csak jelbeszéddel társaloghattak egymás közt a fonónők.* (4) *A gyapotpelyhek* p e d i g *olyan nagy tömegben pilinckáztak a levegőben, hogy nyugodtan meg lehetett volna csinálni a teremben a Hószakadás című film külső felvételeit.*" (LM, 1975. jan. 30. — humoreszk belső bekezdése [R. B.])

⟨1≠[2→(3≠4)]⟩: „(1) *A véradást általában hasznos, áldozatos és humánus cselekedetnek tekintik.* (2) *Egy jószívű angol őrmesternek* a z o n b a n *épp ez törte ketté karrierjét, s árnyékolta be 25 éves hűséges szolgálatát.* (3) *Michael McNeancy* u g y a n i s *olyannyira meghatódott egy részeg autóson, hogy az „alkohollal dúsított" vér helyébe saját vérét csempészte a laboratóriumi vizsgálati kémcsőbe.* (4) *Az »áldozatos« véradást* a z o n b a n *leleplezték, s a rendőrt egyévi, felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.*" (EH, 1975. febr. 19. — bekezdésnyi napihír.)

1.2.1.2. Három mondatra tagolódó magyarázó rész:

{1≠⟨2→[(3+4)+5]⟩}: „(1) *Legtöbb tudomány művelhető oktatói tapasztalat nélkül is.* (2) *Az irodalomtudomány művelőjének* a z o n-

b a n *különösen sokat adhat, ha tanít.* (3) H i s z *az irodalmi mű hatását, mely jelenvalóságának legfőbb tanújele, lépten-nyomon lemérheti növendékei arcán.* (4) *Azt* i s *lemérheti, meddig terjed az időben hallgatóinak történeti tudatossága, persze nem az ismeretek, hanem az átélhetőség szintjén.* (5) *S ha kutatóként az irodalmi élmény történetével foglalkozik elsősorban, mindezt hasznos naponta érzékelnie.*" (ÉI, 1975. márc. 8. — utolsó bekezdés [N. G. B.])

{1≠⟨2→[3+(4+5)]⟩}: „(1) *A természet nem képes egyetlen kalászban egyesíteni a fehér és a fekete kenyér tulajdonságait.* (2) *Az ukrán növénymag-nemesítő és genetikai kutatóintézet munkatársai* m é g i s *létrehoztak egy ilyen fajtát: a „háromkalászos"-at.* (3) *Az új növény* u g y a n i s *egyesíti magában a három fajta, vagyis a „lágy", a „kemény" búza és a rozs öröklétes tulajdonságait.* (4) *Terméshozama kiváló, a kalászosok hektáronként 75 mázsa gabonát adnak.* (5) U g y a n a k k o r *mintegy 500 mázsa zöldtakarmány nyerhető.*" (Dm, 1975. márc. 5. — első bekezdés.)

1.2.2. Az első (tömb értékű mondat) belső tagolódásával keletkező megjelenési formák

1.2.2.1. Két mondatra tagolódó tételtömb: ⟨[1→2]≠[3→(4←5)]⟩: „(1) *Persze, szellemi-ideológiai életünk időnként mutatkozó zavarainak nemcsak a tudat mozgásában vannak meg az okai, hanem a társadalmi valóságban, annak ellentmondásaiban is.* (2) *A hamis tudat termelésének* [u g y a n i s] *megvannak még a társadalmi-gazdasági alapjai.* (3) *Kár lenne* a z o n b a n *minden hibát ezekkel az okokkal magyarázni.* (4) [H i s z e n] *Az egyén tudatosságának, műveltségének megfelelően más-más fokon, de maga is tehet a saját hamis tudatáról, tévedéséről.* (5) E z é r t *a hibázókkal vitatkozni kell.*" (Ng, 1974. dec. 25. — belső bekezdés.)

⟨[1+2]≠[3→(4→5)]⟩: „(1) *Ismerek porcelán finomságú idős hölgyeket.* (2) *A hajuk ezüst, a szívük arany, a lényük csupa levendula illat.* (3) D e *Csibrák anyó nem tartozik ezek közé.* (4) *Csibrák anyó* [u g y a n i s] *bármely gyermekdarabban mély művészi hitellel játszhatná el a vasorrú bába szerepét, és nemcsak holmi külső jegyek alapján.* (5) *Egész nyarakat üldögél végig a kerítés mellett, kezében öntözőcsővel, hogy orvul lespriccelje a gyanútlan járókelőket.*" (LM, 1974. aug. 22. — belső bekezdés. [P. P.])

1.2.2.2. Három mondatra tagolódó tételtömb:

[1+(2←3)]≠[4→(5+6)]: „(1) *Régi dramaturgiai babona szerint nincsen épkézláb színdarab szerelmi konfliktus nélkül.* (2) *Ez a hiedelem annyira megerősödött, hogy már-már elfeledtük: nem árt, ha maga ez a konfliktus is épkézláb, életképes.* (3) *Legalább egy kicsit hasonlít a valósághoz.* (4) D e *úgy látszik, naívak vagyunk.* (5) *A szerelmeseknek a színpadon inkább az a dolguk, hogy évszázadokon át menetrendsze-*

rűen egymásra találjanak. (6) *A színműírók* p e d i g *egyre reménytelenebb igyekezettel kreálják nekik az új meg új akadályokat, miközben tudván tudják: írhatnak, amit akarnak, boldogság ellen nincs orvosság.*" (ÉI, 1975. jan. 18. — szakasz utolsó bekezdése [SZ. J.])

{[1→(2→3)]≠⟨4→[5←(6+7)]⟩}: „(1) *Nemcsak a rambouillet-i városháza sajtóközpontnak berendezett nagytermében láthatjuk még most is az áprilisban elhúnyt Pompidou elnök hagyományos államfői fényképét.* (2) [U g y a n i s] *Corréze megye 60 polgármestere közül egyik sem tette ki eddig a Giscard-képet hivatalában.* (3) *Volt, aki azt mondta, hogy nem kapta meg, mások nyíltan közölték, hogy meghökkentette őket a civil könnyedség.* (4) *Annak* a z o n b a n, *hogy ha most tartanák az elnökválasztást, jó néhány százalékkal Mitterrand győzne, nem ez az oka.* (5) *A gazdasági varázsló mítoszától övezett volt pénzügyminiszter* u g y a n i s *adós maradt az igazi változásokkal.* (6) *A régi gondok csak súlyosbodnak.* (7) *A munkanélküliek száma már hivatalos mérték szerint is túlhaladta az egymilliót, az ország kereskedelmének deficitje tavasztól őszig 3,3 milliárd frankról 6 milliárd frankra emelkedett, a drágulás mértéke pedig elérte a 15 százalékot.*" (MH, 1974. dec. 25. — belső bekezdés)

1.2.3. Az előző két pontban bőven sorolhattunk volna további olyan megjelenési formákat, amelyek a konstrukció magyarázó részének belső tagolódásával keletkeztek. A z e l l e n t é t e t k é p v i s e l ő mondat tagolódására azonban alig találtunk példát. Ennek ugyanis elsősorban kommunikatív funkciója van, informatív részletezése tehát sokkal inkább stilisztikai, mint konstrukcionális célt szolgál.

⟨1≠[(2+3)→4]⟩: „(1) *A szocialista országok persze nem szólnak bele a tőkés világ uralkodó köreinek a vitáiba, sem azok megoldási módjába.* (2) D e *arra sem hajlandók, hogy segítsék a szélsőséges reakció feszültséget szító terveit, vagy éppenséggel hatalmi ambícióit.* (3) *A tőkés országok vezetőinek azt is tudomásul kell venniük, hogy sem a hatalmi vetélkedésüket, sem az energiaválságból, az inflációból, s növekvő munkanélküliségből fakadó ellentéteiket nem vezethetik le a békés egymás mellett élés „játékszabályainak" semmibe vevése vagy felrúgása útján, a szocialista országokkal kötött megállapodások rovására.* (4) *Akkor* u g y a n i s *veszélybe kerülne a béke, a nemzetközi enyhülés sorsa, és ehhez nemcsak a mi érdekeink fűződnek:*" (Ng, 1975. jan. 19. — szakasz értékű bekezdés [V. F.])

1.3. A megjelenési formák eddigi áttekintése után az a kérdés merül fel, hogy a vizsgált konstrukció fő- és alkapcsolása csupán mondategészek között funkcionálhat; vagyis ez a konstrukció csupán mondategészekből és mondattömbökből jöhet létre, vagy egyéb (felsőbb, illetőleg alsóbb) nyelvhasználati síkon is kialakulhat.

A kérdés azért indokolt, mert példasorunk valóban csupán mondat fölötti szövegszerkezeti egységként, méghozzá minden esetben bekezdés nagyságú alakulatként szemléltette a vizsgált konstrukciós formát. A példasor ilyen szempontú homogenitásával azonban csupán az áttekinthetőséget kívántuk szolgálni. A konstrukció megjelenési formáit a benne kapcsolt tagok belső felépítése határozza meg; a kapcsolt tagok viszont nemcsak mondategészek, mondattömbök; hanem bekezdések, szakaszok és fejezetek is lehetnek, sőt — más szinten és más jelleggel — tagmondatok is. A konstrukció megjelenési formáinak elvi rendszerét ezért ki kell terjesztenünk felsőbb, illetőleg alsóbb nyelvhasználati síkokra is. Eszerint

a konstrukcióban kapcsolt tagok	
bekezdéscsoportok, bekezdések:	$I \neq (II \rightarrow III)$
mondattömbök, mondatok:	$1 \neq (2 \rightarrow 3)$
tagmondattömbök, tagmondatok:	$a \neq (b \rightarrow c)$

1.3.1. A konstrukció megjelenési formái a bekezdéscsoportok, bekezdések síkján.

1.3.1.1. A főviszony bekezdéseket kapcsol

$$I \neq II$$

$$[1 \rightarrow 2] \neq [1 \rightarrow (2+3)]:$$

„(1) *Gondolom, az olvasót cseppet sem érdekli, hányadik nekirugaszkodásra sikerült a szerzőnek „véghez vinni" munkáját.* (2) [Hiszen] *A végeredmény szempontjából tökéletesen mindegy, hogy az ötödik javított és átdolgozott változatot kapjuk-e, vagy olyan zsenivel van dolgunk, aki hintaszékében hátradőlve, minden jegyzet és egyéb látható előkészület nélkül egy cigarettaszívásnyi idő alatt diktálta le művét.*

(1) *Ezúttal én* mégis *elárulom, hogy a kedves olvasó az általam kopogott, s nem „kapásból diktált" — harmadik változatot kapja.* (2) *Kettőt* ugyanis *kíméletlenül eldobtam.* (4) *Mindjárt megmagyarázom, miért."* (Dm, 1974. dec. 18. — tárca bevezető része. [A. J.])

$$I \neq II$$

$$[1 + (2 \neq 3)] \neq [1 \rightarrow (2 \neq 3)]:$$

„(1) *Amikor legutóbb Miskolcon jártam, zászlódíszben volt a város.* (2) *Nem volt nemzeti ünnep, nem tudtam hát mire vélni a rengeteg lobogót.* (3) *Aztán kiderült, hogy akkor tartották a szokásos évi rövidfilm-fesztivált, azt ünnepelték.*

(1) *Most* viszont *majdnem gyászlobogókba burkolózva találtam a várost.* (2) *Valahol Pesten* ugyanis *úgy határoztak, hogy jövőre már csak a más fesztiválokon bemutatott filmek seregszemléjét rendezhetik itt.* (3) *Nem értem, mi indokolja a döntést, hiszen a miskolciak olyan kedvvel, szeretettel, hozzáértéssel csinálták a fesztivált, miért veszik el ezt a kis örömöt tőlük?* (LM, 1974. dec. 12. — első két bekezdés [r])

1.3.1.2. Három bekezdésre tagolódó konstrukció

$$I \neq (II \rightarrow III)$$

$$[1 \leftarrow 2] \neq [1 \rightarrow (1 \neq 2)]:$$

„(1) *Ezt a férfit és ezt a nőt talán a szolgaságban és nyomorban leromlott ősök szomorú öröksége terheli, ezért nem tud egyik sem, még most sem kikászálódni az ember alatti életből.* (2) [E z é r t] *Lehet, hogy egy tárgyilagos és legmélyebb igazság nevében egyik sem tekinthető teljesen felelősnek.*

(1) D e *ezt feltárni nem a mi dolgunk, és talán nem is a tanácsi dolgozóké.*

(1) *A tanácsnál* u g y a n i s *nem a teljes igazság feltárását, nem a szülők részeltetését a felelősségből, nem ítéletosztást akartunk elérni.* (2) *Csakis a gyermekek sorsa érdekelt bennünket, de az nagyon.*" (NL, 74/10. — belső bekezdéscsoport [T. E.])

$$(I + II) \neq III$$

$$([(1 \rightarrow 2) + 3] + [(1 + 2) \leftarrow 3] \neq \{1 \rightarrow \langle [2 \rightarrow (3 + 4)] + 5 \rangle\}):$$

(1) *Az utóbbi napokban a Zöldért-boltokban új színfolttal találkozhattak a vásárlók.* (2) *Megjelentek a primőrök: fejes saláta, zöldpaprika, hónapos retek.* (3) *Január végén mindez meglepetésnek számít, nagyobb felhozatalra a primőrökből csak február közepétől lehet számítani.*

(1) *Kedvezőnek tekinthető az* i s, *hogy a Zöldség-Gyümölcs Kereskedelmi Egyesülés tagvállalatai 1974. december 31-ig összesen 579 vagon primőráru termelésére kötöttek szerződést.* (2) *A primőrök termelésére és felvásárlására a szerződések kötése még most is tart.* (3) *Arra lehet* t e h á t *számítani, hogy a szövetkezeti kereskedelem a tavalyinál mintegy 8—10 százalékkal több primőrárut hoz forgalomba az idén.*

(1) M i n d e z t a z o n b a n *csak szerény fejlődésnek lehet tekinteni.* (2) *A kereslet* u g y a n i s *a friss zöldségek iránt sokkal nagyobb, mint a termelés fejlődése.* (3) *Mert az igaz, hogy egy-másfél évvel ezelőtt szinte elképzelhetetlen volt a korai primőr, legfeljebb március végén, április elején jelentek meg ezek a termékek a piacon, de ma már az életszínvonal emelkedésével változtak a táplálkozási szokások is.* (4) *Ez azt jelenti, hogy nagyon sokan egész esztendőben igénylik a friss zöldséget.* (5) *A vásárlók* a z o n b a n *azt is szeretnék, ha a mainál olcsóbban jutnának hozzá ezekhez a termékekhez.*" (Ng, 1975. jan. 25. — vezércikk első szakasza [Cs. F.])

1.3.1.3. Négy bekezdésre, vagyis kék-két bekezdéscsoportra tagolódó konstrukció: $[(I—II) \neq (III—IV)]$.

Az alábbi, 4 bekezdésre, illetőleg 17 mondategészre tagolódó szövegrészlet fordulópontjai a következők: „*Nemrég még úgy tűnt, hogy az élelmiszer-termelés lépést tart a népességrobbanással.* [D e] *Aztán megváltozott minden.* [U g y a n i s] *Elmaradtak az aranyat érő mon-*

szunok. É s *Aztán jött az olajválság és az áremelkedések láncreakciója.*" Ábrázolva:

$$\langle 1 \neq [2 \rightarrow (3+4)] \rangle$$

Bekezdések szerinti tagolódása: [(I+II)≠(III+IV)] A főkapcsolás előtti és utáni rész belső tagolódása:

$\{1 \rightarrow \langle [2+3]+[(1+2) \leftarrow 3]+[4+(5+6)] \rangle\} \neq$
$\{1 \rightarrow \langle 2 \rightarrow [(3 \leftarrow 4) \leftarrow 5] \rangle + [(1+2) \leftarrow 3]\}$

„(1) *Nemrég még úgy tűnt, hogy az élelmiszer-termelés lépést tart a népességrobbanással.* (2) [U g y a n i s] *A lakosság növekedésének világátlaga 1950 és 1970 között 2,5—2,7 százalék volt, az élelmiszer-termelés növekedésének évi rátája pedig elérte a 3,1 százalékot.* (3) *Méghozzá nem elsősorban az eke alá kerülő új területekkel, hanem a módszerek korszerűsítésével.*

(1) *Két évtized alatt negyven százalékkal* (!) *nőtt a világ öntözött területeinek nagysága.* (2) *A világon 1938-ban tízmillió, 1970-ben 80 millió műtrágyát használtak fel.* (3) *Az amerikai és a kanadai kormányzat prémiumot fizetett azoknak a farmereknek, akik parlagon hagyták földjeiket.* (4) *A hatvanas években úgy tűnt, hogy a fejlődő országok jó részében hódít a „zöld forradalom", a mezőgazdaság eredményes korszerűsítése.* (5) *Abban az időszakban a világ élelmiszer-tartalékai 125 s 145 millió tonna közötti mennyiséget képviseltek.* (6) *Ez annyit jelentett, hogy az emberiségnek abban az évtizedben 66 napi élelmiszer-tartalék állt rendelkezésére.*

(1) [D e] *Aztán megváltozott minden.* (2) *Mindenekelőtt az időjárás.* (3) [U g y a n i s] *Elmaradtak az aranyat érő monszunok: Afrikában, elsősorban a Szaharától délre, a Szahel-övezetben sok éves szárazság következett.* (4) *1973-ra az árak kétszeresükre emelkedtek, majd még tovább nőttek, amikor kiderült, hogy az időjárás még az észak-amerikai mezőgazdaságot is komolyan sújtotta, a kukoricatermelését 16, a szójababé 20 százalékkal esett vissza.* (5) *A fejlődő országok költségvetését megrázkódtatták a magas élelemárak, Észak-Indiában és Közép-Afrikában kitört az éhínség.*

(1) *Aztán jött az olajválság és az áremelkedések láncreakciója.* (2) *A fejlődő országok óriási áldozattal végrehajtott »zöld forradalmához«, a mezőgazdaság korszerűsítéséhez energiaforrásra, műtrágyára és korszerű vegyszerekre is — hirtelen mindez elérhetetlenné vált az éhségzóna országai számára.* (3) *A világ nagy területein újra megjelent, és ősi kegyetlenséggel sújtott le az éhség korbácsa.*" (Dm, 1974. dec. 25. — ismeretterjesztő cikk tárgyaló része [Harmath Endre]).

1.4. Az előző pont szemelvényei a konstrukció belső tagolódásának, informatív bővülési képességének, a tagok egymástól való eltávolodásának lehetőségeit mutatták be. Az alábbiak viszont éppen a k o m p r i m á l ó d á s r a hívják fel a figyelmet: miként szere-

pelnek a konstrukció kapcsolásai m o n d a t e g é s z e n b e l ü l. Mivel vizsgálatunk középpontjában a nyelvhasználat mondat fölötti síkja áll, a konstrukciótípusnak mondattömbök, illetőleg tagmondatok síkján való megjelenésére ezért csak olyan mértékben tekintünk ki, amennyire az itt szerzett tapasztalatok gazdagítják az eddig kialakult képet.

1.4.1. Elsősorban az érdemel figyelmet, hogy ezen a nyelvhasználati síkon sem gyakori a csupán elemi tagokból felépülő konstrukció. RÁCZ ENDRE gyűjteményében[166] mindössze egyetlen három tagmondatos példát találtunk, (ebben is kifejtő magyarázattal kapcsolódik a 3. tag):

[a≠(b→c)]: „(a) *A kiskunhalmi szőlő nem valami különös,* (b) d e *a kukorica gyönyörű,* (c) *néhol csaknem hárommétéres szárak emelkednek az ég felé.*" (Nagy L. [i. m. 647. p.])

1.4.2. Miként a mondat fölötti szinten, itt is sokkal gyakoribb az a megjelenési forma, amelyben a kapcsolt tagok tömbök (a jelen esetben tagmondattömbök):

[(a+b/c)≠(d→e)]:(a) *Híven tüntet két pipacs,* (b) *nem bánja,* (c) *hogy őket látni még,*
(d) d e *büntet is rögtön az ég:*
(e) *Szuronyos szellővel üzen;*
(Radnóti — [RÁCZ ENDRE: 858])

⟨[a/b]≠[(c/d)→(e←f)]⟩: „(a) *Nehéz elhinni,* (b) *hogy máris, ilyen hamar iskolába mentek,* (c) p e d i g *tudtuk,* (d) *ez is elkövetkezik,* (e) h i s z e n *fél évvel ezelőtt vagy régebben megvettük a táskát,* (f) *némelyiteknek három-négy füzetcsomagja, több köpenye is van a figyelmes rokonok, gondos nagymamák, túlbuzgó keresztszülők jóvoltából.*" (ÉI, 1974. szept. 7. — bevezető rész [P. T.])

1.4.3. A komprimálódás olyan következménnyel is járhat, amely egy eddig nem érintett elvi kérdést vet fel: a k o n s t r u k c i ó h o m o g é n—h e t e r o g é n t e r m é s z e t é n e k k é r d é s é t. Vizsgált konstrukciónk két kapcsolása csupán mondategészek, csupán tagmondatok, csupán bekezdések stb. között, vagyis csupán azonos kommunikációs síkon elhelyezkedő s ilyen értelemben homogén természetű tagok között szerepelhet; vagy pedig előfordulhat a konstrukció két kapcsolása például tagmondatok és mondategészek, mondategészek és bekezdések stb. között is. Például: [1≠(b→c)], [I≠(2→3)] stb.

1.4.3.1. A főkapcsolás mondategészek, az alkapcsolás tagmondatok között szerepel:

[166] RÁCZ E. 1971a.

[1≠(2a→2b)]: „(1) *Nemrégiben tatarozták, csinosították kívülről az orvosegyetem Lenin körúti központi könyvtárát.* (2a) *A megszépült épületben* a z o n b a n *egyre kevesebb hely van a raktározásra,* (2b) h i s z e n *évente mintegy két és fél millió forintot fordítanak könyvek, folyóiratok, egyetemi kiadványok beszerzésére.*" (Dm, 1972. nov. 10. — napihír)

[1≠(2a→2b)]: „(1) *Az utóbbi években lényegesen javult Szeged belső közlekedése, és ma már nagyjából kielégíti a lakosság igényeit még a legforgalmasabb napszakokban is.* (2a) *A rohamos lakásépítés, az új városrészek születése* a z o n b a n *továbbra is súlyos közlekedési gondot ad,* (2b) h i s z e n *egyidőben nagy tömegeket kell elszállítani a lakónegyedekből a munkahelyekre és vissza.*" (Dm, 1975. márc. 14. — cikk bevezető része)

1.4.3.2. Mindkét kapcsolás tagmondatok közt szerepel, az alkapcsolás szintet vált:

[a≠(b/c)]: „(a) *Az egyik lángész is kigondolt valamit, a másik is,* (b) d e *mind nem ért semmit,* (c) m e r t *a szegedi embert azért mégsem lehetett a gyakorlatban felösmerni a vidékbelitől.*" (Mikszáth)[167]

⟨a≠[(b+c)/d]⟩: „(a) *A robbanás után keletkezett tüzet hamarosan eloltották,* (b) *a helyszínre érkezett rendőrök* a z o n b a n *semmit sem tudtak megállapítani,* (c) *még a címzettet sem,* (d) m i v e l *a levél a robbanás okozta tűzben teljesen elégett.*" (MN, 1973. jan. 18. — napihír.)

Az ellentétes és az okadó kapcsolás itteni szintbeli különbsége az okadásnak kettős: magyarázó-okhatározói lehetőségéből ered.[168] Elvileg néha az ellentétes és a következtető viszony is megjelenhet szintváltó (grammatikailag beszerkesztett) formában: megengedő, illetőleg következményes sajátos tartalommal, a kapcsolatos viszony azonban mindig szinttartó.

Az egyes logikai kapcsolásfajták tehát különböző szorossággal kapcsolhatnak, így fel kell tárnunk a négy logikai viszonyfajta konstrukcionális szerepkülönbségeit is. Ez előtt azonban még összefoglaljuk az 1≠(2→3)-féle konstrukciós forma realizációinak legfontosabb sajátságait.

1.5. Az 1≠(2→3)-féle konstrukciós forma realizációinak sorával hosszmetszetben tekintettük át az előzőekben egymás után, azaz bekezdéshosszúság szerint vizsgált konstrukcionális sajátságokat.

[1≠(2→3)] ⟨1≠[2→(3—4)]⟩ {1≠⟨2→[(3—4)—5]⟩} stb.
⟨1≠[2→(3—4)]⟩
{1≠⟨2→[(3—4)—5]⟩}
stb.

---

[167] Hadrovics L. 1969.
[168] Farkas V. 1959, 87—91.

Az utóbbi megközelítési irány az előbbinél markánsabban mutatta a tárgyalt konstrukciós formák lényeges jegyei közül a bipolaritást — s ebből következően a főkapcsolás meghatározó szerepét. Így láthattuk, hogy a hárommondatos bekezdés két kapcsolása közül az egyik konstrukciót uraló, általános érvényű főkapcsolás, a másik pedig egyedítő szerepű alkapcsolás. A négy- és a több mondatos bekezdésekben az első alkapcsolás különös értékűvé emelkedik, s a második, illetőleg a további alkapcsolás veszi át a konstrukciót egyedítő szerepet. Mindebből következik, hogy a kétmondatos bekezdés még nem igazi konstrukció, csak annak váza; a négy- és több mondatos bekezdés pedig már megjelenési formája, realizációja a konstrukciós formát tiszta képletként képviselő hárommondatos bekezdésnek.

2. Az egyes kapcsolásfajták konstrukcionális szerepkülönbségeit a teljes vizsgálati anyag összes kapcsolásából való részesedésük arányai mutatják.

A táblázatokon látható, hogy mind a négy tagolódási szinten a kapcsolatos viszony a leggyakoribb. A következtető, a magyarázó és az ellentétes viszonyfajta — a kapcsolatoshoz képest — egymáshoz közeli arányban részesedik a kapcsolásokból. Ez különösen a harmadik tagolódási szinten feltűnő, ahol azonos arányban szerepelnek.

Az egyes tagolódási szinteken való előfordulásuk vonatkozásában a négy kapcsolásfajta 2—2 párra oszlik: a reverzibilis következtető-magyarázó, valamint a kapcsolatos-ellentétes párra (lásd a szorossági mutatókat a 197. és 198. oldalon!). Az alsóbb tagolódási szintek (belső tömbök) felé haladva a kapcsolatos és az ellentétes viszony részvétele növekszik, a magyarázó és a következtető páré csökken. Ez az összefüggés különösen a harmadik tagolódási szintig meggyőző, ti. addig áll rendelkezésünkre következtetés levonására alkalmas mennyiségű anyag. A tendencia oka feltehetőleg az, hogy a belső tömbök felé haladva növekszik a felsorolás, halmozás lehetősége, amire a kapcsolatos és az ellentétes viszony alkalmas; míg a tagolás közvetlen szintjén a fordulatos (és fordítható) ok-okozati viszony kap több szerepet.

További tanulságokhoz jutunk, ha adatainkat összehasonlítjuk a tagmondatok között, azaz a mondategészen belül funkcionáló mellérendelések előfordulási arányaival. Deme László 6 vizsgálati egységének átlagolt mutatóival egybevetve egy feltűnő hasonlóságot s két eltérő sajátságot vehetünk észre.[169] Feltűnő a kapcsolatos viszony hasonló arányú szereplése: mondategészen belül

[169] Deme L. 1971. 181.

A kapcsolásfajták előfordulása az egyes bekezdéshosszúsági csoportok szorossági fokozatain

Kapcsolásfajták	A kapcsolás (tagolódás) szorossági fokozatai								A kapcsolásfajták gyakorisága	
	főkapcsolás		alkapcsolások							
	1. fokozat		2. fokozat		3. fokozat		4. fokozat			
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Hárommondatos bekezdések										
+	632	41,5	1067	70,1	—		—		1699	55,8
←	485	31,8	253	16,6	—		—		738	24,2
→	366	24,1	162	10,6	—		—		528	17,3
≠	40	2,6	41	2,7	—		—		81	2,7
össz.	1523	100	1523	100	—		—		3046	100
Négymondatos bekezdések										
+	411	70,1	577	70,3	248	70,3	—		1236	70,2
←	77	13,1	94	11,5	36	10,2	—		207	11,8
→	79	13,4	100	12,2	36	10,2	—		215	12,2
≠	20	13,1	50	6,0	33	9,3	—		103	5,8
össz.	587	100	821	100	353	100	—		1761	100
Ötmondatos bekezdések										
+	128	66,3	188	72,0	179	74,3	53	68,9	548	70,9
←	21	10,9	28	10,7	21	8,7	7	9,1	77	9,9
→	41	21,2	33	12,7	20	8,3	4	5,2	98	12,8
≠	3	1,6	12	4,6	21	8,7	13	16,8	49	6,4
össz.	193	100	261	100	241	100	77	100	772	100
Mindössz.	2303		2605		594		77		5579	

A kapcsolásfajták előfordulása a tagolódás szorossági fokozatain

A tagolódás szorossági fokozatai		Kapcsolásfajták				
		+	←	→	≠	össz.
Főkapcsolás (1. fokozat)	db	1171	583	486	63	2303
	%	50,84	25,32	21,10	2,74	100
Alkapcsolás (2. fokozat)	db	1832	375	295	103	2605
	%	70,32	14,39	11,33	3,96	100
Alkapcsolás (3. fokozat)	db	427	57	56	54	594
	%	71,86	9,60	9,44	9,10	100
Alkapcsolás (4. fokozat)	db	53	7	4	13	77
	%	68,84	9,09	5,19	16,88	100
Szorossági mutató		1,81	1,49	1,49	2,07	

Kapcsolásfajták	Bekezdéshosszúság	A kapcsolás szorossági fokozatai				A kapcsolások száma	Szorossági mutató
		főkapcs.	alkapcsolások				
		1. fokozat	2. fokozat	3. fokozat	4. fokozat		
+	3	632	1067	—	—	1699	1171
	4	411	577	248	—	1236	1832×2
	5	128	188	179	53	548	427×3
	össz.	1171 db	1832 db	427 db	53 db	3483 db	53×4
		50,84%	70,32%	71,86%	68,84%	62,43%	6328:3483=
							= 1,81
←	3	485	253	—	—	738	583
	4	77	94	36	—	207	375×2
	5	21	28	21	7	77	57×3
	össz.	583 db	375 db	57 db	7 db	1022 db	7×4
		25,32%	14,39%	9,60%	9,09%	18,32%	1532:1022=
							= 1,49
→	3	366	162	—	—	528	486
	4	79	100	36	—	215	295×2
	5	41	33	20	4	98	56×3
	össz.	486 db	295 db	56 db	4 db	841 db	4×4
		21,10%	11,33%	9,44%	5,19%	15,07%	1260:841=
							= 1,49
≠	3	40	41	—	—	81	63
	4	20	50	33	—	103	103×2
	5	3	12	21	13	49	54×3
	össz.	63 db	103 db	54 db	13 db	233 db	13×4
		2,74%	3,96%	9,10%	16,88%	4,18%	483:233=
							= 2,07
Mind-össz.		2303 db	2605 db	594 db	77 db	5579 db	
		100%	100%	100%	100%	100%	

65,55%, mondategészek között 62,43%. Lényegesen különbözik viszont az ellentétes viszony részvételének átlagos aránya. Mondategészen belül 15,85%, míg mondategészek között csak 4,18%. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy a bekezdés tagolódásának negyedik szintjén már 16,88%-ban kapott szerepet az ellentétes kapcsolás, akkor egy feltételezést megfogalmazhatunk.

Valószínű, hogy az egyes kapcsolásfajták alkalmazása összefügg a gondolatmenet kifejlődésének konstrukcionális szakaszaival. Így az ellentétes kapcsolásra legkevésbé a mondat fölötti szövegegységben van szükség. Alatta (a mondategészen belül) s fölötte, vagyis a bekezdések közötti kapcsolat megteremtésében használjuk leginkább. Úgy is mondhatnánk, hogy a kifejlődő gondolatnak ezek a szakaszai fordulnak szembe legkönnyebben egymással, míg a mondat és a bekezdés közötti sáv építkezésében a többi viszonyfajta logikai természetére van szükség.

A kapcsolásfajták szerepét a főbb tematikai csoportokban is érdemes megvizsgálni. Ha kiemeljük a táblázat uralkodó adatait, akkor kevésbé élesen ugyan, de azt az összefüggést látjuk, amelyet a kétmondatos újsághírek elemzésekor már felismertünk. A közéleti témákban itt is a kapcsolatos, a rendőrségi-bírósági hírekben pedig a nem kapcsolatos viszonyfajták jutnak nagyobb szerephez:

Viszonyfajta csoportok	Bekezdés-hossz.	Tematikai csoportok			
		közéleti hírek		bírósági hírek	
Kapcsolatos	2	1759	87,86%	68	17,21%
	3	595	50,94%	37	10,42%
	4	382	77,17%	29	31,52%
	5	110	82,08%	18	30,50%
		Átlag: 74,51%		Átlag: 22,41%	
Nem kapcsolatos	2	243	12,12%	327	82,77%
	3	573	49,05%	318	89,57%
	4	113	22,82%	63	68,47%
	5	24	17,91%	41	69,49%
		Átlag: 25,47%		Átlag: 77,57%	

Főkapcsolás viszony fajtája	helye	Bekezdéshossz.	Közéleti hírek A	K	Ö	Bírósági hírek A	K	Ö	K + B A + K		Összesen db	%
Kapcsolatos		2	765	994	1759	38	30	68	803	1024	1827	38,9
	E		194	233	427	8	4	12	202	237	439	
	H		83	85	168	17	8	25	100	93	193	
		3	277	318	595	25	12	37	302	330	632	13,5
	E		64	74	138	5	3	8	69	77	146	
	K		72	69	141	4	8	12	76	77	153	
	H		62	41	103	3	6	9	65	47	112	
		4	198	184	382	12	17	29	210	201	411	8,7
	E		34	53	87	5	7	12	39	60	99	
	H		13	10	23	2	4	6	15	14	29	
		5	47	63	110	7	11	18	54	74	128	2,7
		Össz.	1287	1559	2846	82	70	152	1369	1629	2998	63,8
Következtető		2	59	53	112	142	106	248	201	159	360	7,7
	E		100	56	156	48	28	76	148	84	232	
	H		52	40	92	106	55	161	158	95	253	
		3	152	96	248	154	83	237	306	179	485	10,3
	E		8	9	17	3	4	7	11	13	24	
	K		10	6	16	2	2	4	12	8	20	
	H		1	4	5	11	17	28	12	21	33	
		4	19	19	38	16	23	39	35	42	77	1,6
	E		1	1	2	3	3	6	4	4	8	
	H		1	1	2	3	8	11	4	9	13	
		5	2	2	4	6	11	17	8	13	21	0,4
		Össz.	232	170	402	318	223	541	550	393	943	20,0

E = elöl, H = hátul, K = középütt.

3. Az [1≠(2→3)]-féle konstrukciós forma realizációinak, valamint a kapcsolásfajták konstrukcionális szerepeinek fenti áttekintését a vizsgálat végső két érvének szántuk. Ezek után már a vállalt feladat végeredményének bemutatása következik: a beszédmű

álló viszonyfajták kölcsönös összefüggése

Fökapcsolás		Bekezdés hossz.	Közéleti h.			Bírósági h.			K + B		Összesen	
viszony fajtája	helye		A	K	Ö	A	K	Ö	A + K		db	%
Magyarázó		2	52	57	109	51	10	61	103	67	170	3,6
	E	3	164	114	278	44	14	58	208	128	336	
	H		13	9	22	6	2	8	19	11	30	
			177	123	300	50	16	66	227	139	366	7,8
	E	4	27	37	64	10	5	15	37	42	79	1,7
	E	5	11	6	17	8	16	24	19	22	41	0,9
		Össz.	267	223	490	119	47	166	386	270	656	14,0
Ellentétes		2	7	15	22	10	8	18	17	23	40	0,8
	E	3	8	6	14	10	2	12	18	8	26	
	H		5	6	11	2	1	3	7	7	14	
			13	12	25	12	3	15	25	15	40	0,8
	E	4	3	1	4	—	2	2	3	3	6	
	K		3	2	5	3	—	3	6	2	8	
	H		2	—	2	—	4	4	2	4	6	
			8	3	11	3	6	9	11	9	20	0,5
	E	5	—	2	2	—	—	—	—	2	2	
	H		1	—	1	—	—	—	1	2	1	
			1	2	3	—	—	—	1	2	3	0,1
		Össz.	29	32	61	25	17	42	54	49	103	2,2
Összesen			1815	1984	3799	544	357	901	2359	2341	4700	100,0

értékű bekezdés konstrukciós formáinak elvi, majd valóságos (az alapvizsgálatban megvalósult) rendszere.

A **3.1.** ponttal jelzett elvi rendszerben a bekezdéshosszúság, a két főtömbösség, valamint a két főtömb közti főkapcsolás helye a legfontosabb sajátság; s mivel a **3.3.** ponttal jelzett valóságos rendszerben technikailag nem lehetett ábrázolni a főkapcsolás helyét, ezt előre kiemeltük a **3.2.** számú táblázaton.

3.1.

A két főtömbös, két-, három-, négy- és ötmondatos bekezdéskonstrukciók elvi rendszere

Bekezdéshosszúság	I. főtömb	fő-kapcs.	II. főtömb
2 mondat	[1	—	2]
3 mondat	[1	—	(2—3)]
	[(1—2)	—	3]
4 mondat	[(1—2)	—	(3—4)]
	⟨1	—	[2—(3—4)]⟩
	⟨1	—	[(2—3)—4]⟩
	[1	—	(2—3—4)]
	[(1—2—3)	—	4]
	⟨[1—(2—3)]	—	4⟩
	⟨[(1—2)—3]	—	4⟩
5 mondat	{1	—	⟩2—[(3—4)—5]⟩}
	}1	—	⟩2—[3—(4—5)]⟩}
	{1	—	⟩[2—(3—4)]—5⟩}
	{1	—	⟩[(2—3)—4]—5⟩}
	⟨1	—	[(2—3)—(4—5)]⟩
	⟨[1—2]	—	[(3—4)—5]⟩
	⟨[1—2]	—	[3—(4—5)]⟩
	⟨[(1—2)—3]	—	[4—5]⟩
	⟨[1—(2±3)]	—	[4—5]⟩
	⟨[(1—2)—(3—4)]	—	5⟩
	{⟨1—[(2—3)—4]⟩	—	5}
	{⟨1—[2±(3—4)]⟩	—	5}
	{⟨[1—(2—3)]—4⟩	—	5}
	{⟨[(1—2)—3)—4⟩	—	5}

3.2.

A bekezdéskonstrukciók valóságos rendszere a főkapcsolás konstrukcionális helye szempontjából

	A főkapcsolás			
	elől	középütt	hátul	össz.
2	—	—	—	2397
3	[1—(2—3)]	Nem lehet	[(1—2)—3]	1031 492
4	⟨1—[(2—3)—4]⟩	[(1—2)—(3—4)]	⟨[1—(2—3)]—4⟩	181 255 151 587
5	⟨1—[(2—3)—(4—5)]⟩ {1—⟨[2—(3—4)]—5⟩} {1—⟨2—[3—(4—5)]⟩}	⟨[1—2]—[(3—4)—5]⟩ ⟨[1—(2—3)]—[4—5]⟩	⟨[(1—2)—(3—4)]—5⟩ {⟨1—[2—(3—4)]⟩—5}	35 33 25 38 13 30 19 193
db	348	249	183	780
%	44,6	31,9	23,5	100

3.3.

A két főtömbös, két-, három-, négy- és ötmondatos bekezdéskonstrukciók valóságos rendszere (4700 db bekezdésnyi újsághír alapján)

Bekezdéskonstrukciók	A főkapcsolás viszonyfajtája				Összesen		A formák kihasználtsága: %
	+	←	→	≠	db	%	
[1—2]	1827	360	170	40	2397	100	
[1—(2—3)]	439	232	334	26	1031	67,7	135,4
[(1—2)—3]	193	253	32	14	492	32,3	64,6
	632	485	366	40	1523	100,0	
[(1—2)—(3—4)]	153	20	—	8	181	30,8	215,8
⟨1—[(2—3)—4]⟩	75	13	42	4	134	22,9	159,8
⟨1—[2—(3—4)]⟩	48	11	37	2	98	16,7	116,9
⟨[1—(2—3)]—4⟩	69	18	—	6	93	15,8	108,3
⟨[(1—2)—3]—4⟩	43	15	—	—	58	9,9	67,6
[1—(2—3—4)]	23	—	—	—	23	3,9	26,8
[(1—2—3)—4]	—	—	—	—	—	0,0	0,0
	411	77	79	20	587	100,0	
⟨[1—2]—[3—(4—5)]⟩ ⟨[1—2]—[(3—4)—5]⟩	25	1	11	1	38	19,7	157,5
⟨1—[(2—3)—(4—5)]⟩	21	1	13	—	35	18,1	145,1
{1—⟨[2—(3—4)]—5⟩} {1—⟨[(2—3)—4]—5⟩}	22	1	9	1	33	17,2	136,8
⟨[1—(2—3)]—[4—5]⟩ ⟨[(1—2)—3]—[4—5]⟩	21	8	—	1	30	15,5	124,4
{1—⟨2—[(3—4)—5]⟩} {1—⟨2—[3—(4—5)]⟩}	17	—	8	—	25	13,0	103,6
{⟨1—[(2—3)—4]⟩—5} {⟨1—[2—(3—4)]⟩—5}	14	5	—	—	19	9,8	78,7
⟨[(1—2)—(3—4)]—5⟩	8	5	—	—	13	6,7	53,9
	128	21	41	3	193	100,0	
Összesen:	2998	943	656	103	4700		

A VIZSGÁLAT TANULSÁGAI

1. A szöveg különösen bonyolult jelenség, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy világszerte oly sokféle irányból közelítik a lényegét, s azon sem, hogy a publikációk özöne egyelőre inkább bonyolítja, mint egyszerűsíti a képet. A feldolgozott szakirodalom így csupán egy biztos tanulsággal szolgált: a kutatást ebben a témában is ajánlatos az elején kezdeni, vagyis addig ne akarjunk kombinációkat előadni, amíg az alaplépéseket sem ismerjük.

Dolgozatomban alapvizsgálatokról: egy viszonylag egyszerű nyelvhasználati közeg elemi alakulatainak kísérleti és empirikus feldolgozásáról számoltam be, de ezek az alapvizsgálatok sem a szöveg összes sajátságára irányultak, hanem csak a szerkezetére. Szerkezeten nem a langue-ban előírt szükséges formát értettem, hanem a nyelvhasználat során az összes lehetséges variációjában megvalósuló konstrukciót. Ez a tárgymegjelölés két vonatkozásban fontos. Egyik oldalról rendszerezési gondot előz meg, ugyanis jelzi, hogy miért nem tekinthetők langue-ténynek a feltárt formák; egy másik irányban viszont hangsúlyozza, hogy építményről van szó. Erre azért van szükség, mert a legtöbb szövegvizsgálat ugyancsak szerkezetről beszél, pedig csak a szöveg szerkezeti karakterét: *glutinációját*, *kohézióját*, *auto-* és *szinszemantiáját*, vagyis az adott szöveg szorosabb vagy lazább szövését képes feltárni. Ez abból adódik, hogy a mondatnak szövegbe való beépítettségét differenciálatlanul vizsgálják, azaz nem különítik el a beépítettség kétféle vetületét. A mondatoknak mint láncszemnyi egységeknek egymás közötti kapcsolódását csak egy kapcsolásformának látják a többi, vagyis a szórend, az utalás, a névelőhasználat stb. sorában, jóllehet ez utóbbiak mondaton belüli, s mint ilyenek, másodvonalbeli tükröződései a beágyazottságnak.

Ilyen megfontolások következtében, de mindenekelőtt valóságos státusa alapján került elemzésem középpontjába a nyelvtanban *tartalmi-logikai*nak nevezett kapcsolás, tudniillik a vizsgált szövegegységnek, a bekezdésnek is a középpontjában áll. Egyszerre jellemzi a bekezdés megszerkesztettségét (a bekezdést mint konstruk-

ciós formát) és a bekezdést építő kisebb egységeknek (elemi szövegegységeknek és mondatoknak) ebbe való beszerkesztettségét. Ez magyarázza azt is, hogy első megközelítésként miért választottam olyan bekezdésformát vizsgálati tárgyul, amely nincs beszerkesztve magasabb egységbe, amely egyszerre bekezdés és szövegegész.

1.1. Vizsgálatom hipotézisét az elmondottakra építettem. Az elemi szövegegységeket, azaz a mondat fölött elhelyezkedő konstrukciós formákat a felépítő mondategészek egymás közti viszonyainak elemzésével lehet feltárni. Így figyelembe kell vennünk a konstrukció mondategészeinek mennyiségét, a lineáris kifejtésben elfoglalt sorrendi helyét, az utóbbival kölcsönös összefüggésben mutatkozó tartalmi-logikai kapcsolásokat, valamint nyelvi megformáltságuk (önállóságuk) eszközeit.

Vizsgálatom tárgya a szövegmű értékű bekezdés volt. Ez a szövegkonstrukciós forma a szövegtan „egyszerű mondat"-a: rövid terjedelme ellenére is befejezett, egész közlés — miként teljes értékű mondat az egyszerű mondat is —, továbbá egyaránt vizsgálható benne az egész és a rész.

A vizsgálat anyagául az újsághírt választottam, mégpedig abból a megfontolásból, hogy ezzel jelentősen leszűkíthetem a nyelvhasználati formák végtelen lehetőségeit. Az újságíró szubjektivitása, logikájának sajátossága ebben a műfajban csak korlátozott lehetőséget kap; a hírben objektiválódott gondolat nemcsak végső soron s egészében tükrözi a valóságot, hanem közvetlenebbül s részleteiben is, így a nyelvhasználat és a nyelven kívüli valóság egybevetésével hasznos módszertani segítséget kaphatunk. Vizsgálhatjuk, hogy miként, miért és mennyire adekvát a szövegműben objektiválódott visszatükrözés logikája az esemény idő- és oki-okozati rendjével: viszonylag közvetlenül, illetőleg miféle közvetettséggel felel meg neki; továbbá — a tükröző agy szubjektivitásának túlzott előtérbe kerülése miatt — mennyiben nem adekvát vele.

A konstrukciós formák domináns és alkalmi megvalósulásait utolsó lépésként gyakorisági vizsgálattal különítettem el, foglaltam rendszerbe. Először kísérleti úton állíttattam elő megfelelő mennyiségű hírvariánsokat, hogy feldolgozásukkal képet alkothassak a feladat absztrakt és konkrét lehetőségeinek, valamint valóságosságának viszonyairól; majd e tapasztalatok birtokában 4800 db újsághírben kerestem a megvalósult konstrukciós formákat.

1.2. A téma kísérleti feldolgozását feltáró vizsgálat előzte meg. Ennek legáltalánosabb tanulsága az lett, hogy a három-, de méginkább a négy- és az ötmondatos bekezdések közvetlenül nem mondategészekre, hanem előbb konstrukciós rész-egészekre, elemi szövegegységekre, tömbökre tagolódnak. Hogy miként épülnek fel

a bekezdésformák, vagyis miféle szabályoknak engedelmeskedve tagolódnak tömbökre az egészek, a kísérleti-elméleti vizsgálat meggyőzően modellálta.

A kísérlet igazolódott hipotézise szerint az egyes tömbök egymástól való elkülönültsége összefügg a bekezdés lineáris kifejtésében elfoglalt sorrendi helyükkel. Vagyis ha (kísérletezés közben ez lehetséges és megengedhető!) megváltoztatjuk a bekezdés mondatainak sorrendjét, ezzel megváltoztatjuk felépítését is: más mondatsorrenddel másként tagolódik a konstrukció.

A formát azonban nem egyedüli tényezőként határozza meg a komponensek sorrendje. Vele kölcsönös összefüggésben mutatkoztak meg a mondategészek közt funkcionáló tartalmi-logikai viszonyfajták.

A mondategészek sorrendjének és logikai kapcsolódásának felismert összefüggései közül az bizonyult leghasznosabbnak, amely elkülönítette a teljes konstrukció függvényében álló főkapcsolást a csupán tömb függvényében álló alkapcsolásoktól. Erre építve megbízható módszert dolgozhattam ki az elemi szövegegységnek (tömbnek) vélt szegmentum általános érvényű ellenőrzésére. Ez a fő- és alkapcsolások helyén végrehajtható kölcsönös sorrendi felcserélés. E módszer alkalmazásának tanulságát úgy foglalhatom össze legtömörebben, hogy a konstrukciós forma belső tagolódásaként keletkező szövegszerkezeti egységek saját belső tagolódásuktól függetlenül viselkednek egységként. Vagyis a tömbre (s minden szövegkonstrukciós formára) formai oldalról elsősorban az jellemző, hogy belső megszerkesztettségére való tekintet nélkül, egységként szerkesztődik be a magasabb szintű szövegkonstrukciós formába. Ezért ha egy szövegkonstrukciós formán belül végrehajtott szabályos átalakítás (kölcsönös sorrendi csere) szegmentumon kívülre hat, akkor az a szegmentum nem szövegkonstrukciós forma.

A vizsgálat feltárta, hogy az azonos sorrendben és azonos logikai viszonyfajtákkal kapcsolódó mondatok nem okvetlenül tömbösödnek azonos határokon. A mondategészek beépültségének, illetőleg viszonylagos elkülönültségének, azaz a konstrukció tömbösödésének felismeréséhez ezért figyelembe kellett vennem a mondatok nyelvi megformáltságát: a mindenkori előzménynek (a témához rendelt rémának) a közvetlen folytatásban való jelenlétét, jelenlétének formáját és eszközeit.

A mondatforma legfontosabb jegyének a megelőző mondat szórendje bizonyult, ennek két változata ugyanis közvetlenül előírhatja a következő mondategész kapcsolódásának viszonyfajtáját. Az elemi szövegegységek elkülönültségét a felépítő mondatok lexikai önállósága-önállótlansága is jelzi. A kommunikáció folyamatos-

ságát ugyanis a változásban megmaradó (ismétlődő) témaelemek képviselik. Ezek önálló (lexikai) jelenléte önállósít, reprezentált (névmási) megvalósulása pedig támaszra szorul. Egy-egy mondategésznek vagy elemi szövegegységnek az önállóságát-önállótlanságát, illetőleg e jelenségnek a fokát így aszerint ítéltem meg, hogy a kommunikáció folyamatosságát fenntartó témaelem milyen formában ismétlődött meg:

1. Teljes egészében:
1.1. saját alakjában,
1.2. lexikai helyettesítői által (utaló szerepű névmások, határozószók),
1.3. saját alakjában és utalószóval,
1.4. zéró alakban (amikor az előző mondat alanya, állítmánya, igei kiegészítője beleértődik a következő mondatba is).
2. Valamely részében:
2.1. morfológiai-szintaktikai szférájának:
2.1.1. az egészében (vagyis a teljes morfológiai szerkezet),
2.1.2. részében (pl. az ismétlődő idő- és módjel, helyviszonyrag stb.);
2.2. lexikai-szemantikai szférájának:
2.2.1. az egészében (tőismétlés),
2.2.2. aktualizált részében, mégpedig más tövek szemémáival való
2.2.2.1. hasonlóság (ellentét) által: metaforával, szinonímával, antonímával, hasonlattal való témaismétlés;
2.2.2.2. időbeli, térbeli, logikai érintkezés által; azaz a metonímiával, tapadással való témaismétlés.

1.3. A szövegmű értékű bekezdés konstrukciós formáit 4800 db újsághír (13 376 mondategésznyi szöveg) egyenkénti elemzésével tártam fel. A vizsgálati anyag feldolgozása legtisztább szempontjának a bekezdések mondategésszel mért hosszúsága bizonyult.

1.3.1. Mivel a kétmondatos hírekben csak egyetlen kapcsolás van, közvetlenül vizsgálhattam bennük a téma és a logikai viszonyfajta kölcsönös összefüggéseit. A 2397 db kétmondatos hírt 8 tematikai és 4 logikai szempontból osztályoztam, s ezzel olyan felismeréshez jutottam, amely a három-, négy-, illetőleg az ötmondatos bekezdésekben is érvényes maradt. A közéleti témák többsége (87,86%) inkább a közömbös, logikailag semleges természetű kapcsolatos viszonyfajtát igényli, míg a rendőrségi-bírósági hírek jellegének főként (82,79%) a mozgalmas, változatos hatású nem-kapcsolatos (magyarázó, következtető, ellentétes) viszonyfajták felelnek meg.

1.3.2. A hárommondatos bekezdés elvileg egy-, két- és háromtömbös lehet, de a feldolgozott 1523 db újsághír kéttömbös formá-

ban realizálódott mint tételmondatos [1—(2—3)] vagy konklúziómondatos [(1—2)—3] konstrukció.

A hárommondatos bekezdés a kétmondatoshoz képest minőségi különbséget képvisel: a második kapcsolás belépése hozza magával a fő- és az alkapcsolás funkcionális elkülönülését, s ezzel keletkezik a tulajdonképpeni konstrukciós forma.

1.3.3. A kísérleti vizsgálatban még úgy véltem, hogy a négymondatos bekezdés három egyenlő tömbre is tagolódhatik, mégpedig a bevezetés — tárgyalás — befejezés hagyományosan felfogott egységeire: [1—(2—3)—4]. Az 587 db négymondatos újsághír tematikai sokféleségéből adódó tanulságok azonban módosították ezt a feltételezést. Azt ugyan nem vonták kétségbe, hogy a középső két mondat gyakran alkot tárgyaló, azaz kifejtő, részletező, konkretizáló szerepű tömböt; de kiemelték a három fő szerkezeti rész közötti két kapcsolás funkcionális egyenlőtlenségét. A középső tömb ugyanis a napihírben nem mindig tud elhelyezkedni a bevezetés és a befejezés közti tartalmi távolság pontos félútján, hanem hol a bevezetéssel, hol pedig a befejezéssel alkot szorosabb egységet, vagyis tételmondattal: ⟨1—[(2—3)—4]⟩, vagy pedig konklúziómondattal: ⟨[1—(2—3)]—4⟩. De úgy is mondhatnánk, hogy a négymondatos bekezdésforma hármas tagolódása elsősorban kettős: egyik része a tényekről, a másik a következményekről szól. A két főrész egyike kapja a bevezetés vagy a befejezés kiemelt szerepét, míg a másik rész önmagán belül tagolódva hozza létre a konstrukcionális szempontból már nem szükséges, hanem csak lehetséges altömböket.

1.3.4. A 793 db ötmondatos újsághírben az öt mondat ténye, vagyis a konstrukció terjedelmének növekedése két fő tanulságot nyújtott. Az egyik megerősítette az eddigi tapasztalatot, miszerint a bekezdésnyi újsághír általában és természetesen két fő részre tagolódik, s a közlés mondatszámmal mért terjedelmétől függően oszlik mindkét vagy egyik fő része szintén két tömbre, majd további (és további) két részre tovább.

A másik tanulság sem érdektelen. Az ötmondatos újsághír tagolódása szemlélteti legmeggyőzőbben, hogy a mondat fölötti sáv konstrukciós formáinak optimális terjedelme a három mondat.

1.3.5. A bekezdéshosszúsági csoportok elkülönített vizsgálatának nem az a fő szerkezeti tanulsága, hogy az újsághírek tipikusan két fő részre tagolódnak; ennek felismeréséhez ugyanis elég lett volna elolvasni egyetlen napilap híranyagát. Az sem nagy felismerés, hogy a két főrész miként s hány mondatra bomlik tovább, hiszen a rövidhírből ez is könnyen kiokoskodható. A szövegszerkezeti kutatások szempontjából a mondategész és a bekezdés közötti sávnak, azaz a mondat fölötti szintnek a kirajzolódása a fontos.

A közlésegész részletezésével s az egyes részek önállósításával mondat fölötti egységek jönnek létre, s ezek bomlanak tovább mondategészekre. Így — ha vizsgálatunk kerete a bekezdés — hármas szint összefüggéseiben kell gondolkodnunk: bekezdés, mondat fölötti egység, mondategész. Mindhárom elsősorban funkcionális (tagolási) egység, ezért nem meghatározó, hanem csak jellemző sajátságuk a belső megszerkesztettség. Vagyis nem csupán a mondat fölötti egység, hanem a bekezdés is állhat egyetlen mondategészből; de a kommunikáció körülményeitől függően (a közlő szándéka, a partner tájékozottsága, az itteni esetben a műfaj) a tagoltabb információ olyan bekezdésszerkezetet hoz létre, amelyikben a két fő mondat fölötti egység közül az egyik még belsőleg is tömbösödik, s csak ezután tagolódik mondategészekre.

S ez a megközelítésmód segít tisztázni a Bevezetésben említett vitát is: gondolati (szemantikai) vagy pedig szintaktikai kategória-e az elemi szövegegység, vagyis van-e értelme a „mondat fölötti egység" és a „komplex szintaktikai egész" megkülönböztetésnek. Nyilván itt ugyanazon kategória két ellentétes irányú (funkcionális és szerkezeti) szemléletéről van szó. Mivel azonban elsődlegesen tagolási egység a vitatott szegmentumnagyság, ajánlatosabb megmaradni nála, vagyis a „mondat fölötti egység" (сверхфразовое единство), elemi szövegegység terminusnál. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a belső megszerkesztettség mellékes sajátság, hiszen a teljes itteni vizsgálat róla szól. De csak a fentiek tisztázása után ítélhetjük meg pontosan, hogy a szerkezetből mit kell vizsgálnunk: miként következik a beépített egységek szerkezete a magasabb egységek szerkezetéből.

1.3.6. A konstrukciós formákat előbb a bekezdéshosszúsági csoportok függvényeiként elemeztem, kézenfekvő folytatás volt tehát, hogy hosszmetszetben, a főkapcsolás tengelye szerint is feldolgozzam a vizsgálati anyagot, — egy formán szemléltetve a következőképpen

$[1 \neq (2 \rightarrow 3)]$
$\langle 1 \neq [2 \rightarrow (3 - 4)] \rangle$
$\{1 \neq \langle 2 \rightarrow [3 - (4 - 5)] \rangle\}$ stb.

Ez a megközelítési irány az előbbinél markánsabban mutatta a tárgyalt konstrukciós formák lényeges jegyei közül a bipolaritást — — s ebből következően a főkapcsolás uralkodó szerepét. Így tapasztalhattam, hogy a hármondatos bekezdés két kapcsolása közül az egyik konstrukciót uraló, általános érvényű főkapcsolás, a másik kettő pedig egyedítő szerepű alkapcsolás. A négy- és a több mondatos bekezdésekben az első alkapcsolás különös értékűvé emelkedik, s a második, illetőleg a további alkapcsolás veszi át a konstrukciót

egyedítő szerepet. Mindebből azt a következtetést vontam le, hogy a kétmondatos alakulat még nem igazi konstrukció, csak annak alapja; a négy- és a több mondatos bekezdés pedig már megjelenési formája, realizációja a formát tiszta képletként képviselő hármommondatos konstrukciónak.

1.4. Ennyiben tartottam érdemesnek összefoglalni a vizsgálat tanulságait, azokat, amelyekre DEME LÁSZLÓ „műhelyében" élvezett sok-sok kollegiális segítséggel, de lényegében a magam erejéből jutottam. Mivel azonban ez a munka kandidátusi értekezésnek készült, bírálóitól, valamint a könyv lektorától, MOLNÁR ILONÁtól olyan kérdéseket és ellenvetéseket kaptam, amelyeket itt elhallgatni oktalan pazarlás lenne. E megjegyzéseket az elemző részbe is beledolgozhattam volna, de ezen a helyen hívebben tükrözik a problematika fejlődését, s egyébként is a tanulságokhoz kapcsolódnak.

2. Bírálóim legtöbb figyelmet a k a p c s o l á s feltárt sajátságainak: logikai természetének, viszonyfajtáinak, lehetséges helyeinek és konstrukcionális szerepkülönbségeinek vizsgálatára fordították. Megjegyzéseik nemcsak az itteni téma szempontjából tanulságosak, hanem a klasszikus nyelvtanban mellérendelőnek nevezett kapcsolásforma értelmezését is gazdagítják.

2.1. Alapkérdésként DEME LÁSZLÓ a következőket emelte ki: „Két tényező mutatkozott itt igen fontosnak, típusalkotó értékűnek: a bekezdésbe szerveződött mondategészek közötti kapcsolódásformák minősége az egyik, s a kapcsolódás szorossági foka a másik oldalon. Az elsőkről, a kapcsolódási formákról, m i n ő s é g ü k oldalán kiderült, hogy természetükben logikaiak, azaz az összetett mondatban jelentkező mellérendelőkhöz hasonlóak; bár nem azonosíthatók velük sem állományukban (minthogy választó viszonyú kapcsolás itt nincsen), sem grammatikalizáltságuk fokában (minthogy ezeknek a logikai kapcsolatoknak inkább a tartalmi-logikai, mintsem a grammatikalizált logikai jellege az uralkodó). A másodikról, a kapcsolódások s z o r o s s á g i f o k á r ó l meg az vált világossá, hogy ezeknek tekintetében is megvan a hasonlóság az összetett mondatbeli tagmondatok között talált viszonyokkal (minthogy a tömbösödés jelensége ugyanúgy feltűnik itt, mint ott), de megvan az eltérés is tőlük, mert itt a kohézió fokozataiban mutatkozó hierarchia nem vezet el a grammatikus értékű szinteződésig)."

A kohézió fokozataiban rejlő hierarchia kitapogatása volt e vizsgálat legsötétebb (az eredményt alig anticipálható) feladata. Logikai természetű viszonyok érvényesülését kellett feltárnia, amelyek közül azonban az oki-okozati legalább annyira kedveli az alárendelő megvalósulást, mint a mellérendelőt; az ellentét is hajlandó szintet váltani a megengedő viszony élesebb kifejezésére, s még a

kapcsolatból is gyakran kiérződik a kifejtés (amiben okság lapul), vagy éppen a következtetés, ami tartalmilag nem ritkán következmény. Mindezek közt — ha mondategészen belül vagyunk — formai jegyek alapján teszünk különbséget; egész mondatok kapcsolódásában azonban hiába keresünk ilyeneket. A kohézió fokozataiban mutatkozó hierarchiának a szövegszerkezeti egységben nincsenek grammatikai tünetei, illetőleg amik esetleg annak tekinthetők, legfeljebb „burkoltan" utalnak a hierarchiára.

Összefoglalásul tehát azt mondhatjuk, hogy a mondategészek logikai kapcsolatait jobban jellemzik a tartalmi, mint a grammatikalizált mozzanatok, míg a tagmondatok között ugyanez fordítva áll. Ebből a helyzetből aztán egy fontos kutatásmódszertani következtetést von le Deme László: „Nyilvánvaló, hogy nem a szerzői önkény, hanem legalábbis a szerzői tükrözésmód szabja meg: hová került a szövegben mondategészt (önálló mondatot) és hová mondategységet (azaz tagmondatot) elhatároló írásjel."

Ebben a munkában mint alapvizsgálatban úgy véltem, helyesebb, ha elfogadom a szerzői-műfaji tükrözésmódot, vagyis nem bírálom fölül a kitett pontokat. Ezzel természetesen vállaltam a szerzői-műfaji perifériikusságot is, amely, sajnos, nem perifériikus helyen okozott nehézségeket. Vizsgálati tárgyam lényegét: a hírben megfogalmazott esemény logikai természetét fedte el minden rossz tagolás. Általa grammatikai vagy grammatikaibb kapcsolásként realizálódtak olyan mozzanatok, amelyeknek logikai, azaz konstrukciót befolyásoló szerepet kellett volna adni, és viszont. Erre a hibaforrásra hívta fel a figyelmem Rácz Endre is: „Amikor a szerző a tömböket a mondategészek száma szerint osztályozza, nincs tekintettel arra, hogy milyen az egyes mondategészek hosszúsága, pontosabban: belső szerkezete. A tömbösödés szempontjából ugyanis egyáltalán nem mindegy, hogy a mondategész például rövid egyszerű mondat-e, vagy pedig bonyolult összetett mondat. Különösen fontossá válhat ennek a mozzanatnak a tekintetbevétele akkor, ha a mondategészen belül mellérendelő viszonyú mondategységek vannak. Az ezek közötti viszony ugyanis lényegében nem különbözik a tömbösítő logikai kapcsolattól."

Rácz Endrével egyetértve Molnár Ilona sem tekinti helyesnek a mondathatárok abszolút tiszteletét. A vizsgálat alapkérdéseit ő már abból a perspektívából ítéli meg, amelyben a modern logika is elérkezik a bonyolultabb szövegek vizsgálatához; vagyis onnan, ahol felmerül a szöveg logikai szerkezetének és nyelvi szerkezetének a viszonya.

A logikai analízishez a szövegben megjelenő mondathatárokat egyrészt esetlegeseknek kellene tekinteni; másrészt „egy tömörségre

törekvő újságszöveg vizsgálatában nemcsak azt kellene figyelembe venni, m i v a n b e n n e a szövegben, hanem azt is, m i n i n c s b e n n e, m i v a n á t u g o r v a mint a sikeres információ szempontjából elhagyható" — írja MOLNÁR ILONA.

Egy logikai elemzéssel való párhuzamban kétségtelenül zavaróvá válik a dolgozatban vizsgált kapcsolásforma *logikai* minősítése, illetőleg a kapcsolatos, ellentétes viszonyfajták, valamint a velük részlegesen egybeeső logikai konnektívumok tisztázatlan viszonya. A Bevezetésben és az 53—55. oldalon ezért tértem ki a nyelvinek és a logikainak e dolgozatban felfogott összefüggésére, hogy legalább terminológiai zavar ne terhelje a vizsgálat megállapításait.

Terminológiai gondokon túl az elemzési apparátus konkrét gyengeségére is rámutatott MOLNÁR ILONA. Véleményét idézem, mert valósságát — az anyag feldolgozásának végéhez közeledve — magam is egyre jobban éreztem. „Az elemzés részleteiről — írja MOLNÁR ILONA — az az összbenyomásom alakult ki, hogy a kategóriák realitása mellett a négy logikai viszony és a tömbösödés meglehetősen szűk, kényszerű keret az anyagban foglalt tartalmi viszonyok gazdagságához képest. Azaz: a kategóriák reálisak és fontosak, de nem fér beléjük minden, ami ugyanolyan fontos. Ebből adódik, hogy a kategóriák heterogén tartalmúvá válnak, a szerző ugyanis bármely egyedi esetet kénytelen a felvett jellemzők valamelyikével minősíteni."

MOLNÁR ILONA az egész—rész, az általánosítás—konkretizálás és egyéb összefüggések felvételével bővítené a vizsgálati apparátust, DEME LÁSZLÓ a k i f e j t ő m a g y a r á z ó viszonyfajtát hiányolja. Nézzük meg ezt közelebbről!

2.2. „Az imént helyeslően említettem — írja DEME LÁSZLÓ —, hogy a szerző a bekezdésnek relatíve önálló mondatai közt tartalmi-logikai viszonyokat találván, mellérendelő viszonyú kapcsolásokat lát meg. Ám azt, hogy ezek á l l o m á n y u k b a n e l t é r n e k az összetett mondatbeliektől (hiszen választó itt egyáltalán nem jelentkezik, s az anyagban az okadó meg a kifejtő magyarázat nem válik szét), azt a dolgozatban inkább csak közölve találjuk, mintsem kifejtve. Pedig jó volna ennek tényét — sőt miértjét is — részletezve látni, hiszen alighanem a két közlésbeli nagyságrend különbségeivel magyarázható. (Bár éppúgy lehet, hogy csak a vizsgált műfaj természetével, s esetleg a fejtegető prózában visszatérhet majd a kétféle magyarázat különbsége, sőt a következtető viszony is szétválhat következményesre és következtetőre!)"

A fejtegető próza szövegsajátságainak vizsgálatában el sem tudnánk kerülni a kifejtő magyarázó viszonyfajtát, mert maga a tanulmányíró sem tud meglenni a *vagyis*, *azaz*, *mégpedig* stb. használata

nélkül. Az újsághírben azonban csak elvétve fordulnak elő ezek a kötőszók, így a szövegszerkezet kutatójának két lehetőség közül kell választania. Vállalja a kötőszó nélküli kapcsolatok differenciálásával járó tévedéseket, vagy pedig egy semleges csoportba gyűjti a kétes eseteket, s homogén kategóriaként dolgozik velük mindaddig, amíg a mondattan — saját feladatként — tovább nem finomítja a mellérendelő kapcsolásformák hagyományos rendszerét. Mert miről van szó?

A kifejtő magyarázó viszony tagjai között okozati-oki viszony nincs, a második tag „az előzményt egyszerűen csak más szavakkal fejti ki, igazítja helyre" — fogalmazza meg az MMNYR (Farkas V. 1962. 438.). Ha az oksági összefüggés hiánya miatt csupán a kapcsolatos viszonnyal való összetévesztés lehetősége állna fenn, nem is volna bonyolult a helyzet. Azzá attól válik, hogy a tanulmányírók gyakran következtetőnek érzik, vagyis az okozati-oki helyett oki-okozatinak jelölik a két tag kapcsolatát, így a *vagyis*, *azaz* stb. helyett a *tehát* kötőszót használják, és viszont. Ezzel azonban már nemcsak egy harmadik viszonyfajta (a következtető) tiszta megítélésében bizonytalanodik el a kutató, hanem — az ellentét kivételével — az egész mellérendelésben, tekintve, hogy a leggyakoribb magyarázó kötőszó, az *ugyanis*, legalább annyira kifejtő, mint okadó.

Mindez épp elég ok arra, hogy a nyelvhasználat kutatásában eltekintsünk a viszonyfajták differenciáltabb vizsgálatától, illetőleg: mindez éppen elég ok arra, hogy a mellérendelő kapcsolások további differenciálását éppen a nyelvhasználat kutatása vállalja magára. Legalábbis Deme László ez utóbbi elhatározásra serkent, amikor fölveti a kapcsolásformák értékhierarchiájának kérdését.

„A szerző észlel és jelez egyfajta tartalmi-műfaji kötöttséget a híreknek közéleti és bírósági-rendőrségi típusú csoportjai között, már ami a kapcsolatos és a nem kapcsolatos típusú főkapcsolások statisztikai dominanciáját illeti. A kiindulást itt a kétmondatos hírek adják, s kiderül, hogy e terjedelmi típusban a közéleti témájúaknak 87,86%-ában kapcsolatos, a rendőrségi-bírósági témájúaknak viszont 82,79%-ában nem kapcsolatos a bekezdést (s egyben szövegegészt) alkotó két mondategész viszonya. Az egész anyagot összesítve is ilyesféle képlet jelentkezik: az összes főkapcsolásokból a közéleti témájú hírekben 74,51% a kapcsolatos, a rendőrségi-bírósági témájúakban 77,57% a nem kapcsolatos. — Mégis egyoldalúnak érzem azt a megfogalmazást, amelyet a szerző ehhez fűz: A közéleti témák többsége ... inkább a közömbös, higgadt kapcsolatos viszonyt igényli, míg a rendőrségi-bírósági hírek termé-

szetének főként . . . a mozgalmas, változatos hatású nem kapcsolatos (következtető, magyarázó, ellentétes) viszonyfajták felelnek meg."

DEME LÁSZLÓ az idézett egyoldalú értelmezéssel szemben mutat rá az egyes kapcsolásfajták valóságtükröző szerepének eddiginél differenciáltabb különbségeire. Érdemes ezt szemlélni is, például a hárommondatos hírek kapcsolásainak gyakorisági arányain.

„Ebben az anyagban — írja DEME LÁSZLÓ — van egy következetes gyakorisági rend, akár a főkapcsolások, akár az alkapcsolások összesített arányait nézzük:

	kapcsolatos:	következtető:	magyarázó:	ellentétes:
főkapcs.	41,5%	31,7%	23,9%	2,8%
alkapcs.	69,3%	16,9%	10,8%	2,9%
összes átl.	55,4%	24,3%	17,3%	2,9%

S ez nem véletlen, hanem csökkenő haladás az egyszerű eseményreprodukálástól a gondolati-logikai feldolgozás felé. A kapcsolatos viszony a puszta időbeli vagy eseménybeli rendet követheti; a következtetőben az oksági kapcsolat időrendi-okrendi rákövetkezésben jelentkezik; a magyarázó kapcsolás már indoklás, a természetes ok-okozati rendet intellektuálisan megfordítja; az ellentétbe állítás ennél is magasabb fokú gondolati feldolgozásra mutat.

Mint látjuk — fejtegeti tovább DEME LÁSZLÓ —, nemcsak a kapcsolatos viszony tükröz egyféle direktebb eseményrendet, hanem az ok-okozati viszony kifejezésére szolgáló kapcsoláspár egyik tagja, a következtető (vagy sokszor inkább azt mondhatnánk: következményes) is. A nem kapcsolatos kategória tehát korántsem egységes abból a szempontból, hogy minden tagja mélyebb gondolati feldolgozásra mutatna a kapcsolatossal — mint az eseményeket pusztán tükröző megjelenítésformával — szemben. A kapcsolatos és a következményes viszony — némi egyszerűsítéssel mondhatjuk talán így — egyaránt az esemény természetét tükrözi, nem a tükrözőét; s így a közöttük levő különbség inkább az eseménymozzanatok v a l ó s á g o s kapcsolataié. Érdemes hát a figyelemre, hogy ha ebből a szempontból összesítjük a kapcsolatos és a következtető viszony együttes részesedését, már a kétmondatos híranyagban eltűnik — illetőleg mennyiségivé redukálódik — az imént még minőséginek tűnt különbség a közéleti meg a rendőrségi-bírósági hírek között, hiszen az első témafajban 93,45%, a másodikban 79,99% a két — mondjuk így: „direkt tükröző" — kapcsolásforma együttes részesedése. Ha pedig a kettőnél több mondatból állókat nézzük, ott 76,7% a közéleti és 74,5% a rendőrségi híreknek ez a mutatója; tehát még a mennyiségi különbség is elenyésző. — Ennek alapján talán indokoltnak tűnik a kérdőjel, amit az eredeti megfo-

galmazáshoz tettünk. Kínálkozik viszont egy másik tanulság: a napihír, nyilván műfajánál fogva, elég nagy mértékben, átlagosan főkapcsolásainak háromnegyedében, a valóságbeli esemény- vagy okrendet tükrözi, a főtömböknek mind a rendjében, mind a kapcsolásaiban."

A hosszan idézett fejtegetésnek legalább két, külön tanulsága van. Az egyik az, hogy nem elég számolni a tényeket, olvasni is tudni kell belőlük. A másik felismerés már konkrétabb: ugyanis egyértelműen következik belőle, hogy a kifejtő magyarázó főkapcsolások itteni kapcsolatos viszonyú besorolása miért kérdéses.

Deme László ugyanis — nem tehetvén mást — azokra az adatokra épített, amelyeket a vizsgálat közölt, ezekből következtetett a műfaj szerepére. Ezek az adatok sugallták, hogy a napihír, átlagosan főkapcsolásainak háromnegyedében, a valóságbeli esemény- vagy okrendet tükrözi. Ennek a következtetésnek azonban szintén ténybeli ellenzéke van. A megkérdezett 54 újságíró-gyakornok ugyanis a felkínált 10 hírvariánsból éppen azt az ötöt rangsorolta az első helyre, amely előre vetett következménnyel, tételmondattal indul; vagyis az időrendi (közvetlen eseménytükröző) mondatsorrendet elutasította. Ez a körülmény egyértelműen arra utal, hogy a konstrukciós formák főkapcsolásairól kialakított képet fölül kell vizsgálni.

A kapcsolatos viszonyú főkapcsolások konstrukcionális elhelyezkedéséről korábban az alábbi összesítést adtam (vö. a 200. oldal táblázatával!):

A főkapcs. helye	Bekezdéshossz.	Közéleti	Bírósági	Összesen	
Elöl	3	427	12	439	37,5%
Hátul		168	25	193	16,5%
Elöl	4	138	8	146	12,5%
Középütt		141	12	153	13,0%
Hátul		103	9	112	9,5%
Elöl	5	87	12	99	8,4%
Hátul		23	6	29	2,5%
		1087	84	1171	99,9%

Ha felidézzük az újrágírók véleményét, amely szerint az információt hatásosabban közvetíti az előre kiemelt lényeg, s ha a fenti táblázatra nézünk, amelyen a főkapcsolások 58,4%-a elöl helyezkedik el, akkor megfogalmazhatjuk a témák és a kapcsolásformák összefüggésének harmadik variánsát. Ez az 58,4% nem kapcsolatos, hanem kifejtő magyarázó viszonyt képvisel. Igaza volt tehát DEME LÁSZLÓnak, amikor hiányolta a mondat fölötti állományból ezt a kapcsolásfajtát, s igazolódott maga a konstrukciós formák rendszere is. A főkapcsolás helye s a kapcsolás viszonyfajtái között kölcsönös összefüggés van, hiszen a puszta kapcsolatos viszony nem eléggé markáns ahhoz, hogy a kiemelt tétel és az azt kifejtő teljes folytatás között tartsa fenn a konstrukcionális egyensúlyt. Ha ezen a következtetésen akarunk továbbhaladni, akkor az alapvizsgálat anyagában szereplő főkapcsolások viszonyfajtáinak arányait a következőképpen kell módosítanunk:

kifejtő magyarázó:	655 db	28,45%
következtető:	583 db	25,32%
kapcsolatos:	516 db	22,40%
okadó magyarázó:	486 db	21,10%
ellentétes:	63 db	2,74%
	2303 db	100,00%

A kifejtő magyarázó viszonyfajta itteni, nagy súlyú jelenlétét a napihír sajátos, két főtömbre tagolódó felépítéséből következtettem ki, így ebben a vélekedésben egy ki nem mondott hipotézis is rejlik. Azokban a stílusnemekben, például a széppróżában és a fejtegető prózában, amelyekben a bekezdés tipikusan három főtömbre is tagolódhatik, a főkapcsolások helyén lényegesen kisebb szerephez jut a kifejtő magyarázó viszony.

3. Végül szólni kell arról is, hogy az itteni vizsgálat tanulságai miként hasznosíthatók a továbbiakban, s egyáltalán maga az alapvizsgálat milyen irányba folytatható.

3.1. A szövegtanban való továbbépítés az [1≠(2→3)]-féle konstrukciós forma feldolgozása nyomán látszik legígéretesebbnek. Vizsgálni lehetne a többi viszonyfajtára épülő hárommondatos alapformák hasonló realizációit, hogy kellő részletességű képet alkothassunk a viszonyfajták konstrukcionális szerepéről, s általában a főkapcsolás hatásának kiterjedtségéről. Ezekben a kutatásokban továbbra is a szövegmű értékű bekezdés, vagyis az abszolút helyzetben álló, beépítetlen bekezdés állna a központban.

A tipikus bekezdés azonban mágiscsak relatív szövegegység, ezért az itteni alapvizsgálat tanulságait a bekezdésnél nagyobb terjedelmű szövegek szerkezetének feltárásában legérdemesebb kama-

toztatni. A vizsgálat anyagát itt már több stílusnemből, így fejtegető prózából, szépprózából (elsősorban novellából) lehetne kiválasztani, bár a következő lépést ajánlatos még ugyancsak a publicisztikában megtenni. A két, három, négy és öt bekezdésre tagolódó hírek elemzésében közvetlenül alkalmazhatjuk az itt kialakított eljárásokat, s az eredményeket hasznosan mélyítheti el a két vizsgálat erőltetés nélküli összehasonlítása.

3.2. A szövegkonstrukciós formák kutatására DEME LÁSZLÓ elvi mondatformái indítottak el (vö. 1971. 123—126.), így okkal bízom abban, hogy a szövegszerkezeti vizsgálat tanulságai sem maradnak meg a szövegtanon belül, hanem termékenyítően fognak visszahatni az indító szintre, a mondattanra is. Az idézett elvi mondatformák és RÁCZ ENDRE mondatelemzései nyomán elképzelhetünk egy olyan mondatszerkezettant, amelyben az összetett és a többszörösen összetett mondatokat szintén konstrukciós formáknak tekintenénk, s ugyancsak a főkapcsolás viszonyfajtái szerint osztályoznánk.

Az alábbi költői mondat például tárgyi főkapcsolásra épül, amelynek felismerése után már áttekinthetőbb a tárgyi mellékmondatfunkciós tömb belső továbbtagolódása: *„Nem tudtam többé, hogy te vagy-e te, — Vagy áldott csipkebokor áldott tested, — Melyben egy isten szállt a földre le — S lombjából felém az ő lelke reszket"* (Tóth Á.: Esti sugárkoszorú) Ábrázolva:

$$F/\{m_1v[m_1/(m_2+m_2)]\}.$$

A szövegkonstrukciós formák analógiájára elképzelt mondatszerkezettan ilyesféleképpen tagolódna (a képletek RÁCZ ENDRE elemzéseit ábrázolják, az utánuk álló számok a Nyelvtani elemzések III. c. kiadvány alábbi példáira utalnak).

647. *A kiskunhalmi szőlő nem valami különös, de a kukorica gyönyörű, néhol csaknem hárommétéres szárak emelkednek az ég felé.* (Nagy L.)

661. *A foghíjas, kikorhadt kerítések, a szétzilált, pusztuló háztetők még néhány nappal előbb is olyanok voltak, mint egy pusztuló világ megmásíthatatlan jegyei — most meg egyszerre mintha munkára, szorgoskodásra sürgető néma kiáltásokká változtak volna.* (Darvas)

718. *Nehéz, igen nehéz erről beszélnem, de ha már elszántam rá magam, hogy az igazat mondom, ezt sem kerülhetem ki.* (Bárány T.)

711. *Milyen volt szeme kékje, nem tudom már,*
De ha kinyílnak ősszel az egek,
A szeptemberi bágyadt búcsúzónál
Szeme színére visszarévedek. (Juhász Gy.)

752. *Tudtak róla, hogy Mikszáth háromszáz koronát is kapott egy tárcáért, de egyrészt meg voltak győződve arról, hogy ez is csak nagyon ritkán történt meg, másrészt azután ezen túl el sem képzeltek lehetőségeket.* (Gábor A.)

689. *Éreztem, hogy a gyomrom felkavarodik, mint mikor tengeribetegség vesz erőt az emberen.* (Zalka)

681. *Ha meg akarsz gyógyulni, menj orvoshoz, azt tanácsolom.*

721. *Lizi ekkor elmondta, hogy apja beleegyezése nélkül ő semmit sem tehet, fáradjon el délután az uraság, és akkor megállapodhatnak a lakás dolgában.* (Krúdy)

736. *Azt tudta, hogy a cigányok nem beszélnek arról, hogy már tegnap is ott járt a Zsuzsi, mert azok nem fognak dicsekedni az ingyen ebédekkel.* (Móricz)

779. *Aki a bezárt kapu kulcslyukán benézett, láthatta, hogy a különc Gregorics hasán egy vövös öv van s abból két spárgaszár ágazik ki gyeplőnek, amit a kis fickó fog, egy ostorkát tartva a kezében.* (Mikszáth)

A) Két főtömbös mondatformák

1. A mellérendelő (szinttartó) főkapcsolás

1.1. Az ellentétes kapcsolásforma

Két tagmondat	$F \neq F$	
Három tagmondat	$F \neq (F-F)$	647.
	$(F/m_1) \neq F$	661.
	stb.	
Négy tagmondat	$F \neq [(m_1/m_2) \setminus F]$	718.
	$(m_1 \setminus F) \neq (m_1 \setminus F)$	711.
	stb.	
Öt tagmondat	$[F/m_1] \neq [(F/m_1)+F]$	752.
	stb.	

1.2. A kapcsolatos kapcsolásforma

stb.

2. Az alárendelő (szintváltó) főkapcsolás

2.1. A tárgyi kapcsolásforma

Két tagmondat	F/m_1	
Három tagmondat	$F/(m_1/m_2)$	689.
	$(m_2 \setminus m_1) \setminus F$	681.
	stb.	
Négy tagmondat	$F/[m_1 \leftarrow (m_1+m_1)]$	721.
	$F/[m_1/(m_2 \sim m_2)]$	736.
	stb.	
Öt tagmondat	$[m_1 \setminus F]/[m_1+(m_1/m_2)]$	779.
	stb.	

2.2. Az alanyi kapcsolásforma

stb.

E néhány példával inkább csak jelzett, mint vázolt mondatszerkezettan nyilván előbb vált ki ellenvetéseket az egyetértésnél. Így mindenekelőtt azt, hogy a főkapcsolás helyén megismert viszony-

fajtákat újra kellene tárgyalni alkapcsolásként funkcionálva is. Továbbá ha a vizsgálat során kiderül, hogy az egyes viszonyfajták nem egyformán alkalmasak konstrukciót meghatározó szerepre, akkor vitatható, hogy szabad-e mindegyiket azonos értékű tagként szerepeltetni a rendszerben. Ábrázolási probléma is adódik: betűjelöléssel nem lehet kifejezni a közbeékelődést, mondatátszövődést — és még több akadály is bizonyára rejlik a fel nem tárt felszín alatt.

Az ellenvetéseknek azonban nincs eleve hatástalanító erejük, sőt bizonyos esetekben izgalmasabbak, termékenyítőbbek, mint a szabályt tiszta formában képviselő jelenségek. Végső tanulságul, mintegy a vizsgálat távlatait jelezve, egy ilyen ellentmondást mutatok be utolsó példám elemzésével. A mondat egy jogi témájú újságcikkből való, amely az öröklési szerződés kétféle megváltoztatásáról: átváltoztatásáról vagy megszüntetéséről tájékoztat. Szerkezetének kulcsa a dőlt betűvel szedett feltételes mellékmondat:

„Az öröklési szerződésekre is alkalmazni kell a törvénynek azt a rendelkezését, hogy *ha valamelyik fél körülményei folytán az eltartó lakásában való ellátás lehetetlenné válik,* mindkettőjük kérheti a bíróságtól az ellátásnak életjáradékra való átváltoztatását, vagy ha ez nem valósítható meg, folyamodhat a szerződés megszüntetéséért." (Dm, 1977. júl. 27.)

Az itt kissé egyszerűsített példa két fő részét maga a jelentés segít elkülöníteni. Az 1. mondategység mint főmondat kimondja, hogy a vizsgált esetben alkalmazni kell a törvény egyik rendelkezését; a 2—5. mondategységeknek mint mellékmondatoknak a tömbje pedig kijelöli, hogy miféle rendelkezésről legyen szó. Ábrázolva: F/[m, m, m, m].

A főmondat minden komponense egyértelmű, ezért a *rendelkezés* értelmezéséhez a 2—5. tagmondatok alkotta tömb belső tagolódását kell feltárni. Kezdjük a tömb szinteződésével!

Mivel mindkét feltételes mellékmondat csak a másik két tagmondat valamilyen közvetítésével kapcsolódhatik az egészhez, ez utóbbi két tagmondat relatív főmondat; s négyüket előzi meg a mondategész abszolút főmondata. Deme László jelölésmódjával átírva: $F/[m_1/m_2 \vee m_2 \backslash m_1]$

A mellékmondat-funkciós tömb belső szinteződése után most vizsgáljuk meg a tömbösödést is! Itt kapjuk meg a mondatforma kulcskérdését. Azonos-e a két feltételes tagmondat konstrukcionális szerepe, vagyis mindkettő az m_1 szintű tagmondatokkal együtt alkot-e altömböt: $[(m_1/ha\ m_2) \vee (ha\ m_2 \backslash m_1)]$? Az ábrázolás jól mutatja, hogy a válasz: nem. Igaz ugyan, hogy a két m_1 szintű tagmondat a két lehetséges választást tartalmazza (a szerződés *átvál-*

toztatását vagy a szerződés *megszüntetését)*, de a második választásra csak akkor kerülhet sor, ha az első nem valósítható meg.

A két feltételes mellékmondat konstrukcionális helyzete között tehát óriási különbség van, annak ellenére, hogy mindkettő azonos szinten helyezkedik el: a második egy relatív főmondat tartozéka, az első viszont egy három tagmondatnyi belső tömbnek közös, előre vetett feltételét fejezi ki. Ábrázolva: *ha* $m_2 \setminus [m_1 \, v(ha \, m_2 \setminus m_1)]$. Az abszolút főmondat helyét már korábban megállapítottuk, így csak oda kell rendelni a mellékmondat-funkciós tömb elé: $F/hogy\{ha \; m_2 \setminus [m_1 \; v \; (ha \; m_2 \setminus m_1)]\}$

Eddig a szokásos mondatelemzés lépéseivel haladtunk, hol marad hát a szövegszerkezeti analógia? Az ábrázolt konstrukció bizonyíthatóságában kerül elő. Ha a fenti ábra helyes, akkor a s o r r e n d i f e l c s e r é l h e t ő s é g elve alapján helyesnek kell lennie a következő átalakításnak is: $\{m_2 \setminus [m_1 \; v(m_2 \setminus m_1)]\} \rightarrow \{[m_1 \; v(m_2 \setminus m_1)]/m_2\}$. Szövegesen: „... mindegyikük kérheti a bíróságtól az ellátásnak életjáradékra való átváltoztatását, vagy ha ez nem valósítható meg, folyamodhat a szerződés megszüntetéséért, *ha valamelyik fél körülményei folytán az eltartó lakásában való ellátás lehetetlenné válik.*"

A kiemelt feltételes mellékmondat épp olyan természetességgel cserélt helyet a neki fölérendelt tömbbel, miként ezt a módot a szövegkonstrukciós formák esetében tapasztaltuk. Vajon ez azt jelenti, hogy nincs is semmi különbség a szöveg- és a mondatkonstrukciós formák szerkezeti összefüggései között? Természetesen nem, s éppen ez az a különbség, amiért az itteni példa elemzése a tanulságok végén kapott helyet.

Mit tapasztalunk, ha mondatformánk többi kapcsolását is ellenőrizzük a kölcsönös sorrendi felcserélés módszerével? Ha az utolsó két tagmondat alkotta tömbön belül cseréljük fel a tagokat, a pronominalizáció szükségszerűen visszafordul: $[m_1 \; v(m_2 \setminus m_1)] \rightarrow [m_1 \; v(m_1/m_2)]$. Ezt az átalakítást csak úgy végezhetjük el, ha a névmási utalás *(ez)* helyett megismételjük az utalt szót, (illetőleg egyéb tartalmas szóval, pl. szinoním kifejezéssel helyettesítjük): „vagy kérheti a szerződés megszüntetését, ha az *átváltoztatás* nem valósítható meg".

Még nagyobb beavatkozásra van szükség, ha példamondatunk főmondatfunkciós első tömbjét akarjuk fölcserélni a mellékmondatfunkciós tömbbel. Rögtön kiderül, hogy ebbe már az alárendelés viszonyfajtája is beleszól; tehát — míg például a feltételes viszonyfajta leginkább előre vetett helyzetben szeret lenni — az elöl tartózkodó jelzőfunkciós tömb után formailag mellérendelő viszonnyal kapcsolódik a volt főmondat: „Ha valamelyik fél ma-

gatartása folytán az eltartó lakásában való ellátás lehetetlenné válik, mindkettőjük kérheti ... a szerződés felbontását. A törvénynek *ezt* a rendelkezését kell alkalmazni az öröklési szerződésekre is."

A példából kiviláglik, hogy DEME LÁSZLÓ indokoltan nevezi burkolt fölérendelésnek ezt a viszonyt; a névmási utalószó itteni megjelenése pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a kijelölő jelző korántsem az egyszerű mondat belügye.

Az eddigi megállapítások — eltéréseikben is — a vázolt mondatszerkezettan lehetőségei mellett szólnak; most viszont az az ellentmondás következik, amelynek termékenyítő hatására korábban utaltam, amelynek szemléltetéséhez az itteni mondatelemzés kellett. Példamondatunk altömbfunkciós 3. tagmondata ugyanis nem cserélhető fel a 4—5. tagmondatok alkotta tömbbel, jóllehet azonos konstrukcionális helyzetben van vele. A mondat értelmének szétesése nélkül nem lehet az $[m_1 \vee (m_2 \setminus m_2)]$ formából $[(m_2 \setminus m_1) \vee m_1]$ formát létrehozni.

Nem nehéz felismerni, hogy a jogi tájékoztatásban leírt valóságos eset idő- és logikai rendje szólt bele a mondat szerkezetébe. A 4—5. mondatban közölt választási lehetőségre csak azután kerülhet sor, ha a 3. tagmondatban megadott első választás megvalósíthatatlansága már kiderült.

Vajon mindez azt jelenti, hogy az eddig általánosnak hitt összefüggést, a sorrendi felcserélhetőséget a megírt esemény valóságos időrendje minden esetben érvényteleníti? Természetesen nem, hiszen a valóságos esemény önmagában irreverzibilis mozzanatait a verbális leképezésben többféleképpen is el lehet rendezni. Ebben az esetben arról van szó, hogy ha a beszélő már kiválasztott egy szerkesztési alapelvet, vagyis első szavaival, tagmondatával egy időre alapozott konstrukciós forma felépítését kezdte el, akkor a folytatásban már nem építkezhetik másként (nyelvi és gondolati hiba nélkül). S ezzel a tanulsággal érkeztünk el a szövegszerkezeti kutatásnak egyelőre még távoli, de igazi feladatához, amelyet két kérdésben lehet megfogalmazni.

A nyelvhasználatnak mely körülményei közt szolgálják a konstrukciós formák a bennük keletkező gondolatot; illetőleg miért és hogyan jönnek létre olyan okok, amelyek következtében a konstrukciórészek irányítják, szabják meg a gondolat útját.

RÖVIDÍTÉSEK

Ahmanova, O. Sz.—Glusko, M. M. 1974	=	Ahmanova, O. Sz.—Glusko, M. M. (Szerk.): Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования. Московского университета, Москва 1974.
Bánkuti G. 1970	=	Bánkuti Gábor: Híreket mondunk . . . I—II. MRT, Budapest 1970.
Barthes, R. 1971	=	Barthes, R.: A napihír struktúrája. Strukturalizmus I. (Szerk. Hankiss E.) Modern könyvtár 207. Európa Könyvkiadó, Budapest 1971.
Bečka, J. V. 1970	=	Bečka, J. V.: Stylistická syntax a kompozice projevu. Statní Pedagogické Nakladelstvi. Praha 1970.
Békési I. 1970	=	Békési Imre: A nyelv heterogén természetéről. Ált. Nyelv. Tan. VII. (Szerk. Telegdi Zs.) 57—75. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
Békési I. 1974a	=	Békési Imre: A közös részek kapcsolódó szerepe a mondat fölötti szövegegységben. Jelentéstan és stilisztika. (Szerk. Imre S.—Szathmári I.—Szűts L.) NytudÉrt. 83. sz. 82—88. 1974.
Békési I. 1974b	=	Békési Imre: Egy baleseti hír szerkezete. Nyr. 99:414—21. 1974.
Békési I. 1975a	=	Békési Imre: A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. Ált. Nyelv. Tan. XI. 15—25. 1975.
Békési I. 1975b	=	Békési Imre: Egy konstrukciótípus megjelenési formái. Nyr. 99:424—38. 1975.
Berrár J. 1963	=	Berrár Jolán: A mondat formai ismertetőjegyei. Ált. Nyelv. Tan. I. 53—76. 1963.
Brend, R. M. 1973	=	Brend, R. M.: A tagmémikus elmélet rövid áttekintése. A nyelvtudomány ma. (Szerk. Szépe Gy.) 133—44. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1973.
Caillois, R. 1966	=	Caillois, R.: A költészet packázásai. Európa Könyvkiadó, Budapest 1966.
Daneš, F. 1968	=	Daneš, F.: Typy tematickych posloupností v textu. Slovo a slovesnost, c. 2:125—141. 1968.
Deme L. 1965	=	Deme László: A mondatok egymáshoz kapcsolódása a beszédben. Nyr. 89:292—302. 1965.

DEME L. 1966 = Deme László: Szinteződés és tömbösödés az összetett mondatban. Nyr. 90:392–404. 1966.

DEME L. 1969 = Deme László: Az általános nyelvészet alapjai. Bratislava 1969.

DEME L. 1971 = Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.

DEME L. 1973 = Deme László: Nyelviség és megismerés. TIT Filozófiai Közlemények 10/1. 1973.

DEME L. 1974 = Deme László: Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. NytudÉrt. 83. sz. 114–118. 1974.

DEME L. 1975 = Deme László: A glosszéma és szerepe az egybevető nyelvtanban. Modern nyelvoktatás. TIT XII. 1–2:23–24. 1975.

DIENES D. 1974 = Dienes Dóra: A hiányos mondat kérdéséhez. Néprajz és Nyelvtudomány XVII–XVIII. 19–26. Szeged 1974.

DOBLAJEV, L. P. 1974 = Doblajev, L. P. (Szerk.): Текст и познавательная деятельность. Вып, I. Изд. Саратовское ун-та, Саратов 1974.

DRESSLER, W. 1973 = Dressler, W.: Einführung in die Textlinguistik. Niemeyer, Tübingen 1973.

FARKAS V. 1959 = Farkas Vilmos: Magyarázó (és következtető) mellérendelés, okhatározó alárendelés. Nyr. 83:87–91. 1959.

FARKAS V. 1962 = Farkas Vilmos: Az összetett mondat. A mai magyar nyelv rendszere II. (Szerk. Tompa J.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.

FINDRA, J. 1973 = Findra, J.: Odsek ako prvok epickej struktury, in: Segmenty — kontext. Litteraria XV: 66–119. Bratislava 1973.

GALPERIN, I. R. 1971 = Galperin, I. R.: Stylistics. Higher School Publishing House, Moscow 1971.

HADROVICS L. 1969 = Hadrovics László: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.

HAJTMAN B. 1968 = Hajtman Béla: Bevezetés a matematikai statisztikába. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.

ILLYÉS GY. 1964 = Illyés Gyula: Ingyen lakoma I–II. Budapest 1964.

ISENBERG, H. 1974 = Isenberg, H.: Texttheorie und Gegenstand der Grammatik. Berlin 1974.

ISZACSENKO, A. V. 1965 = Iszacsenko A. V.: О синтаксической природе местоимений. Сб.: К семидесятилетию академика Б.Б. Виноградова. Проблемы современных филологии, 159-171. Москва 1965.

KOCHOL, V. 1973 = Kochol, V. (Szerk.): Segmenty a kontext. Litteraria XV. Akadémia Vied. Bratislava 1973.

KRAUSOVA, N. 1973 = Krausova, N.: K segmentacii epickyh textov. Segmenty a kontext: 31–65. Bratislava 1973.

LONGACRE, R. E. 1970 = Longacre, R. E.: Discourse, Paragraph, and Sentence Structure. Linguistik Series of the Summer Institute of Linguistic. University of Oklahoma, XXI. 1970.

MATHESIUS, W. 1947 = Mathesius, W.: Čestina a obecny jazykozpyt. Soubor stati. Melantrich, Praha 1947.

MIKO, F. 1973 = Miko, F.: Odsek, téma, styl, in: Segmenty a kontext. Litterária XV:5—30. Bratislava 1973.

H. MOLNÁR I. 1956 = H. Molnár Ilona: Kötőszóval kezdett önálló mondatok. Pais-emlékkönyv. (Szerk. Bárczi G.—Benkő L.) 230—34. Akadémiai Kiadó, Budapest 1956.

H. MOLNÁR I. 1966 = H. Molnár Ilona: A vonzat és a jelentés kérdéséhez. Ált. Nyelv. Tan. IV.:157—165. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.

PADUCSEVA, E. V. 1965 = Paducseva, E. V.: О структуре абзаца. Труды по знаковым системам. II. 284-292. (Szerk. J. M. Lotman) Tarty 1965.

PALEK, B. 1968 = Palek, B.: Cross-reference. A Study from Hyper-Syntax. Universita Karlova, Praha 1968.

PESKOVSZKIJ, A. M. 1956 = Peskovszkij, A. M.: Русский синтаксис в научном освещении. (I. kiad. 1914.) Москва 1956.

PETŐFI S. J. 1971a = Petőfi S. J.: Transformationsgrammatiken und eine kontextuelle Texttheorie. Linguistische Forschungen. Band 3. Athenäum. Frankfurt am M. 1971.

PETŐFI S. J. 1971b = Petőfi S. J.: „Generativity" and Text-Grammar. Folia Linguistica 5/3-: 277—309. 1971.

PETŐFI S. J. 1972 = Petőfi S. J.: Zu einer grammatischen Theorie sprachlicher Texte. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 2:31—58. 1972.

POSNER, R. 1972 = Posner, R.: Ein Weg von der Satzgrammatik zur Textlinguistik. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 2:9—30. 1972.

RÁCZ E. 1963 = Rácz Endre: A magyar nyelv következményes mondatai. NytudÉrt. 39. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963.

RÁCZ E. 1971 = Rácz Endre: Nyelvtani elemzések III. Tankönyvkiadó, Budapest 1971.

REJMAN, E. A. 1965 = Rejman, E. A.: Об общем характере научного прозаического текста. Сб.: Особенности языка научной литературы. (Szerk. V. N. Jarceva) 53-64. Наука, Москва 1965.

SAPIRO, A. B. 1953 = Sapiro, A. B.: Очерки по синтаксису русских народных говоров. АН СССР. Москва 1953.

SCSERBA, L. V. 1935 = Scserba, L. V.: Пунктуация: Литературная энциклопедия. Москва 1935.

SIMEON, R. 1969 = Simeon, R.: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva — Encyclopedic Dictionary of Linguistic Terms. Matica hrvatska, Zagreb 1969.

Szabó Z. 1972 = Szabó Zoltán: New Studies in Text-Theory, in: Revue roumanie de linguistique 17:367—373. 1972.
Szabó Z. 1974a = Szabó Zoltán: Az egyéni szépírói stílus jellemzése az újabb szövegelméletek megvilágításában. NytudÉrt. 82:570—573. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.
Szabó Z. 1974b = Szabó Zoltán: A stilisztikai elemzés az újabb szövegelméletek megvilágításában. MNy. 70: 315—324. 1974.
Szabó Z. 1975 = Szabó Zoltán: Stilisztika és a stílus a szövegnyelvészetben. Nyr. 99:135—142. 1975.
Szerkova, N. I. 1967 = Szerkova, N. I.: О. некоторых вопросах функциональной перспективы в терминах „сверхфразовых единств". Вопросы языкознания 17/3: 92-100. 1967.
Szevbo, I. P. 1969 = Szevbo, I. P.: Структура связного текста и автоматизация реферировании. Наука, Москва 1969.
Szilman, T. I. 1965 = Szilman, T. I.: Структура абзаца в современной худонественной прозе. Тезизы иаучной конференции „Проблемы синхронного изучения грамматического строя языка". Москва 1965.
Szilman, T. I. 1967 = Szilman, T. I.: Проблемы синтаксической стилистики (на материале немецкой прозы). Лениград 1967.
Szkorohogyko, E. F. 1974 = Szkorohogyko, E. F.: Семантические связи в лексике и текстах. Сб.: Вопросы информационной теории и практики № 23: 6-116. Москва 1974.
Szohor, A. M. 1974 = Szohor, A. M.: Логическая стуктура учебного материала. Педагогика. Москва 1974.
Szolganyik, G. J. 1973 = Szolganyik, G. J.: Синтаксическая стилистика: Высшая школа. Москва 1973.
Tanner, W. M.—Cheewer, W. E. 1947 = Tanner, W. M.—Cheewer, W. E.: English for every use. Ginn and Company, 1947.
Telegdi Zs. 1972 = Telegdi Zsigmond: Bevezetés a nyelvtudományba I—II. (Egyetemi jegyzet, 6. kiadás) Tankönyvkiadó, Budapest 1972.
Török G. 1965 = Török Gábor: A költői mondat-összekapcsolás kérdéseihez. NytudÉrt. 46. sz. 128—138. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
Török G. 1968 = Török Gábor: A líra: logika. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1968.
Zolotova, G. A. 1973 = Zolotova, G. A.: Очерк функционального синтаксиса русского языка. Наука, Москва 1973.
Zsilka J. 1971 = Zsilka János: Nyelvi rendszer és valóság. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.

IRODALOM

ADAMEC, P.: Порядок слов в современном русском языке. Praha 1966.

ADMONYI, V. G.: Синтаксис современного немецкого языка. Наука, Ленинград 1973.

AGRICOLA, E.: Semantische Relationen im Text und im System. Niemeyer, Halle 1975.

AHMANOVA, O. Sz.—GLUSKO, M. M. (Szerk.): Функциональный стиль общеиаучного языка и методы его исследования. Московского университета, Москва 1974.

ALBRECHT, E.: Sprache und Erkenntnis. Logisch-linguistische Analysen. VEB Deutscher Verl., Berlin 1967.

ANTAL LÁSZLÓ: Szemantikai interpretáció és nyelven kívüli tartalom. Ált. Nyelv. Tan. XI: 5—14. 1976.

ARENS, H.: Verborgene Ordnung. Die Beziehungen zwischen Satzlänge und Wortlänge in deutscher Erzählprosa vom Barock bis heute. Düsseldorf 1965.

AUSTIN, J. L.: How to do Things with Words. Oxford 1962.

BAJZÍKOVÁ, E.: O textových konektoroch. Zbornik Ped. Fak. v Nitre. 45—55. 1975.

BALÁZS JÁNOS: Funktionswerte der Pronominalität. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.

BÁNKUTI GÁBOR: Híreket mondunk . . . I—II. MRT, Budapest 1970.

BÁNRÉTI ZOLTÁN: Közlési szabályok a megengedő mellékmondatokban. NyK. LXXIII:309—14., 1971.

BARANYAI ERZSÉBET: Jelentések logikai relációja a kifejezésben: kötőszavak a fogalmazásban. Kand. ért. tézisei. Budapest 1955.

BARANYAI ERZSÉBET: Gondolkodás a tagolásban és az összefoglalásban. MTA Pszichológiai Tanulmányok V. 127—39., 1964.

BARANYAI ERZSÉBET—LÉNÁRT E.: Az írásbeli közlés gondolkodáslélektani vonásai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959.

BARTHES, R.: A napihír struktúrája. Strukturalizmus I. (szerk. Hankiss E.) Európa Könyvkiadó, Modern könyvtár 207. Budapest 1971.

BARTHES, R.: Le plaisir du texte. Párizs 1973.

BEČKA, J. V.: Odstavce: Naše reč. 47:65—74. 1964.

BEČKA, J. V.: Stylistická syntax a kompozice projevu. Statní Pedagogické Nakladelstvi. Praha 1970.

BÉKÉSI IMRE: A nyelv heterogén természetéről. Ált. Nyelv. Tan. VII. 57—75. (Szerk. Telegdi Zs.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.

BÉKÉSI IMRE: A közös részek kapcsoló szerepe a mondat fölötti szövegegységben. Jelentéstan és stilisztika. (Szerk. Imre S.—Szathmári I.—Szűts L.) NytudÉrt. 83. sz. 82—88. 1974.

Békési Imre: Egy baleseti hír szerkezete. Nyr. 99:414—21. 1974.
Békési Imre: A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. Ált. Nyelv. Tan. XI. 15—25. 1975.
Békési Imre: Egy konstrukciótípus megjelenési formái. Nyr. 99:424—38. 1975.
Bellert, I.: On a Condition of the Coherence of Texts. Semiotica, 2:335—63., 1970.
Benkő László: A kötőszó nélküli mondatok kérdéséről. NyK. LXI:99—106. 1959.
Benkő László: A szépirodalmi stílus elemzése. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.
Benkő László: Deme László: Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Nyr. 96:233—38. 1972.
Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.
Bense, M.: Theorie der Texte. Eine Einführung in neuere Auffassungen und Methoden. Kiepenhauer und Witsch, Köln 1962.
Bense, M.: Einführung in die informationstheorietische Ästhetik. Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie. Hamburg 1969.
Berrár Jolán: A mondat formai ismertetőjegyei. Ált. Nyelv. Tan. I, 53—76. 1963.
Berrár Jolán: Megjegyzések a szintaktikai viszonyok formális meghatározásához. Alak- és mondattani gyűjtelék. NytudÉrt. 46. sz. 17—24. 1965.
Berrár Jolán: Morfológiai szerkezetek—szintaktikai szerkezetek. MNy. 71:35—40. 1975.
Bierwisch, M.: Poetik und Linguistik. Mathematik und Dichtung. Versuche zur Frage einer exakten Literaturwissenschaft. (Szerk.: R. Gunzenhäuser—H. Kreuzer) 49—65. München 1965.
Bierwisch, M.: Modern Linguistics. Its development, methode and Problems. The Hague — Paris 1971.
Bodnár Ferenc: Alárendelés a magyarban. Néprajz és Nyelvtudomány XVII—XVIII, 169—173 (1973—1974). Szeged 1974.
Bognár Antal: Működelben. Új Symposion, 96:733—39., 1973.
Bókay Antal: A modern grammatika eljárásai a szövegelemzésben. Tudományos Diákköri Tanulmányok 1. sz. Pécs 1973.
Bondarko, A. V.: Грамматическая категория и контекст. Наука, Ленинград 1968.
Bondzio, W.: Zur Syntax der Possessivprononima, in: Deutsch als Fremdsprache 10/2:84. 1973.
Bonyhai Gábor: Szövegelmélet és konkrét költészet. Kritika 4. sz. 59—62. 1968.
Boost, K.: Der deutsche Satz. Die Satzverflechtung, Deutschunterricht 3:7. 1949.
Boost, K.: Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. Berlin 1959.
Brassai Sámuel: A mondat dualizmusa. Budapest 1885.
Brend, R. M.: A tagmémikus elmélet rövid áttekintése. A nyelvtudomány ma. (Szerk. Szépe Gy.) 133—44. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1973.
Breuer, D.: Einführung in die pragmatische Texttheorie. München 1974.
Brinker, K.: Konstituenten Strukturgrammatik und operationale Satzgliedanalyse. Athenäum, Frankfurt a. M. 1972.
Brinkman, H.: Die Syntax der Rede. Satz und Wort in heutigen Deutsch. Düsseldorf. 74—94. 1967.
Brinkman, H.: Die deutsche Sprache. 2. Aufl. Düsseldorf 1971.

Brown, R.—Gilman, A.: The Pronouns of Power and Solidarity. Style in Language, (Szerk. Th. A. Sebeok) The Mass. Inst. of Technology, 253—76. New York—London 1960.
Buhtyijarova, N. Sz.: Об изучении стиля научной прозы. Сб.. Особенности языка научной литературы. (Szerk. B. H. Ярцева) Наука, 7—37. Москва 1965.
Buhtyijarova, N. Sz.: Абзац в научном и художественном тексте. Сб.: стилистико-грамматические черты языка научной литературы. (Szerk. B. H. Ярцева) Наука, 39—54. Москва 1970.
Caillois, R.: A költészet packázásai. Európa Könyvkiadó, Budapest 1966.
Carnap, R.: Logische Syntax der Sprache. Wien 1934.
Caudwell, C.: Illúzió és valóság. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1960.
Ceplityisz, L. K.: Анализ речевой интонации. Занятие. Рига 1974.
Chomsky, N.: Syntactic Structures. Hága 1957.
Chomsky, N.: Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass. 1965.
Christensen, F.: A generative Rhetoric of the Paragraph. In: New Rhetorics. (Szerk. M. Steinmann) 103—133. Schreiber, New York 1967.
Cohen, J.: La structure de la langue poetique. Paris 1966.
Coseriu, E.: Thesen zum Thema »Sprache und Dichtung«. In: Beiträge zur Textlinguistik. (Szerk. W. Stempel) 183—88. München 1971.
Červenka, M.: Tematické posloupnosti v Brezinove próze. Česka literatura 17. 1969.
Csúri Károly: Egy narratív struktúratípus néhány szabályszerűsége. Ált. Nyelv. Tan. XI:37—50. 1976.
Daneš, F.: A Three-level Approach to Syntax. Travaux Linguistiques de Prague 1:225—240. Praha 1964.
Daneš, F.: Typy tematickych posloupností v textu. Slovo a slovesnost, c. 2:125—141. 1968.
Daneš, F.: Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. Folia Linguistica 4:72—79. 1970.
Daneš, F.: On Linguistic Strata (Levels): Travaux Linguistiques de Prague. 127—144. Praha 1971.
Daneš, F.—Viehweger, D. (szerk.): Probleme der Textgrammatik I. Berlin 1976.
Deme László: Szórendi problémák az értekező prózában. Műszaki Nyelvőr. 114—35. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1964.
Deme László: A mondatok egymáshoz kapcsolódása a beszédben. Nyr. 89: 292—302. 1965.
Deme László: Szinteződés és tömbösödés az összetett mondatban. Nyr. 90: 392—404. 1966.
Deme László: Az általános nyelvészet alapjai. Bratislava 1969.
Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Deme László: Nyelviség és megismerés. TIT Filozófiai Közlemények 10/1. 1973.
Deme László: (Szerk.) Szónokok, előadók kézikönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1974.
Deme László: Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. NytudÉrt. 83. sz. 114—118. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.
Deme László: A glosszéma és szerepe az egybevető nyelvtanban. Modern nyelvoktatás. TIT XII, 1—2:23—24. 1975.
Deme László: A mondat meghatározásához. Zalai Tükör II, 125—30. 1975.
Déry Tibor: Ítélet nincs. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1971.
Dezséry Judit—Terestyéni Tamás: Élő szöveg — studiószöveg. Ált. Nyelv. Tan. XI:51—77. 1976.

Dezső László: Bevezetés a mondattani tipológiába. TIT. Budapest 1972.
Dezső László: A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet (Szerk. Telegdi Zs.) 85—104. Tankönyvkiadó, Budapest 1972.
Dezső László—Szépe György: Adalékok a topic—comment problémához. NyK. 69:365—388. 1967.
Dezső László: Az őszerbhorvát oklevélszövegek szerkezete. Ált. Nyelv. Tan. XI:79—92. 1976.
Dienes Dóra: A hiányos mondat kérdéséhez. Néprajz és Nyelvtudomány XVII—XVIII. 19—26. Szeged 1974.
Dienes Dóra: A mondatbeli hiányosság és kiegészülés főbb típusai. Néprajz és Nyelvtudomány XIX. 1975.
Dijk, T. A. van: Some Aspects of Text Grammars. A study in theoretical linguistics and poetics. Mouton. Hága—Párizs 1972.
Dijk, T. A. van: Beiträge zur generativen Poetik. München 1972.
Doblajev, L. P.: Логико-психологический анализ текста. Изд. Саратовского ун-та. Саратов 1969.
Doblajev, L. P. (Szerk.): Текст и познавательная деятельности. Вып. I. Изд. Саратовскове ун-та, Саратов 1974.
Doležel, L.: O stylu moderní české prózy. Praha 1960.
Dombi Erzsébet: Kísérlet egy novella motívumrendszerének modellálására. Irodalomtudományi Közlemények XVIII:111—119. 1974.
Dougherty, R.: An Interpretive Theory of Pronominal Reference. Foundation of Language 5:488—519. 1969.
Dougherty, R.: A Grammar of Coordinate conjoined Structures I, II: Language 46:850—897, 47:298—339. 1970—71.
Dressler, W.: Textsyntax. Lingua e stile 5:191—213. 1970.
Dressler, W.: Modelle und Methoden der Textsyntax. Folia Linguistica 4:41—48. 1970.
Dressler, W.: Einführung in die Textlinguistik. Niemeyer, Tübingen 1973.
Dressler, W.—Gabriel, E.: Vorbericht über experimentelle textsyntaktische Untersuchungen zur deutschen Satzintonation. Sprache 16:132—137. 1970.
Dressler, W.—Schmidt, S.: Textlinguistik. Kommentierte Bibliographie. München 1973.
Eggers, H.: Zur Syntax der deutschen Sprache der Gegenwart. Studium Generale. 1962.
Elekfi László: Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. NyK. 66:331—70. 1964.
Elekfi László: Internationales Symposium über die Probleme der aktuellen Satzgliederung. Acta Linguistica XXI:191—196. 1971.
Elekfi László: Közléselmélet, grammatika, aktuális mondattagolás. Ált. Nyelv. Tan. IX:65—86. 1973.
Ellis, J. M.: Linguistics, Literature and the Concept of Style. Word 26:65—79. 1970.
Erdei Gyula: Audiovizuális nyelvoktatás és szöveglingvisztika. Modern nyelvoktatás XI. évf. 1:6—19. TIT. 1973.
Erhard, A.: Základy obecné jazykovédy. Malmberg. Brno 1965.
Fabricius-Kovács Ferenc: Jelentés, társaslélektan, kommunikációelmélet. Magyar Pszichológiai Szemle. XXIV/3:331—346. 1967.
Fabricius-Kovács Ferenc: Nyelvtudomány, kommunikációelmélet, szociálpszichológia. Nyelv és kommunikáció II, (Szerk. Szecskő T. és Szépe Gy.) 41—78. MRT. Budapest 1969.

FABRICIUS-KOVÁCS FERENC: A nyelv szociális jellegéről. Ált. Nyelv. Tan. VII:63—69. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
FABRICIUS-KOVÁCS FERENC: Nyelv és kultúra, nyelvtan és irodalom. Nyr. 88/4:459—473. 1974.
FAJCSEK MAGDA: Szerkesztéstani ismeretek. Magyartanítás VII:210—19. 1964.
FAJCSEK MAGDA: Magyar nyelv a középiskolák III. osztálya számára. 1966.
FAJCSEK MAGDA: Az összetett mondatok és szerkesztéstan. Tankönyvkiadó, Budapest 1966.
FAJCSEK MAGDA: A kifejezőképesség fejlesztésének módszereiről. OPI. Budapest 1968.
FARKAS VILMOS: Magyarázó (és következtető) mellérendelés, okhatározó alárendelés. Nyr. 83:87—91. 1959.
FARKAS VILMOS: Az összetett mondat. A mai magyar nyelv rendszere II, (Szerk. Tompa J.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.
FEKETE MIKLÓS: Magyar könyv. Fogalmazástan az ipari és a mezőgazdasági technikumok I. osztálya számára. Tankönyvkiadó. 6. kiadás. Budapest 1962.
FIGGE, U. L.: Syntagmatik, Distribution und Text, in: Beiträge zur Textlinguistik. (Szerk. W. Stempel) 161—82. München 1971.
FIGUROVSZKIJ, I. A.: Смысловые отношения между самостоятельными предложениями и грамматические средства их выражения. Куйбишев 1948.
FIGUROVSZKIJ, I. A.: От синтаксиса отдельного предложения к синтаксису целого текста. Русский язык в школе 3:21—31 1948.
FIGUROVSZKIJ, I. A.: Синтаксис целого текста и ученические письменные работы. Москва 1963.
FILIN, K. P. (Szerk.): Международный конгресс лингвистов. Москва 1967.
FILLMORE, CH.: The Case for Case: Universals in Linguistic Theory (Szerk. E. Bach és R. T. Harms) 1—88. New York 1968.
FINDRA, J.: Poznámky stavbe odseku. Szb.: Studii PF VB. Bystrici. 59—74. Bratislava 1965.
FINDRA, J.: Rozbor stylu prózy. Bratislava 1971.
FINDRA, J.: Odsek ako prvok epickej struktury, in: Segmenty a kontext. Litteraria XV:66—119. Bratislava 1973.
FISCHER SÁNDOR: Retorika. A közéleti beszéd gyakorlata. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1975.
FLESCH, R.: The Art of Plain Talk. Harper, New York 1946.
FÓNAGY IVÁN—MAGDICS KLÁRA: A magyar beszéd dallama. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967.
FOWLER, R. (Szerk.): The Languages of Literature. London 1971.
FREEMAN, D. C. (Szerk.): Linguistics and Literary Styles. New York 1970.
FRIDMAN, L. G.: О некоторых особенностях стуктуры абзаца. Сб.: Межвузовская научная конференция по вопросом романе-германско языкознания. Пятигорск. 160—161. 1967.
FRIES, CH. C.: The Structure of English. London 1961.
FRIES, U.: Textlinguistik. Linguistik und Didaktik. 219—234. München 1971.
FRUMKINA, R. M.: Вероятности элементов текста и речевое поведение. Наука, Москва 1971.
FRUMKINA, R. M.: Прогноз в речевой деятельности. Наука, Москва 1974.
FUNKE, O.: Zur „Erlebten Rede" bei J. Galsworthy. Wege und Ziele, Bern 1945.
GALPERIN, I. R.: Stylistics. Higher School Publishing House, Moscow 1971.
GARDINER, A.: The Theory of Speech and Language. Oxford 1951.
GLINZ, H.: Die innere Form des Deutschen. Bern 1961.
GOFMAN, V.: Язык литературы. Ленинград 1936.

Golibev, L. A.: Местоимения в составе межфразовых эстрафетных структур. Вопросы металингвистики. 48—65. Ленинград 1973.
Golovin, B. N.: Язык и статистика. Просвещение. Москва 1971.
Gopnik, M.: Linguistic Structures in Scientific Texts. Mouton. The Hague—Paris 1972.
Görgey Eszter—Jékel Pál—Papp Ferenc: Automatikus szövegelemzés a legalsó nyelvi szinteken. Ált. Nyelv. Tan. XI:115—125. 1976.
Greimas, A. J.: Sémantique Structurale. Paris 1966.
Grétsy László: Ady versmondatai. Irodalomtörténet. 303—312. 1954.
Gricenko, J. M.: Композиционно-стилистические функции абзаца в репортажах Е. Е. КИША. Avtoref. Kand. Dissz. 1966.
Grierson, H. J.: The Paragraph: Rhetoric and English Composition. Edinburgh, London 1944.
Grjaznuhina, T. A.—Psenyicsnaja, L. E.—Szkorohogyko, E. F.: Система информационно поиска. Киев 1964.
Gülich, E.: Makrosyntax der Gliederungssignale im gesprochen Französisch. München 1970.
Gülich, E.—Raible, W. (Szerk.): Textsorten. Differenzierungsskriterien aus linguistischer Sicht. Athenäum. Frankfurt a. M. 1972.
Gülich, E.: Linguistische Textmodelle. Grundlagen und Möglichkeiten. München 1973.
Cs. Gyimesi Éva: Szempontok a tárgyias-intellektuális stílus vizsgálatához. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. 2. sz. 199—210. 1972.
Cs. Gyimesi Éva: A magyar mondatstilisztika elvi kérdéseiről. Nyr. 99:143—156. 1975.
Hadrovics László: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.
Hajtman Béla: Bevezetés a matematikai statisztikába. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.
Halász László: Irodalompszichológiai vizsgálatok. Tankönyvkiadó, Budapest 1971.
Hamburger, K.: Die Logik der Dichtung. E. Klett. Stuttgart 1957.
Hankiss Elemér: A népdaltól az abszurd drámáig. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1969.
Hankiss Elemér: Az irodalmi kifejezésformák lélektana. Modern Filológiai Füzetek 7. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
Hankiss Elemér (Szerk.): A novellaelemzés új módszerei. Akadémiai Kiadó, 1971.
Hankiss Elemér (Szerk.): Strukturalizmus I—II. Európa Könyvkiadó, Modern Könyvtár 207—8. sz. Budapest 1971.
Hankiss Elemér—Szabolcsi M. (szerk.): Formateremtő elvek a költői alkotásban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Haritonova, I. J.: Роль знаменательных частей речи (существительного, глагола, прилагательного) при установление связи между самостоятельными предложениями. Avtoref. kand. dissz. Moszkva 1965.
Harris, Z. S.: Discourse Analisys Reprints. The Hague 1963.
Harris, Z. S.: Structural Linguistics. The University of Chichago Press. Chichago—London. Eight Impr. 1969.
Hartman, P.: Probleme einer semantischen Textanalyse, in: Text, Bedeutung, Ästhetik (Szerk. S. J. Schmidt) 15—42. München 1970.
Hartman, P.: Text als linguistisches Objekt, in: Beiträge zur Textlinguistik (Szerk. W. Stempel) 9—30. München 1971.
Harweg, R.: Pronomina und Textkonstitution, Beihefte zu Poetica 2. München 1968.

HARWEG, R.: Textologische Analyse einer Zeitungsnachricht. Replik 2:8—12. 1968.
HARWEG, R.: Die textologische Rolle der Betonung, in: Beiträge zur Textlinguistik (Szerk. W. Stempel) 123—160. München 1971.
HARWEG, R.: Stilistik und Textgrammatik. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 2:31—58. 1971.
HAUSENBLAS, K.: Různa stanoviska k textu a k jeho rozboru, in: Jazyk a štýl modernej prózy. Bratislava 1965.
HAUSENBLAS, K.: Über die Bedeutung sprachlicher Einheiten und Texte. Travaux Linguistiques de Prague 2:59—69. Praha 1966.
G. HAVAS KATALIN: Formális logika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1973.
HAYES, C.: A Study in Prose Styles, in: Edward Gibbon and Ernst Hemingway. Texas Studies in Literature and Language 7:371—86. 1966.
HEGER, K.: Monem, Wort und Satz. Niemeyer, Tübingen 1971.
HERCZEG GYULA: Móricz Zsigmond stílusa. Stilisztikai tanulmányok. 240—329. Gondolat, Budapest 1961.
HERCZEG GYULA: A modern magyar próza stílusformái. Tankönyvkiadó, Budapest 1975.
HERCZEG GYULA: A mondatstilisztikai kutatás mint módszer. Ált. Nyelv. Tan. XI:127—142. 1976.
HERINGER, H. J.: Theorie der deutschen Syntax. München 1970.
HERINGER, H. J.: Formale Logik und Grammatik. Niemeyer, Tübingen 1972.
HERNÁDI SÁNDOR: Összetett mondatok helyesírási célú elemzése. Nyr. 93: 363—372. 1969.
HILL, A. A.: Introduction to Linguistic Structures. New York 1958.
HOCKETT, CH. F.: A Course in modern Linguistics. The Macmillan Comp. New York—Toronto—Ontario 1958.
HOFFMANN OTTÓ: Mondatalkotás. Tankönyvkiadó, Budapest 1967.
HONFFY PÁL: A mondatstruktúra stilisztikai szerepe Radnóti Miklós költeményeiben. Nyr. 94:442—455. 1970.
HORAČEK, B.: Kunstprinzipien der Satzgestaltung. Wien 1964.
HORÁNYI ÖZSÉB: Adalékok a vizuális szöveg elméletéhez. Ált. Nyelv. Tan. XI:143—165. 1976.
HORECKY, J.: Stavba odseku v odbornom štyle. Naša veda V.:223—226. 1958.
HORVÁTH MÁRIA: A nyelvi formák szerepe Kosztolányi prózájában. Stilisztikai tanulmányok. 330—407. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1961.
HORVÁTH MIKLÓS—TEMESI MIHÁLY (Szerk.): Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Tankönyvkiadó, Budapest 1972.
HRAKOVSZKIJ, V. Sz.: О синтаксических и синтактико-семантических единицах. Проблемы язикознания. Доклады и сообщения советских учёных на X Международном Конгрессе лингвистов. Москва. 205—208. 1967.
ICKOVICS, V. A.: К вопросы об отношениях между самостоятельными предложениями в тексте. Сб.: Вопросы язикознания. Львовское университета, Львов 1955.
IHWE, J.: Linguistik und Literaturwissenschaft. Skizze der Entwicklung der Strukturalen Literaturwissenschaft. Replik 1/2:28—42. 1968.
IHWE, J.: (Szerk.) Literaturwissenschaft und Linguistik III. Athenäum. Frankfurt am Main 1971.
IHWE, J.: Linguistik in der Literaturwissenschaft zur Entwicklung einer modernen Theorie der Literaturwissenschaft. München 1972.
ILLYÉS GYULA: Ingyen lakoma I—II. Budapest 1964.
INCZEFI GÉZA: A pontosvessző használatáról. Nyr. 97:272—277. 1973.
INCZEFI GÉZA: A kettőspont használata. Nyr. 98:25—32. 1974.
INGARDEN, R.: Das literarische Kunstwerk. Halle 1931.

Inhelder, B.—Piaget, J.: A gyermek logikájától az ifjú logikájáig. Budapest 1967.
Isenberg, H.: Überlegungen zur Texttheorie: ASG-Berichte 1. 150—172. Berlin 1968.
Isenberg, H.: Texttheorie und Gegenstand der Grammatik. Berlin 1974.
Iszacsenko, A. V. О синтаксической природе местоимений. Сб.: К семидесятилетию академика В. В. Виноградова. Проблемы современной филологии. 159—171. Москва 1965.
Iszacsenko, A. V.: Kontextbedingte Ellipse und Pronominalisierung in Deutschen, in: Beiträge zur Sprachwissenschaft. Volkskunde und Literaturforschung. (Szerk. W. Steinitz) 163—174. Berlin 1965.
Iszacsenko, A. V.: О гамматическом порядке слов. Вопросы языкознания 15/6:27—34. 1966.
Iszacsenko, A. V.—Bierwisch, M.: Syntaktische Studien. Akad. Verl., Berlin 1965.
Ivancsikova, E. A.: Стуктурной факультативности и структурной обязовательности в синтаксисе. Бопросы языкознания 15/5:84—94. 1976.
Ivanov, M. N.: Строение абзаца и его пунктуация. Русский язык в школе 11/3:16—20. 1950.
Jakobson, R.: Parts and Wholes in Language, in: Parts and Wholes. The Hayden Colloquium on scientific Method and Concept. New York—London 1963.
Jakobson, R.: Hang — Jel — Vers. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1969.
Janssen, H.—Stammerjohann, H. (Szerk.): Handbuch der Linguistik. Nymphenburger V. München 1975.
Jarceva, V. N. (Szerk.): Особенности языка научной литературы. Наука, Москва 1965.
Jarceva, V. N. (Szerk.): Стилистико-грамматические черты языка научной литературы. Наука, Москва 1970.
Jarceva, V. N. (Szerk.): Филологика. Памяти академика В. М. Жирмунского. Наука, Ленинград 1973.
Jedlicka, A.: (Szerk.) Základy ceské stylistiky. Praha 1970.
Jespersen, O.: The Philosophy of Grammar. G. Allen and Unvin LTD London 1925.
Kallmeyer, W.—Klein, W.—Meyer, —Herman, R.—Nezter, K.: Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band 1:Einführung; Band 2:Reader. Athenäum Fischer Taschenbuch V. 1974.
Kanyó Zoltán: Irodalmi művek szemiotikai elemzéséről. Formateremtő elvek a költői alkotásban (Szerk. Hankiss E. és Szabolcsi M.) 501—512. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Kanyó Zoltán: Szövegelmélet és irodalomelmélet. Ált. Nyelv. Tan. XI: 167—181. 1976.
Karácsony Sándor: Magyar nyelvtan társaslélektani alapon. Exodus, Budapest 1938.
Karácsony Sándor: A könyvek lelke. Exodus, Budapest 1941.
Károly Sándor: Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése. Ált. Nyelv. Tan. I:161—186. 1963.
Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
Károly Sándor: A generatív nyelvtan kapcsolata a produktivitás és a szinonimika vizsgálatával. MNy. 67:270—279. 1971.
Katcsenkova, Sz. V.: Сочинительные союзы *und, aber, auch* как средство выражения связи самостоятельных предложений в современном немецком языке. Автореф. канд. дисс. Ленинград 1963.

KAYSER, W.: Das sprachliche Kunstwerk. Francke Verl., Bern und München 1961.
KELEMEN JÁNOS: Prózai alkotások kommunikációelméleti (szemiotikai) elemzése. A novellaelemzés új módszerei. (Szerk. Hankiss E.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
KELEMEN JÁNOS: Szöveg és jelentés. Ált. Nyelv. Tan. XI:183—196. 1976.
KIEFER FERENC: Coordination within Sentences and Sentence Combinality within Texts: Festschrift for N. E. Enkvist, Skriptor, 349—360. Stockholm 1975.
KIEFER FERENC: A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról. Ált. Nyelv. Tan. XI:197—222. 1976.
KIRPICSNYIKOVA, N. V.: О способах объединения предложений в связной речи. Русский язык в школе 20/5. 1960.
KISS SÁNDOR: Demarkációs jegyek az irodalmi műben. Ált. Nyelv. Tan. XI: 223—238. 1976.
KLAMMER, TH. P.: Foundations for a Theory of Dialogue Structure. Poetics, S. 27—64. 1973.
KLAUDY KINGA: Beszámoló a moszkvai szövegnyelvészeti konferenciáról. Modern nyelvoktatás XII/1—21:315—320. 1975.
KLEMM ANTAL: Magyar történeti mondattan. Budapest 1940.
KLIMOV, G. A.: К характеристике языков активного строя. Вопросы языкознания 21/4. 1972.
KOCH, W. A.: Preliminary Sketch of a semantic Type of Discourse Analysis. Linguistics 12:5—30. 1965.
KOCH, W. A.: Einige Probleme der Textanalyse. Lingua 16. 1966.
KOCH, W. A.: (Szerk.) Strukturelle Textanalyse. Hildesheim—New York 1972.
KOCHOL, V. (Szerk.): Segmenty a kontext. Litteraria XV. Akadémia Vied., Bratislava 1973.
KOLLÁNYI TERÉZ: A „mint"-tel kapcsolt relatívum. Néprajz és Nyelvtudomány XVI:131—134. Szeged 1972.
KOMLÓSY ANDRÁS: Az ágens és az objektum felszíni kifejezésének lehetséges rendszerei a természetes nyelvekben. Ált. Nyelv. Tan. XI:239—246. 1976.
M. KORCHMÁROS VALÉRIA: A mutató névmás tartalmi feltöltődésének forrásai. Néprajz és Nyelvtudomány XIX:331—60. 1975.
KOVALOVSZKY MIKLÓS: Egy Ady-vers világa. MNyTK. 11. sz. Budapest 1965.
KRAUSOVA, N.: K segmentacii epickyh textov. Segmenty a kontext: 31—65. Bratislava 1973.
KRISTEVA, J.: Problemes de la structuration du texte. Linguistique et litterature. (La Nouvelle Critique) 1968.
KRJUCSKOV, Sz.—MAKSZIMOV, L. J.: Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Москва 1969.
KUMMER, W.: Sprechsituation. Aussagesystem und die Erzahlsituationen des Romans. Zeitschrift und Literaturwissenschaft und Linguistik 2:83. 1971.
KUMMER, W.: Outlines of a Model for a Grammar of Discourse: Poetics 3. 29—55. 1972.
LAGUNA, G. A. DE: Speech. Its Function and Development. Indiana University Press, Bloomington 1927.
LAPTYEVA, O. A.: О структурных компонентах разговорной речи. Русский язык в нац. школе 5:16—19. 1965.
LAPTYEVA, O. A.: Нерешённые вопросы теории актуального членения. Вопросы языкознания 21/2 1972.
LAPTYEVA, O. A.: Русский разговорный синтаксис. Наука, Москва 1976.

Leech, G.—Svartik, J.: A Communicative Grammar of English. Longman, London 1975.
Lekomcev, J. K. (Szerk.): Вопросы структуры языка. Синтаксис. Типология. Наука, Москва 1974.
Lénárd Ferenc: Gondolkodási fázis, gondolkodási művelet, gondolatmenet. MTA Pszichológiai tanulmányok II:63—78. 1959.
Lénárd Ferenc: A problémamegoldó gondolkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963.
Lénárt Edit: A gondolat folytonosságának kifejezése a tartalom kisebb köreiben. MTA Pszichológiai Tanulmányok. 77—83. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
Leontyev, A. A.: Pszicholingvisztika és nyelvtanítás. Tankönyvkiadó, 1973.
Leontyev, A. A.—Rjadova, T. V.: Психология грамматики. Изд. Московского университета, Москва 1968.
Lesszkisz, G. A.: О зависимости между размером предложения и характером текста. Вопросы языкознания 12/3:92—112. 1963.
Lesszkisz, G. A.: О зависимости между размером предложения и его структурой в разных видах текста. Вопросы языкознания 13/3:99—123. 1964.
Lauschner, B.: Grundstrukturen des „Paragraphs". Ein Problem der Textgrammatik. Linguistische Berichte 21. S. 80—85. 1972.
Logacseva, E. P.: Об отнесённости действиях к лицу в рамках контекста. С.: Уч. зап. Л. Г. П. И. им. А. И. Герцена. Ленинград 1967.
Longacre, R. E.: Discourse, Paragraph, and Sentence Structure. Linguistik Series of the Summer Institute of Linguistic. University of Oklahoma, XXI. 1970.
Lopatin, V. V. (Szerk.): Единицы разных уровней грамматического строя языка. Наука, Москва 1969.
Loriot, J.—Hollenbach, B.: Shipibo Paragraph Structure. Foundations of Language 6:43—66. 1970.
Loszeva, L. M.: Программа спецкурса „Межфразовая связь в современном русском языке" с комментариями и образцами анализа текстов художественных произведений. Черновцы 1964.
Loszeva, L. M.: Абзац как одно из средств организации текста монологической речи. Сб.: Тезы доповидей XXI науковой сессии. Чернивецкий Держ. ун-т. 211—5. 1965.
Loszeva, L. M.: Изучение межфразовой связи (абзац и сложное синтаксическое целое). Русский язык в школе 17/1. 1967.
Lotman, J. M. (Szerk.): Труды по знаковым системам II. Тарту 1965.
Lotman, J. M.: Структура художественного текста. Искусство, Москва 1970.
Lotman, J. M.: Анализ поэтического текста. Ленинград 1972.
Lotman, J. M.: Szöveg, modell, típus. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1973.
Lotz, J.: On the Linguistic Structure of Speech. Reprinted from Logos, Volume 6/1—2:13—23. 1963.
Lunyeva, V. P.: О степени самостоятельности предложения в сложном синтаксическом целом. Русский язык в школе 21/1. 1972.
Majtinszkaja, K. E.: A mai magyar nyelv kötőszó nélküli mondatainak szerkezetéről. NyK. 60:113—118. 1958.
Majtinszkaja, K. E.: Венгерский язык. 3. sz. Синтаксис. Москва 1960.
Makarova, M. M.: Средства связи самостоятельных предложений в научно-технической речи современного немецкого языка. Автореф. канд. дисс. Москва 1960.

Maksai László: Műalkotás, kompozíció, stílus. Gondolattár, 5. Budapest 1961.
Marčok, V.: Vystavba kontextu v ludovej proze, in: Segmenty a kontext. Litteraria XV:120—161. Bratislava 1973.
Markiewicz, H.: Az irodalomtudomány fő kérdései. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1968.
Martinet, A.: Studies in funktional Syntax. W. Fink V., München 1975.
Martinkó András: A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
Martinkó András: Az elbeszélés ritmusa az elbeszélő, a cselekmény, a tér és az idő vetületében. A novellaelemzés új módszerei (szerk. Hankiss E.) 145—158. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Masterman, M.: Semantic Message Detection using an Interlingua, in: Reports of the Colloquium on the Problems of Language, 15—52. Cambridge 1962.
Masterman, M.: Тезаурус в синтаксисе и семантике. Сб.: Математическая лингвистика. Москва 1964.
Masterman, M.: Изучение семантической структуры текста для машинного перевода. Сб.: Математическая лингвистика. Москва 1954.
Mathesius, W.: Čestina a obecny jazykozpyt. Soubor stati. Melantrich. Praha 1947.
Mathesius, W.: Reč a sloh. Československy spisovatel. Praha 1966.
Melcsuk, I. A.: Опыт теории лингвистических моделей „смысл" ⇔ „текст". Семантика, синтаксиç. Наука, Москва 1974.
Melcsuk, I. A.—Zsolkovszkij, A. K.: О семантическом синтезе. Проблемы кибернетики. Москва 1974.
Melnyicsuk, A. Sz.: Общей теории предложения как единицы речи. Сб.: Проблемы языкознания. Доклады и сообщения советских учёных на X. Международном Конгрессе лингвистов. 177—80. Москва 1967.
Miko, F.: O interpretacii umeleckého texta. Bratislava 1968.
Miko, F.: Estetika výrazu. Bratislava 1969.
Miko, F.: Tekst a styl. Smena. Bratislava 1970.
Miko, F.: A „kezdet" és a „vég" fogalmak szerepe a művészi szövegek modellálásában. Irodalmi Szemle XV/3:245. 1972.
Miko, F.: A kifejezésrendszer értelmező szótára. Irodalmi Szemle XV/6:501—510. 1972.
Miko, F.: Odsek, téma, styl, in: Segmenty a kontext, Litterária XV:5—30. Bratislava 1973.
Mikó Pálné: A kommunikációs és a szövegszerkezeti egységekről. Ált. Nyelv. Tan. XI:247—260. 1976.
Mikola Tibor: János Balázs: Funktionswerte der Pronominalität. NyK. 76:448—453. 1974.
Mistrík, J.: Kompozicia jazykového projevu. SPN. Bratislava 1968.
Mistrík, J.: Stylistika slovenského Jazyka. SPN. Bratislava 1970.
Mistrík, J.: Nezdoha medzi vetou a vypovedou styléma. Zbornik Filozofickej Fakulty Univerziti Komenského, Ročnik XXIII—XXIV:271—274. Bratislava 1971.
Mistrík, J.: Egzakt módszerek a stilisztikában. A nyelvtudomány ma (szerk. Szépe Gy.) 459—482. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1973.
Mlacek, J.: Zaciqtok odseku v monologickom texte. Slovenská reč 39:335—341. 1967.
H. Molnár Ilona: Kötőszóval kezdett önálló mondatok. Pais-emlékkönyv (szerk. Bárczi G.—Benkő Loránd) 230—34. Akadémiai Kiadó, Budapest 1956.

H. Molnár Ilona: A nyelvi modalitás kérdéséhez. Ált. Nyelv. Tan. III:145—155. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
H. Molnár Ilona: A vonzat és a jelentés kérdéséhez. Ált. Nyelv. Tan. IV: 157—165. Akadémiai Kiadó, Budapest
H. Molnár Ilona: Módosítószók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelv rendszerében. NytudÉrt. 60. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.
H. Molnár Ilona: A tartalmatlan *hogy* kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból. NytudÉrt. 94. sz. 1977.
Morohovszkaja, E. Ja.: Основные аспекты общей теории лингвистических моделей. Киев 1975.
Muhin, A. M.: Структура предложений и их модели. Ленинград 1969.
Mukařovsky, J.: Kapitoly z české poetiky III. Praha 1948.
Nagy Ferenc: Kvantitatív nyelvészet. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest 1972.
Négyesy László: Rethorika. Prózai olvasmányok. Elmélet, Gymnasiumok és reáliskolák V. osztálya számára. Budapest 1901.
Németh G. Béla: (Szerk.) Az el nem ért bizonyosság. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.
Nickel, G.: Some contextual relations between sentences in English. Actes du X-e Congres International des Linguistes. II. Bucarest. 877—884. 1970.
Nyikityina, Sz. E.: О семантическом эллипсисе в предложных сочетаниях. Сб.: Проблемы лингвистического анализа. 140—146. Москва 1966.
Nyikolaeva, V. M.: Абзац, его строение, содержание и композиционно-стилистическая роль в рассказах А. П. Чехова. Автореф. канд. дисс. Москва 1965.
Nyikolaeva, V. M.: Актуальное членение — категория грамматики текста. Вопросы языкознания 21/2 1972.
Nyíri Antal: Mondattörténeti jegyzetek. Néprajz és Nyelvtudomány XVI: 119—122. 1972.
Ogyincov, V. V.: О языке художественной прозы. Наука, Москва 1973.
Oravec, J.: Konfrontačné súvetie. Slovenská reč 42: 153—162. 1977.
Orosz Sándor: A tanulók fogalmazási teljesítményeinek egzakt mérési lehetőségeiről. Acta Universitas Szegediensis de Attila Jozsef Nominatae Sectio Pedagogica et Psichologica. Szeged 1967.
Orosz Sándor: A fogalmazástechnika mérésmetodikai problémái és országos színvonala. Tankönyvkiadó, Budapest 1972.
Osgood, Ch. E.: Some Effects of Motivation on Style of Encoding, in: Style in Language (szerk. T. E. Sebeok) 293—306. The Mass. Inst of Technology. New York—London 1960.
Paducseva, E. V.: О структуре абзаца. Труды по знаковым системам, II:284—292. (szerk. J. M. Lotman) Тарту 1965.
Paducseva, E. V.: О структуре многосоставных сложных предложений в русском языке. Сб.: Лингвистические исследования по общей и славянской типологии. Москва 1966.
Paducseva, E. V.: Anaphoric Relations and their Representation in the DEEP Structure of a Text, in: Progress in Linguistics (szerk. M. Bierwisch—K. E. Heidolph). 224—232. Mouton, The Hague—Paris 1970.
Paducseva, E. V.: О порождении сложного предложения из простых. Сб.: Исследования по математической лингвистике, математической логике и информационным языком. Москва 1972.
Paducseva, E. V.: О семантике синтаксиса. (Материалы к трансформационной грамматике русского языка. Наука, Москва 1974.
Pais Dezső—Benkő Loránd (Szerk.): Alak- és mondattani gyűjtelék. NytudÉrt. 46. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.

PALEK, B.: Cross-reference. A Study from Hyper-Syntax. Universita Karlova. Praha 1968.
PALEK, B.: Hyper-syntax as a Potential Typological Parameter. Travaux linguistiques de Prague, 97—106. Praha 1971.
PANFILOV, V. Z.: Грамматика и логика. Грамматическое и логико-грамматическое членение простого предложения. Москва-Ленинград 1963.
PANFILOV, V. Z.: Взаимоотношение языка и мышления. Москва 1971.
PAP MÁRIA: Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról. NyK. 73:113. 1971.
PAPP FERENC: Szövegszó, szóalak, lexéma. Nyr. 98:76—82. 1974.
PAPP FERENC: On the Depht of Hungarian Sentences. Linguistics 25:58—78. 1966.
PÉCZELY LÁSZLÓ: Bevezetés a műelemzésbe. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1973.
PESKOVSZKIJ, A. M.: Русский синтаксис в научном освещении (1. kiad.) 1914.) Москва 1956.
PETŐFI S. J.: Generative Grammars and the Concept of Literary Style. Word 20:423—439. 1964.
PETŐFI S. J.: Transformationsgrammatiken und eine kontextuelle Texttheorie. Linguistische Forschungen. Band 3. Athenäum. Frankfurt am M. 1971.
PETŐFI S. J.: „Generativity" and Text-Grammar. Folia Linguistica 5/3—277—309. 1971.
PETŐFI S. J.: Zu einer grammatischen Theorie sprachlicher Texte. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 2:31—58. 1972.
PETŐFI S. J.: Towards an Empirically Motivated Grammatical Theory of Verbal Texts. Bielefelder Papiere zur Linguistik und Literaturwissenschaft 1. Bielefeld 1973.
PIOTROVSZKIJ, R. G. (Szerk.): Статистика речи и автоматический анализ текста. Наука, Москва 1971.
PLÉH CSABA—RADICS KATALIN: „Hiányos mondat", pronominalizáció és a szöveg. Ált. Nyelv. Tan. XI:261—277. 1976.
POSNER, R.: Ein Weg von der Satzgrammatik zur Textlinguistik. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 2:9—30. 1972.
POSNER, R.: Theorie des Kommentierens. Frankfurt 1972.
POSZPELOV, N. Sz.: Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры. Доклады и сообщения Ун-та русского языка АН СССР 2. изд. Москва 1948.
POSZPELOV, N. Sz.: О грамматической природе сложного предложения. Москва 1950.
PROHOROV, E. P.: Публицистика в жизни общества. Изд-во МГУ. Москва 1968.
PROPP, V. J.: A mese morfológiája. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1975.
PUMPJANSZKIJ, A. L.: Билиингвистические исследования языка и стиля научной и технической литературы на логико-грамматическом уровне. Сб.: Вопросы теории и практики научно-технического перевода. Ленинград 1968.
PUMPJANSZKIJ, A. L.: О логико-грамматическом членении предложения. Вопросы языкознания 21/2. 1972.
PUMPJANSZKIJ, A. L.: Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе. Наука, Москва 1974.
RÁBA GYÖRGY: Párhuzamok és eltérések a két vers struktúrája között. Formateremtő elvek a költői alkotásban. (Szerk. Hankiss E.—Szabolcsi M.) 31—40. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.

RÁCZ ENDRE: A magyar nyelv következményes mondatai. NytudÉrt. 39. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963.
RÁCZ ENDRE: A többszörösen összetett mondat alaptípusai a magyar nyelvben. NytudÉrt. 46. sz. 85—92. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
RÁCZ ENDRE: Nyelvtani elemzések III. Tankönyvkiadó, Budapest 1971.
RÁCZ ENDRE: Az állítmány számbeli egyeztetése több különböző számú alannyal a mai magyar nyelvben. MNy. 67:144—154:288—296. 1971.
RÁCZ ENDRE: Megjegyzések Hadrovics Lászlónak „A funkcionális magyar mondattan alapjai" című művéről. Ált. Nyelv. Tan. IX:147—164. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.
RADICS KATALIN: A névmások egy csoportjáról: Tanulmányok a magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. (Szerk. Rácz E. és Szathmári I.) 75—89. Budapest 1974.
RAZINKINA, N. M.: О преломление эмоциональных явлений в стиле научной прозы. Сб.: Особенности языка научной литературы (Szerk. V. N. Jarceva) 38—52. Наука, Москва 1965.
RAY, P. S.: The Formation of Prose. Word 18/3:313—325. 1962.
RAY, P. S.: Language Standardization. Studies in Presciptive. Mouton, Hága 1963.
REID, L. A.: Central Bontoc. Sentence, Paragraph and Discourse. University of Oklahoma. 1970.
REJMAN, E. A.: Об общем характере построения научного прозаического текста. Сб.. Особенности языка научной литературы (Szerk. V. N. Jarceva) 53—64. Наука, Москва 1965.
REJMAN, E. A.: Об употреблении времён в английской научной прозе. Сб.: Стилистическо-грамматические черты языка научной литературы. (Szerk. V. N. Jarceva) 90—98. Наука, Москва 1970.
REZVIN, I. L.: Формальный и семантический анализ синтаксических связей в языке. Применение логики в науке и технике. Изд-во АН СССР, Москва 1960.
RIESEL, E.: Theorie und Praxis der linguostilistischen Textinterpretation. Moskau 1974.
RIFFATERRE, M.: Stylistic Context. Word 16:207—218. 1960.
RJADNOVA, T. Sz.: Анализ абзаца как композиционно-синтаксического единства языка художественной литературы. Исследования по синтаксис английского языка, 1. Москва 1961.
ROSIJANU, N.: Традиционные формулы сказки. Наука, Москва 1974.
RUDJAKOV, N. A.: Основы стилистицеского анализа художественного произведения. Изд. Штиница. Кишинев 1972.
RUZSA IMRE: A logika elemei. (Egyetemi jegyzet) Tankönyvkiadó, Budapest 1969.
RYCHNER, J.: Analyse d'une unité transphrastique: La séquence narrative de même sujet dans *La Mort Artu*, in: Beiträge zur Textlinguistik (Szerk. W. Stempel) 79—122. München 1971.
SALINGOVÁ, M. I.: K vystavbe kontextu v próze M. Urbana. Jazykovedny časopis 9. 1958.
SAPIRO, A. B.: Очерки по синтаксису русских народных говоров. Изд. АН СССР, Москва 1953.
SAPORTA, S.: The Application of Linguistics to the Study of Poetic Language, in: Style in Language (Szerk. T. A. Sebeok) 82—93. New York—London 1960.
SAUMJAN, Sz. K.: Преобразование информации в процессе и двухступенчатая теория структурной лингвистики. Проблемы структурной лингвистики. Москва 1962.

Scserba, L. V.: Пунктуация: Литературная энциклопедия. Москва 1935.
Sebeok, Th. A. (Szerk.): Style in Language. The Mass. Inst. of Technology. New York—London 1960.
Simeon, R.: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva — Encyclopedic Dictionary of Linguistic Terms. Matica hrvatska. Zagreb 1969.
Simoncsics Péter: Szintaktikai paralelizmusok Babits versében. Formateremtő elvek a költői alkotásban (szerk. Hankiss E.—Szabolcsi M.): 221—230. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Simonyi Zsigmond: A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. A mellérendelő kötőszók. Budapest 1881.
Skalička, V.: Syntax promlovy. Slovo a slovesnost. 1960.
Skalička, V.: Text, kontext, subtext. Slavica Pragensia III. Praha 1961.
Sklovszkij, V.: A széppróza. Budapest 1963.
Sklovszkij, V.: Teoria prózy. Bratislava 1971.
J. Soltész Katalin: Babits mondattípusai. Nyr. 85:305—319. 1961.
J. Soltész Katalin: Babits Mihály költői nyelve. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
Stalnaker, R. C.: Pragmatics. Synthese 22:272—279. 1970.
Stankiewicz, E.: Linguistics and the Study of Poetic Language, in: Style in Language (szerk. T. A. Sebeok) 69—81. New York—London 1960.
Stempel, W. D. (Szerk.): Beiträge zur Textlinguistik. München 1968.
Stempel, W. D. (Szerk.): Beiträge zur Textlinguistik. W. Fink V., München 1971.
Stempel, W. D. (Szerk.): Möglichkeiten einer Darstellung der Diachronie in narrativen Texten, in: Beiträge zur Textlinguistik (Szerk. W. Stempel) 53—78. 1971.
Števček, J.: Struktura kapitoly v modernom Slovenskom romane, in: Litteraria IX:136. Bratislava 1966.
Stoff, V.: Modell és filozófia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1973.
Süközd Mihály: Tér és idő a modern regényben. Új Írás 11. sz. 89—100. 1969.
Svec, A. V.: Разговорные конструкции в языке газет. Изд. Киевского ун-та, Киев 1971.
Svedova, N. J.: Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Москва 1960.
Svedova, N. J.: О некоторых активных процессах в современном русском синтаксисе (Наблюдения над языком газеты): Вопросы языкознания 13/2:3—18. 1964.
Svedova, N. J.: Активные процессы в современном русском синтаксисе. Москва 1966.
Schmidt, F.: Logik der Syntax. Berlin 1962.
Schmidt, F.: Symbolische Syntax. Halle 1970.
Schmidt, F.: Satz und Stil, in: Mathematik und Dichtung. (Szerk. H. Kreuzer) 159—170. München 1971.
Schmidt, F.: Numerische Textkritik. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 2:59—70. 1972.
Schmidt, S. J.: Text, Bedeutung, Ästhetik. München 1970.
Schmidt, S. J.: „Text" und „Geschichte" als Fundierungskategorien, in: Beiträge zur Textlinguistik (Szerk. W. Stempel) 31—52. München 1971.
Schmidt, S. J.: Allgemeine Textwissenschaft. Ein Program zur Erforschung ästetischer Texte. Linguistische Berichte 12:10—21. 1971.
Schmidt, S. J.: Texttheorie. Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation. München 1973.

SCHMIDT, S. J.: Bevezetés egy szövegszemantikai irodalomtudományba. A jel tudománya (szerk. Horányi Ö.—Szépe Gy.) 459—490. Budapest 1975.
SZABÓ DÉNES: A mai magyar nyelv. II. rész (Egyetemi jegyzet) Budapest 1958.
SZABÓ ZOLTÁN: New Studies in Text-Theory, in: Revue roumanie de linguistique 17:367—373. 1972.
SZABÓ ZOLTÁN: Az egyéni szépírói stílus jellemzése az újabb szövegelméletek megvilágításában. NytudÉrt. 82:570—573. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.
SZABÓ ZOLTÁN: A stilisztikai elemzés az újabb szövegelméletek megvilágításában. MNy. 70:315—324. 1974.
SZABÓ ZOLTÁN: Stilisztika és a stílus a szövegnyelvészetben. Nyr. 99:135—142. 1975.
SZABÓ ZOLTÁN: A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai. Dacia 1977.
SZABOLCSI MIKLÓS: A verselemzés kérdéseihez. Budapest 1968.
SZABOLCSI MIKLÓS: Vitazáró szempontok. Formateremtő elvek a költői alkotásban (Szerk. Hankiss E.—Szabolcsi M.) 551. Budapest 1971.
SZALAI SÁNDOR: Nyelvészeti morzsák a logika asztaláról. MNY. 56:204—9. 1960.
SZALAMIN EDIT: A magyar mondatformák kérdéséhez. NyK. 76:453—465. 1976.
SZATHMÁRI ISTVÁN: A mondattani kategóriák és formák stilisztikai értékei. A magyar stilisztika vázlata. (Szerk. Fábián P.—Szathmári I.—Terestyéni F.) 235—293. Tankönyvkiadó, Budapest 1958.
SZEGEDI-MASZÁK MIHÁLY: Szintaxis, metafora és zeneiség Kassák költeményeiben. Formateremtő elvek a költői alkotásban. (Szerk. Hankiss E.—Szabolcsi M.) 419—438. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
SZENDE ALADÁR: Az összetett mondat kérdései. Magyar nyelvhelyesség. (Szerk. Deme L. és Köves B.) 273—298. Budapest 1957.
SZENDE ALADÁR—SZÉPE GYÖRGY: Az anyanyelvi képzés társadalmi jelentősége. Társadalmi Szemle XXX/2:93—102. 1975.
SZENDE TAMÁS: Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. NytudÉrt. 81. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.
SZECSKŐ TAMÁS—SZÉPE GYÖRGY (Szerk.): Nyelv és kommunikáció. I—II. MRT, Budapest 1969.
SZÉPE GYÖRGY: Az egyeztetés kérdéséhez. NytudÉrt. 40. sz. 354—359. Akadémiai Kiadó, Budapest 1964.
SZÉPE GYÖRGY: Elnöki zárszó. Formateremtő elvek a költői alkotásban. (Szerk. Hankiss E.—Szabolcsi M.) 285—302. 1971.
SZÉPE GYÖRGY: Az érthetőség és a közérthetőség néhány nyelvi vonatkozása. Művészet és közérthetőség. (Szerk. Szerdahelyi I.) 42—59. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.
SZÉPE GYÖRGY (Szerk.): A nyelvtudomány ma. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1973.
SZERKOVA, N. I.: О некоторых вопросах функциональной перспективы предложения в терминах «сверхфразовых единств». Вопросы языкознания 17/3 : 92—100. 1967.
SZEVBO, I. P.: Структура связного текста и автоматизация реферирования. Наука, Москва 1969.
SZEVBO, I. P.: О громоздкости синтаксических структур. Научнотехническая информация. сер.: 2/2 : 41—45. 1971.
SZILMAN, T. I.: Структура абзаца в прозе Лессинга, Гёте и Гейне. Научные доклады высшей школе филол. науки. № 4. 1961.

Szilman, T. I.: Структура абзаца в современной художественной прозе. Тезисы научной конференции «Проблемы синхронного изучения грамматического строя языка». Москва 1965.
Szilman, T. I.: Проблемы синтаксической стилистики (на материале немецкой прозы). Ленинград 1967.
Szilman, T. I.: Структура в художественной прозе. (Немецкие романтики и Гейне) Иностранные языки в школе, № 1. 1969.
Szilman, T. I.: Подтекст как лингвистическое явление. Филологические науки. № 1. 1969.
Szilman, T. I.: Заметки о лирике. Ленинград, 1977.
Szkoronogyko, E. F.: Семантические связи в лексике и текстах. Сб.: Вопросы информационной теории и практики № 23: 6—116. Москва 1974.
Szkovorodnyikov, A. P.:О критерии эллиптичности в русском синтаксисе. Вопросы языкознания 22/3. 1973.
Szmirnova, L. N.: Об одном типе слов-заместителей в связном тексте. Лингвистические проблемы функционального моделирования речевой деятельности. Вып. 1. 63—75. 1973.
Szohor, A. M.: Логическая структура учебного материала. Педагогика. Москва 1974.
Szolganyik, G. J.: Об одном типе связы между самостоятельными предложениями. Русский язык в школе 26/3. 1965.
Szolganyik, G. J.: О способах объединения самостоятельными предложений в прозаические строфы — на материале современной публицистики. Автореф. канд. дисс. Москва 1965.
Szolganyik, G. J.: Специфика газеты как формы массовой коммуникации. Вестник МГУ 5 : 71. 1969.
Szolganyik, G. J.: Синтаксическая стилистика. Высшая школа. Москва 1973.
Szurenszkij, V. V.: Логико-синтаксические отношения между сложными предложениями связного текста и их выражение в устной речи. Русский язык в школе 10/2 : 12—19. 1949.
Szvotyina, M. G.: Связи между абзацами в языковой практике Н. А. Добролюбова, Сб.: Вопросы русского языкознание. Саратов 1961.
Tamás Attila: A költői műalkotás fő sajátosságai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.
Tanner, W. M.—Cheewer, W. E.: English for every use. Ginn and Company, 1947.
Telegdi Zsigmond: (Szerk.) Általános Nyelvészeti Tanulmányok I—XI. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963—1975.
Telegdi Zsigmond (Szerk.): Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet. Tankönyvkiadó, Budapest 1972.
Telegdi Zsigmond: Bevezetés a nyelvtudományba I—II. (Egyetemi jegyzet, 6. kiadás) Tankönyvkiadó, Budapest 1972.
Temesi Mihály: A magyar nyelvtan oktatásának helyzete és feladatai a tanárképző főiskolákon: Az általános iskolai tanárképzés 25 éve. (Szerk. Köves József) 175—192. 1973.
Terestyéni Ferenc: Az egység és az összefüggés követelménye az írásművekben. Magyartanítás III/4:21—30. 1964.
Terestyéni Tamás: A szemantikai szövegelemzés útjairól. Nyelvészet és gyakorlat (Szerk. Benkő Loránd és Szépe Gy.) 55—66. NytudÉrt. 75. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Terestyéni Tamás: A beszéd és a tömegkommunikációs eszközök. Ált. Nyelv. Tan. VIII:206. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.
Tesnière, L.: Eléments de syntaxe structurale. Paris 1959.

THORNE, J. P.: Poetry, stylistics, and Imaginary Grammars. Journal of Linguistics 5:147—150. 1969.
TODOROV, Tz.: Les anomalies sémantiques. Langages 1:100—123. 1966.
TOMAŠEVSKIJ, B. V.: Poetika. Bratislava 1971.
TOMIŠ, K.: A novella jelentésstruktúrájáról. A novellaelemzés új módszerei (Szerk. Hankiss E.) 159—210. Akadémiai Kiadó, 1971.
TOMPA JÓZSEF: A következtető és a magyarázó mellérendelésről. Anyanyelvünk az iskolában III:46—49. 1955.
TOMPA JÓZSEF: A magyar mondattanírás néhány elvi kérdése. MNy. 66:13—28. 1970.
TÖRÖK GÁBOR: A költői mondat-összekapcsolás kérdéseihez. NytudÉrt. 46. sz. 128—138. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
TÖRÖK GÁBOR: A líra: logika. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1968.
TÖRÖK GÁBOR: Költői rébuszok. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1974.
TÖRÖK GÁBOR: A lírai igefüggvények stilisztikája. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.
ULLMAN, S.: Sprache und Stil. Niemeyer, Tübingen 1972.
YNGVE, V. H.: A mélységhipotézis. A nyelvtudomány ma. (Szerk. Szépe György) 441—458. Budapest 1973.
VAJSZ, M. J.: Синтаксические структуры диалогической речи. Уч. Зап. Л. Г. П. И. им. А. И. Герцена. Ленинград 1963.
VARGA KÁROLY: A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál III. Nyr. 29: 407—412. 1900.
VÉGH JÓZSEF MIHÁLY: Ritmusjelenségek a magyar prózában. Néprajz és Nyelvtudomány XVII—XVIII:175—195. Szeged 1974.
VEGYENYINA, L. G.—SOR, E. N.: Некоторые приёмы стилистического исследования текста. Наука, Москва 1973.
VINOGRADOV, V. V.: Теория поэтической речи. Поэтика. Москва 1963.
VOEGELIN, C. F.: Causal and Noncausal Utterances within Unified Structure, in: Style in Language. (Szerk. T. A. Sebeok) 57—68. The Mass. Inst. of Technology. New York—London 1960.
VOIGT VILMOS: Szegmentumszekvencia-típusok a négy novellában és ezek ideológiai konzekvenciái. A novellaelemzés új módszerei. (Szerk. Hankiss E.—Szabolcsi M.) 105—120. 1971.
VOJSVILLO, J. K.: Понятие. Московского университета. Москва 1967.
WEINRICH, H.: Textlinguistik: Zur Syntax des Artikels in der deutschen Sprache. Jahrbuch für internationale Germanistik 1:61—74. 1968.
WINBURNE, G.: Sentence Sequence in Discourse, in: Proceedings of the IX-th International Congress of Linguists. Cambridge. 431. p. 1962.
WHORT, D. S.: Об отображении линейных отношений в порождающий моделях языке. Вопросы языкознания 13/4: 46—58. 1964.
ZARUBINA, N. P.: О психолингвистическом обосновании приёмлемости предложения и сверхфразого единства в качество единие обучения иностранному языку. Сб.: Психология грамматики. (Szerk. A. A. Leontyev—T. V. Rjabova) Изд. Московского ун-та, 145—152. Москва 1968.
ZEMSZKAJA, E. A.: Русская разговорная речь. Наука, Москва 1973.
ZINOVJEV, A. A.: Основы логической теории научных знания. Москва 1967.
ZOLNAY GYULA: Mondatátszövődés. Budapest 1926.
ZOLOTOVA, G. A.: Очерк функционального синтаксиса русского языка. Наука, Москва 1973.
ZVEGINCEV, V. A.: Предложение и его отношение к языку и речи. Московского университета, 1976.
ZSILKA JÁNOS: A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. NytudÉrt. 53. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.

Zsilka János: Nyelvi rendszer és valóság. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Zsilka Tibor: A tematikai kontraszt és az esztétikai arány a szépprózában. Nyr. 99:49–58. 1975.
Zsolkovszkij, A. K.–Melcsuk, M. A.: Структурная поэтика — порождающая поэтика. Вопросы Литературы 11: 74–89. 1967.
Zsolkovszkij, A. K.–Melcsuk, M. A.: К построению действующей модели языка смысль — текст. Сб.: Машинный перевод и прикладная лингвистика. Вып. 11. Москва 1969.
Zsolnai József (Szerk.): Anyanyelvtanítási kísérlet a kommunikációkutatás eredményei alapján. Kaposvár 1976.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Egyed Ilona – Műszaki szerkesztő: Kozma Anikó
Terjedelem: 15,5 ív – AK 1693 k 8284
HU ISSN 0078—2858
81.8702 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

B. LŐRINCZY ÉVA

A MAGYAR MÁSSALHANGZÓ-KAPCSOLÓDÁSOK RENDSZERE ÉS TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI

(Nyelvészeti tanulmányok 19.)

Ez a munka a magyar mássalhangzórendszer két-, három- és olykor több elemű kapcsolódásainak rendszeres és módszeres feltárására vállalkozik a nyelvjárási szókincsből merített, több ezer tőmorfémát számláló adathalmaz vizsgálata alapján. A köznyelvi és nyelvjárási szóalakok egybevetése útján képet ad egyrészt a mássalhangzók kapcsolódási potenciáiról, azok gyakoriságáról, megterheltségi fokáról, másrészt azt is kideríti, hogy a kapcsolódások közül melyek azok, amelyeket mássalhangzórendszerünk megszüntetni igyekszik, melyeket tűr meg, melyeket alakít ki, ha genetikailag nem tartoznak az érintett tőmorfémák elemei közé. Az elsősorban fonetikai-fonológiai arculatú munka a lexikai, s ezen belül különösen az etimológiai kutatások számára ígér hasznos eredményeket, de természetesen a dialektológia is várhat tőle bizonyos tanulságokat. Érdekes adalékokat szolgáltat a pszicholingvisztika számára a mássalhangzó-kapcsolódások genezisének, a kialakításuk, megszüntetésük hátterében meghúzódó pszichikai tényezőknek a kutatása.

491 oldal • Ára 66,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 50,— Ft

ISBN 963 05 2626 3